

Komisja
Europejska

Nauczanie przedsiębiorczości

w szkołach
w Europie

Raport Eurydice

Edukacja
i Szkolenia

Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie

Raport Eurydice

*Edukacja
i szkolenia*

Niniejsze opracowanie zostało po raz pierwszy opublikowane w języku angielskim w 2016 roku (tytuł oryginału ***Entrepreneurship Education at School in Europe***) przez:

EACEA, Eurydice
Avenue du Bourget 1 (BOU2 – Unit A7)
B-1049 Brussels

Niniejszą publikację należy cytować w następujący sposób:

Komisja Europejska/EACEA/Eurydice, 2016. *Entrepreneurship Education at School in Europe*. (Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie) Raport Eurydice. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej.

PDF

ISBN 978-92-9492-155-0

doi: 10.2797/442237

EC-02-16-104-PL-N

Części niniejszej publikacji mogą być powielane jedynie do celów niekomercyjnych, pod warunkiem, że fragment tekstu jest poprzedzony odniesieniem do „sieci Eurydice,” po którym widnieje data publikacji dokumentu.

© Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji

00-551 Warszawa
ul. Mokotowska 43

Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji

Warszawa 2016

ISBN 978-83-65591-14-2

Tłumaczenie publikacji sfinansowano ze środków Komisji Europejskiej.

SPIS TREŚCI

Spis rysunków	5
Kody i skróty	7
Wnioski	9
Wstęp	17
Rozdział 1: Definicje i kontekst nauczania przedsiębiorczości	21
1.1. Definicje nauczania przedsiębiorczości	21
1.2. Kontekst nauczania przedsiębiorczości	23
Rozdział 2: Strategie i programy finansowania	35
2.1. Strategie nauczania przedsiębiorczości w Europie	35
2.2. Programy finansowania	55
Rozdział 3: Szkolne programy nauczania	65
3.1. Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programie nauczania	65
3.2. Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości	74
3.3. Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości	80
Rozdział 4: Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli	93
4.1. Kształcenie nauczycieli	93
4.2. Doskonalenie zawodowe nauczycieli	97
4.3. Formy wsparcia dla nauczycieli	99
Rozdział 5: Miejsce nauczania przedsiębiorczości w czterech kluczowych obszarach	105
5.1. Strategia	107
5.2. Finansowanie	108
5.3. Program nauczania	108
5.4. Nauczyciele	110
5.5. Konkluzja	110
Aneks: Linki do przydatnych informacji dla nauczycieli	111
Bibliografia	115
Glosariusz	119
I. Klasyfikacja	119
II. Definicje	121
Informacje krajowe	127
Podziękowania	231

SPIS RYSUNKÓW

Rozdział 1: Definicje i kontekst nauczania przedsiębiorczości	21
Rysunek 1.1: Definicje nauczania przedsiębiorczości stosowane, uzgodnione i wspólne dla większości interesariuszy na poziomie centralnym, 2014/15	22
Rysunek 1.2: Odsetek respondentów, którzy uczestniczyli w zajęciach z przedsiębiorczości lub podobnych w szkole, 2012	25
Rysunek 1.3: Postrzeganie przez ekspertów zakresu, w jakim szkolenie dotyczące tworzenia lub zarządzania MŚP jest uwzględnione w systemie kształcenia na poziomie szkoły podstawowej i średniej, 2014	27
Rysunek 1.4: Odsetek nauczycieli szkół średnich I stopnia (ISCED 2) deklarujących, że kursy doskonalenia zawodowego, w których uczestniczyli w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie obejmowały przedmiot „nauczanie umiejętności międzyprzedmiotowych” oraz odsetek nauczycieli zgłaszających umiarkowany i wysoki poziom potrzeb doskonalenia zawodowego w tym obszarze, 2013	28
Rysunek 1.5: Młodzi ludzie (w wieku 15-29 lat), którzy chcieliby założyć własną firmę, średnia dla UE-28, 2014	29
Rysunek 1.6: Przedsiębiorczość jako atrakcyjna ścieżka kariery a intencje przedsiębiorcze (% populacji w wieku 18-64 lata), 2014	30
Rysunek 1.7: Postrzeganie przez jednostki zdolności i możliwości a całkowita przedsiębiorczość we wczesnym stadium (TEA) (% populacji w wieku 18-64 lata), 2014	31
Rysunek 1.8: Samozatrudnienie osób młodych jako odsetek wszystkich pracujących osób wg wieku, 2014	32
Rozdział 2: Strategie i programy finansowania	35
Rysunek 2.1: Kluczowe dokumenty europejskie mające wpływ na rozwój strategii w zakresie nauczania przedsiębiorczości	36
Rysunek 2.2: Realizacja odrębnych krajowych strategii nauczania przedsiębiorczości w latach 2000-2015	38
Rysunek 2.3: Krajowe strategie obejmujące nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15	39
Rysunek 2.4: Typy krajowych strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15	42
Rysunek 2.5: Zagadnienia uwzględnione w strategii i powiązane z nimi działania dotyczące nauczania przedsiębiorczości, 2014/15	46
Rysunek 2.6: Przegląd celów strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/2015	49
Rysunek 2.7: Uwzględnienie w strategii partnerstw związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, 2014/15	51
Rysunek 2.8: Planowane monitorowanie działań wynikających ze strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15	53
Rysunek 2.9: Krajowe i unijne źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości oraz typ realizowanej strategii, 2014/15	56
Rysunek 2.10: Krajowe źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości w 2014 r.	58
Rysunek 2.11: Wykorzystanie funduszy UE do wspierania nauczania przedsiębiorczości w latach 2007-2013 i 2014-2020	61

Rozdział 3: Szkolne programy nauczania	65
Rysunek 3.1: Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programach nauczania, 2014/15	67
Rysunek 3.2: Przedmioty obejmujące naukę przedsiębiorczości (ISCED 1 i 2), 2014/15	68
Rysunek 3.3: Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programach nauczania, 2014/15	69
Rysunek 3.4: Przedmioty obejmujące naukę przedsiębiorczości (ISCED 3 – szkoły ogólnokształcące i zawodowe), 2014/15	71
Rysunek 3.5: Centralne wytyczne w odniesieniu do nauczania i uczenia się przedsiębiorczości, 2014/15	73
Rysunek 3.6: Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnym programie nauczania, 2014/15	76
Rysunek 3.7: Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym i średnim pierwszego stopnia, 2014/15	85
Rysunek 3.8: Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia i w szkołach zawodowych, 2014/15	87
Rysunek 3.9: Ocena efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, 2014/15	90
Rozdział 4: Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli	93
Rysunek 4.1: Nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie obowiązkowe w kształceniu nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15	94
Rysunek 4.2: Umiejętności kluczowe dla „przedsiębiorczego” podejścia do nauczania w kształceniu nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15	95
Rysunek 4.3: Zaangażowanie interesariuszy zewnętrznych w kształcenie nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15	96
Rysunek 4.4: Dostępność kursów doskonalenia zawodowego ściśle związanych z nauczaniem przedsiębiorczości dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich, 2014/15	98
Rysunek 4.5: Wsparcie dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich zapewniane przez władze na poziomie centralnym, 2014/15	99
Rozdział 5: Miejsce nauczania przedsiębiorczości w czterech kluczowych obszarach	105
Rysunek 5.1: Model progresji do analizy etapów rozwoju nauczania przedsiębiorczości (2010)	105
Rysunek 5.2: Miejsce nauczania przedsiębiorczości w czterech kluczowych obszarach - podsumowanie, 2014/15	106

KODY I SKRÓTY

Kody krajów

UE/UE-28	Unia Europejska	NL	Holandia
		AT	Austria
BE	Belgia	PL	Polska
BE fr	Belgia - Wspólnota Francuska	PT	Portugalia
BE de	Belgia - Wspólnota Niemieckojęzyczna	RO	Rumunia
BE nl	Belgia - Wspólnota Flamandzka	SI	Słowenia
BG	Bułgaria	SK	Słowacja
CZ	Republika Czeska	FI	Finlandia
DK	Dania	SE	Szwecja
DE	Niemcy	UK	Wielka Brytania
EE	Estonia	UK-ENG	Anglia
IE	Irlandia	UK-WLS	Walia
EL	Grecja	UK-NIR	Irlandia Północna
ES	Hiszpania	UK-SCT	Szkocja
FR	Francja	Kraje EFTA/EOG i kraje kandydujące	
HR	Chorwacja	BA	Bośnia i Hercegowina
IT	Włochy	IS	Islandia
CY	Cypr	LI	Liechtenstein
LV	Łotwa	ME	Czarnogóra
LT	Litwa	MK*	Była Jugosłowiańska Republika Macedonii
LU	Luksemburg	NO	Norwegia
HU	Węgry	RS	Serbia
MT	Malta	TR	Turcja

MK* Kod ISO 3166 http://www.iso.org/iso/country_codes/iso_3166_code_lists.htm

Kody statystyczne

: Brak danych

(-) Nie dotyczy

Skróty i akronimy

CPD (ang. *Continuing Professional Development*) -
doskonalenie zawodowe

GEM

Global Entrepreneurship Monitor

EE (ang. *Entrepreneurship Education*) - nauczanie
przedsiębiorczości

PISA

(ang. *Programme for International Student Assessment*) - Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów

ITE (ang. *Initial Teacher Education*) - kształcenie
nauczycieli

TALIS

(ang. *Teaching and Learning International Survey*) -
Międzynarodowe badanie nauczania i uczenia się

IVET (ang. *Initial Vocational Education and Training*)
- kształcenie i szkolenie zawodowe

WNIOSKI

Od wielu lat rozwijanie i promowanie nauczania przedsiębiorczości stanowi jeden z najważniejszych celów polityki Unii Europejskiej i państw członkowskich. Wzrasta świadomość tego, że młodzi ludzie mogą zakładać i rozwijać działalność gospodarczą i przedsiębiorstwa społeczne, i tym samym stawać się innowatorami w obszarach, w których żyją i pracują. Nauczanie przedsiębiorczości jest niezbędne nie tylko aby kształtować sposób myślenia młodzieży, lecz także by wyposażyc ich w umiejętności, wiedzę i postawy, które są potrzebne do rozwoju kultury przedsiębiorczości.

W niniejszym raporcie, stanowiącym kontynuację wcześniejszych raportów Eurydice (2006, 2012), przedstawiono najnowsze osiągnięcia krajów europejskich w tym zakresie. Obejmuje on edukację szkolną (szkoły podstawowe, średnie ogólnokształcące oraz kształcenie zawodowe w szkołach) we wszystkich krajach/regionach będących członkami sieci Eurydice, z wyjątkiem Niemiec, Irlandii i Liechtensteinu. Poniżej przedstawiono podsumowanie głównych wyników raportu, koncentrując się zwłaszcza na krajowych definicjach i wskaźnikach kontekstowych (patrz Rozdział 1), jak również na strategicznych działaniach i mechanizmach finansowania wspierających nauczanie przedsiębiorczości (patrz Rozdział 2). Omówiono tu również miejsce nauczania przedsiębiorczości w krajowych podstawach programowych i zestawach efektów kształcenia (patrz Rozdział 3), jak również w programach kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli (patrz Rozdział 4). W ostatnim rozdziale (Rozdział 5) przedstawiono przegląd elementów, które kraje europejskie już wprowadziły, jak również tych, które muszą być dalej rozwijane w celu zapewnienia postępów w zakresie nauczania przedsiębiorczości.

Większość krajowych definicji odzwierciedla podobne podejście do nauczania przedsiębiorczości, które jest zgodne z europejską definicją kompetencji kluczowych.

Około połowa krajów europejskich stosuje w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości europejską definicję kompetencji kluczowych, a około jedna trzecia krajów używa własnych krajowych definicji (patrz punkt 1.1). W przypadku większości definicji (europejskich i krajowych), rola i cele nauczania przedsiębiorczości nie tylko odzwierciedlają kontekst pracy i działalności gospodarczej, lecz także bardziej ogólny kontekst życia jednostki. W blisko 10 krajach nie obowiązuje powszechnie przyjęta definicja nauczania przedsiębiorczości.

Badania wskazują na ogólnie niski poziom uczestnictwa w praktycznym nauczaniu przedsiębiorczości w szkołach i na potrzebę dalszego rozwijania umiejętności młodych ludzi w zakresie przedsiębiorczości.

Według badania Eurobarometru zat. *Przedsiębiorczość w UE oraz poza nią*, opublikowanego w 2012 roku, mniej niż jedna czwarta (23%) respondentów z UE stwierdziła, że uczestniczyli w szkole w zajęciach związanych z przedsiębiorczością, zajęciach określanych jako wprowadzanie pomysłów w czyn i opracowywanie własnego projektu (patrz punkt 1.2.1). W przypadku młodszych respondentów prawdopodobieństwo udziału w takich zajęciach było dwukrotnie wyższe.

Wyniki badania PISA 2012 wykazują, że znacznemu odsetkowi 15-latków nadal brak podstawowych umiejętności rozwiązywania problemów (patrz punkt 1.2.2). Natomiast jeden z wniosków wynikających z tej oceny jest taki, że programy nauczania i nauczyciele mają decydujący wpływ na rozwijanie umiejętności rozwiązywania problemów.

Z analizy przeprowadzonej przez *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM) wynika, że istnieje silna korelacja pomiędzy postrzeganymi zdolnościami w zakresie przedsiębiorczości (umiejętnościami) a całkowitą przedsiębiorczością we wczesnym stadium (ang. *total early-stage entrepreneurial activity* - TEA), co potwierdza ważną rolę, jaką odgrywa kształcenie w rozwijaniu kompetencji związanych z przedsiębiorczością (patrz punkt 1.2.5).

Odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości są na ogół bardziej kompleksowe i obejmują szerszy zakres działań.

Istnieją dowody na to, że opracowanie odrębnej strategii koncentrującej się wyłącznie na nauczaniu przedsiębiorczości zapewnia bardziej spójne i kompleksowe podejście do wspierania nauczania przedsiębiorczości, co również potwierdzają wyniki analiz we wszystkich obszarach (patrz punkt 2.1). Odrębne strategie obejmują szerszy zakres zagadnień priorytetowych niż ogólne strategie i częściej uwzględniają kluczowe warunki wymagane do wspierania ich wdrażania, np. podejście międzyresortowe, tworzenie partnerstw i angażowanie interesariuszy, a także efektywne procedury monitorowania. Spośród różnych typów ogólnych strategii, strategie innowacji najbardziej kompleksowo traktują nauczanie przedsiębiorczości. Niektóre ogólne strategie obejmują zaledwie kilka lub, w niektórych przypadkach, tylko pojedyncze działania odnoszące się do nauczania przedsiębiorczości.

Można zaobserwować pojawiające się trendy w kierunku tworzenia ogólnych strategii innowacji.

W krajach, które wcześniej przyjęły odrębną strategię widoczne są ruchy wskazujące na uwzględnianie celów nauczania przedsiębiorczości w ogólnych strategiach powiązanych z innowacjami (patrz punkt 2.1). OECD odkryła trend w kierunku tworzenia ogólnych strategii innowacji, które lepiej odpowiadają na potrzeby koordynacji polityki oświatowej i innowacji, zapewniając, że sektor edukacji jest aktywnym partnerem w dążeniu do zwiększania innowacyjności ⁽¹⁾. Jako że czas obowiązywania obecnych strategii dobiega końca w poszczególnych krajach/regionach, interesującym będzie zaobserwowanie, które z nich uznaje się za najlepsze dla uzyskania postępów w obszarze polityki i praktyki oświatowej.

Odrębne strategie w zakresie nauczania przedsiębiorczości są realizowane głównie w Europie północnej i w regionie Bałkanów Zachodnich.

Szerokie występowanie odrębnych strategii nauczania przedsiębiorczości w krajach skandynawskich można przypisać znacznemu zaangażowaniu tych krajów w innowację, czego potwierdzeniem jest ich wysoka pozycja w międzynarodowych rankingach innowacji (patrz punkt 2.1). Szwecja, Finlandia i Dania znajdują się na pierwszych miejscach w Europejskim Rankingu Innowacyjności 2015 ⁽²⁾ i klasyfikowane są w pierwszej dziesiątce na świecie w rankingu *Global Innovation Index* ⁽³⁾, natomiast Norwegia znajduje się w pierwszej dwudziestce na świecie.

W regionie Bałkanów Zachodnich koncentracja na nauczaniu przedsiębiorczości wynika z procesu oceny „Prawa o małych przedsiębiorstwach” ⁽⁴⁾ i realizacji postanowień Konkluzji z Rygi związanych z kształceniem i szkoleniem zawodowym ⁽⁵⁾. Oba te działania są wymagane na poziomie polityki krajowej we wszystkich krajach kandydujących i podlegają monitorowaniu na poziomie krajowym i UE jako integralna część procesu przedakcesyjnego.

Zwiększanie możliwości zatrudnienia jest wspólnym celem wszystkich rodzajów strategii

W porównaniu do ogólnych strategii, odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości zazwyczaj obejmują wszystkie badane cele, w tym aktywne obywatelstwo, przedsiębiorczość społeczną,

⁽¹⁾ Strategia Innowacji OECD, 2010

⁽²⁾ http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

⁽³⁾ <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis/>

⁽⁴⁾ http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/index_en.htm

⁽⁵⁾ W Konkluzjach z Rygi z 22 czerwca 2015 r. Rada Unii Europejskiej ustaliła nowy zestaw rezultatów średniookresowych w dziedzinie kształcenia i szkolenia zawodowego na lata 2015-2020, obejmujący wzmocnienie kluczowych kompetencji, w tym również przedsiębiorczości. http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/2015-riqa-conclusions_en.pdf

tworzenie przedsiębiorstw i zwiększanie możliwości zatrudnienia (patrz punkt 2.1). Można jednak zaobserwować szczególnie silny nacisk na zwiększanie możliwości zatrudnienia we wszystkich typach strategii, co może być powiązane z kryzysem gospodarczym w krajach Europy.

Definiowanie efektów kształcenia rzadko stanowi działanie priorytetowe w ramach strategii

Określanie efektów kształcenia nie wydaje się być działaniem priorytetowym w ramach strategii powiązanych z nauczaniem przedsiębiorczości. Tylko w ośmiu krajach/regionach (Dania, Estonia, Austria, Polska, Wielka Brytania (Walia), Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii) są one uwzględnione jako działanie strategiczne (patrz punkt 2.1.4). Brak kompleksowych efektów kształcenia może zostać uznany za jedną z głównych przeszkód dla rozwoju efektywnego kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Potrzebny jest również większy nacisk na wprowadzenie efektów kształcenia do procesu oceny, który jest kluczowym elementem jakości nauczania przedsiębiorczości i jest wymieniany jako strategiczne działanie jedynie w dwóch krajach (Dania i Estonia).

Tylko nieliczne strategie zawierają szczegółowe podejścia do monitorowania postępów

W przypadku większości strategii istnieją dowody na dobrą współpracę i partnerstwa pomiędzy ministerstwami (patrz punkt 2.1.5). Potrzebne są jednak dalsze działania, aby wspierać kraje w opracowywaniu i wdrażaniu bardziej wydajnych mechanizmów monitorowania. Kilka krajów przedstawiło szczegółowe informacje na temat podejścia do monitorowania strategii. W przypadku części ogólnych strategii nie przedstawiono efektów lub wpływu nauczania przedsiębiorczości i często brak jest zdefiniowanego związku z cyklem opracowywania polityki nauczania przedsiębiorczości. Ze względu na notowane w całej Europie ograniczenie funduszy, ważne jest zapewnienie solidnych mechanizmów oceny wpływu poszczególnych strategii i powiązanych z nimi działań.

Ponad połowa krajów europejskich przeznaczają na nauczanie przedsiębiorczości zarówno fundusze krajowe, jak i unijne, lecz nadal wymagane jest opracowanie stabilnych i szerokich strumieni finansowania

W całej Europie wdrażanie i realizacja kształcenia w zakresie przedsiębiorczości są finansowane ze źródeł krajowych i/lub europejskich (patrz punkt 2.2). Finansowanie ze źródeł krajowych jest często zapewniane przez ministerstwa edukacji, przy wsparciu innych właściwych ministerstw. Dwadzieścia siedem krajów/regionów europejskich przeznaczają fundusze krajowe na nauczanie przedsiębiorczości, większość z nich dedykowana jest realizacji odrębnych lub ogólnych strategii dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

Fundusze przydzielane są albo w ramach specjalnego budżetu przeznaczonego na nauczanie przedsiębiorczości lub, częściej, jako część ogólnego budżetu krajowego. Spośród krajów, które przyjęły odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości, tylko Szwecja przeznaczyła określone środki z budżetu krajowego na ten cel; pozostałe finansują te strategie z ogólnego budżetu krajowego. Z kolei w Luksemburgu, Holandii i na Malcie nie przyjęto strategii nauczania przedsiębiorczości, a jednak kraje te określiły specjalny budżet przeznaczony na rozwój i wdrażanie edukacji w zakresie przedsiębiorczości.

Oprócz finansowania krajowego, 24 kraje/regiony europejskie otrzymują na ten cel fundusze unijne (patrz punkt 2.2.3). Kilka krajów - Chorwacja, Węgry, Bośnia i Hercegowina oraz Turcja - polega wyłącznie na funduszach unijnych przeznaczonych na nauczanie przedsiębiorczości lub na realizację strategii dotyczących tego nauczania.

Tak więc fundusze unijne, zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie ⁽⁶⁾, stanowią kluczowe instrumenty rozwoju i realizacji nauczania przedsiębiorczości. Jednakże pośrednie finansowanie przez UE może skutkować trwalszymi wynikami, ponieważ wspiera ono programy operacyjne za pomocą krajowych priorytetów inwestycyjnych oraz konkretnych celów i działań przez dłuższy czas, w przeciwieństwie do często krótkoterminowego podejścia związanego z finansowaniem bezpośrednim, opartym na projektach. Większość krajów, które otrzymują fundusze unijne korzysta z funduszy pośrednich.

Ponad połowa krajów europejskich przeznaczają zarówno fundusze krajowe, jak i unijne na rozwój i realizację kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Natomiast w całej Europie nadal potrzebne są stabilne i długoterminowe strumienie finansowania, zapewniające wszechstronne podejście do finansowania przedsiębiorczości, w tym te przeznaczone na wdrażanie strategii, programów nauczania, na kształcenie i wspieranie nauczycieli, na budowanie partnerstw z interesariuszami itd.

Nauczanie przedsiębiorczości jest stopniowo wprowadzane w szkołach podstawowych (jako zagadnienie międzyprzedmiotowe) i najczęściej realizowane w szkołach średnich drugiego stopnia (z wykorzystaniem różnych podejść organizacyjnych)

Można wyróżnić pewne trendy na podstawie sposobu, w jaki w poszczególnych krajach zintegrowano nauczanie przedsiębiorczości z programem nauczania (patrz punkt 3.1). W programie nauczania szkół podstawowych jest ono ujmowane w formie zagadnień międzyprzedmiotowych. Takie podejście występuje też na wszystkich pozostałych poziomach kształcenia.

Nauczanie przedsiębiorczości występuje najczęściej na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia, gdzie obserwuje się większą różnorodność podejść. Często stanowi ono odrębny przedmiot i jednocześnie jest uwzględnione w nauczaniu innych przedmiotów, głównie w dziedzinie nauk społecznych, ekonomii i zarządzania. Jednak nawet na tym etapie kształcenia przedsiębiorczość jest często nauczana jako przedmiot fakultatywny. Takie podejście jest zgodne z tym, że uczniowie szkół średnich drugiego stopnia mają więcej możliwości wyboru niż ich koledzy ze szkół na niższych poziomach edukacji. Natomiast trzeba pamiętać, że jeśli nauczanie przedsiębiorczości nie wchodzi w zakres przedmiotów obowiązkowych i nie jest częścią ścieżki międzyprzedmiotowej, a jedynie przedmiotem fakultatywnym, wówczas nie wszyscy uczniowie będą nim objęci.

W ponad połowie krajów obowiązuje bardzo niewiele lub brak jest wytycznych dotyczących metod nauczania

Wytyczne w zakresie nauczania przedsiębiorczości częściej są opracowywane na poziomie ogólnokształcącej szkoły średniej drugiego stopnia i szkoły zawodowej niż na niższych szczeblach edukacji (patrz punkt 3.1.3). Nie ma wyraźnych różnic pomiędzy krajami w zakresie metod i form kształcenia ujmowanych w wytycznych. Aktywne uczenie się i zajęcia pozalekcyjne są najbardziej popularne, natomiast uczenie się przez doświadczenie jest mniej często spotykane.

Wyniki badań wskazują, że metody angażujące uczniów poza szkołą i pokazujące związek z realnym światem są niezmiernie ważne dla nauczania przedsiębiorczości. Jasne wytyczne mają duże znaczenie, aby nauczyciele mieli wspólne rozumienie tego, jakie metody są odpowiednie w odniesieniu do kształcenia w zakresie przedsiębiorczości oraz tego, które metody najbardziej przyczyniają się do skutecznego nauczania. W niniejszym raporcie wskazano, że podczas gdy w większości krajów kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programach nauczania, to często brak jest zaleceń w odniesieniu do konkretnych metod nauczania/uczenia się, (metody dydaktyczne pozostają często w obszarze autonomii szkół i nauczycieli).

⁽⁶⁾ Fundusze UE obejmują albo bezpośrednie wsparcie finansowe, które jest zapewniane bezpośrednio przez instytucje europejskie beneficjentom końcowym (np. Erasmus+) lub pośrednie dofinansowanie, jak ma to miejsce w przypadku funduszy strukturalnych (nauczanie przedsiębiorczości jest dofinansowywane szczególnie w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego).

W bardzo niewielu krajach doświadczenie praktyczne w zakresie przedsiębiorczości stanowi stały i obowiązkowy element programu nauczania

Najczęściej spotykanym przykładem zdobywania doświadczenia praktycznego jest tworzenie miniprzedsiębiorstw lub przedsiębiorstw uczniowskich i praca metodą projektową, która obejmuje proces opracowywania pomysłów i materialny produkt końcowy (patrz punkt 3.2)

Wiele doświadczeń praktycznych z zakresu przedsiębiorczości prowadzonych jest w ramach inicjatyw, w których zaangażowanie partnerów zewnętrznych, jak na przykład *Junior Achievement*, jest kluczowym elementem. Podczas gdy w większości krajów działania takie są prowadzone w ramach zajęć pozaszkolnych, w innych (Wspólnota Flamandzka Belgii, Bułgaria, Estonia, Grecja i Łotwa) są one oferowane już w ramach programu nauczania.

W większości krajów europejskich efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości są rozdrobnione; nie są one wyczerpujące i nie pokazują progresji pomiędzy poziomami wykształcenia

Rozkład różnych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w programie nauczania jest nierównomierny w poszczególnych krajach europejskich (patrz punkt 3.3) Niektóre z nich, a mianowicie pewność siebie, planowanie i praca zespołowa, stanowią również szersze cele edukacyjne, które nie odnoszą się tylko do nauczania przedsiębiorczości i są dość powszechne. Kreatywność jest czasami przedstawiana jako cel ogólny, lecz rzadko można znaleźć wyraźnie sformułowane efekty kształcenia powiązane z nauczaniem przedsiębiorczości. „Zarządzanie zasobami”, „zarządzanie niepewnością i ryzykiem”, „rola przedsiębiorców w społeczeństwie” oraz „możliwości kariery zawodowej w sektorze przedsiębiorczości” są dość szczegółowe, a zatem znacznie mniej rozpowszechnione. Znajomość zagadnień finansowych to efekt kształcenia tradycyjnie związany z nauczaniem przedsiębiorczości, chociażby ze względu na to, że jest bardziej rozpoznawalny i mierzalny. Niniejszy raport potwierdza, że jest to jeden z najbardziej rozpowszechnionych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji.

Tylko w około 15 krajach/regionach szeroki zakres efektów kształcenia odnoszących się do przedsiębiorczości (zdefiniowanych jako co najmniej sześć kategorii) obowiązuje w odniesieniu do przedmiotów obowiązkowych i/lub zagadnień międzyprzedmiotowych przynajmniej na jednym poziomie kształcenia. Programy nauczania na wyższych szczeblach edukacji nie zawierają znacznie więcej efektów kształcenia niż te na niższych poziomach. Istnieją jednak różnice w częstości względnej występowania poszczególnych efektów kształcenia. Na poziomie szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia w większości odnoszą się one do kategorii postaw przedsiębiorczych i umiejętności takich, jak kreatywność, planowanie, znajomość zagadnień finansowych i praca zespołowa. Na poziomie ogólnokształcących i zawodowych szkół średnich drugiego stopnia, obserwuje się mniej efektów kształcenia powiązanych z postawami przedsiębiorczymi i umiejętnościami pracy zespołowej, natomiast częściej można znaleźć terminy takie, jak „zarządzanie zasobami”, „zarządzanie niepewnością i ryzykiem” oraz „ocena możliwości” w kategorii wiedzy.

Na ogół brak jest szczegółowej oceny efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, co obrazuje jej ograniczone stosowanie

Tylko w kilku krajach/regionach stosowane jest bardziej usystematyzowane podejście do progresji i wszechstronności w odniesieniu do efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości (Estonia, Hiszpania, Wielka Brytania (Szkocja) i Norwegia) (patrz punkt 3.3.3). Ponadto w niektórych krajach są już opracowywane bardziej wszechstronne i strategiczne podejścia, a zwłaszcza opracowywane są ramy odniesienia w zakresie tej kompetencji. Taka sytuacja ma miejsce we Wspólnocie Flamandzkiej Belgii, Danii, Austrii i Wielkiej Brytanii (Walii).

Natomiast nie opracowano jeszcze szczegółowych metod oceny efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości (patrz punkt 3.3.4). Co najwyżej niektóre efekty kształcenia są oceniane w odniesieniu do konkretnych przedmiotów nauczania, w tym przedsiębiorczości. Stanowi to znaczne ograniczenie dla skutecznego nauczania i uczenia się przedsiębiorczości, jako że zarówno nauczyciele, jak i uczniowie koncentrują się raczej na tych aspektach programu nauczania, które podlegają ocenie.

W niemal połowie krajów europejskich instytucje kształcenia nauczycieli cieszą się autonomią w zakresie wprowadzania edukacji z zakresu przedsiębiorczości do programu nauczania

Badanie kształcenia nauczycieli w zakresie przedsiębiorczości jest skomplikowanym zadaniem, jako że w ponad trzech czwartych europejskich krajów/regionów instytucje kształcenia nauczycieli cieszą się autonomią w zakresie ustalania programów nauczania, lub brak jest przepisów/zaleceń dotyczących kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w odniesieniu do nauczycieli (patrz punkt 4.1). Jedynie analiza poszczególnych programów nauczania lub ankieta na temat tego, co rzeczywiście dzieje się w instytucjach kształcenia nauczycieli byłyby pomocne w uzyskaniu pełniejszego obrazu sytuacji.

Tylko w dwóch krajach władze centralne zalecają, by wszyscy przyszli nauczyciele mający pracować w szkołach podstawowych i średnich ogólnokształcących mieli dostęp do kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Kraje te to Estonia i Łotwa. W Danii zalecenie to dotyczy tylko przyszłych nauczycieli szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia. W czterech kolejnych krajach władze centralne również przedstawiły takie zalecenia, ale tylko w odniesieniu do niektórych nauczycieli, w zależności od przedmiotu i poziomu szkolnictwa (Austria, Słowacja i Czarnogóra), lub typu kształcenia nauczycieli (Turcja).

W trzynastu krajach/regionach zalecenia na poziomie centralnym uwzględniają to, że przyszli nauczyciele powinni nabyć pewne umiejętności uznawane za kluczowe w nauczaniu przedsiębiorczości, bez względu na to, czy będzie to mieć miejsce w kontekście kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, czy innym. Wszyscy przyszli nauczyciele w Danii, Estonii, Hiszpanii, na Łotwie, Malcie, w Polsce i Norwegii powinni w toku kształcenia zdobywać co najmniej cztery z pięciu umiejętności uwzględnionych w raporcie.

Przedsiębiorczość jest w większym stopniu uwzględniona w doskonaleniu zawodowym niż w kształceniu nauczycieli

W 28 krajach/regionach kursy doskonalenia zawodowego są dostępne dla nauczycieli niektórych przedmiotów i na niektórych poziomach kształcenia (patrz punkt 4.2). Z kolei w 17 krajach/regionach taka sytuacja ma miejsce w odniesieniu do wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących. Kursy takie mogą być organizowane przez instytucje doskonalenia zawodowego nauczycieli lub organy/stowarzyszenia zajmujące się kształceniem w zakresie przedsiębiorczości.

Chociaż bardzo trudno jest uzyskać pełny obraz tego, co dzieje się w zakresie kształcenia nauczycieli, niewątpliwie wydaje się, że mogą zostać poczynione pewne starania mające na celu udoskonalenie zarówno wstępnego kształcenia nauczycieli, i jak i kursów doskonalących w zakresie nauczania przedsiębiorczości, tak aby pomóc nauczycielom lepiej kształtować umiejętności i postawy przedsiębiorcze uczniów.

Materiały dydaktyczne są najbardziej rozpowszechnioną formą wsparcia udzielanego przez władze centralne

Głównym rodzajem wsparcia dla nauczycieli, zapewnianym przez władze centralne, jest finansowanie lub opracowywanie materiałów dydaktycznych (17 krajów/regionów; patrz punkt 4.3). W 12 krajach/regionach władze centralne opracowały wytyczne dotyczące kształcenia w zakresie

przedsiębiorczości, niekiedy we współpracy z innymi interesariuszami. Wspecjalizowane ośrodki wspierane przez organy centralne działają w 11 krajach/regionach (w trzech Wspólnotach Belgii, Danii, Hiszpanii, Francji, Chorwacji, Austrii, Rumunii, Finlandii i Czarnogórze).

Budowanie sieci przez nauczycieli jest również metodą, która może być przydatna w rozwijaniu powszechnego zrozumienia i wymiany najlepszych praktyk. Zagadnienie to wymaga dalszej analizy, ponieważ sieci nauczycieli przedsiębiorczości działają tylko w Danii, Estonii, Hiszpanii i Francji.

W niektórych krajach/regionach sektor prywatny i sektor non-profit są już zaangażowane w opracowywanie materiałów dydaktycznych i tworzenie internetowych centrów zasobów edukacyjnych dla nauczycieli. Jednak sytuacja mogłaby ulec poprawie dzięki większemu zaangażowaniu władz centralnych.

Dotychczas żaden kraj objęty niniejszym raportem nie włączył jeszcze w pełni nauczania przedsiębiorczości do głównego nurtu edukacji

Aby można było uznać, że nauczanie przedsiębiorczości zostało w pełni uwzględnione w głównym nurcie edukacji, strategia w tym zakresie powinna być realizowana od kilku lat i systematycznie monitorowana, skuteczne mechanizmy finansowania powinny mieć zastosowanie, efekty kształcenia powinny być poddawane ocenie, a przedmiot ten powinien być w pełni zintegrowany ze wstępnym kształceniem i doskonaleniem zawodowym wszystkich nauczycieli (patrz Rozdział 5). Poprawa jest najbardziej potrzebna w dwóch obszarach, jakimi są efekty kształcenia i kształcenie nauczycieli. Kluczowe znaczenie ma opracowanie wyczerpujących i spójnych efektów kształcenia, które będą mieć zastosowanie na różnych poziomach edukacji i będą poddawane szczegółowej ocenie. Ponadto włączenie problematyki przedsiębiorczości do programów kształcenia i doskonalenia zawodowego wszystkich nauczycieli, niezależnie od nauczanego przedmiotu i poziomu, na którym uczą, ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia wysokiej jakości kształcenia uczniów.

WSTĘP

Od wielu lat rozwijanie i promowanie nauczania przedsiębiorczości stanowi jeden z najważniejszych celów polityki UE i państw członkowskich. W kontekście wysokiego bezrobocia młodzieży, kryzysu ekonomicznego i szybkich zmian związanych ze złożonością gospodarki i społeczeństwa opartych na wiedzy, wydaje się, że umiejętności przekrojowe, szczególnie zaś przedsiębiorczość, są niezbędne, jeżeli młodzi ludzie mają stać się aktywnymi, kreatywnymi i przedsiębiorczymi obywatelami. Pomimo tego, że jest to stosunkowo nowy obszar badań, istnieje już wiele dowodów⁽⁷⁾, które ilustrują korzyści wynikające z nauczania przedsiębiorczości dla indywidualnych osób, jak również dla społeczeństwa. Na szczeblu krajowym można dostrzec różne poziomy zaangażowania, w niektórych krajach działania są realizowane od ponad dziesięciu lat, podczas gdy w innych dopiero rozpoczynają się prace na rzecz nauczania przedsiębiorczości w ramach polityki oświatowej⁽⁸⁾.

Komisja Europejska od dawna wspiera rozwój nauczania przedsiębiorczości. W Komunikacie *Nowe podejście do edukacji: Inwestowanie w umiejętności na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych* z 2012 roku, Komisja podkreśla znaczenie umiejętności przekrojowych, a przede wszystkim umiejętności w zakresie przedsiębiorczości, oraz zaleca:

„Państwa członkowskie powinny wspierać umiejętności w zakresie przedsiębiorczości poprzez nowe i kreatywne sposoby nauczania i uczenia się, począwszy od szkoły podstawowej, a także koncentrować się, od kształcenia średniego do wyższego, na możliwości tworzenia przedsiębiorstw jako ścieżce kariery. Rzeczywiste doświadczenia poprzez uczenie się opierające się na rozwiązywaniu problemów i powiązanie z przedsiębiorstwem powinno być wpisane we wszystkie dyscypliny i dostosowane do wszystkich poziomów edukacji. Wszyscy młodzi ludzie powinni zdobyć przynajmniej jedno praktyczne doświadczenie przed ukończeniem obowiązkowej nauki”⁽⁹⁾.

W „Planie działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.”, opublikowanym w 2013 r., Komisja Europejska określiła nauczanie przedsiębiorczości jako jeden z trzech głównych obszarów wymagających natychmiastowej interwencji⁽¹⁰⁾.

W grudniu 2014 r. Rada [Unii Europejskiej] przyjęła konkluzje w sprawie przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu, w których podkreśliła, że „kształtowanie postawy przedsiębiorczej może przynieść obywatelom duże korzyści w życiu zawodowym i w życiu prywatnym”. Zachęca państwa członkowskie, aby „sprzyjały rozwijaniu skoordynowanego podejścia do edukacji na rzecz przedsiębiorczości w całym systemie kształcenia i szkolenia”⁽¹¹⁾.

W 2015 r. Parlament Europejski przyjął Rezolucję w sprawie promowania przedsiębiorczości młodzieży przez kształcenie i szkolenie, w której stwierdza, że:

„niektóre państwa członkowskie nie opracowały jeszcze przekrojowej polityki lub strategicznego podejścia do kształcenia w dziedzinie przedsiębiorczości, bądź programów nauczania i metod dydaktycznych w tym zakresie”, mając na uwadze, że „nie wszyscy nauczyciele i pedagodzy w Europie są wystarczająco przeszkoleni pod kątem edukacji w dziedzinie przedsiębiorczości” oraz podkreśla „konieczność szerokiego podejścia do przedsiębiorczości jako zestawu kluczowych kompetencji przekrojowych dla celów osobistych i zawodowych”⁽¹²⁾.

⁽⁷⁾ Patrz Bibliografia na końcu raportu

⁽⁸⁾ EACEA/Komisja Europejska (2012); McCoshan, A. i in. (2010).

⁽⁹⁾ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Nowe podejście do edukacji: Inwestowanie w umiejętności na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych, KOM/2012/0669 wersja ostateczna.

⁽¹⁰⁾ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r. : Pobudzenie ducha przedsiębiorczości w Europie. KOM/2012/0795 wersja ostateczna.

⁽¹¹⁾ Konkluzje Rady w sprawie przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu. Dz.U. C 17, 20.01.2015, s.2.

⁽¹²⁾ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2015 r. w sprawie promowania przedsiębiorczości młodzieży przez kształcenie i szkolenie.(2015/2006 (INI)).

Cele i treść raportu

Niniejszy raport opublikowano w reakcji na potrzebę wzbogacenia wiedzy w zakresie nauczania przedsiębiorczości wyrażoną w konkluzjach Rady. Priorytety zawarte w konkluzjach Rady, jak również w innych europejskich wytycznych w zakresie tworzenia polityki, były również brane pod uwagę przy określaniu pytań badawczych i zakresu niniejszego raportu.

Analizy porównawcze i opracowywanie wskaźników w tym obszarze są nadal na bardzo niskim poziomie. Jednakże rozwój wiedzy i rozumienia sposobów rozwijania umiejętności przedsiębiorczych jest niezbędny do celów wspierania wymiany praktyk i rozwoju polityk.

Dlatego, w oparciu o doświadczenia zdobyte podczas opracowywania dwóch poprzednich raportów Eurydice poświęconych nauczaniu przedsiębiorczości⁽¹³⁾, niniejsza nowa analiza ma na celu aktualizację informacji dotyczących strategii, programów nauczania i efektów kształcenia. Stanowi również próbę wypełnienia luk badawczych zidentyfikowanych przez Grupę Ekspertów ds. wskaźników dotyczących nauczania przedsiębiorczości i kompetencji⁽¹⁴⁾ dzięki poruszeniu takich tematów, jak projekty partnerskie, ocena efektów kształcenia, kształcenie nauczycieli i systemy finansowania.

Raport składa się z pięciu rozdziałów, z których każdy koncentruje się na innym aspekcie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkołach w Europie, przy czym w ostatnim zestawiono wszystkie kluczowe aspekty tego zagadnienia.

- W Rozdziale 1 przedstawiono definicje terminu „nauczanie przedsiębiorczości” i jego kontekst, z uwzględnieniem istniejących wskaźników statystycznych.
- W Rozdziale 2 omówiono strategie przyjęte przez władze centralne w celu promowania nauczania przedsiębiorczości i dostępne źródła finansowania.
- W Rozdziale 3 zbadano, czy i w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programach nauczania i w zestawach efektów kształcenia.
- Rozdział 4 koncentruje się na kształceniu i doskonaleniu nauczycieli oraz innych formach wsparcia na poziomie centralnym w zakresie nauczania przedsiębiorczości.
- W Rozdziale 5 przedstawiono analizę aktualnego stanu nauczania przedsiębiorczości w krajach europejskich i postępów w jego wdrażaniu.

W załączniku przedstawiono tabelę zawierającą linki do głównych organizacji, programów i publikacji związanych ze wspieraniem nauczycieli na poziomie centralnym.

Raport uzupełniono o szczegółowe informacje nt. nauczania przedsiębiorczości w każdym systemie edukacji.

⁽¹³⁾ EACEA/Eurydice (2012). Pierwsza publikacja stanowiła podsumowanie danych zebranych przez krajowe biura Eurydice: *Entrepreneurship in Education in Europe. Explicitly recognised in curricula of upper secondary general education*. Październik 2006.

⁽¹⁴⁾ Grupa została utworzona w grudniu 2012 r. przez Komisję Europejską celem przeprowadzenia oceny istniejących źródeł danych, które mogą wspierać wskaźniki dotyczące nauczania przedsiębiorczości oraz określenia ram wskaźników monitorowania, które pozwolą na ocenę zakresu bieżących działań w zakresie nauczania przedsiębiorczości w całej Europie. W skład Grupy wchodzi kilkunastu członków z różnych instytucji, w tym przedstawiciele Komisji Europejskiej (DG EAC i DG ENTR), EACEA (Unit A7), *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL), *Junior Achievement Europe* (JA), Europejskiej Fundacji Kształcenia (ETF), *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM) i OECD.

Zakres i metodologia

Raport obejmuje większość państw należących do sieci Eurydice, z wyjątkiem Niemiec, Irlandii i Liechtensteinu. Te trzy kraje, które nie uczestniczyły w zbieraniu danych w ramach sieci Eurydice, mogą być wymienione w trakcie omawiania danych pochodzących z innych źródeł.

Raport obejmuje edukację szkolną: szkoły podstawowe i średnie ogólnokształcące, jak również kształcenie i szkolenie zawodowe prowadzone w szkołach (IVET) (poziom ISCED 1, 2 i 3). Zgodnie z celami nauczania przedsiębiorczości jako przekrojowej kompetencji kluczowej dla wszystkich uczniów, kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach ogranicza się do programu nauczania obowiązującego WSZYSTKICH uczniów (podstawa programowa) oraz przedmiotów fakultatywnych dostępnych dla WSZYSTKICH uczniów, bez względu na dziedzinę kształcenia zawodowego. Dziedziny związane bezpośrednio z przedsiębiorczością jako ścieżką kariery, takie jak zarządzanie, nie będą brane pod uwagę, ponieważ niniejsza analiza opiera się na koncepcji przedsiębiorczości jako przekrojowej kompetencji kluczowej.

Raport został opracowany w oparciu o wspólną definicję roboczą nauczania przedsiębiorczości. Podobnie jak w przypadku raportu Eurydice z 2012 r. (EACEA/Eurydice, 2012), jako podstawę dla niniejszego raportu przyjęto Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się z 2006 r., w którym inicjatywność i przedsiębiorczość określono jako jedną z ośmiu kompetencji kluczowych.

„Inicjatywność i przedsiębiorczość oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią one wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy, pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub komercyjnym, lub w nich uczestniczą. Kompetencja ta powinna obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie”.⁽¹⁵⁾

Prace realizowane po 2006 roku doprowadziły do bardziej precyzyjnego rozumienia przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji. Ponadto nie można przeprowadzić bezpośredniego porównania z wynikami raportu Eurydice z 2012 r., ponieważ pojęcia, definicje i metodologia zostały zmienione, w szczególności w odniesieniu do efektów kształcenia. Do celów niniejszego raportu, jako wspólną definicję roboczą, przyjęto tę stosowaną przez byłą Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości, która zasada się na ramowej definicji uzgodnionej przez międzynarodową grupę roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości,

„Nauczanie przedsiębiorczości polega na rozwijaniu przez uczniów umiejętności i gotowości do przekształcania kreatywnych pomysłów w przedsiębiorcze działania. Jest to kompetencja istotna dla wszystkich osób uczących się, która wspiera rozwój osobisty i aktywność obywatelską, zapobiega wykluczeniu społecznemu oraz zwiększa możliwości zatrudnienia. Ma ona znaczenie dla procesu uczenia się przez całe życie, we wszystkich dyscyplinach i we wszystkich formach kształcenia i szkolenia (formalnego, pozaformalnego i nieformalnego), które przyczyniają się do rozwoju ducha przedsiębiorczości lub zachowań przedsiębiorczych mających na celu działania komercyjne lub nie”⁽¹⁶⁾.

W niniejszym raporcie wykorzystano odpowiedzi przedstawione przez krajowe biura sieci Eurydice i/lub krajowych ekspertów na pytania zawarte w kwestionariuszu opracowanym przez Unit A7

⁽¹⁵⁾ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, DZ.U. L 394 z 30.12.2006, str. 10.

⁽¹⁶⁾ Definicja zasada się na ramowej definicji ustalonej przez Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości w Genewie 18 stycznia 2012r. W skład grupy roboczej wchodziłi przedstawiciele ETF, GIZ, MOP, UNESCO i UNEVOC.

Erasmus+: *Education and Youth Policy Analysis*, dział Agencji Wykonawczej ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego (EACEA), który koordynuje sieć Eurydice. Inne źródła danych, takie jak Eurostat, Eurobarometr, OECD i *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM), zostały wykorzystane w pierwszym rozdziale do celów omówienia innych dostępnych wskaźników dotyczących nauczania przedsiębiorczości. Ogólnie, dane i wskaźniki opracowane przez Eurydice mają charakter jakościowy. Oparte są one głównie na oficjalnych informacjach dotyczących ustawodawstwa, aktów wykonawczych i polityk władz centralnych odpowiedzialnych za edukację. W ogromnej większości krajów są to władze krajowe (państwowe). W niektórych krajach władze regionów (Wspólnot, *landów* itd.) są odpowiedzialne za wszystkie sprawy związane z edukacją. W Belgii, Niemczech i Wielkiej Brytanii poszczególne jurysdykcje mają własne ministerstwa edukacji.

Dane opracowane przez Eurydice ograniczają się do szkół z sektora publicznego, z wyjątkiem trzech Wspólnot Belgii i Holandii. W krajach tych istotny odsetek uczniów uczęszcza do placówek prywatnych zależnych od rządu, które działają według tych samych zasad, co szkoły publiczne. Dlatego zostały one uwzględnione w analizie.

Za koordynację i opracowanie raportu odpowiedzialna jest Unit A7(EACEA). Treść raportu została sprawdzona przez wszystkie biura krajowe biorące udział w jego opracowaniu. Wyłącznie odpowiedzialność za sformułowanie wniosków ponosi EACEA. Wszystkie osoby, które miały wkład w opracowanie raportu zostały wyszczególnione na końcu dokumentu.

ROZDZIAŁ 1: DEFINICJE I KONTEKST NAUCZANIA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Koncepcje i cele nauczania przedsiębiorczości mogą się różnić w zależności od kontekstu poszczególnych krajów i utrwalonego rozumienia tego pojęcia. Na jednym końcu spektrum znajduje się wąska definicja, która koncentruje się na rozwijaniu postaw i umiejętności, jakich młodzi ludzie potrzebują do założenia i prowadzenia działalności gospodarczej lub podjęcia pracy na własny rachunek. Na drugim końcu nacisk kładzie się na przedsiębiorczość jako kompetencję kluczową, która ma na celu upodmiotowienie i wyposażenie młodych ludzi w umiejętności przekrojowe niezbędne do podejmowania aktywności obywatelskiej, poszukiwania zatrudnienia i, w miarę możliwości, lecz niekoniecznie, do przedsiębiorczości i przedsiębiorczości pracowniczej.

1.1. Definicje nauczania przedsiębiorczości

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się z 2006 r., w którym inicjatywność i przedsiębiorczość określono jako jedną z ośmiu kompetencji kluczowych ⁽¹⁷⁾, stanowi podstawę dla niniejszego raportu.

Definicja przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej została rozbudowana przez Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości, gremium utworzone przez Komisję Europejską ⁽¹⁸⁾, i właśnie ta definicja jest stosowana w niniejszym raporcie.

„Nauczanie przedsiębiorczości polega na rozwijaniu przez uczniów umiejętności i gotowości do przekształcania kreatywnych pomysłów w przedsiębiorcze działania. Jest to kompetencja istotna dla wszystkich osób uczących się, która wspiera rozwój osobisty i aktywność obywatelską, zapobiega wykluczeniu społecznemu oraz zwiększa możliwości zatrudnienia. Ma ona znaczenie dla procesu uczenia się przez całe życie, we wszystkich dyscyplinach i we wszystkich formach kształcenia i szkolenia (formalnego, pozaformalnego i nieformalnego), które przyczyniają się do rozwoju ducha przedsiębiorczości lub zachowań przedsiębiorczych mających na celu działania komercyjne lub nie”.

Takie wspólne rozumienie przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej wskazuje na dwoisty obszar zainteresowania ⁽¹⁹⁾. Po pierwsze, wykształcenie postaw przedsiębiorczych, wiedzy i umiejętności powinno umożliwić jednostkom wcielanie pomysłów w czyn. Po drugie, przedsiębiorczość wiąże się nie tylko z działalnością gospodarczą i tworzeniem przedsiębiorstw, lecz ma szersze zastosowanie do wszystkich dziedzin życia i społeczeństwa ⁽²⁰⁾. Innowacyjne i kreatywne działania mogą być podejmowane w ramach nowego przedsięwzięcia lub w ramach istniejących organizacji, tj. jako „przedsiębiorczość pracownicza”.

Wcześniejsze badania dotyczące nauczania przedsiębiorczości wykazały znaczne różnice w praktycznej jego realizacji zarówno pomiędzy krajami europejskimi, jak i w ich obrębie, co wynikało z odmiennego rozumienia i interpretacji nauczania przedsiębiorczości ⁽²¹⁾. Szczególną trudność w osiągnięciu porozumienia przez interesariuszy odnotowuje się na polu, gdzie interwencja rządu była często ograniczona i gdzie brakowało wspólnej i/lub oficjalnej interpretacji.

Dlatego ważnym wydaje się ustalenie w pierwszej kolejności, w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości jest rozumiane i definiowane w poszczególnych krajach europejskich, a następnie dostrzeżenie i uznanie istnienia różnych podejść. Rozumienie roli i celów nauczania przedsiębiorczości znajdzie również odzwierciedlenie w powiązanych z nim efektach kształcenia.

⁽¹⁷⁾ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie. Dz.U. L 394.

⁽¹⁸⁾ Uzgodniona w Genewie 18 stycznia 2012 r. przez grupę roboczą, w której skład wchodził przedstawiciele ETF, GIZ, MOP, UNESCO i UNEVOC.

⁽¹⁹⁾ ICF GHK, 2014, str. 6.

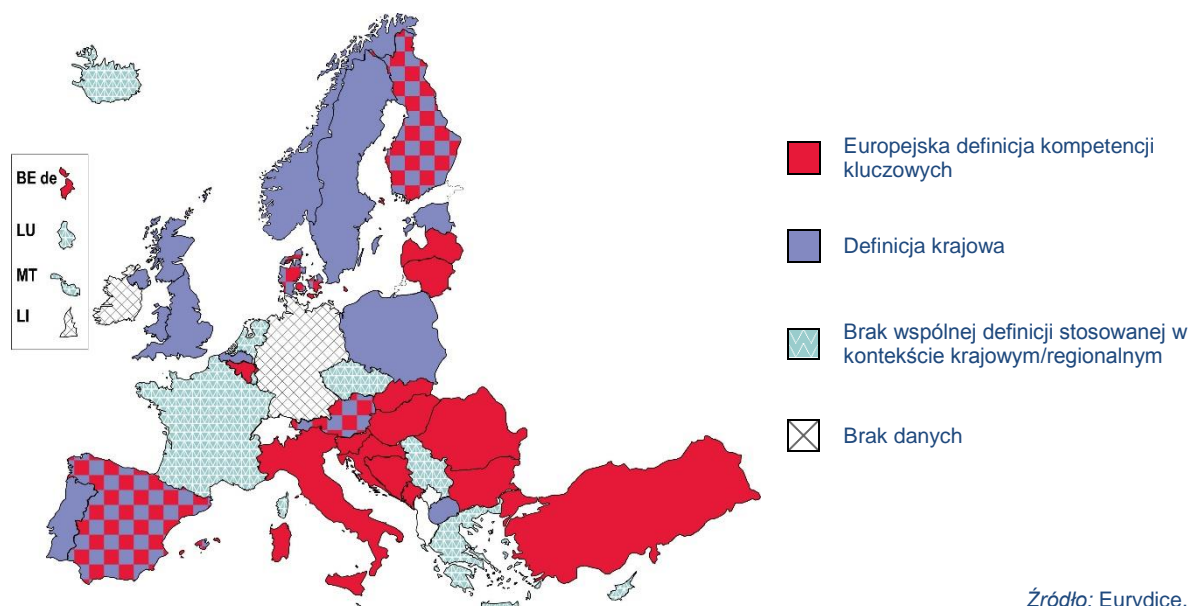
⁽²⁰⁾ Patrz również niedawno opracowana definicja przedsiębiorczości w edukacji jako 'uczenie się poprzez tworzenie wartości' w Lackéus 2015.

⁽²¹⁾ McCoshan, 2010, str. 14.

Badanie poświęcone temu zagadnieniu ⁽²²⁾ wykazało istnienie dwóch różnych podejść. Pierwsze z nich obejmuje szerokie rozumienie przedsiębiorczości, podobne do tego, które zostało zdefiniowane w europejskich kompetencjach kluczowych; w ten sposób podkreślono efekty kształcenia związane z możliwościami zatrudnienia, aktywnością obywatelską i umiejętnościami przedsiębiorczymi potrzebnymi w życiu i pracy. Drugie podejście ma węższy zakres i koncentruje się na efektach kształcenia bezpośrednio powiązanych z przedsiębiorczością i działalnością gospodarczą, tj. „jak założyć i prowadzić firmę”.

Rysunek 1.1 przedstawia, w których krajach stosowana jest wyżej wspomniana europejska definicja kompetencji kluczowych, a w których w oficjalnych dokumentach zamiennie lub dodatkowo stosowana jest definicja krajowa, która jest powszechna i uzgodniona przez większość interesariuszy.

Rysunek 1.1: Definicje nauczania przedsiębiorczości stosowane, uzgodnione i wspólne dla większości interesariuszy na poziomie centralnym, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Republika Czeska: Brak oficjalnego dokumentu w sprawie nauczania przedsiębiorczości. Dlatego więc oficjalna definicja nie jest stosowana. Natomiast niektórzy eksperci stosują europejską definicję kompetencji kluczowych.

Grecja: Pomimo tego, że wspólna definicja nie jest stosowana, przedmioty w programie nauczania przyczyniające się do rozwoju nauczania przedsiębiorczości odzwierciedlają europejską definicję kompetencji kluczowych.

Francja i Holandia: Przeważa powszechne rozumienie nauczania przedsiębiorczości, a nie powszechnie akceptowana definicja, co w kontekście kształcenia ogólnego oznacza rozwijanie poczucia odpowiedzialności, samodzielności, kreatywności, ciekawości i inicjatywy uczniów.

Cypr: Definicja krajowa jest obecnie opracowywana i będzie opierać się na definicji Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kluczowych kompetencji.

Malta: Pomimo tego, że nie obowiązuje wspólna definicja, większość interesariuszy stosuje tę opublikowaną w „Krajowej podstawie programowej dla wszystkich” (2012), która stanowi, że „przedsiębiorczość umożliwia dzieciom i młodzieży rozwijanie umiejętności potrzebnych w życiu, radzenie sobie z niepewnością, reagowanie na zmiany i bycie twórczymi”.

Około połowa krajów stosuje definicję europejską, a około jedna trzecia krajów używa własnych krajowych definicji nauczania przedsiębiorczości. W blisko 10 krajach w kontekście krajowym nie obowiązuje powszechnie przyjęta definicja nauczania przedsiębiorczości.

Większość krajowych definicji odzwierciedla szerokie podejście do nauczania przedsiębiorczości, które jest zgodne z europejską definicją kluczowych kompetencji. Rola i cel nauczania przedsiębiorczości nie tylko odzwierciedlają kontekst pracy i działalności gospodarczej, lecz także bardziej ogólny kontekst życia jednostki.

⁽²²⁾ Komisja Europejska, 2014b, str. 41.

Tylko nieliczne krajowe definicje podkreślają węższe rozumienie – dotyczy to w szczególności tych stosowanych w Hiszpanii, Wielkiej Brytanii (Irlandia Północna) i Norwegii. Definicja krajowa stosowana w Hiszpanii kładzie nacisk na wiedzę i umiejętności związane z karierą i możliwościami podjęcia pracy, ale odnosi się również do edukacji finansowej i zasad funkcjonowania przedsiębiorstwa, jak również do rozwoju postaw prowadzących do zmiany w nastawieniu i przyczyniających się do rozwoju postaw przedsiębiorczych, zdolności kreatywnego myślenia i zarządzania ryzykiem i niepewnością. Definicja stosowana w Wielkiej Brytanii (Irlandia Północna) odnosi się do umiejętności, które umożliwiają jednostkom włożenie „unikalnego, innowacyjnego i twórczego wkładu w świat pracy w ramach zatrudnienia lub samozatrudnienia”, podczas gdy w Norwegii potwierdza znaczenie przedsiębiorczości dla wszystkich obszarów pracy i życia gospodarczego.

W obrębie definicji krajowych występują różnice w sposobie wyrażania celów nauczania przedsiębiorczości.

We Wspólnocie Flamandzkiej Belgii mowa jest o „wartości dodanej w przypadku każdej osoby w codziennym życiu, w domu i w społeczeństwie”; natomiast na Malcie mowa jest o „umiejętnościach potrzebnych do życia”. W austriackim „potrójnym modelu” nauczania przedsiębiorczości (patrz punkt 3.3.3.) stwierdza się, że „podstawowym celem jest stworzenie zrównoważonego i dynamicznego społeczeństwa obywatelskiego”. Zgodnie z definicją stosowaną w Finlandii, „cechy (związane z przedsiębiorczością) wspierają codzienne życie w szkole, w pracy, w czasie wolnym oraz w działaniach społecznych”, podczas gdy w Szwecji definicja odnosi się do działań w kontekście społecznym, kulturalnym lub gospodarczym. W definicji stosowanej w byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii wspomina się o „podstawowych zasadach skuteczności w życiu codziennym, bez szczególnego nacisku na start-upy”.

W Wielkiej Brytanii (Anglia) stosowany jest odrębny termin (ang. *enterprise education*)⁽²³⁾, w odróżnieniu od stosowanego tu „*entrepreneurship education*”. Pierwszy termin obejmuje szerszy zakres umiejętności i cech, dzięki którym dana osoba staje się bardziej przedsiębiorcza, natomiast nie koncentruje się na potrzebie zakładania nowych firm i promowaniu gospodarki opartej na przedsiębiorczości. Intencje i zdolności przedsiębiorcze stanowią kluczowe elementy *enterprise education*. W Wielkiej Brytanii (Walia) stosowane są oba terminy (ang. *enterprise education* i ang. *entrepreneurship education*). Ten drugi termin odnosi się do „umożliwienia młodym ludziom przyjęcia pozytywnego, proaktywnego i skierowanego na sukces podejścia do życia i pracy”.

1.2. Kontekst nauczania przedsiębiorczości

W niniejszym punkcie omówiono szerszy kontekst nauczania przedsiębiorczości, w tym aspekty społeczne i kulturowe, takie jak nastawienie do przedsiębiorczości, oraz przeprowadzono analizę dostępnych wskaźników, które pokazują, jak Europejczycy postrzegają swoje umiejętności przedsiębiorcze. Ponadto przedstawiono, w jaki sposób eksperci oceniają jeden określony aspekt nauczania przedsiębiorczości w danym kraju, a mianowicie szkolenia w zakresie zakładania i zarządzania małymi i średnimi przedsiębiorstwami (MŚP). Następnie omówiono to, czy nauczyciele czują się dobrze przygotowani do nauczania zagadnień międzyprzedmiotowych, takich jak przedsiębiorczość. Na koniec omówiono niektóre wskaźniki odnoszące się do możliwych efektów nauczania przedsiębiorczości, tj. intencje i działania przedsiębiorcze oraz samozatrudnienie młodych osób.

Te ostatnie wskaźniki oczywiście tylko sygnalizują niektóre z możliwych efektów, czyli te związane z węższą definicją nauczania przedsiębiorczości opisaną powyżej (patrz punkt 1.1). Rzeczywiście

⁽²³⁾ ‘*Enterprise education*’ jest zdefiniowana jako „stosowanie kreatywnych pomysłów w praktycznych sytuacjach”. Ma na celu podniesienie świadomości na temat wiedzy i umiejętności wymaganych do reagowania na możliwości, potrzeby i wyzwania, takie jak rozwiązywanie problemów, praca zespołowa, komunikacja, kreatywność i odporność. Może być realizowane w ramach różnych przedmiotów składających się na program nauczania, wychodząc poza umiejętności biznesowe i obejmować szeroki zakres umiejętności praktycznych i społecznych. (*Young enterprise: Outcomes map: Enterprise education and employability* (2015)).

z perspektywy osoby o nastawieniu zorientowanym na przedsiębiorczość, pierwszym celem nauczania będzie wpojenie młodym ludziom, że mogą zostać przedsiębiorcami i założyć działalność gospodarczą, a następnym krokiem będzie wyposażenie ich w umiejętności niezbędne do osiągnięcia tego celu. W tym kontekście często wspomina się, że w porównaniu do reszty świata, a szczególnie do Stanów Zjednoczonych, przedsiębiorczość, a szczególnie samozatrudnienie są słabiej rozwinięte w Europie. W obecnym klimacie gospodarczym charakteryzującym się wysokim poziomem bezrobocia, zwłaszcza wśród ludzi młodych, rządy krajowe i Unia Europejska liczą na wzmocnienie umiejętności przedsiębiorczych jako na sposób tworzenia dostatków i zatrudnienia. Patrząc na potencjalnych młodych przedsiębiorców, ogólnie uważa się, że nadal napotykają oni na znaczne bariery, gdy starają się wcielić swoje pomysły w czyn i założyć firmę. Bariery te obejmują niechętnie postawy społeczne, brak odpowiednich umiejętności i niewłaściwe kształcenie w zakresie przedsiębiorczości ⁽²⁴⁾.

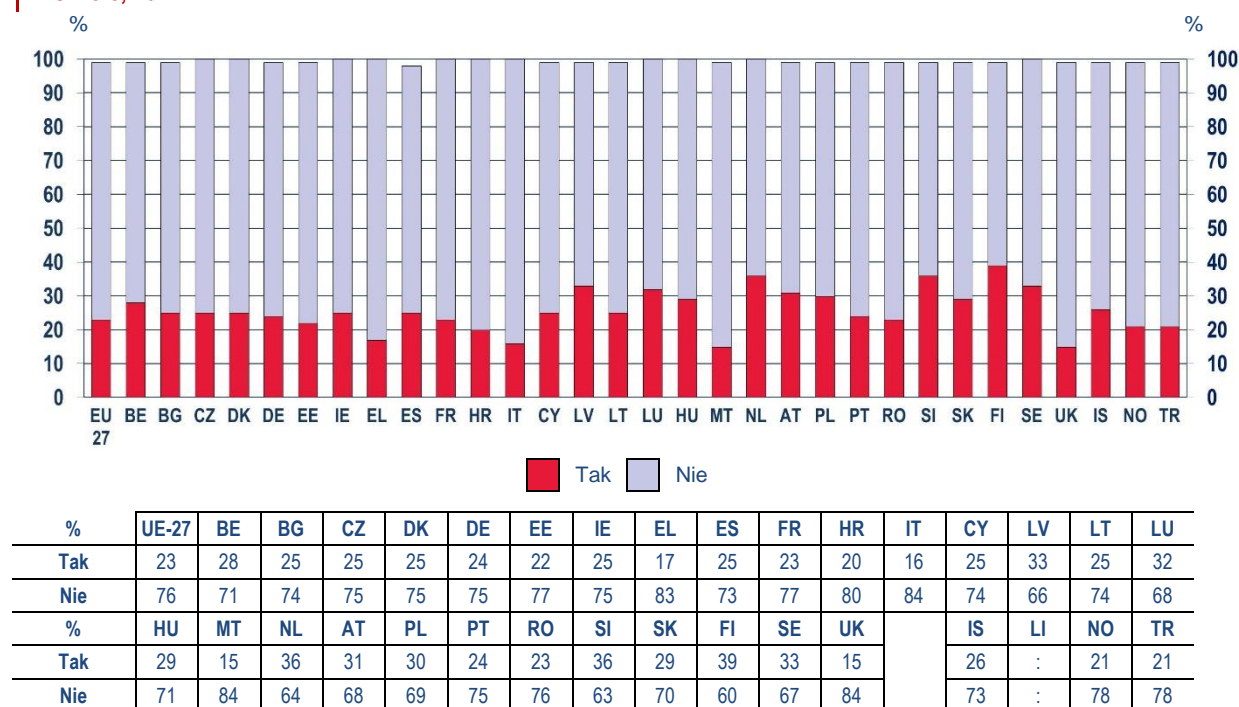
1.2.1. Nastawienie do przedsiębiorczości i postrzeganie własnych umiejętności przedsiębiorczych

Jednym z obszarów, na który nauczanie przedsiębiorczości może mieć wpływ jest nastawienie do i postrzeganie przedsiębiorczości. Specjalne badanie Eurobarometru pt. *Przedsiębiorczość w UE oraz poza nią*, opublikowane w 2012 r., rzuca nieco światła na postrzeganie i opinie nt. przedsiębiorczości i przedsiębiorców w całej Europie. Respondentów zapytano, czy zgadzają się z opracowanymi stwierdzeniami nt. przedsiębiorczości. Badanie wykazało, że większość respondentów (UE 27, w wieku 15 lat i starszych) zgadza się ze stwierdzeniem, że przedsiębiorcy tworzą miejsca pracy (97% odpowiedzi „całkowicie się zgadzam”) oraz „tworzą nowe produkty i usługi, które przynoszą wszystkim korzyści” (79% odpowiedzi „całkowicie się zgadzam”). Z drugiej strony, większość respondentów negatywnie postrzega przedsiębiorców i zgadza się ze stwierdzeniem, że „wykorzystują cudzą pracę” (57% odpowiedzi „całkowicie się zgadzam”) i „myślą tylko o własnych korzyściach” (52% odpowiedzi „całkowicie się zgadzam”). Oczywiście dostrzegalne są różnice w odpowiedziach udzielonych w poszczególnych krajach. W Danii i Austrii, na przykład, mniej respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że „przedsiębiorcy wykorzystują cudzą pracę” (odpowiednio 20% i 33%), natomiast w innych krajach odsetek ten był szczególnie wysoki - w Polsce (91%), na Łotwie (80%) i Słowacji (80%). Co się tyczy stwierdzenia, że „przedsiębiorcy myślą tylko o własnych korzyściach”, w Danii odsetek odpowiedzi „całkowicie się zgadzam” był relatywnie niski (26%), natomiast był wyższy w Irlandii (36%) i Finlandii (38%). Natomiast znaczna większość podzielała tę opinię na Cyprze (70%), w Grecji (67%) i na Litwie (67%). Takie złożone i czasami podzielone opinie nt. przedsiębiorców mogą również częściowo wyjaśniać różne postawy wobec nauczania przedsiębiorczości, nie tylko wśród osób odpowiedzialnych za tworzenie polityki i innych interesariuszy, lecz także wśród nauczycieli i uczniów.

W tym samym badaniu zadano również pytania o rolę edukacji w działaniach przedsiębiorczych. Respondentów zapytano, czy kiedykolwiek uczyli się przedsiębiorczości w ramach zajęć w szkole, gdzie przedsiębiorczość została zdefiniowana jako wcielanie pomysłów w czyn i realizacja własnych projektów ⁽²⁵⁾ (patrz Rysunek 1.2) Mniej niż jedna czwarta (23%) respondentów w UE stwierdziła, że uczestniczyli w takich zajęciach, podczas gdy ponad trzy czwarte (76%) stwierdziło, że nie. Co ciekawe, ale nie zaskakujące, młodszy respondenci częściej uczestniczyli w zajęciach z przedsiębiorczości: 34% osób w wieku 15-24 lat uczestniczyło w takich zajęciach, natomiast odsetek ten stopniowo spadał do zaledwie 17% wśród osób w wieku powyżej 55 lat. Kraje, w których największy procent respondentów uczestniczył w zajęciach z przedsiębiorczości lub podobnych to Finlandia (39%), Holandia (36%), Słowenia (36%), Łotwa (33%), Szwecja (33%), Luksemburg (32%), Austria (31%) i Polska (30%). Najmniej odpowiedzi twierdzących odnotowano na Malcie i w Wielkiej Brytanii (15%), we Włoszech (16%) i w Grecji (17%).

⁽²⁴⁾ OECD, 2012.

⁽²⁵⁾ *Flash Eurobarometer 354*, 2012, s. 117.

Rysunek 1.2: Odsetek respondentów, którzy uczestniczyli w zajęciach z przedsiębiorczości lub podobnych w szkole, 2012

Źródło: Flash Eurobarometer 354: Przedsiębiorczość w UE oraz poza nią.

Badanie obejmowało również kilka bardziej szczegółowych pytań dot. roli efektów nauczania przedsiębiorczości w szkole, a mianowicie:

- „Moja edukacja szkolna pomaga mi/pomogła mi rozwinąć inicjatywność i postawę przedsiębiorczą”;
- „Moja edukacja szkolna pomaga mi/pomogła mi lepiej zrozumieć rolę, jaką przedsiębiorcy odgrywają w społeczeństwie”;
- „Moja edukacja szkolna wyposaża mnie/wyposażała mnie w umiejętności i know-how umożliwiające mi prowadzenie działalności gospodarczej”;
- „Dzięki edukacji szkolnej rozważam możliwość zostania/zostałem przedsiębiorcą”.

W pytaniach tych można dostrzec pewien rodzaj progresji: pierwsze skupia się na postawach i umiejętnościach przekrojowych, drugie na wiedzy nt. przedsiębiorców, trzecie na rzeczywistych umiejętnościach biznesowych, a ostatnie na planach związanych z zostaniem przedsiębiorcą. Połowa respondentów udzieliła odpowiedzi twierdzącej na pierwsze pytanie, co oznacza, że uważa iż edukacja szkolna pomogła im rozwinąć inicjatywność i w pewnym sensie postawę przedsiębiorczą. Niespełna połowa respondentów z UE (47%) przyznała, że edukacja szkolna pomogła im lepiej zrozumieć rolę przedsiębiorców w społeczeństwie; 41% zgodziło się ze stwierdzeniem, że wyposażała ich w umiejętności niezbędne do założenia działalności gospodarczej; natomiast mniej niż jedna trzecia (28%) potwierdziła, że miała wpływ na rozważenie przez nich możliwości zostania przedsiębiorcą. Tu również odpowiedzi twierdzącej na cztery powyższe pytania częściej udzielały osoby w wieku 15-24 lat.

Oczywiście podczas analizy tych danych należy wziąć pod uwagę to, że badanie zostało przeprowadzone kilka lat temu, tj. w 2012 roku. Co więcej, w przypadku starszych respondentów należy pamiętać, że dużo czasu upłynęło, odkąd ukończyli oni szkołę, tak więc ich odpowiedzi nie odzwierciedlają wpływu niedawno wprowadzonych polityk i zmian w systemach edukacji, o których mowa w niniejszym raporcie (rok odniesienia 2014/2015). Ponadto badanie Eurobarometru miało na celu uzyskanie informacji nt. postrzegania i opinii respondentów, a także ich własnej oceny posiadanych umiejętności, a nie przedstawienie obiektywnej ewaluacji. Niemniej jednak badanie przedstawia pewien obraz punktu wyjścia, od którego poczyniono postępy w wyniku obecnie podejmowanych działań mających na celu promowanie nauczania przedsiębiorczości w szkołach i umożliwia zmiernie tych postępów.

1.2.2. Znajomość zagadnień finansowych i twórcze rozwiązywanie problemów

Znajomość zagadnień finansowych tradycyjnie kojarzona jest z nauczaniem przedsiębiorczości. W niektórych przypadkach nawet stawia się znak równości między nimi. W każdym przypadku jest ona powszechnie uważana za jedną z umiejętności/efektów kształcenia, jakich należy oczekiwać w związku z nauczaniem przedsiębiorczości. Jest ona także jedną z niewielu umiejętności przedsiębiorczych, która jest systematycznie poddawana ocenie.

W badaniu PISA ocenę umiejętności finansowych uczniów przeprowadzono po raz pierwszy w 2012 r. W badaniu tym, umiejętności finansowe definiuje się jako „znajomość i rozumienie pojęć z zakresu finansów oraz zagrożeń związanych z finansami, a także posiadanie umiejętności, motywacji i pewności siebie pozwalających na skuteczne stosowanie tej wiedzy w decyzjach podejmowanych w różnych kontekstach finansowych, poprawienie finansowego dobrostanu jednostek i społeczeństwa oraz umożliwiających udział w życiu gospodarczym”. Wyniki badania przeprowadzonego w 18 krajach europejskich pokazują, że uczniowie ze Wspólnoty Flamandzkiej Belgii, Estonii, Czech, Polski i Łotwy mieli lepsze wyniki niż średnia dla całego badania OECD. Z drugiej strony, uczniowie z Włoch, Słowacji, Chorwacji, Hiszpanii, Słowenii i Francji mieli wyniki poniżej średniej.

Jeden z interesujących wniosków badania umiejętności finansowych PISA jest taki, że w kraju, który uzyskał najlepsze wyniki (Szanghaj) nauczanie przedsiębiorczości właściwie nie zostało wprowadzone do programu nauczania w szkołach ⁽²⁶⁾. To pokazuje, że obecnie bardzo niewiele jest wiadomo na temat sposobu rozwijania umiejętności przekrojowych, takich jak znajomość zagadnień finansowych.

Umiejętność rozwiązywania problemów została również w 2012 r. uwzględniona w badaniu PISA jako pierwsza przekrojowa umiejętność poddana analizie. Kolejna runda oceny (ma być opublikowana w 2018 r.) będzie obejmować rozwiązywanie problemów w grupie. Oba te wymiary są nierozdzielnie związane z umiejętnościami przedsiębiorczymi, ponieważ mają wspólne elementy, takie jak radzenie sobie z niepewnością, rozwijanie poczucia inicjatywy i poszukiwanie innowacyjnych możliwości. Wg definicji rozwiązywania problemów stosowanej w badaniu PISA, stanowią one „klucz do sukcesu we wszystkich działaniach oraz mogą być rozwijane w szkole za pomocą programu nauczania”.

Wyniki badania PISA z 2012 r. pokazują, że dużemu odsetkowi 15-latków nadal brak podstawowych umiejętności rozwiązywania problemów. Patrząc na wyniki poszczególnych krajów, Finlandia wypadła najlepiej spośród europejskich krajów uczestniczących w badaniu, a Wielka Brytania (Anglia), Estonia, Francja, Holandia, Włochy, Czechy, Niemcy, trzy Wspólnoty Belgii, Austria i Norwegia uzyskały również wyniki powyżej średniej OECD. Jeden z wniosków wynikających z niniejszej oceny jest taki, że programy nauczania i nauczyciele mają duży wpływ na zdobywanie umiejętności rozwiązywania problemów ⁽²⁷⁾.

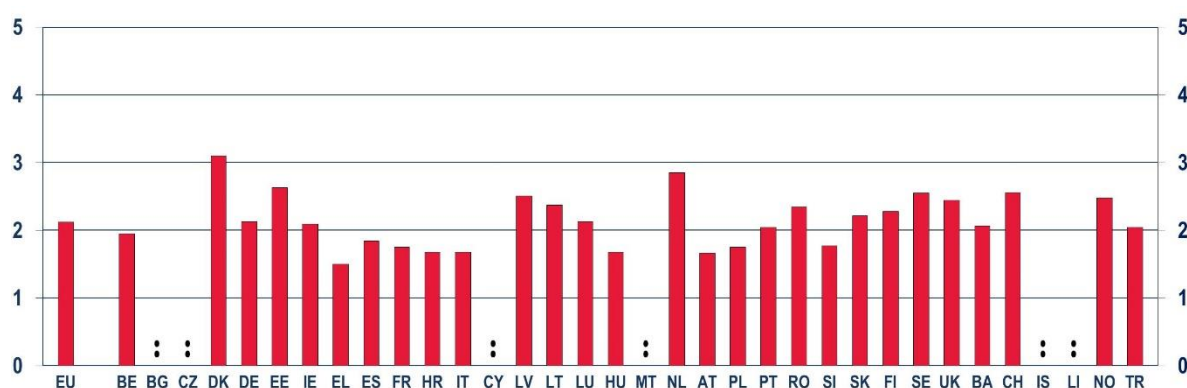
1.2.3. Postrzeganie przez ekspertów wkładu edukacji w budowanie kultury przedsiębiorczości

Global Entrepreneurship Monitor (GEM) jest najważniejszym na świecie badaniem poświęconym przedsiębiorczości. W badaniu analizowane są dwa elementy: zachowania przedsiębiorcze i postawy jednostek, oraz kontekst krajowy, który pozwala na pokazanie ich wpływu na przedsiębiorczość. Badanie GEM obejmuje część skierowaną do wybranych ekspertów w każdym z uczestniczących krajów. Ekspertów zapytano, w jaki sposób oceniają rolę edukacji w promowaniu kultury przedsiębiorczości w ich kraju.

⁽²⁶⁾ PISA in Focus, 2014/07, s. 3.

⁽²⁷⁾ PISA in Focus, 2014/04, s. 4.

Rysunek 1.3: Postrzeganie przez ekspertów zakresu, w jakim szkolenie dotyczące tworzenia lub zarządzania MŚP jest uwzględnione w systemie kształcenia na poziomie szkoły podstawowej i średniej, 2014

5 = odpowiedź najbardziej twierdząca (całkowita prawda) 1 = najbardziej przecząca (zupełna nieprawda)

UE	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	
2,12	1,95	:	:	3,1	2,13	2,63	2,09	1,5	1,84	1,75	1,68	1,68	:	2,51	2,37	2,13	1,68	
MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK			BA	CH	IS	LI	NO	TR
:	2,85	1,66	1,75	2,04	2,34	1,77	2,21	2,28	2,55	2,44			2,06	2,56	:	:	2,48	2,04

Źródło: *Global Entrepreneurship Monitor: National Ekspert Survey Measures*, 2014.

Objaśnienie

Badanie opinii ekspertów krajowych (ang. *National Ekspert Survey* (NES)) w ramach GEM koncentruje się na monitorowaniu czynników, które uważa się za mające znaczący wpływ na przedsiębiorczość, i które są zwane ramowymi czynnikami przedsiębiorczości (ang. *Entrepreneurial Framework Conditions* (EFCs)). Zespoły krajowe GEM prowadzą badania opinii ekspertów krajowych co roku, w tym samym czasie. Badanie jest prowadzone z udziałem co najmniej 36 ekspertów (czterech ekspertów w dziedzinie związanej z każdym z dziewięciu ramowych czynników przedsiębiorczości) i z wykorzystaniem kwestionariusza GEM.

Większość krajów europejskich osiąga raczej słabe wyniki. Te, które uzyskały ocenę nieco powyżej średniej (2,5 pkt) to Dania (jeden kraj europejski, który uzyskał ocenę powyżej 3 pkt.), Estonia, Łotwa, Holandia, Szwecja i Szwajcaria. Litwa, Rumunia, Słowacja, Finlandia i Norwegia również uzyskały ocenę w okolicach 2,5 punktu. W raporcie stwierdza się, że jeśli dany kraj chce być bardziej aktywny w rozwijaniu takiej kultury, „istotne jest, aby wdrażał spójne polityki i programy restrukturyzacji systemów edukacji, tak aby zapewniały one kompetencje przedsiębiorcze, takie jak [...] umiejętności przekrojowe dla każdego”⁽²⁸⁾.

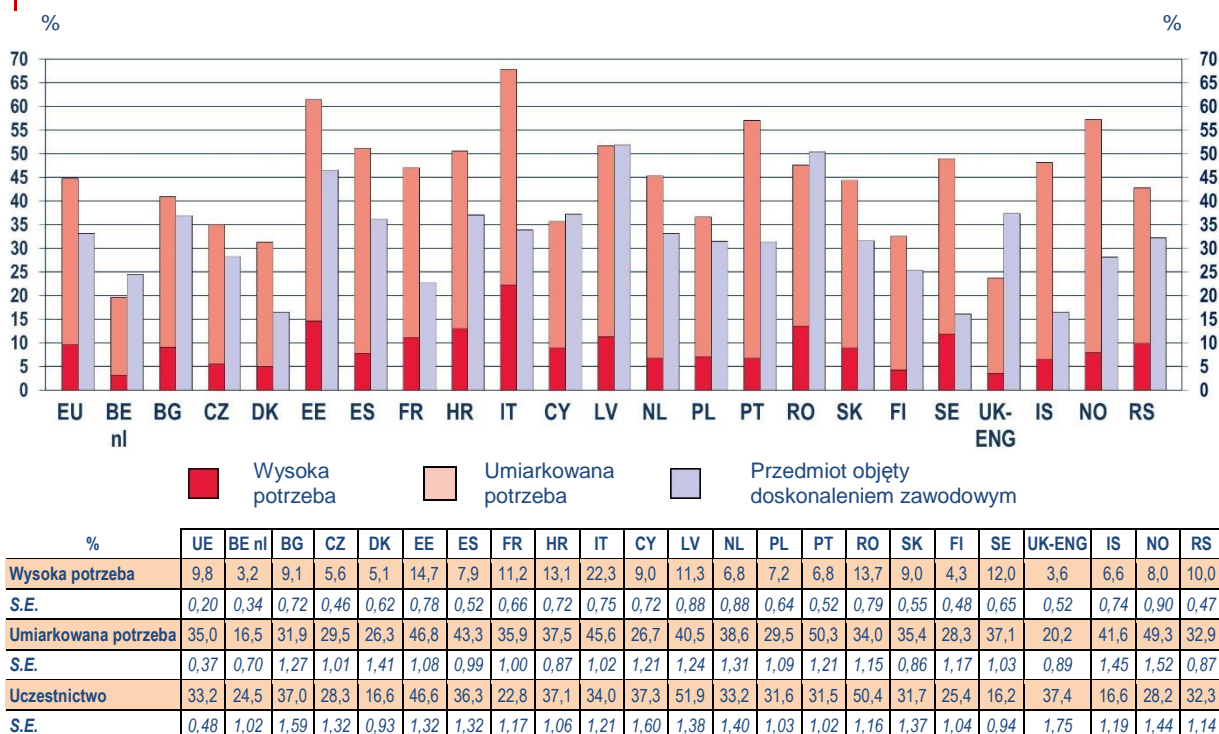
1.2.4. Doskonalenie zawodowe nauczycieli umożliwiające nauczanie umiejętności przekrojowych

W niedawno opublikowanym raporcie Eurydice pt. „Zawód nauczyciela w Europie: polityka, praktyka i odbiór społeczny” (Komisja Europejska/EACEA/Eurydice, 2015b) podkreśla się, że mogą występować rozbieżności pomiędzy zagadnieniami uwzględnionymi w kursach doskonalenia zawodowego a faktycznymi potrzebami nauczycieli. Wtórna analiza wyników Międzynarodowego badania nauczania i uczenia się (TALIS), przeprowadzonego przez OECD, pokazuje, że rozbieżności można również zaobserwować w przypadku nauczania umiejętności międzyprzedmiotowych, w skład których wchodzi kompetencja kluczowa, jaką jest przedsiębiorczość. Ogólnie większy jest odsetek nauczycieli szkół średnich pierwszego stopnia, którzy zgłaszają umiarkowane lub wysokie potrzeby doskonalenia zawodowego w zakresie umiejętności międzyprzedmiotowych w porównaniu do odsetka, który deklaruje, że odbyte przez nich kursy dotyczyły tych zagadnień. Na poziomie UE 44,8% nauczycieli zgłasza umiarkowane lub wysokie zapotrzebowanie w tym obszarze, podczas gdy tylko 33,2% deklaruje, że odbyte przez nich kursy doskonalenia zawodowego pokrywały te zagadnienia.

⁽²⁸⁾ GEM, 2014, s. 31.

Rysunek 1.4 przedstawia wyniki dla krajów, które uczestniczyły w badaniu. W większości z nich wyniki są podobne do tych na poziomie UE, natomiast niższy odsetek nauczycieli deklaruje, że odbyte przez nich kursy pokrywały te zagadnienia, w porównaniu do odsetka nauczycieli zgłaszających umiarkowane lub wysokie zapotrzebowanie.

Rysunek 1.4: Odsetek nauczycieli szkół średnich I stopnia (ISCED 2) deklarujących, że kursy doskonalenia zawodowego, w których uczestniczyli w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie obejmowały przedmiot „nauczanie umiejętności międzyprzedmiotowych” oraz odsetek nauczycieli zgłaszających umiarkowany i wysoki poziom potrzeb doskonalenia zawodowego w tym obszarze, 2013

Źródło: Eurydice, na podstawie TALIS 2013.

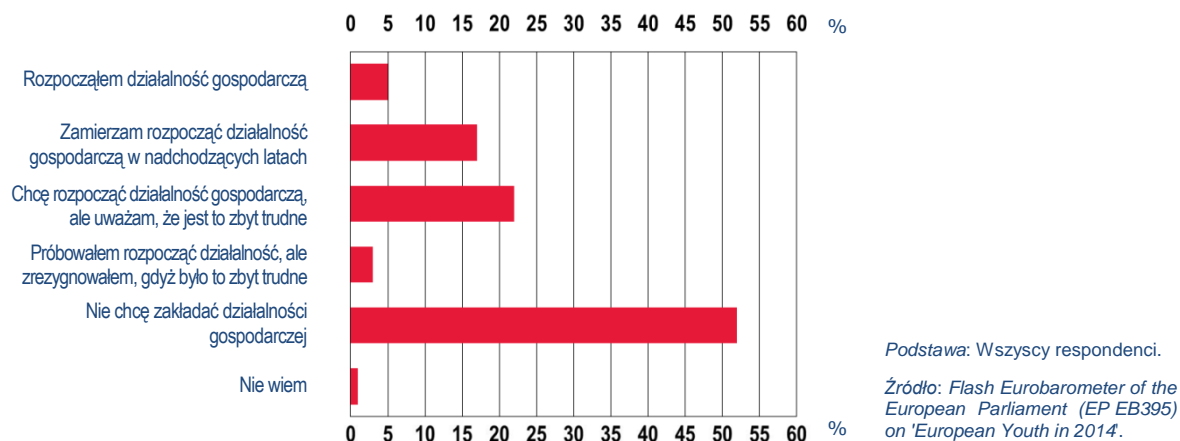
W kilku krajach rozbieżności te są większe, jak na przykład we Francji, Włoszech, Portugalii, Szwecji, Islandii i Norwegii. Natomiast, z należyтым uwzględnieniem błędów standardowych (S.E.) można stwierdzić, że w dwóch krajach wyższy jest odsetek nauczycieli, którzy deklarują, że przedmiot „nauczanie umiejętności międzyprzedmiotowych” został uwzględniony w kursach doskonalenia zawodowego, w porównaniu do odsetka nauczycieli wyrażających umiarkowane lub wysokie potrzeby. Taka sytuacja ma miejsce we Wspólnocie Flamandzkiej Belgii i w Wielkiej Brytanii (Anglii). W pozostałych krajach potrzeby i oferta są w miarę zrównoważone. Taką sytuację można zaobserwować np. na Cyprze, Łotwie i w Rumunii. Na koniec, badanie TALIS mierzy postrzeganie przez nauczycieli, a nie rzeczywiste poziomy uczestnictwa. Opinie nauczycieli zmierzone w badaniu TALIS są ważnym wskaźnikiem zastępczym tego, co ma miejsce w rzeczywistości lub przynajmniej tego, co nauczyciele uważają, że ma miejsce w rzeczywistości. Wyrażone potrzeby co najmniej sygnalizują, że nauczyciele nie czują się przygotowani do nauczania lub nie czują się komfortowo nauczając umiejętności międzyprzedmiotowych, a jednocześnie że kursy doskonalenia zawodowego nie zaspokajają w wystarczającym zakresie takich potrzeb. Gdyby nauczyciele byli uważani za ważne ogniwo w procesie nauczania przedsiębiorczości, skorygowano by takie rozbieżności.

1.2.5. Intencje przedsiębiorcze

Niedawno przeprowadzone badanie Eurobarometru ⁽²⁹⁾ wskazuje, że wielu młodych Europejczyków nie uważa przedsiębiorczości za alternatywne rozwiązanie w obliczu kryzysu na rynku pracy. Odpowiedzi udzielone w badaniu (patrz Rysunek 1.5) pokazują, że ponad połowa respondentów nie zamierza rozpocząć działalności gospodarczej (52%). Załedwie jeden na pięciu (22%) chciałby rozpocząć działalność, ale uważa, że jest to zbyt trudne.

Rysunek 1.5: Młodzi ludzie (w wieku 15-29 lat), którzy chcieliby założyć własną firmę, średnia dla UE-28, 2014

Jeśli chodzi o rozpoczęcie działalności gospodarczej, które z poniższych stwierdzeń jest bliższe twojej sytuacji?

Tylko jedna czwarta młodych Europejczyków myśli o rozpoczęciu działalności gospodarczej (5% już to zrobiło, 17% zamierza to zrobić w nieodległej przyszłości, a 3% próbowało rozpocząć działalność, lecz poddało się, ponieważ było to zbyt trudne) ⁽³⁰⁾

Najwyższy odsetek respondentów chętnych do zostania przedsiębiorcami odnotowano na Litwie (32% „zamierza rozpocząć działalność w nadchodzących latach”) i w Rumunii (33%). Natomiast najniższe odsetki odnotowano w Niemczech (11%) i Grecji (11%). Kraj, w którym najmniejszy odsetek młodych ludzi rozpoczął działalność gospodarczą to Irlandia (tylko 2%).

Dane dotyczące postrzegania i nastawienia do przedsiębiorczości są również opracowywane w ramach projektu *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM) ⁽³¹⁾. W ramach badania analizowane jest nastawienie społeczne do przedsiębiorczości, a zadawane pytania obejmują to, czy respondenci uważają przedsiębiorczość za dobrą opcję kariery zawodowej. Podczas gdy ponad połowa respondentów z UE zgodziła się ze stwierdzeniem, że przedsiębiorczość jest atrakcyjną ścieżką kariery, odsetek ten jest niższy niż w innych częściach świata (najwyższy odsetek odnotowano w Afryce, w krajach takich, jak Angola, Botswana i RPA). To również pokazuje, że atrakcyjność przedsiębiorczości jako ścieżki kariery powiązana jest z rozwojem gospodarczym kraju oraz dostępnością ofert pracy. W raporcie GEM podkreślono, że w gospodarkach napędzanych konkretnymi czynnikami i tych opartych na wydajności ludzie cenią sobie przedsiębiorczość znacznie bardziej niż w gospodarkach opartych na innowacjach ⁽³²⁾. Wyjątkiem są tu dwie

⁽²⁹⁾ Parlament Europejski, 2014.

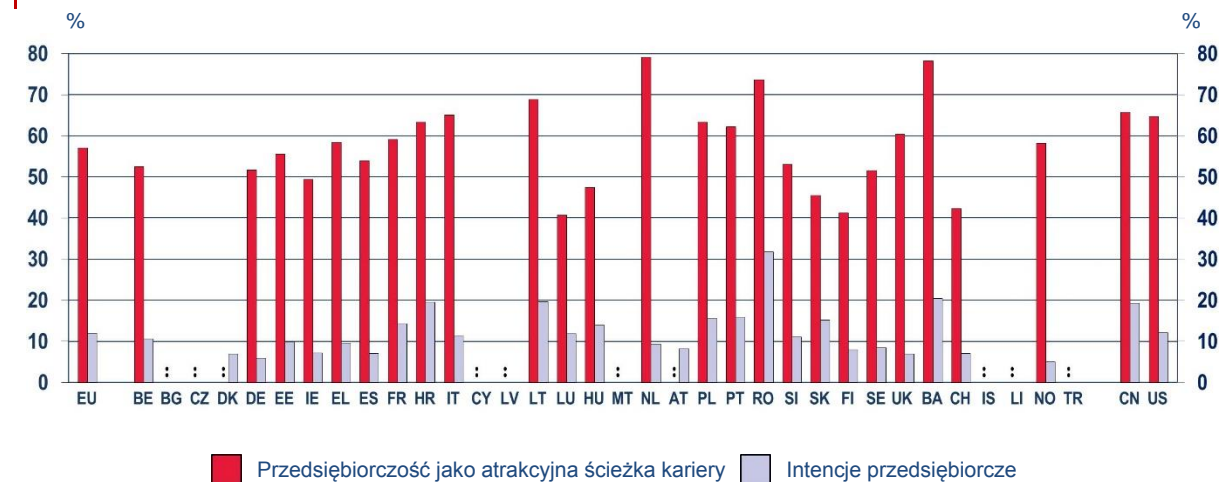
⁽³⁰⁾ Ibid.

⁽³¹⁾ GEM, 2014: <http://www.gemconsortium.org/data/sets>

⁽³²⁾ W badaniu GEM sklasyfikowano kraje według poziomu rozwoju gospodarczego. Na pierwszym etapie, gospodarki napędzane są konkretnymi czynnikami, a kraje konkurują między sobą w zakresie wyposażenia w czynniki produkcji, głównie niewykwalifikowaną siłę roboczą i zasoby naturalne. Na drugim etapie, gdy kraj staje się bardziej konkurencyjny, wzrasta wydajność i zarobki, co powoduje dalszy rozwój, dzięki czemu gospodarka opiera się na wydajności. Gdy kraje znajdują się już na etapie wzrostu wydajności, płace wzrosną tak bardzo, że gospodarki będą w stanie utrzymać tak wysoki poziom płac i związany z nim poziom życia tylko wtedy, gdy ich przedsiębiorstwa będą w stanie konkurować dzięki nowym i niespotykanym produktom (patrz: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/methodology/#hide/fn-19>). Większość krajów UE to gospodarki oparte na innowacjach, z wyjątkiem Chorwacji, Węgier, Litwy, Polski i Rumunii, których gospodarki opierają się na wzroście wydajności (RO) lub są na etapie przejściowym do gospodarki opartej na innowacjach. Co się tyczy krajów spoza UE, Szwajcaria i Norwegia to gospodarki oparte na innowacjach, natomiast Bośnia i Hercegowina oraz Turcja to gospodarki oparte na wzroście wydajności.

gospodarki oparte na innowacjach, a mianowicie Holandia i Włochy, gdzie nadal obserwuje się wysokie odsetki odpowiedzi twierdzących.

Rysunek 1.6: Przedsiębiorczość jako atrakcyjna ścieżka kariery a intencje przedsiębiorcze (% populacji w wieku 18-64 lata), 2014

%	UE	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT
Atrakcyjna ścieżka kariery	57	52	:	:	:	52	56	49	58	54	59	63	65	:	:	69	41	47	:
Intencje przedsiębiorcze	12	11	:	:	7	6	10	7	10	7	14	19	11	:	:	20	12	14	:
%	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	BA	CH	IS	LI	NO	TR		CN	US
Atrakcyjna ścieżka kariery	79	:	63	62	74	53	45	41	52	60	78	42	:	:	58	:		66	65
Intencje przedsiębiorcze		9	8	16	16	11	15	15	8	8	7	20	7	:	:	5		19	12

Źródło: Global Entrepreneurship Monitor. Wskaźniki kluczowe 2014.

Objaśnienie

Intencje przedsiębiorcze są definiowane jako odsetek osób, które zamierzają rozpocząć działalność gospodarczą w ciągu kolejnych trzech lat (osoby już prowadzące działalność nie są tu brane pod uwagę). Grupa wiekowa obejmuje osoby w wieku 18-64 lat.

Badanie GEM mierzy również kilka indywidualnych cech, takich jak intencje przedsiębiorcze i postrzeganie możliwości i własnych zdolności. Cechy te zostały zestawione na Rysunku 1.6 z wartością społeczną przedsiębiorczości (przedsiębiorczość jako atrakcyjna ścieżka kariery) oraz na Rysunku 1.7 z całkowitą przedsiębiorczością we wczesnym stadium (ang. *total early-stage entrepreneurial activity* - TEA) w danym kraju.

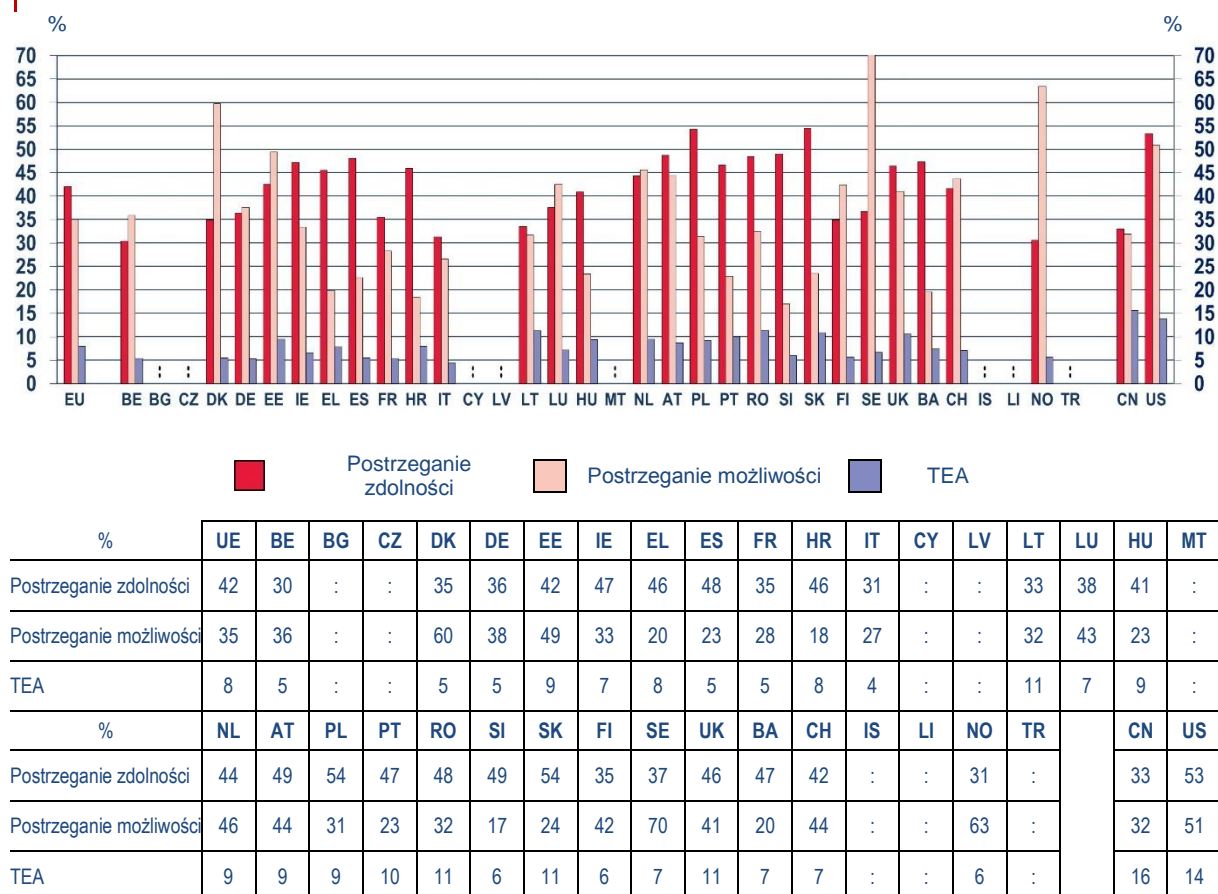
Co się tyczy wartości społecznej przedsiębiorczości, uwzględnienie kontekstu ma kluczowe znaczenie podczas porównywania danych dotyczących poszczególnych atrybutów. Jednostki funkcjonujące w różnych gospodarkach będą w różny sposób wyrażać swoje spostrzeżenia. Intencje przedsiębiorcze są najbardziej widoczne w gospodarkach napędzanych konkretnymi czynnikami, a najrzadziej spotykane w gospodarkach opartych na innowacjach, co potwierdza, że jednostki rozpoczynają działalność gospodarczą, gdy dostępność innych sposobów uzyskania dochodu jest ograniczona. Jednakże nastawienie społeczne do przedsiębiorczości i jakość warunków ramowych przedsiębiorczości albo zapewniają wsparcie, lub stanowią przeszkody dla początkujących przedsiębiorców⁽³³⁾.

Jak pokazano na Rysunku 1.7, lepiej postrzegane są zdolności niż możliwości. W Europie widoczny jest pewien wzorzec, a mianowicie w krajach, w których występują długotrwałe problemy gospodarcze

⁽³³⁾ GEM, 2014, s. 34.

(np. Grecja, Hiszpania, Chorwacja, Portugalia, Słowenia, Bośnia i Hercegowina) widoczna jest większa różnica pomiędzy postrzeganymi zdolnościami a możliwościami, gdzie zdolności są lepiej postrzegane niż możliwości. Natomiast w Danii, Finlandii, Szwecji i Norwegii możliwości są znacznie lepiej postrzegane niż zdolności.

Rysunek 1.7: Postrzeganie przez jednostki zdolności i możliwości a całkowita przedsiębiorczość we wczesnym stadium (TEA) (% populacji w wieku 18-64 lata), 2014

Źródło: Global Entrepreneurship Monitor. Wskaźniki kluczowe 2014.

Objaśnienie

Postrzeganie zdolności odzwierciedla odsetek respondentów, którzy uważają, że posiadają umiejętności, wiedzę i doświadczenie wymagane do rozpoczęcia nowego przedsięwzięcia.

Postrzeganie możliwości odzwierciedla odsetek respondentów, którzy uważają, że możliwe jest rozpoczęcie działalności w ich bezpośrednim otoczeniu w ciągu najbliższych sześciu miesięcy.

Poziom całkowitej przedsiębiorczości we wczesnym stadium (TEA) przedstawia odsetek osób w gospodarce, w wieku 18-64 lata, które są na etapie zakładania działalności gospodarczej lub już ją rozpoczęły w okresie ostatnich 42 miesięcy.

Podobnie jak z nastawieniem społecznym do przedsiębiorczości, porównanie pomiędzy krajami Europy a innymi regionami świata pokazuje, że zarówno postrzeganie możliwości, jak i zdolności jest mniej optymistyczne w gospodarkach opartych na innowacjach niż w gospodarkach na etapie wzrostu wydajności, lub gospodarkach napędzanych konkretnymi czynnikami. I tu również, w porównaniu do reszty świata, w krajach europejskich odnotowuje się najniższe poziomy przedsiębiorczości.

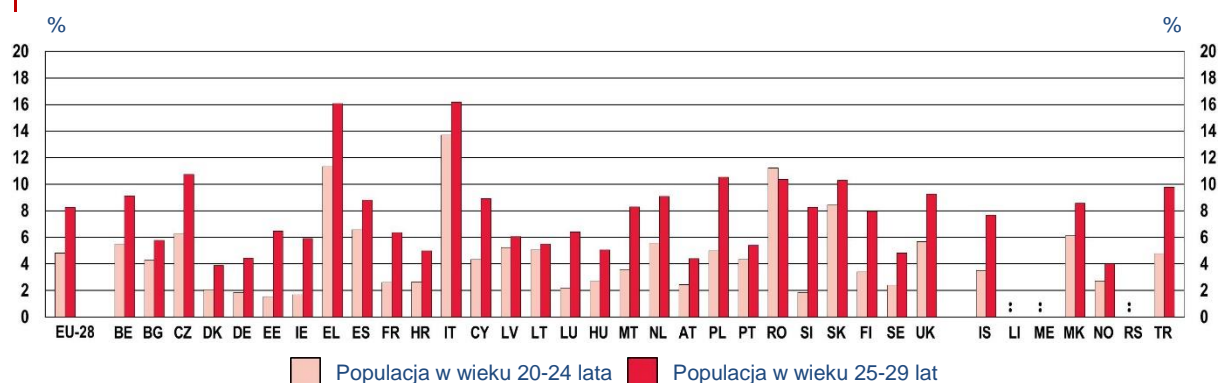
W ramach analizy GEM przyjrano się również korelacji pomiędzy elementami wskazującymi na pozytywny związek pomiędzy postrzeganiem możliwości i zdolności a poziomem całkowitej przedsiębiorczości we wczesnym stadium (TEA). Co ciekawe, choć nie zaskakujące, wykryto silną korelację pomiędzy postrzeganiem zdolności (umiejętności) a TEA, co potwierdza, że wszystkie

formy kształcenia (formalne, nieformalne, pozaformalne) mają znaczenie dla rozwijania kompetencji przedsiębiorczych ⁽³⁴⁾.

1.2.6. Podejmowanie działalności gospodarczej przez osoby młode

Dane Eurostatu pokazują, że najniższy odsetek samozatrudnionych młodych ludzi (patrz Rysunek 1.8) w populacji osób pracujących w wieku 20-24 lata zarejestrowano w Estonii (1,5%) i Irlandii (1,7%). Z drugiej strony, najwyższe odsetki odnotowano we Włoszech (13,7%), Grecji (11,3%) i Rumunii (11,2 %). Podczas gdy w przypadku Włoch i Rumunii (patrz Rysunek 1.7) badanie GEM wykazało, że poziom postrzegania możliwości rozpoczęcia działalności gospodarczej jest podobny do średniej dla UE, poziom w Grecji jest dużo niższy, jednak poziom samozatrudnienia jest znacznie wyższy od średniej unijnej.

Rysunek 1.8: Samozatrudnienie osób młodych jako odsetek wszystkich pracujących osób wg wieku, 2014

	UE	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU
20-24 lata	4,8	5,5	4,3	6,3	2,0	1,8	1,5	1,7	11,3	6,6	2,6	2,7	13,7	4,3	5,2	5,1	2,2	2,7
25-29 lat	8,3	9,1	5,8	10,7	3,9	4,4	6,5	5,9	16,1	8,8	6,4	5,0	16,2	8,9	6,1	5,5	6,4	5,1
%	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	IS	LI	ME	MK	NO	RS	TR
20-24 lata	3,6	5,6	2,4	5,0	4,3	11,2	1,9	8,4	3,4	2,4	5,7	3,5	:	:	6,1	2,7	:	4,8
25-29 lat	8,3	9,1	4,4	10,5	5,4	10,4	8,3	10,3	7,9	4,8	9,3	7,7	:	:	8,6	4,0	:	9,8

Źródło: Obliczenia dot. odsetka samozatrudnionych młodych osób przeprowadzone przez Eurydice na podstawie danych Eurostatu (BAEL) [yth_empl_040].

Objaśnienie

Osoby pracujące na własny rachunek to jednostki, które prowadzą działalność gospodarczą, gospodarstwo rolne lub praktykę zawodową. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą są traktowane jako osoby pracujące pod warunkiem, że spełniają jedno z poniższych kryteriów: pracują w celu osiągnięcia zysku, poświęcają czas na prowadzenie działalności lub są w trakcie zakładania działalności (definicja Eurostatu).

W grupie wiekowej 25-29-latków, najniższe wartości odnotowano w Danii (3,9%) i Norwegii (4,0%), podczas gdy najwyższe odsetki samozatrudnionych młodych osób w grupie pracujących odnotowano we Włoszech (16,2 %) i Grecji (16,1%). Oczywiście dane te należy interpretować w szerszym kontekście, biorąc pod uwagę sytuację gospodarczą każdego kraju, wielkość sektora publicznego i prywatnego, krajowy poziom bezrobocia itd. Pod tym względem Włochy i Grecja znajdują się w trudniejszej sytuacji gospodarczej, co częściowo może wyjaśniać, dlaczego więcej osób wybiera samozatrudnienie - oznacza to, że wybór ten był koniecznością, z braku innych możliwości zatrudnienia. Według Eurofound ⁽³⁵⁾, formy fałszywego samozatrudnienia występują w niektórych krajach i mogą zafałszowywać dane. Istotnie sektor, w którym odnotowuje się wyższy poziom samozatrudnienia to budownictwo, co wskazuje na fikcyjne samozatrudnienie. Dane te pokazują również, że chęci lub potrzeby związane z samozatrudnieniem są różne w poszczególnych krajach. Dlatego nauczanie

⁽³⁴⁾ GEM, 2014, p. 38.

⁽³⁵⁾ Eurofound, 2015.

przedsiębiorczości wydaje się być tylko jednym z elementów, które, przyczyniając się do rozwoju umiejętności i tym samym tworzenia kultury przedsiębiorczości, mogą w rezultacie prowadzić do zwiększenia liczby zakładanych przedsiębiorstw (tzw. start-upów) i podniesienia poziomu samozatrudnienia.

ROZDZIAŁ 2: STRATEGIE I PROGRAMY FINANSOWANIA

W niniejszym rozdziale przedstawiono analizę strategicznego i finansowego kontekstu nauczania przedsiębiorczości w Europie. W pierwszej kolejności omówiono strategie opracowane na szczeblu centralnym, które są najbardziej istotne dla tego obszaru polityki. Do celów niniejszego raportu tylko takie strategie zostały poddane analizie. Następnie przedstawiono źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości oraz wykorzystanie tych funduszy.

2.1. Strategie nauczania przedsiębiorczości w Europie

Poszczególne kraje poproszono o wskazanie najbardziej istotnych strategii, wyraźnie odnoszących się do tego obszaru polityki, takich jak odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości lub ogólna strategia odnosząca się do innego obszaru polityki, lecz także uwzględniająca niektóre zagadnienia i/lub działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości. Strategie podzielono na następujące kategorie:

- odrębne strategie ukierunkowane wyłącznie na nauczanie przedsiębiorczości, w ramach których często opracowywana jest wspólna wizja rządu odzwierciedlająca priorytety polityki dla szeregu ministerstw, takich jak edukacji oraz innowacji i rozwoju gospodarczego, oraz skupiające działania związane z tymi obszarami polityki;
- ogólne strategie związane z edukacją, obejmujące cele nauczania przedsiębiorczości, takie jak strategia kształcenia i szkolenia czy strategia uczenia się przez całe życie;
- ogólne strategie związane z gospodarką, obejmujące nauczanie przedsiębiorczości, takie jak strategia rozwoju przedsiębiorczości, zatrudnienia lub sektora MŚP.

W pierwszej części przedstawiono rozwój nauczania przedsiębiorczości na poziomie polityki europejskiej i mapy rozwoju konkretnych strategii ilustrujące, w jaki sposób ich proliferacja odzwierciedla wzmożony nacisk na nauczanie przedsiębiorczości na poziomie unijnym. Następnie opisano obecną sytuację oraz przedstawiono przegląd rodzajów obecnie realizowanych strategii w każdym państwie.

W drugiej i trzeciej części zawarto pogłębioną analizę każdego rodzaju strategii. Po pierwsze omówiono odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości, a po drugie - różne typy ogólnych strategii, zarówno tych związanych z edukacją, jak i gospodarką.

W czwartej części omówiono treści strategii i zawarte w nich podejścia oraz przedstawiono porównanie pomiędzy krajami, jak również opisano interesujące praktyki. Uwzględniono tam wspólne tematy i trendy oraz zbadano, w jaki sposób realizowanych jest siedem zagadnień związanych z przedsiębiorczością, a także omówiono cele strategii. W ostatniej części przeanalizowano, czy strategie obejmują czynniki decydujące o sukcesie, takie jak współpraca pomiędzy ministerstwami, skuteczne monitorowanie lub partnerstwa.

2.1.1. Polityka w zakresie nauczania przedsiębiorczości

W 2003 r. znaczenie nauczania przedsiębiorczości zostało odzwierciedlone na szczeblu europejskim w formie publikacji europejskiej zielonej księgi pt. „Przedsiębiorczość w Europie”⁽³⁶⁾. Była to pierwsza publikacja na poziomie UE zajmująca się kształceniem i szkoleniem, oraz rozwojem kultury przedsiębiorczości i związanych z nimi umiejętności. Następnie powołano wiele grup eksperckich, zorganizowano konferencje i opublikowano przykłady dobrej praktyki, w rezultacie czego Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorczości w Komisji Europejskiej opracowała Agendę z Oslo⁽³⁷⁾ w 2006 r. W Agendzie z Oslo⁽³⁸⁾ po raz pierwszy zwrócono się do państw członkowskich o „zainicjowanie

⁽³⁶⁾ Komisja Europejska, 2003.

⁽³⁷⁾ Komisja Europejska, 2006.

⁽³⁸⁾ Ibid.

krajowych strategii kształcenia w zakresie przedsiębiorczości z jasno określonymi celami na poszczególnych etapach edukacji”. W Agendzie podkreślono, że strategie te powinny angażować wszystkich właściwych interesariuszy (z sektora publicznego i prywatnego) oraz tworzyć struktury ramowe i jednocześnie określać konkretne działania, jakie należy podejmować. Szeroki wachlarz działań powinien obejmować zarówno uwzględnianie przedsiębiorczości w krajowych programach nauczania, jak i wspieranie szkół i nauczycieli. Celem nadrzędnym powinno być „umożliwienie młodym ludziom nabywania kompetencji w zakresie przedsiębiorczości na wszystkich etapach procesu edukacyjnego”⁽³⁹⁾.

Rysunek 2.1: Kluczowe dokumenty europejskie mające wpływ na rozwój strategii w zakresie nauczania przedsiębiorczości

Rok	Przełomowy dokument tworzący politykę na poziomie europejskim	Opis
2003	„Przedsiębiorczość w Europie” Zielona księga	Pierwszy plan działań w dziedzinie przedsiębiorczości w Europie, w którym mowa jest o edukacji jako kluczowym elemencie osiągnięcia postępu
2006	Agenda z Oslo na rzecz kształcenia w zakresie przedsiębiorczości	Zestaw propozycji przedstawiający sposoby wspierania postępu w nauczaniu przedsiębiorczości w ramach systematycznych i skutecznych działań na poziomie unijnym, krajowym, regionalnym i instytucjonalnym
	Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie	Określono „inicjatywność i przedsiębiorczość” jako jedną z ośmiu kompetencji kluczowych
2010	W kierunku większej spójności w nauczaniu przedsiębiorczości	Badania nad wprowadzeniem systematycznych strategii w zakresie nauczania przedsiębiorczości, w tym prezentacja „Modelu progresji”.
2012	Plan działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.	Określenie nauczania przedsiębiorczości jako jednego z trzech filarów wspierania rozwoju przedsiębiorczości w Europie
	Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie	Badanie sieci Eurydice, w którym przeprowadzono analizę tego, w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości w ramach obowiązkowego kształcenia zostało uwzględnione w polityce i praktyce w Europie
2014	Sprawozdanie końcowe Tematycznej Grupy Roboczej ds. nauczania przedsiębiorczości	Wytoczne tworzenia polityki dla administracji krajowej i regionalnej w celu opracowania bardziej skutecznej strategii nauczania przedsiębiorczości i praktyki w tym zakresie
	Konkluzje Rady w sprawie przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu	Wezwanie Komisji Europejskiej i państw członkowskich do promowania i uwzględniania nauczania przedsiębiorczości w systemach kształcenia i szkolenia
2015	<i>Entrepreneurship Education: A Road to Success</i>	Zebranie dowodów na pozytywny wpływ strategii i środków skierowanych na nauczanie przedsiębiorczości
	Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie promowania przedsiębiorczości młodzieży przez kształcenie i szkolenie.	Wezwanie Komisji Europejskiej do wspierania rozwoju umiejętności przedsiębiorczych za pomocą realizowanych programów, a także wezwanie państw członkowskich do wykorzystania dostępnych funduszy, takich jak fundusze strukturalne UE do celów wspierania rozwoju umiejętności przedsiębiorczych

Źródło: Eurydice.

W 2009 r. DG Przedsiębiorczość oraz DG Edukacja i Kultura podjęły innowacyjną inicjatywę, jaką było zorganizowanie w całej Europie na poziomie regionalnym czterech grup wysokiego szczebla (ang. *High Level Reflection Panels*), w których uczestniczyli ministrowie edukacji i rozwoju gospodarczego celem omówienia polityki i praktyk związanych z nauczaniem przedsiębiorczości. Raport opublikowany w 2010 r., zatytułowany „W kierunku większej spójności w nauczaniu przedsiębiorczości”⁽⁴⁰⁾, w którym podkreślono znaczenie trzech obszarów dla wspierania podejść strategicznych, jakie mogą przynieść sukces, przedstawia podstawy interwencji politycznej i najlepsze praktyki. Po pierwsze, podkreślono odejście od zagadnień skupionych na działalności gospodarczej i skoncentrowanie się na bardziej

⁽³⁹⁾ Komisja Europejska, 2006, str. 1.

⁽⁴⁰⁾ McCoshan, 2010.

holistycznym modelu, obejmującym kompetencję kluczową, jaką jest przedsiębiorczość i uczenie się poprzez zdobywanie umiejętności (ang. *skills-based learning model*). Po drugie, tworzenie wspólnej wizji przez osoby odpowiedzialne za tworzenie polityki i interesariuszy. Po trzecie, uznanie dla i wspieranie kluczowej roli, jaką odrywają nauczyciele, szkoły i przedsiębiorstwa. Aby nadać tym działaniom kontekst, w raporcie przedstawiono struktury ramowe wspierające opracowywanie podejść strategicznych pod nazwą model progresji (ang. *Progression Model*)⁽⁴¹⁾. Model progresji umożliwia krajom ustalenie priorytetów strategii krajowej oraz określenie obecnego stanu jej rozwoju.

W 2012 r. DG Edukacja i Kultura, działając w ścisłej współpracy z DG Przedsiębiorczość, utworzyła Europejską Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości, która skupia ekspertów z państw członkowskich w celu opracowania wytycznych w zakresie polityki dot. nauczania przedsiębiorczości. W sprawozdaniu końcowym⁽⁴²⁾ Grupa określiła elementy składowe tworzące określoną strategię nauczania przedsiębiorczości, przedstawiła jasne uzasadnienie i przykłady dobrej praktyki. Elementy składowe odzwierciedlają kluczowe zagadnienia i są spójne z tymi będącymi przedmiotem badania. Obejmują one zaangażowanie partnerów, program i metody nauczania, efekty kształcenia i kształcenie nauczycieli. Badania te wykazały potencjał wpływu określonej strategii na politykę nauczania przedsiębiorczości, podkreślały znaczenie włączenia społecznego i aktywnego obywatelstwa, oraz możliwości zatrudnienia i tworzenia przedsiębiorstw.

Wszystkie sprawozdania na poziomie europejskim zalecały tworzenie odrębnych strategii jako sposób na bardziej spójne podejście poszczególnych ministerstw. W sprawozdaniu Tematycznej Grupy Roboczej ds. nauczania przedsiębiorczości z 2014 r. podkreślono korzyści stosowania odrębnych strategii i zidentyfikowano wskazania dla uwzględnienia nauczania przedsiębiorczości w różnych typach strategii ogólnych. Natomiast najnowsze badanie na poziomie europejskim pt. „*Entrepreneurship Education: A Road to Success*” miało na celu dokonanie przeglądu wpływu zarówno odrębnych strategii, jak i bardziej ogólnych inicjatyw. Co ważne, sformułowano też wnioski, że tam, gdzie strategie i działania były realizowane, dostępne badania potwierdzały pozytywny wpływ na jednostki, instytucje oświatowe, gospodarkę i społeczeństwo⁽⁴³⁾.

Opracowywanie strategii nauczania przedsiębiorczości w Europie

Możliwe jest zilustrowanie rozwoju polityki w zakresie nauczania przedsiębiorczości na linii czasu, poprzez wyszczególnienie dat realizacji odrębnych strategii ukierunkowanych wyłącznie na nauczanie przedsiębiorczości. Natomiast nie jest to wykonalne w odniesieniu do strategii ogólnych, które mogą również dotyczyć nauczania przedsiębiorczości, ale w całości prezentują dość skomplikowany obraz. Zamieszczony poniżej wykres przedstawia realizację odrębnych strategii.

W Wielkiej Brytanii (Irlandia Północna i Szkocja) w 2003 r. wprowadzono pierwsze odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości, które odzwierciedlały ramy czasowe zaleceń polityki europejskiej⁽⁴⁴⁾. W 2004 r. podobne strategie przyjęto na Litwie, w Wielkiej Brytanii (Walia) i Norwegii. Rysunek 2.2 przedstawia ramy czasowe wdrażania wszystkich istniejących odrębnych strategii.

W latach 2007-2009 odnotowano gwałtowny wzrost liczby krajów/regionów realizujących odrębne strategie – z ośmiu w 2007 r. do dwunastu w 2009 r. Do 2011 r. liczba ta wzrosła do 14. Następnie odnotowano niewielki spadek i obecnie 11 krajów/regionów posiada odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości. W niektórych krajach, jak na przykład w Belgii (wszystkie Wspólnoty), Wielkiej Brytanii (Walia), Czarnogórze i Norwegii, obecnie realizowana jest druga lub kolejna odrębna strategia.

Na Rysunku 2.2 przedstawiono sześć krajów/regionów, które wcześniej realizowały odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości, lecz obecnie nie zdecydowały się na opracowanie nowej. Cztery spośród

⁽⁴¹⁾ Ibidem, str. 25-27. Aby zapoznać się z dodatkowymi analizami związanymi z *Progression Model*, patrz Rozdział 5.

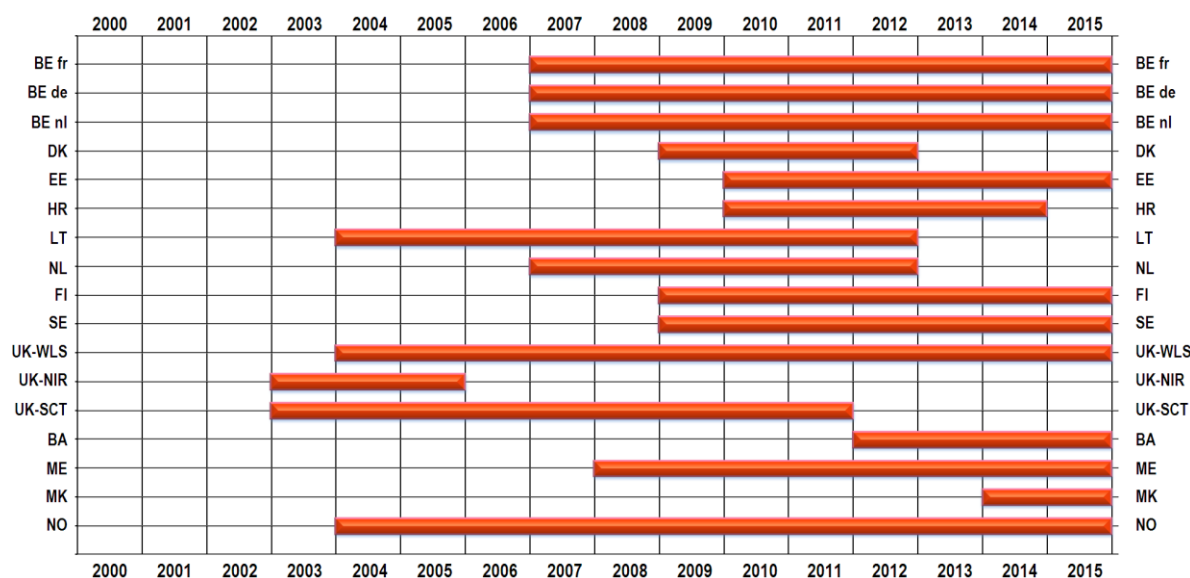
⁽⁴²⁾ Komisja Europejska, 2014b.

⁽⁴³⁾ Komisja Europejska, 2015a, str. 87.

⁽⁴⁴⁾ Komisja Europejska, 2003.

nich realizują politykę nauczania przedsiębiorczości w ramach szerszych zagadnień strategicznych związanych z przedsiębiorczością i innowacjami (Dania, Litwa i Wielka Brytania (Irlandia Północna i Szkocja)). Holandia wdraża ogólną strategię związaną z przedsiębiorczością i innowacjami, gdzie potrzeba usprawnienia kształcenia i szkolenia została wyraźnie podkreślona poprzez ściślejszą współpracę pomiędzy sektorem edukacji a biznesem. W Chorwacji obecnie nie jest realizowana żadna strategia związana z tym obszarem polityki.

Rysunek 2.2: Realizacja odrębnych krajowych strategii nauczania przedsiębiorczości w latach 2000-2015

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Rysunek przedstawia datę wprowadzenia i czas trwania odrębnych strategii nauczania przedsiębiorczości, które zostały wdrożone w Europie. Dlatego też nie uwzględniono tu wszystkich krajów objętych niniejszym badaniem.

Uwagi dotyczące poszczególnych krajów

Belgia (BE nl): Pierwsza z dwóch strategii wdrożonych we Wspólnocie Flamandzkiej Belgii została zapoczątkowana w 2007 r; Ramy czasowe realizacji obu strategii to lata 2007-2009 i 2011-2014. Zaktualizowany plan pt. „Nauczanie przedsiębiorczości w latach 2015-2019” (*Ondernemend onderwijs 2015-2019*) został przedstawiony rządowi flamandzkiemu 11 grudnia 2015 r.

Wielka Brytania (NIR): Plan działań na rzecz przedsiębiorczości i edukacji (*Entrepreneurship and Education Action Plan (2003)*) został powiązany ze szczegółowym priorytetem w Programie dla rządu (*Programme for Government (PfG) 2002-2005*). Kolejne PfG nie uwzględniały równie silnego zaangażowania, dlatego plan działań nie został wznowiony.

Norwegia: Plan działań na rzecz przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu był przewidziany na lata 2009-2014. Natomiast bieżące dane wskazują, że strategia ta jest nadal realizowana.

Zarówno w Chorwacji, jak i w Wielkiej Brytanii (Irlandia Północna), strategia nie została odnowiona, ponieważ nauczanie przedsiębiorczości nie stanowi już zagadnienia priorytetowego dla rządu. Wielka Brytania (Irlandia Północna) była pierwszym regionem, który zaprzestał realizacji odrębnej strategii, gdy ta wygasła w 2005 r. Jako kontynuację niedawno wdrożono „Strategię innowacji dla Irlandii Północnej” (*Innovation Strategy for Northern Ireland 2014-2025*), która obejmuje niewielką liczbę działań wspierających nauczanie przedsiębiorczości.

Litwa i Wielka Brytania (Szkocja) włączyły strategię do innych strategicznych dokumentów opracowanych przez rząd. Strategia realizowana na Litwie wygasła w 2012 r. i rząd uwzględnił serię odpowiednich działań w bardziej ogólnej strategii dot. przedsiębiorczości, która lepiej odzwierciedla priorytety przyjętego w 2013 r. „Planu działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.”.

W Wielkiej Brytanii (Szkocja) ⁽⁴⁵⁾ zaprzestano w 2011 r. realizacji strategii po ośmiu latach jej stosowania, w ramach zmian dotyczących stosunków pomiędzy władzami centralnymi a lokalnymi i metod finansowania. Nauczanie przedsiębiorczości było postrzegane jako nadal mające znaczenie i zostało

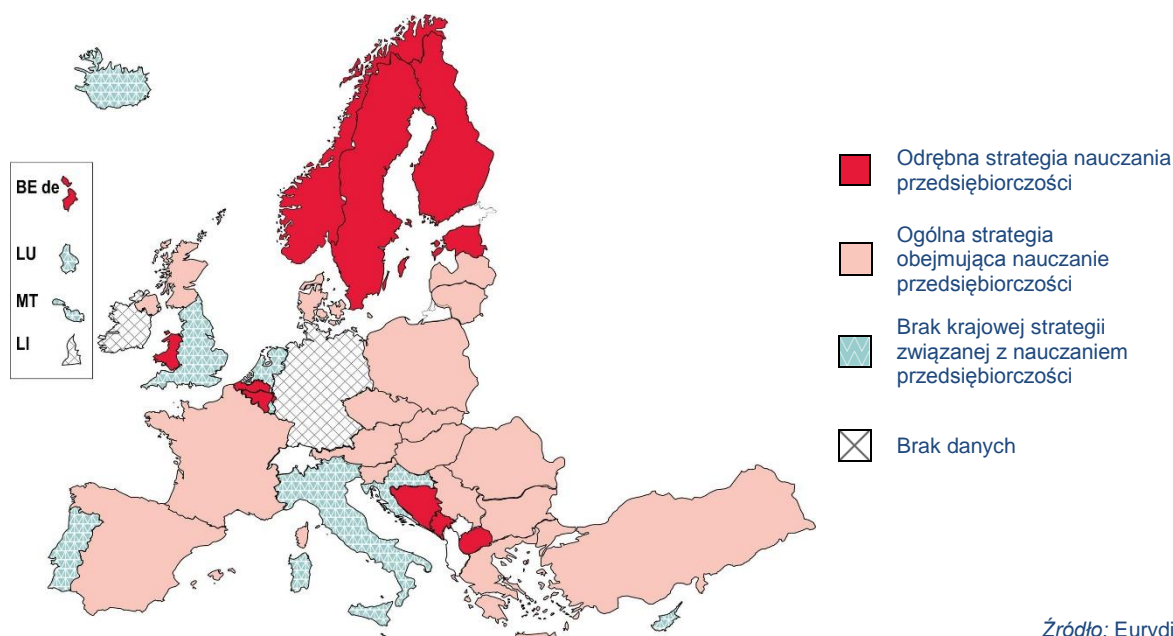
⁽⁴⁵⁾ <http://www.gov.scot/resource/doc/920/0118640.pdf>

uwzględnione w szkockim „Programie nauczania na rzecz doskonałości” (*Curriculum for Excellence*) dla uczniów w wieku 3 - 18 lat. W Szkocji wprowadzono nowy obszar polityki wraz z innymi zagadnieniami dotyczącymi ogólnej strategii przedsiębiorczości i innowacyjności pn. „*Scotland Can Do*”. W Danii, we wcześniejszej szczegółowej strategii zadeklarowano utworzenie Duńskiej Fundacji Przedsiębiorczości, organizacji zapewniającej zrównoważoną infrastrukturę, która wspiera nauczanie przedsiębiorczości poprzez zapewnienie koordynacji na poziomie krajowym, i która jest finansowana przez rząd i interesariuszy. Strategia nauczania przedsiębiorczości jest nadal postrzegana jako wiążąca i obowiązuje niezależnie od ogólnej strategii innowacji pt. „Dania – kraj rozwiązań” - strategii wprowadzonej w 2012 r., która wzmacnia rolę Fundacji Przedsiębiorczości jako głównego aktora.

Sytuacja obecna

W roku 2014/15, 29 spośród 38 krajów/regionów uczestniczących w badaniu realizowało odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości lub strategię ogólną, które zawierają szczegółowe powiązania z nauczaniem przedsiębiorczości. Mapa na Rysunku 2.3 przedstawia różne strategiczne podejścia stosowane w Europie.

Rysunek 2.3: Krajowe strategie obejmujące nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Poza 11 krajami/regionami, które wdrożyły odrębną strategię, w 18 realizowane są ogólne strategie obejmujące nauczanie przedsiębiorczości. W dziewięciu krajach/regionach (Chorwacja, Włochy, Cypr, Luksemburg, Holandia, Malta, Portugalia, Wielka Brytania (Anglia) i Islandia) nie wprowadzono strategii krajowej. Na Cyprze nie funkcjonuje jeszcze żadna strategia, chociaż odrębna strategia znajduje się obecnie w fazie przygotowywania, a w Słowenii obowiązuje ogólna strategia związana z nauczaniem przedsiębiorczości, a także opracowywana jest strategia odrębna.

2.1.2. Kraje, które przyjęły odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości

Jak wyraźnie widać na Rysunku 2.3, 11 odrębnych strategii obowiązuje w dwóch obszarach geograficznych, tj. w Europie północnej (krajem najbardziej wysuniętym na południe jest Belgia) oraz w rejonie Bałkanów zachodnich (kraje ubiegające się o akcesję). Przewaga geograficzna Europy północnej w tym obszarze polityki pokrywa się z wynikami poprzedniego raportu Eurydice z 2012 r. ⁽⁴⁶⁾, co przedstawiono na Rysunku 2.2, który ilustruje realizację takich strategii od 2000 r.

⁽⁴⁶⁾ EACEA/Eurydice, 2012.

W trzech Wspólnotach Belgii odrębne strategie są realizowane od 2007 r:

We **Wspólnocie Francuskiej i Niemieckojęzycznej** obserwuje się zmiany wynikające z najnowszej strategii przyjętej w 2014 r. i zatytułowanej „Przedsiębiorczość 3.15: 3 obszary i 15 działań wspierających na rzecz pokolenia przedsiębiorców”. Strategia przyjęta w regionie jest realizowana przez Walońską Agencję ds. Aktywizacji Gospodarczej (ASE), która obecnie nosi nazwę Agencji Przedsiębiorczości i Innowacji (AEI). Agencja skupia się na trzech głównych obszarach działania, w tym na wspieraniu nauczania przedsiębiorczości, wspieraniu przyszłych przedsiębiorców i promowaniu start-upów. Strategia obejmuje szczegółowy opis działań i przewiduje praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości, doradztwo zawodowe i wsparcie dla nauczycieli. Silny nacisk kładzie się na angażowanie biznesu w kształcenie i szkolenie, rozwój bardziej przedsiębiorczych szkół, a także na znaczenie szerszego ekosystemu dla realizacji celów.

Pierwsza strategia we **Wspólnocie Flamandzkiej Belgii** została przyjęta w 2007 r. Druga strategia to „Plan działania na rzecz promocji postaw przedsiębiorczych i przedsiębiorczości na lata 2011-2014”. Rząd potwierdził, że choć data końcowa strategii to rok 2014, to nadal ona obowiązuje, podczas gdy trzecia odrębna strategia została przyjęta w grudniu 2015 r. Druga strategia, która została poddana analizie w niniejszym raporcie, określa cztery priorytety, które koncentrują się na: wspieraniu postaw przedsiębiorczych, tworzeniu możliwości praktycznej nauki przedsiębiorczości, zwiększaniu motywacji do zostania przedsiębiorcą oraz zapewnieniu, że nauczyciele wykazują postawy przedsiębiorcze i mają wyważone poglądy na temat przedsiębiorczości. Realizowane działania koncentrują się na potrzebie wypracowania wspólnej terminologii, wsparciu dla nauczycieli (w tym metody, sieci i praktyki w sektorze), komunikacji ze wszystkimi partnerami i zapewnieniu, że postępy w nauce mają miejsce na wszystkich poziomach edukacji i etapach kształcenia nauczycieli.

W Estonii realizowana jest odrębna strategia, która wspierana jest dzięki powiązaniom z krajową strategią uczenia się przez całe życie. „Plan rozwoju nauczania przedsiębiorczości: bądź przedsiębiorczy” koncentruje się na wielu kluczowych zagadnieniach. Szczególne znaczenie mają efekty kształcenia, program nauczania i nauczyciele. W strategii wyszczególniono wyzwania dla nauczania przedsiębiorczości w Estonii oraz zacytowano szkocką strategię pt. „Zdeterminowani by osiągnąć sukces” (ang. *Determined to Succeed*), aby wykazać znaczenie integrowania postaw przedsiębiorczych w nauczaniu i uczeniu się. W strategii wielokrotnie mowa jest o wzajemnym uczeniu się od siebie (ang. *peer learning*), co stanowi odzwierciedlenie prac realizowanych przez Komisję Europejską w celu promowania wzajemnego uczenia się od siebie w poszczególnych krajach, jak na przykład działania *High Level Reflection Panels* ⁽⁴⁷⁾ w latach 2009-2010 i Tematycznej Grupy Roboczej ds. edukacji na rzecz przedsiębiorczości ⁽⁴⁸⁾ w latach 2012-2014.

W Wielkiej Brytanii (Walia), „Strategia przedsiębiorczości młodzieży: plan działań na lata 2010-2015” (ang. *Youth Entrepreneurship Strategy: Action Plan 2010-2015*) obejmuje trzy główne zagadnienia: zaangażowanie młodych ludzi w celu zwiększenia ich świadomości, upodmiotowienie dzięki zapewnieniu możliwości uczenia się przedsiębiorczości oraz wyposażenie młodych ludzi w umiejętności potrzebne do założenia i rozwijania działalności gospodarczej. Strategia walijska zawiera analizę postępów w zakresie zmiany nastawienia młodych ludzi do start-upów i liczby zakładanych przez nich start-upów, co odzwierciedla koncentrację zarówno na umiejętnościach, jak i na samych start-upach.

Odrębne strategie zostały również wdrożone przez trzy kraje skandynawskie:

W Finlandii w 2009 r. opublikowano strategię pt. „Wytyczne dla nauczania przedsiębiorczości”, która jest wspierana przez sieć YES obejmującą 19 regionalnych centrów zasobów w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Strategia ma na celu wspieranie kultury przedsiębiorczości, aktywnych postaw obywatelskich i start-upów, podczas gdy Centra YES kładą nacisk na współpracę w ramach sieci, wsparcie dla i szkolenia nauczycieli. W ramach działań wynikających ze strategii zrealizowano projekty na dużą skalę, takie jak „Ja i moje miasto”, który angażuje wysoki odsetek uczniów ⁽⁴⁹⁾. Strategia nie jest bezpośrednio powiązana z innymi politykami, lecz dzięki jej wprowadzeniu położono nacisk na rozwój gospodarczy, innowacje i start-upy zakładane przez młodych ludzi, dzięki czemu podkreślono, że w Finlandii jest relatywnie niewiele start-upów zakładanych przez osoby w wieku poniżej 35 lat.

W Szwecji opracowano „Strategię na rzecz przedsiębiorczości w dziedzinie edukacji”, której realizację rozpoczęto w 2009 r. bez określenia daty końcowej. Strategia zakłada podejście skoncentrowane na kluczowej kompetencji w edukacji i zachęcanie większej liczby osób do zakładania działalności gospodarczej. W strategii wyszczególniono 11 głównych działań, w tym zobowiązanie do większego nacisku na umiejętności przedsiębiorcze w szkołach podstawowych i średnich (dzięki rządowej rewizji programów nauczania), lepsza współpraca ze światem pracy/ biznesem, zapewnienie praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości i mapowanie dostępnej oferty.

W Norwegii obecnie jest realizowana druga strategia, w której nacisk położono na zapewnienie, że kraj będzie przodować w nauczaniu przedsiębiorczości i szkoleniach, dzięki czemu „przedsiębiorczość stanie się naturalnym wyborem” wśród dostępnych form zatrudnienia ⁽⁵⁰⁾. Podczas gdy obie norweskie strategie przeznaczone są dla wszystkich poziomów kształcenia, od szkół podstawowych do wyższych (ISCED 1-8), to pierwsza obejmowała szerszy zakres działań związanych ze szkołami (podstawowymi i średnimi), natomiast w drugiej większy nacisk położono na szkolnictwo wyższe.

⁽⁴⁷⁾ Komisja Europejska, 2010.

⁽⁴⁸⁾ Komisja Europejska, 2014b.

⁽⁴⁹⁾ <http://yrityskylä.fi/en/>. W projekcie 'Ja i moje miasto' co roku uczestniczy około 80% uczniów klas szóstych (ISCED 2) w ramach zdobywania doświadczenia praktycznego w zakresie przedsiębiorczości.

⁽⁵⁰⁾ <http://www.regeringen.se/contentassets/0f6c0164196e4071a9cb27eaaada1cb41/strategi-for-entreprenorskap-inom-utbildningsområdet>

Wysoką rangę strategii nauczania przedsiębiorczości w krajach skandynawskich można przypisać zaangażowaniu tych krajów w innowacje, co niezmiennie potwierdzają ich wysokie pozycje w międzynarodowych rankingach innowacyjności. Szwecja, Finlandia i Dania zajmują pierwsze miejsca w Europejskim Rankingu Innowacyjności 2015⁽⁵¹⁾ oraz znajdują się w pierwszej dziesiątce państw na świecie w *Global Innovation Index*⁽⁵²⁾, podczas gdy Norwegia znajduje się tam w pierwszej dwudziestce.

Spośród krajów kandydujących do członkostwa w UE z Bałkanów zachodnich, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra i Była Jugosłowiańska Republika Macedonii przyjęły odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości. Negocjacje przedakcesyjne kładą nacisk na rozwój polityki i praktyki zgodnie z regulacją UE „*Small Business Act*” (SBA), której realizację nadzoruje Komisja Europejska i która obejmuje filar dot. kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Europejska Fundacja Kształcenia⁽⁵³⁾, agencja Komisji Europejskiej, odgrywa znaczącą rolę we wspieraniu i monitorowaniu postępów w realizacji SBA przez kraje ubiegające się o członkostwo i w Regionach Sąsiedztwa UE. Centrum Nauki Przedsiębiorczości Europy Południowo-Wschodniej (*The South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL))⁽⁵⁴⁾, założone w 2009 r. jako regionalna inicjatywa wspierana przez Komisję Europejską, odgrywa ważną rolę w pracach na rzecz nauczania przedsiębiorczości w regionie, w tym we wspieraniu opracowywania strategii oraz priorytetów polityki określonych w SBA.

Tylko kilka odrębnych strategii obejmuje wyraźne odniesienie do szerszej polityki rządu. W strategiach realizowanych w Estonii, Wielkiej Brytanii (Walia) i Norwegii podkreśla się wyraźne związki z polityką oświatową i polityką innowacji, natomiast w Wielkiej Brytanii (Walia) jako jedynym kraju mowa jest o powiązaniach z efektywnością szkół i polityką zatrudnienia. Strategia walijska obejmuje szczegółową mapę polityki, na której pokazano, w jaki sposób strategia nauczania przedsiębiorczości stanowi pomost pomiędzy światem edukacji, młodzieżą, zatrudnieniem i polityką włączania a politykami konkurencyjności⁽⁵⁵⁾. W strategiach przyjętych przez Wspólnotę Flamandzką Belgii i Szwecję wspomniano pokrótce o rozwoju gospodarczym i strategii oświatowej, natomiast w strategii fińskiej mowa jest o szerszym wpływie nauczania przedsiębiorczości, natomiast brak jest odniesienia do innych polityk rządowych.

Spośród 11 krajów/regionów, w których obowiązują odrębne strategie, w ośmiu potwierdzono, że przeznaczono określone zasoby finansowe na ich realizację. Dalsze informacje na ten temat można znaleźć w punkcie 2.2.

Dwa kraje poinformowały, że są na etapie opracowywania strategii. Na Cyprze będzie to jedyna strategia związana z nauczaniem przedsiębiorczości, natomiast w Słowenii, mimo że obowiązuje strategia na rzecz młodzieży związana z tym obszarem polityki, dodatkowo planuje się opracowanie strategii odrębnej.

2.1.3. Kraje, w których realizowane są ogólne strategie powiązane z nauczaniem przedsiębiorczości

Poszczególne kraje poproszono o wskazanie najbardziej adekwatnej strategii, tj. tej najściślej związanej z nauczaniem przedsiębiorczości na poziomie ISCED 1-3. Wiele z nich nie miało charakteru odrębnych strategii. Na Rysunku poniżej przedstawiono różne typy strategii obowiązujących w Europie.

W osiemnastu krajach/regionach nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w ogólnych strategiach. W dziesięciu krajach strategie te są powiązane z obszarami edukacji, szkoleń i młodzieży: trzy z nich są powiązane z edukacją (Grecja, Łotwa i Turcja), cztery z uczeniem się przez całe życie (Bułgaria, Węgry, Austria i Polska), a kolejne trzy z młodzieżą (Słowenia, Słowacja i Serbia).

⁽⁵¹⁾ http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

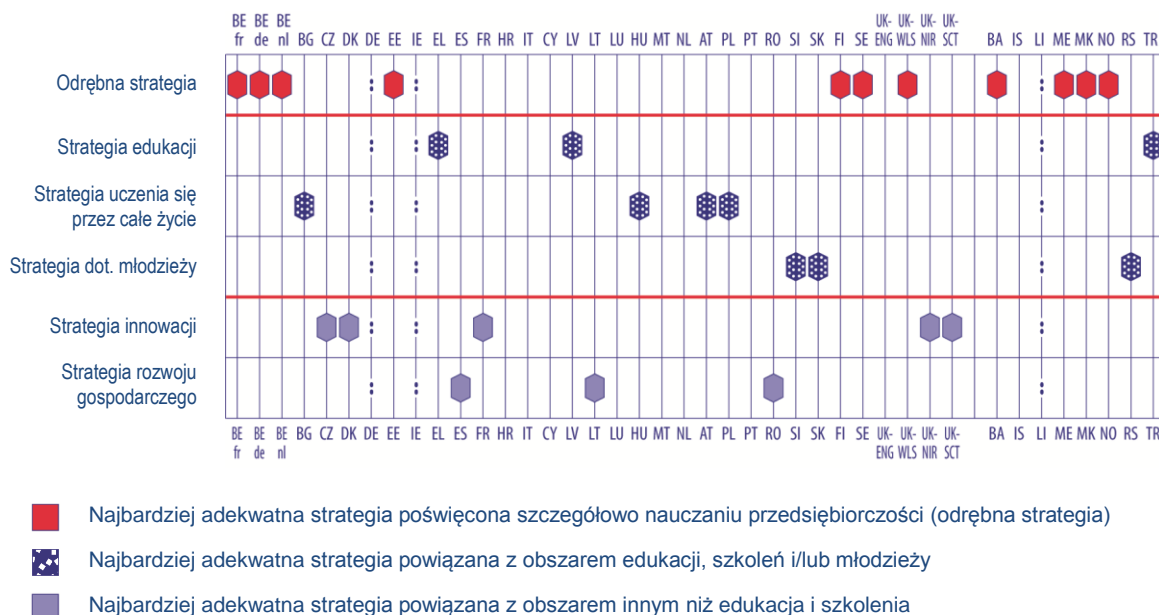
⁽⁵²⁾ <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis/>

⁽⁵³⁾ http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Education_and_business

⁽⁵⁴⁾ SEECEL pracuje nad opracowywaniem polityki i praktyki w zakresie uczenia się przedsiębiorczości we współpracy z ośmioma krajami (AL, BA, HR, ME, MK, RS, TR i XK). Patrz www.seecel.hr

⁽⁵⁵⁾ Welsh Government 2010, str. 6.

Rysunek 2.4: Typy krajowych strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Poszczególne kraje poproszono o wskazanie najbardziej adekwatnej strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości na poziomie ISCED 1-3.

Na Rysunku przedstawiono podejście „najlepszego dopasowania”, co oznacza, że dokument tworzący politykę, który potencjalnie mógłby zostać umieszczony w kilku kategoriach został umieszczony w kategorii, która najlepiej odpowiada jej treści, celom i grupom docelowym.

Żadne informacje nie zostały podane w odniesieniu do krajów/regionów, które nie przyjęły strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości.

Uwagi dotyczące poszczególnych krajów

Czechy: Strategia badań i innowacji na rzecz inteligentnych specjalizacji została określona jako najbardziej adekwatna strategia. Do celów badania została ona sklasyfikowana jako strategia innowacji.

Hiszpania: Na poziomie Wspólnot Autonomicznych w Hiszpanii, np. w Andaluzji, Asturii i Galicji obowiązuje kilka odrębnych strategii. W pozostałych Wspólnotach Autonomicznych nauczanie przedsiębiorczości jest powiązane z ogólnymi strategiami. Taka sytuacja ma miejsce w Asturii, Estremadurze, Navarre, Kraju Basków i Murcji. Aby uzyskać dalsze informacje, patrz informacje krajowe.

Hiszpania, Litwa i Rumunia: Strategie obowiązujące w tych krajach zostały określone jako blisko powiązane z obszarem rozwoju gospodarki (Hiszpania: przedsiębiorczość i zatrudnienie młodzieży; Litwa: strategia przedsiębiorczości; Rumunia: strategia rozwoju gospodarki).

Cypr i Słowenia: Kraje te są na etapie opracowywania odrębnych strategii. W związku z tym, że prace nie zostały zakończone w roku odniesienia, jakim jest 2014/15, informacje te nie zostały uwzględnione na Rysunku. Słowenia została uwzględniona, ponieważ nauczanie przedsiębiorczości jest już zawarte w strategii dot. młodzieży.

Serbia: Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w trzech strategiach. Po przeprowadzeniu dalszej analizy, strategia dot. młodzieży została określona jako najbardziej adekwatna i dlatego została uwzględniona na Rysunku i w niniejszym rozdziale.

W kilku krajach opracowano strategię w obszarze innym niż edukacja i szkolenia. W ośmiu krajach/regionach jako najbardziej adekwatne wskazano strategie gospodarcze, w tym pięć strategii innowacji (Republika Czeska, Dania, Francja, Wielka Brytania (Irlandia Północna i Szkocja)) oraz trzy strategie rozwoju gospodarczego (Hiszpania, Litwa i Rumunia).

Strategie powiązane z obszarem edukacji i szkoleń

Strategie edukacji i szkoleń

Trzy kraje wskazały strategie edukacji i szkoleń jako najbardziej adekwatne:

W **Grecji** strategia pt. „Nowa szkoła” podkreśla znaczenie nauczania przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej, lecz nie obejmuje działań wyraźnie powiązanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

W **Turcji** wskazano kilka strategii powiązanych z nauczaniem przedsiębiorczości, z których najbardziej adekwatna to „Plan strategiczny Ministerstwa Edukacji Narodowej na lata 2010-2014”, w którym pokrótce wspomniano o organizacji działań wspierających nauczanie przedsiębiorczości i który zawiera jedno działanie promujące zaangażowanie przedsiębiorców w nauczanie przedsiębiorczości.

Strategia przyjęta na **Łotwie** jest bardziej ogólna niż ta obowiązująca w Grecji i Turcji. W „Wytocznych dla rozwoju edukacji” wspomniano o kompetencji kluczowej, jaką jest przedsiębiorczość i uwzględniono działania wspierające rozwój kompetencji zawodowych nauczycieli (w tym przedsiębiorczość), przekazywanie większej liczby informacji o zawodach, jakie można wykonywać w sektorze przedsiębiorczości i ewaluację środków skierowanych na rozwój nauczania przedsiębiorczości wyszczególnionych w poprzedniej strategii.

Strategie uczenia się przez całe życie

Cztery kraje wskazały strategię uczenia się przez całe życie jako najbardziej adekwatny dokument:

W **Bułgarii** nauczanie przedsiębiorczości uwzględniono w „Krajowej strategii uczenia się przez całe życie na lata 2014-2020”. Strategia ta obejmuje najbardziej rozległy zakres działań, koncentruje się na rozwoju kultury przedsiębiorczości wśród młodych ludzi, a także obejmuje działania takie, jak tworzenie firm szkoleniowych w ramach programu *Junior Achievement Bulgaria* ⁽⁵⁶⁾, wiedzę w zakresie własności intelektualnej, kształcenie nauczycieli i aktualizację programów nauczania.

Strategia obowiązująca na **Węgrzech** podkreśla znaczenie nauczania przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej dla wszystkich oraz efektów kształcenia opartych na kompetencjach, natomiast plan działań jest nadal opracowywany.

Strategia obowiązująca w **Polsce** to „Perspektywa uczenia się przez całe życie”, która obejmuje dwa cele strategiczne: rozwój umiejętności i praktycznego uczenia się na rzecz wspierania możliwości zatrudnienia. W strategii silny nacisk kładzie się na kreatywność i innowacje.

Spośród czterech krajów, które realizują strategię uczenia się przez całe życie, **Austria** stosuje najszersze podejście. W austriackiej strategii LLL:2020 nauczanie przedsiębiorczości zostało wymienione jako cel przekrojowy, co oznacza, że choć nie jest ono wyraźnie wymienione w poszczególnych działaniach, to jednak jest domyślnie uwzględnione we wszystkich działaniach. Szczególne znaczenie przypisuje się nauczaniu przedsiębiorczości w działaniach związanych z programami nauczania, efektami kształcenia i doradztwem zawodowym.

Strategie dotyczące młodzieży

Trzy kraje wskazały strategie dotyczące młodzieży jako najbardziej adekwatne strategie na poziomie krajowym:

W **Serbii**, „Krajowa Strategia Młodzieżowa na lata 2015-2020” obejmuje szeroki zakres działań, w tym te skierowane na program nauczania, opracowywanie nowych programów, praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości, wprowadzenie 'Entrepreneurial Skills Pass' ⁽⁵⁷⁾ na poziomie krajowym, kształcenie nauczycieli i uczenie się pozaformalne.

W **Słowenii**, „Krajowy program na rzecz młodzieży na lata 2013-2022” uwzględnia przedsiębiorczość jako jeden z sześciu kluczowych obszarów strategii i podkreśla szerokie rozumienie nauczania przedsiębiorczości, a także jego znaczenie w odniesieniu do odpowiedzialności społecznej i rozwoju przedsiębiorstw społecznych. Szczegółowe cele strategii obejmują zachęcanie do nauczania przedsiębiorczości poprzez programy nauczania, jednak nie wyszczególniono konkretnych działań.

Najbardziej szczegółowa strategia to **słowacka**, „Krajowa strategia na rzecz młodzieży na lata 2014-2020”, która jednak nie obejmuje tak wielu zagadnień, jak strategia serbska. Kreatywność i przedsiębiorczość zostały wymienione jako jeden z dziewięciu priorytetów, do którego przypisano trzynaście działań. Działania te mają szeroki zakres, lecz są mierzalne i obejmują zarówno programy mentoringu w kształceniu formalnym i pozaformalnym, jak i zachęcanie do tworzenia konkursów w dziedzinie przedsiębiorczości w mediach, a także ogólny silny nacisk na programy nauczania i zaangażowanie przedsiębiorców w realizację działań w środowisku oświatowym.

⁽⁵⁶⁾ *Junior Achievement Bulgaria* stanowi część JA Europe: www.jaeurope.org

⁽⁵⁷⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu>

Strategie związane z obszarami innymi niż edukacja i szkolenia

Strategie innowacji

Pięć krajów/regionów obecnie uwzględnia nauczanie przedsiębiorczości jako priorytet polityki w ramach strategii innowacji. Na ogół strategie innowacji to bardziej kompleksowe strategie ogólne, obejmujące szeroki zakres zagadnień i działań, bardziej rozbudowane niż wszystkie pozostałe typy strategii ogólnych.

Republika Czeska wskazała kilka różnych strategii, w tym te dotyczące uczenia się przez całe życie i młodzieży, natomiast najbardziej adekwatna jest „Strategia badań i innowacji na rzecz inteligentnych specjalizacji 2014-2020” (RIS), która jest silnie powiązana z „Międzynarodową strategią konkurencyjności 2012-2020”. RIS ma na celu ukierunkowanie działań związanych z finansowaniem w celu wzmocnienia badań i innowacji, natomiast narzędzia do oceny i rozwoju umiejętności przedsiębiorczych nawiązują do nauczania przedsiębiorczości i są wspierane przez kształcenie nauczycieli i realizację działań promujących praktyczne nauczanie.

Strategia innowacji realizowana w **Danii** nosi nazwę „Dania: kraj rozwiązań” i obejmuje trzy obszary działań, z których trzeci to „Kształcenie na rzecz zwiększenia zdolności innowacyjnych: zmiana kultury w systemie edukacji w celu zwiększenia koncentracji na innowacjach”. Ten obszar obejmuje osiem działań związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, pomimo tego, że strategia nie obejmuje szczegółowych celów. W szczególności strategia ma na celu wzmocnienie roli Duńskiej Fundacji Przedsiębiorczości (FFE) (krajowego centrum wiedzy kierującego i wspierającego politykę nauczania przedsiębiorczości, jak również praktykę i ewaluację w Danii i Europie) oraz poszerza zakres działania o kształcenie na rzecz przedsiębiorczości i innowacji.

We **Francji**, „Nowy pakt na rzecz innowacji” określa ambicje do stania się krajem innowacji. Strategia obejmuje cztery obszary działania: rozwój kultury przedsiębiorczości i innowacji, polityki publiczne, zwiększanie wpływu gospodarczego transferu badań publicznych oraz wspieranie rozwoju biznesu. W ramach obszaru kultury, realizowanych jest wiele działań wspierających nauczanie przedsiębiorczości, w tym inicjatywa finansowania na kwotę 20 mln EUR⁽⁵⁸⁾ mająca na celu poprawę kultury innowacji i promowanie przedsiębiorczości wśród młodych ludzi na wszystkich etapach kształcenia i szkolenia (aby uzyskać więcej informacji, patrz punkt 2.2).

W **Wielkiej Brytanii (Irlandia Północna)**, „Strategia innowacji na lata 2014-2025” podkreśla znaczenie ducha przedsiębiorczości w młodych ludziach dla rozwoju innowacyjnego regionu. W strategii dostrzeżono wartość programów promujących powstawanie miniprzedsiębiorstw, takich jak te prowadzone przez *Young Enterprise Northern Ireland*⁽⁵⁹⁾ i finansowanych przez Departament Edukacji, jednak stwierdzono w niej, że potrzeba więcej takich inicjatyw. Strategia obejmuje jedno działanie związane z nauczaniem przedsiębiorczości w celu zbadania tego, w jaki sposób zwiększyć wsparcie dla młodych ludzi, aby zaangażowali się w działania przedsiębiorcze, natomiast raport z postępów realizacji strategii⁽⁶⁰⁾ wskazuje, że należy koncentrować się na zwiększaniu liczby młodych ludzi biorących udział w *Young Enterprise Northern Ireland*.

‘*Scotland Can Do*’ to nowe struktury ramowe przedsiębiorczości i innowacji w **Wielkiej Brytanii (Szkocja)**, mające na celu zapewnienie, że system edukacji koncentruje się na przedsiębiorczości i innowacjach. Jest to ogólna strategia, której cele, wraz z towarzyszącymi jej „Strukturami ramowymi działania” (ang. *Action Framework*)⁽⁶¹⁾, bezpośrednio nawiązują do nauczania przedsiębiorczości i opisują szczegółowe działania mające na celu opracowanie zasobów do wykorzystania w klasie. Strategia zapewnia również wsparcie dla działań związanych z nauczaniem przedsiębiorczości na poziomie krajowym. Strategia jest realizowana przez *Education Scotland*, we współpracy z partnerami z trzeciego sektora i ma na celu opracowanie programu „Przedsiębiorcze szkoły” (ang. *Enterprising Schools Programme*). Program ma na celu zwiększenie wpływu wszystkich partnerów zaangażowanych w realizację takich prac, budowę systemu uznawania dla szkół i osób uczących się, oraz zapewnienie platformy promującej dalsze zaangażowanie sektora prywatnego i wsparcie dla takich prac. Działania te są również blisko powiązane ze strukturami ramowymi „Szkockiego programu nauczania na rzecz doskonałości” (ang. *Scottish Curriculum for Excellence*), który obejmuje „Przedsiębiorczość w edukacji” jako jedno z pięciu zagadnień przekrojowych, które razem stanowią potwierdzenie uwzględnienia nauczania przedsiębiorczości w projektowaniu i wdrażaniu krajowej polityki oświatowej w Szkocji.

Kompleksowy charakter tych pięciu strategii jest łatwo dostrzegalny, ponieważ działania opisane są z dużą dozą szczegółowości i odzwierciedlają szerokie rozumienie nauczania przedsiębiorczości. Dania, Francja i Wielka Brytania (Szkocja) stosują najbardziej kompleksowe podejścia, które obejmują szeroki zakres działań skierowanych na kluczowe obszary, takie jak program nauczania, kształcenie nauczycieli i efekty kształcenia. Spośród wyżej wymienionych krajów, w Danii stosowane jest najszersze podejście, obejmujące działania skierowane na wszystkie kluczowe obszary oraz na wzmocnienie FFE, tak aby

⁽⁵⁸⁾ <http://www.caissedesdepots.fr/activite/domaines-daction/investissements-davenir/culture-de-linnovation-et-de-lentrepreneuriat.html>

⁽⁵⁹⁾ <http://www.yeni.co.uk/company-suite/>

⁽⁶⁰⁾ *Department of Enterprise, Trade and Investment*, 2015, str. 25.

⁽⁶¹⁾ *Scottish Government*, 2010, ss. 9-10.

fundacja ta mogła wspierać, prowadzić badania i monitorować te prace. W Danii realizowane są działania koncentrujące się na rozwoju i ocenie efektów kształcenia, co jest rzadkością dla strategii każdego typu. We Francji działania strategiczne obejmują inicjatywę, w ramach której zapewniane jest finansowanie na wysokim poziomie oraz zaangażowanie w kształcenie nauczycieli szkół średnich. W Wielkiej Brytanii szkocka strategia obejmuje działania koncentrujące się na opracowywaniu materiałów dydaktycznych i zajęć, a także silne zintegrowane podejście łączące tę politykę ze strukturami ramowymi „Programu nauczania na rzecz doskonałości”. Takie podejście zapewnia solidną podstawę dla włączania nauczania przedsiębiorczości bezpośrednio do systemu edukacji i jest wspierane przez sieci, takie jak *Scottish Council's Enterprise in Education Network*, co może ułatwić wdrażanie i organizację praktyk.

We wszystkich pięciu krajach, o których mowa w tym punkcie, strategie wskazują system edukacji jako priorytet horyzontalny, co może usprawnić warunki ramowe dla innowacji, takie jak umiejętności, tworzenie wiedzy i innowacje w biznesie. Takie podejście odzwierciedla rosnący trend w kierunku bardziej zintegrowanych podejść do polityki innowacji⁽⁶²⁾. Sama Dania wspomina o istnieniu tych trendów w krajowej strategii innowacji⁽⁶³⁾.

Strategie rozwoju gospodarczego

Trzy kraje uwzględniają nauczanie przedsiębiorczości w strategiach rozwoju gospodarczego, przedsiębiorczości i/lub zatrudnienia.

Na Litwie zdecydowano się na kontynuację odrębnej strategii w formie ogólnej strategii przedsiębiorczości, która odzwierciedla strukturę i zaangażowanie wyrażone na poziomie europejskim w „Planie działań na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.” W ramach kompleksowej strategii zobowiązano się do usprawnienia nauczania przedsiębiorczości, zapewnienia praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, promowania współpracy i tworzenia sieci, oraz zachęcania do podejmowania kreatywnych inicjatyw przez dzieci i młodzież.

Podejście stosowane w **Rumunii** polega na powiązaniu nauczania przedsiębiorczości z rozwojem gospodarczym za pomocą „Strategii na rzecz rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw” oraz „Strategii usprawnienia rumuńskiego otoczenia biznesu Horyzont 2020”. Nauczanie przedsiębiorczości nie jest tak szczegółowo opisane w tej strategii, jednak działania wspierają firmy, które zapewniają możliwości odbycia praktyk, kształcenie nauczycieli i platformy internetowe promujące możliwości uczenia się, w tym nauczanie przedsiębiorczości.

„Strategia na rzecz przedsiębiorczości i zatrudnienia młodzieży na lata 2013-2016” w **Hiszpanii** ma na celu obniżenie poziomu bezrobocia młodzieży oraz usunięcie jego strukturalnych przyczyn. W tym przypadku, spośród 15 pilnych lub mających duży wpływ środków, które powinny zadziałać w krótkim okresie, podkreślono środki gospodarcze, choć środki dotyczące poprawy edukacji, szkoleń i mediacji na rynku pracy również zostały uwzględnione. Z finansowania pozostałych 85 środków przedstawionych w strategii, co najmniej 50% przeznaczono na działania związane z kształceniem i szkoleniem. Działania dotyczące bezpośrednio nauczania przedsiębiorczości obejmują zobowiązanie do rozszerzenia treści programu nauczania o przedsiębiorczość i możliwości rozwoju kariery zawodowej, do wdrażania programów szkoleń związanych z przedsiębiorczością oraz do promowania pozytywnego wizerunku przedsiębiorczości młodzieży. Takie podejście ma wyraźne odniesienie do tworzenia miejsc pracy i możliwości zatrudnienia, po pierwsze jako uzupełnienie ustaw oświatowych, które zapewniają ramy do uwzględnienia nauczania przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji w programie nauczania i, po drugie, rzeczywistość ma związek z bezpośrednimi wyzwaniami, wobec jakich Hiszpania staje w ramach walki z wysokim bezrobociem młodzieży. Ten ekosystem krajowej polityki, wspierający nauczanie przedsiębiorczości, został uzupełniony na poziomie regionalnym, gdzie wiele Autonomicznych Wspólnot również przyjęło szerokie strategie, w tym trzy odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości i pięć strategii ogólnych⁽⁶⁴⁾.

2.1.4. W jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w strategiach w Europie

W punkcie tym omówiono, w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględniane w strategiach, a także treści i cele podejść stosowanych w poszczególnych strategiach. Aby tego dokonać, w pierwszej części przeanalizowano, czy i w jaki sposób kluczowe zagadnienia są uwzględnione w różnych strategiach - po pierwsze, czy o zagadnieniach tych jest mowa w tekście strategii i, po drugie, czy w odniesieniu do nich sformułowano konkretne działania. W drugiej części określono cele ogólne każdej ze strategii.

⁽⁶²⁾ Komisja Europejska, 2011.

⁽⁶³⁾ Duńskie Ministerstwo Nauki, Innowacji i Szkolnictwa Wyższego, 2012, str. 6.

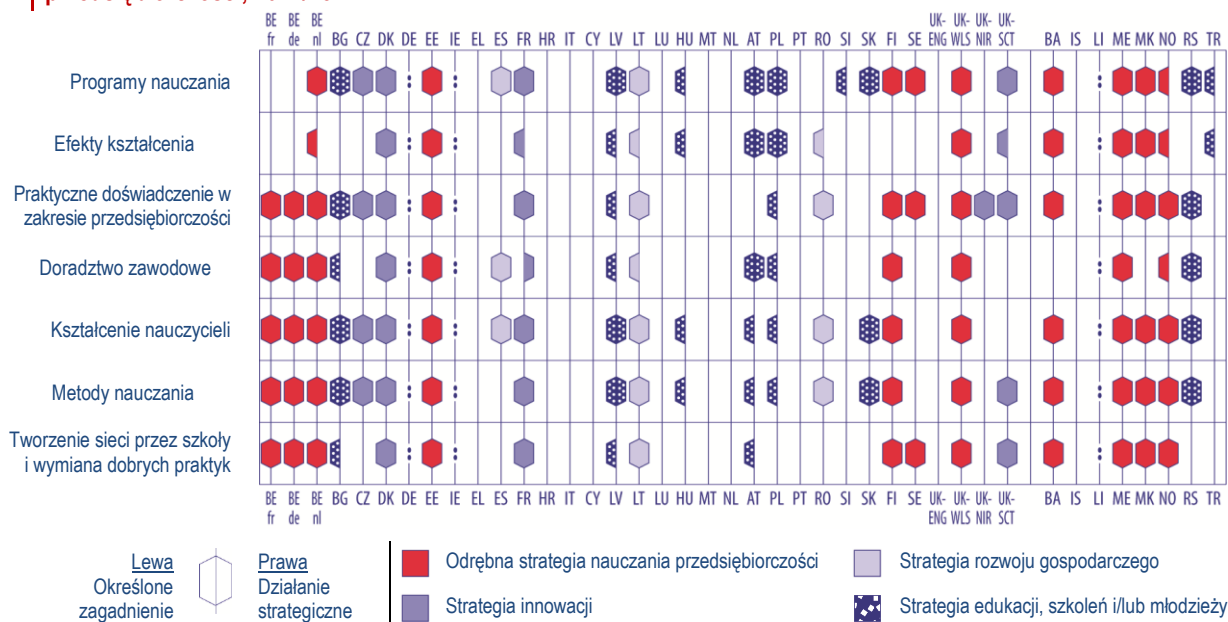
⁽⁶⁴⁾ Aby uzyskać dalsze informacje, patrz karta informacyjna dot. Hiszpanii

Zagadnienia i działania wyszczególnione w strategiach

W ramach wstępnych prac związanych z opracowywaniem raportu określono siedem zagadnień, które powinny zostać uwzględnione w strategiach związanych z nauczaniem przedsiębiorczości. Te siedem obszarów to elementy składowe opracowania i utrzymania efektywnego nauczania przedsiębiorczości, wynikające z niedawno opracowanych raportów i badań na poziomie europejskim ⁽⁶⁵⁾ oraz nawiązujące do modelu „2010 Progression Model” ⁽⁶⁶⁾. Obszary te zostały wyszczególnione na Rysunku 2.5. Ograniczone dane były dostępne na temat oceny efektów kształcenia i dlatego zagadnienie to zostało uwzględnione w ramach szerszego omówienia, w którym odnotowano istotne znaczenie oceny dla udanej realizacji nauczania przedsiębiorczości.

Zgodnie z definicją, działanie strategiczne to zobowiązanie rządu i tym samym jest postrzegane jako bardziej znaczące niż te zagadnienia określone w treści strategii, którym nie towarzyszą zobowiązania do podjęcia działań.

Rysunek 2.5: Zagadnienia uwzględnione w strategii i powiązane z nimi działania dotyczące nauczania przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Lewa strona kropki oznacza, że zagadnienie zostało uwzględnione w treści strategii.

Prawa strona kropki oznacza, że z zagadnieniem jest wyraźnie powiązane określone działanie strategiczne.

Brak informacji odnosi się do krajów/regionów, które nie przyjęły strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości.

Uwagi dotyczące poszczególnych krajów

Hiszpania: Zarówno Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu, jak i Wspólnoty Autonomiczne są odpowiedzialne za edukację. Wiele strategii opracowanych przez Wspólnoty Autonomiczne szczegółowo odnosi się do określonych zagadnień i obejmuje odpowiednie działania.

Malta: Nie przyjęto krajowej strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości; natomiast „Krajowe ramy programu nauczania” (*National Curriculum Framework*) obejmują działania skierowane na programy nauczania, efekty kształcenia i metody dydaktyczne.

Wielka Brytania (ENG): Nie przyjęto krajowej strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości, natomiast polityka rządu dot. nauczania przedsiębiorczości zobowiązuje właściwe podmioty do realizacji działań wspierających zdobywanie praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości.

Cztery kraje w Europie uwzględniły w swoich strategiach wszystkie siedem zagadnień i odpowiadające im działania. Trzy z nich realizują odrębne strategie (Estonia, Wielka Brytania (Walia) i Czarnogóra), a jeden strategię ogólną związaną z innowacjami (Dania). Ta grupa krajów stosuje kompleksowe podejście strategiczne do nauczania przedsiębiorczości we wszystkich obszarach objętych analizą. Dwa kraje spośród pozostałych, tj. Bośnia i Hercegowina oraz Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, uwzględniły wszystkie zagadnienia i działania z wyjątkiem doradztwa zawodowego.

⁽⁶⁵⁾ Komisja Europejska 2014, Komisja Europejska 2014b, Komisja Europejska 2015a.

⁽⁶⁶⁾ McCoshan, 2010.

Spośród wszystkich strategii, strategie odrębne, jak można się spodziewać, obejmują najszerszy zakres zagadnień, do których odnosi się najwięcej działań dotyczących praktycznych doświadczeń związanych z przedsiębiorczością. Spośród strategii ogólnych, te związane z innowacjami są najbardziej kompleksowe, a spośród nich najbardziej wyróżnia się strategia duńska i francuska. Natomiast strategie edukacji obejmują najmniej zagadnień i znacznie mniej odnośnych działań niż strategie innego typu.

Co ważne, tylko sześć krajów w swoich strategiach uwzględnia zarówno zagadnienia, jak i działania w czterech obszarach priorytetowych określonych w niniejszym raporcie jako mające największe znaczenie dla rozwoju nauczania przedsiębiorczości. Są to: program nauczania, efekty kształcenia, praktyczne doświadczenia związane z przedsiębiorczością oraz kształcenie nauczycieli. Te sześć krajów (Dania, Estonia, Wielka Brytania (Walia), Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra oraz Była Jugosłowiańska Republika Macedonii) stosuje również najbardziej kompleksowe podejścia. Cztery obszary priorytetowe, wyszczególnione w „2010 Progression Model” jako wskaźniki dobrej praktyki w zakresie podejścia strategicznego, zapewniają największe szanse na opracowanie skutecznego nauczania przedsiębiorczości (aby uzyskać dalsze informacje, patrz Rozdział 5).

Co się tyczy konkretnych działań strategicznych, efekty kształcenia są zagadnieniem, które jest najrzadziej uwzględniane przez poszczególne kraje/regiony. Pomimo tego, że 17 krajów wyszczególnia efekty kształcenia jako zagadnienie, tylko osiem zobowiązało się do realizacji konkretnych działań, co stanowi najniższy poziom przełożenia zagadnienia na działanie. Jednak efekty kształcenia w odniesieniu do przedsiębiorczości mają szczególne znaczenie, ponieważ zapewniają drogę do oceny; bez nich uczenie się przedsiębiorczości nie może zostać uznane w procesie walidacji jako wartościowy element kształcenia ⁽⁶⁷⁾.

Spośród krajów, które realizują działania strategiczne w zakresie efektów kształcenia, pięć realizuje odrębne strategie (Estonia, Wielka Brytania (Walia), Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra oraz Była Jugosłowiańska Republika Macedonii), Dania robi to w ramach strategii innowacji, natomiast Austria i Polska w ramach strategii uczenia się przez całe życie. Tylko kilka krajów (Estonia, Bośnia i Hercegowina oraz Czarnogóra) wyraźnie wymienia ocenę efektów kształcenia w swoich strategiach, natomiast Dania i Wielka Brytania (Walia) stosują odniesienia do ogólnych dokumentów, które wspierają ocenę w ramach ogólnego zaangażowania w efekty kształcenia w odniesieniu do przedsiębiorczości. Strategie o najbardziej szczegółowym podejściu są realizowane w Danii i Estonii.

Strategia innowacji realizowana w **Danii** obejmuje konkretne działania w zakresie opracowywania i oceny efektów kształcenia związanych z przedsiębiorczością i innowacjami, co stanowi wyjątek wśród krajów realizujących strategie ogólne. W Danii obowiązują też dodatkowe wytyczne w tym zakresie ⁽⁶⁸⁾.

Estońska strategia idzie dalej i obejmuje struktury ramowe efektów kształcenia jako integralną część dokumentu, który zawiera wyraźne zobowiązanie do ich uwzględnienia i oceny przez system edukacji.

Należy również wspomnieć strategię przyjętą przez **Bośnię i Hercegowinę**, ponieważ zapewnia ona szczegółowe objaśnienie, natomiast nadal jest na początkowym etapie rozwoju. W strategii wymieniono serię działań, jakie mają na celu opracowanie, wdrożenie i ocenę efektów uczenia się w ramach programu nauczania, oraz powiązano je z potrzebą ukierunkowanego kształcenia nauczycieli.

W raporcie potwierdzono, że jest to nadal nowy obszar dla strategii nauczania przedsiębiorczości w Europie. Opracowywane strategie obejmują zarówno program nauczania, jak i efekty kształcenia, jako że te dwa elementy są naturalnie ze sobą powiązane. Bardziej zaawansowane strategiczne podejścia kładą dalszy nacisk na ocenę efektów kształcenia (patrz również punkt 3.3).

Najczęściej stosowane działania strategiczne można zaobserwować w obszarze praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, kształcenia nauczycieli i metod nauczania (20 strategii). Wszystkie kraje realizujące odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości uwzględniły w nich działanie

⁽⁶⁷⁾ Aby zapoznać się z omówieniem opracowywania i oceny efektów kształcenia w odniesieniu do przedsiębiorczości, patrz Komisja Europejska 2014b, ss. 34-41, a także Penaluna i inni., 2014.

⁽⁶⁸⁾ Patrz również poniższe linki do informacji nt. duńskiego modelu progresji <http://eng.ffe-ye.dk/media/44723/Progression-model-English.pdf> i duńskiej taksonomii nauczania przedsiębiorczości <http://eng.ffe-ye.dk/media/555477/taksonomi-eng-2.pdf>

związane z praktycznym doświadczeniem w zakresie przedsiębiorczości za pomocą różnych środków, takich jak *Junior Achievement* (wymienione w strategii w Estonii, Finlandii, Norwegii i Serbii) lub praktyczne zadania w zakresie przedsiębiorczości realizowane w ramach programu nauczania (Wspólnota Flamandzka Belgii i Wielka Brytania (Walia)). Takie podejście ma duże znaczenie, ponieważ we wszystkich państwach członkowskich uwzględnienie przynajmniej jednego praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości podczas obowiązkowego kształcenia ma wysoki priorytet, do czego wzywał niedawno opublikowany „Plan działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.”⁽⁶⁹⁾ oraz Komunikat Komisji „Nowe podejście do edukacji”⁽⁷⁰⁾. Fakt ten również podkreślono w priorytecie finansowania inicjatyw realizowanych w 2014 r. w ramach programu Erasmus+ 2014⁽⁷¹⁾. Aby uzyskać więcej informacji nt. wdrażania praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, patrz punkt 3.2.

Zarówno kształcenie nauczycieli, jak i metody nauczania są dobrze reprezentowane we wszystkich typach strategii. Co się tyczy kształcenia nauczycieli, 20 krajów/regionów przewidziało je jako działanie, a kolejne trzy jako zagadnienie. Jeśli chodzi o metody nauczania, 20 krajów/regionów uwzględniło je jako działanie, a kolejne trzy jako zagadnienie. W Republice Czeskiej strategia innowacji obejmuje tylko kilka odnośnych działań, a jedno z nich podkreśla znaczenie kształcenia nauczycieli we wspieraniu wprowadzania nowych narzędzi nauczania przedsiębiorczości. Takie podejście uznaje rolę nauczycieli w nauczaniu przedsiębiorczości i kładzie nacisk na ich szkolenie. Można to osiągnąć w najbardziej efektywny sposób dzięki połączeniu kształcenia (ITE) i doskonalenia zawodowego nauczycieli (CPD), jak pokazano w ramach strategii zobowiązań we Wspólnocie Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii, Finlandii oraz w Bośni i Hercegowinie (patrz również Rozdział 4).

Współpraca szkół w ramach sieci oraz wymiana dobrych praktyk to obszar, który najbardziej różni odrębne strategie od ogólnych strategii każdego typu. Podczas gdy wszystkie odrębne strategie koncentrowały się na tym zagadnieniu i obejmowały szczegółowe działania wspierające, jedynie cztery ogólne strategie uwzględniały je w formie działania strategicznego. Te ogólne strategie to strategia przedsiębiorczości na Litwie i trzy strategie innowacji w Danii, Francji i Wielkiej Brytanii (Szkocja). W niektórych krajach stosowane są już różne podejścia opisane w strategiach, takie jak te we Wspólnocie Flamandzkiej Belgii, Finlandii i Wielkiej Brytanii (Walia). W Finlandii podkreślono znaczenie krajowej sieci regionalnych centrów zasobów edukacyjnych, natomiast w Wielkiej Brytanii (Walia) kampania społeczna realizowana online („*Big Ideas Wales*”) promuje tworzenie sieci i zaangażowanie młodzieży, partnerów społecznych i interesariuszy⁽⁷²⁾. Inne strategie krajowe raczej wyszczególniają plany, a nie potwierdzają realizacji działań. Taka sytuacja ma miejsce w Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze i Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii.

Cele strategii

Na potrzeby niniejszego raportu, cele nauczania przedsiębiorczości zostały podzielone na cztery obszary obejmujące: aktywność obywatelską, przedsiębiorczość społeczną, tworzenie przedsiębiorstw i możliwości zatrudnienia. Zostały one zaczerpnięte z europejskich definicji kompetencji kluczowych, jak przedstawiono w rozdziale 1, i potwierdzone dalszymi badaniami UE⁽⁷³⁾. W niniejszym punkcie przeprowadzono analizę tego, czy powyższe cztery cele zostały wyszczególnione w strategiach nauczania przedsiębiorczości. Strategie w dwudziestu sześciu krajach wyszczególniają możliwości zatrudnienia, podczas gdy pozostałe trzy cele zostały omówione w strategiach przyjętych przez 20 krajów/regionów.

Ogólnie co najmniej trzy lub cztery cele zostały szeroko omówione w strategiach (patrz Rysunek 2.6) w 20 krajach/regionach. W dużej liczbie krajów/regionów strategie obejmowały wszystkie cztery cele. Mowa tu

⁽⁶⁹⁾ Komisja Europejska, 2013a.

⁽⁷⁰⁾ Komisja Europejska, 2012a.

⁽⁷¹⁾ Dwa projekty eksperymentów politycznych uzyskały finansowanie w 2014 w kategorii krajowych programów pilotażowych na dużą skalę dotyczących praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, patrz punkt 2.2.3 i 3.2.2, aby uzyskać więcej informacji nt. *Youthstart Challenges* i ICEE.

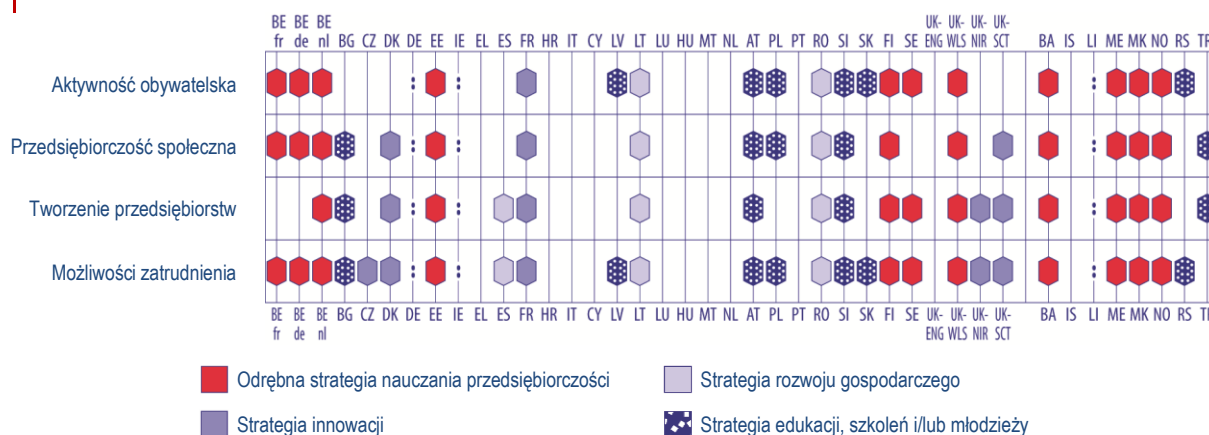
⁽⁷²⁾ www.bigideaswales.com

⁽⁷³⁾ Komisja Europejska, 2014b, s. 8; Komisja Europejska, 2015a.

o ośmiu krajach/regionach realizujących odrębne strategie, jak również o Francji, która realizuje strategię innowacji, Litwie i Rumunii wdrażających strategię rozwoju gospodarczego, jak również o Słowenii realizującej strategię młodzieżową i Austrii wdrażającej strategię uczenia się przez całe życie.

W przypadku odrębnych strategii oczekuje się, że określone cele będą blisko powiązane z tymi określonymi w europejskich kompetencjach kluczowych. Występuje też kilka wyjątków, jak na przykład Szwecja, gdzie nie wspomniano o przedsiębiorczości społecznej, a także Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna Belgii, gdzie nie uwzględniono tworzenia przedsiębiorstw jako celu strategii.

Rysunek 2.6: Przegląd celów strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/2015

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Rysunek 2.6 odnosi się do szerszych zagadnień mających wpływ na nauczanie przedsiębiorczości. Nie zamieszczono informacji dot. krajów/regionów, które nie realizują strategii dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Hiszpania: Za edukację odpowiedzialne jest Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu oraz Wspólnoty Autonomiczne. Wiele odrębnych strategii nauczania przedsiębiorczości opracowanych przez Wspólnoty Autonomiczne odwołuje się do niektórych lub wszystkich zagadnień ogólnych wymienionych powyżej.

Możliwości zatrudnienia są najczęściej uwzględnianym zagadnieniem, które można znaleźć we wszystkich strategiach, z wyjątkiem strategii dot. edukacji przyjętych w Grecji, na Węgrzech i w Turcji. Jest to obszar charakterystyczny dla strategii skierowanych na walkę z wysokim poziomem bezrobocia młodzieży, jaki występuje w wielu państwach członkowskich UE. I tak hiszpańska strategia koncentruje się na przedsiębiorczości i możliwościach zatrudnienia, co stanowi odzwierciedlenie wysiłków krajowych skierowanych na walkę z bezrobociem młodzieży. W czeskiej strategii innowacji, która obejmuje cele ogólne, takie jak konkurencyjność i obniżenie poziomu bezrobocia, jest to jedyny cel określony w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości.

Aktywność obywatelska jest częściej wymieniana w ogólnych strategiach dot. edukacji. Ogólnie cel ten wymieniono w 20 strategiach, w tym we wszystkich strategiach odrębnych. W Estonii i Finlandii, mowa jest o aktywnych postawach obywatelskich w uzasadnieniu i treści strategii, podczas gdy w austriackiej strategii kształcenia ustawicznego aktywne postawy obywatelskie i przedsiębiorczość społeczna są wyróżnione jako zagadnienia związane z edukacją.

Natomiast tworzenie przedsiębiorstw częściej można znaleźć w odrębnych strategiach i tych związanych z gospodarką. Najsilniejszy nacisk na tworzenie przedsiębiorstw w ramach strategii można zaobserwować w Wielkiej Brytanii (Walia), gdzie jeden z trzech filarów strategii jest dedykowany wspieraniu osób chcących założyć przedsiębiorstwa. Odrębna strategia realizowana w Norwegii również omawia znaczenie wspierania młodych przedsiębiorców. Spośród strategii ogólnych, największy nacisk na to zagadnienie położono w hiszpańskiej „Strategii na rzecz przedsiębiorczości i zatrudnienia młodzieży”, która uwzględnia listę stu działań krótko- i długoterminowych.

W 20 krajach, które podkreślają znaczenie przedsiębiorczości społecznej w treści strategii, realizowane są strategie odrębne (10) i strategie ogólne (10). Te drugie są to głównie strategie związane z gospodarką. Wielka Brytania (Szkocja) kładzie silny nacisk na korzyści społeczne i ekonomiczne wynikające z przedsiębiorczości w strategii innowacji „*Scotland Can Do*”, zarówno w studiach przypadków, jak i w ramach konkretnych działań związanych z przedsiębiorczością społeczną.

2.1.5. Czynniki sukcesu strategii związanych z nauczaniem przedsiębiorczości

Poza zawartością merytoryczną strategii, istnieje również szerszy zakres czynników mających wpływ na powodzenie strategii. Zgodnie z definicją kluczowych kompetencji, nauczanie przedsiębiorczości zapewnia podejście, które przekracza podziały nałożone przez politykę i wymaga współpracy różnych obszarów rządowych i różnych interesariuszy, aby zapewnić i monitorować działania, które są ważne dla szerszych programów polityki. W tym punkcie zostanie przeprowadzona analiza tego, czy strategie realizowane w każdym kraju/regionie mają charakter przekrojowy, czy obejmują wszystkie poziomy kształcenia, angażują wszystkich członków rządu oraz obejmują różne typy współpracy partnerskiej, a także to, czy zapewniają skuteczne podejścia do monitorowania.

Działania na wszystkich poziomach edukacji

We wszystkich badaniach Komisji Europejskiej poświęconych nauczaniu przedsiębiorczości przeprowadzonych od 2006 r. podkreślano znaczenie działań realizowanych na wszystkich poziomach edukacji. Niedawno przeprowadzone badania ⁽⁷⁴⁾ potwierdzają takie podejście i pokazują znaczącą rolę nauczania przedsiębiorczości już na najwcześniejszych etapach edukacji, np. w szkole podstawowej.

Za pozytywny należy uznać fakt, że w 26 spośród 29 krajów/regionów, strategie nauczania przedsiębiorczości obejmują wszystkie etapy edukacji (ISCED 1-8). Trzy wyjątki to Estonia, gdzie odrębna strategia nie obejmuje szkolnictwa wyższego, Słowenia, gdzie uwzględnione zostały tylko szkoły średnie drugiego stopnia, oraz Grecja, gdzie strategia edukacyjna koncentruje się na szkołach podstawowych i średnich, lecz nie obejmuje kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach.

Uwzględnianie współpracy pomiędzy ministerstwami

Międzyresortowy charakter strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości stanowi czynnik sukcesu, ponieważ nauczanie przedsiębiorczości wspiera cele wchodzące w zakres wielu obszarów polityki, szczególnie edukacji, innowacji i rozwoju gospodarczego. Aby to osiągnąć, strategia musi angażować wielu interesariuszy z różnych ministerstw. Rezultaty przedstawione w niniejszym raporcie w zdecydowanej większości pokazują, że strategie są opracowywane we współpracy kilku ministerstw. W 27 spośród 29 strategii stwierdzono, że przy ich opracowywaniu zaangażowane było więcej niż jedno ministerstwo. Dwa wyjątki to strategia „Nowa szkoła” realizowana w Grecji oraz „Plan strategiczny Ministerstwa Edukacji Narodowej” w Turcji. Szczególnie szerokie zaangażowanie można zaobserwować w Polsce, gdzie udział wzięło sześć ministerstw oraz Kancelaria Premiera. Przy opracowywaniu regionalnej strategii nauczania przedsiębiorczości w Belgii zaangażowani są przedstawiciele ministerstw Wspólnoty Francuskiej i Niemieckojęzycznej. W Danii powołano duńskie międzyresortowe partnerstwo na rzecz nauczania przedsiębiorczości, w którego skład wchodzi cztery ministerstwa. Grupa ta ustanowiła, częściowo finansuje i obecnie nadzoruje prace Duńskiej Fundacji Przedsiębiorczości w ramach szerszej struktury zarządczej ⁽⁷⁵⁾.

⁽⁷⁴⁾ Rosendahl Huber i in. 2014, ss. 76-97.

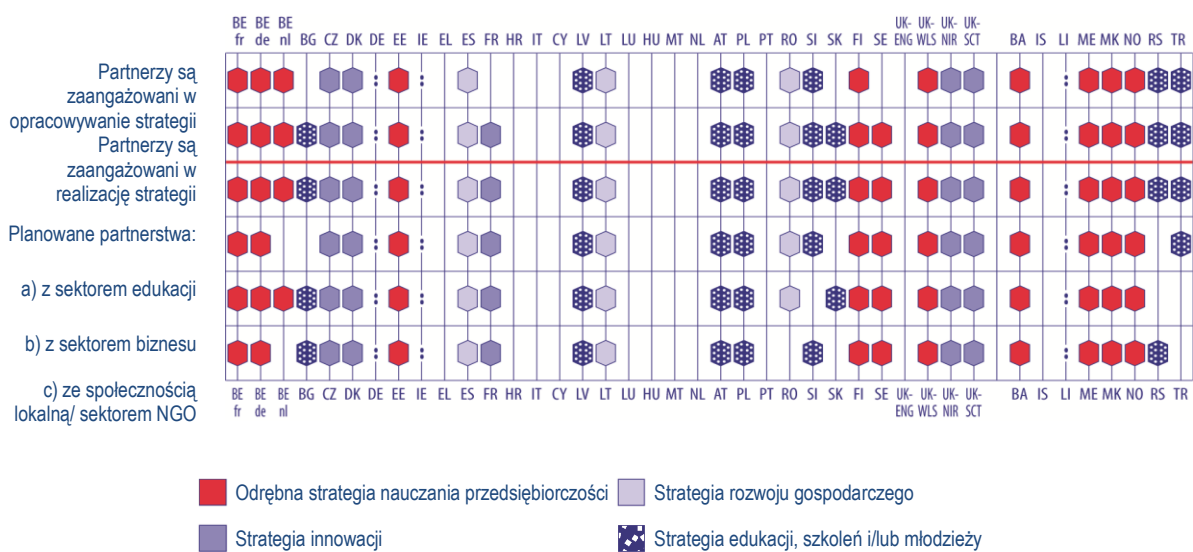
⁽⁷⁵⁾ <http://eng.ffe-ye.dk/media/536328/partnerskab20nyversion.pdf>

Budowanie partnerstw

Partnerstwa i zaangażowanie interesariuszy traktowane są jako warunek wstępny realizacji strategii nauczania przedsiębiorczości, co wynika z potrzeby ustanowienia związków z „prawdziwym życiem” oraz priorytetowego traktowania uczenia się poprzez doświadczenie. Niniejszy raport przedstawia analizę tego, czy partnerstwa te są uwzględniane w strategii, jak również tego, którzy partnerzy zaangażowani są w tworzenie i/lub realizację strategii.

W niemal wszystkich krajach/regionach partnerstwa uwzględniane są jako integralna część podejścia stosowanego w strategii. Występują one w 27 spośród 29 strategii. We wszystkich krajach/regionach, z wyjątkiem Grecji i Węgier, strategię obejmują planowane partnerstwa i przewiduje się, że partnerstwa będą zaangażowane w realizację działań wynikających ze strategii.

Rysunek 2.7: Uwzględnienie w strategii partnerstw związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Nie zamieszczono informacji dot. krajów/regionów, które nie realizują strategii dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

Kraje/regiony częściej angażują partnerów w realizację strategii (27) niż współpracują z nimi na wcześniejszym etapie i uwzględniają ich wkład w opracowywanie strategii (23). W dwudziestu trzech krajach/regionach, partnerzy biorą udział w opracowywaniu strategii, co ma miejsce w przypadku wszystkich odrębnych strategii, z wyjątkiem Szwecji, oraz wszystkich ogólnych strategii, z wyjątkiem Bułgarii, Grecji, Francji, Węgier i Słowacji.

Partnerstwa z biznesem zostały wyszczególnione przez 24 kraje/regiony. Partnerstwa z sektorem edukacji i społecznością lokalną/sektorem NGO zostały wymienione przez 23 kraje/regiony. Strategie związane z edukacją rzadziej uwzględniają wszechstronne zaangażowanie partnerów, zarówno na etapie opracowywania, jak i realizacji strategii. Podobnie mniej partnerstw planowanych jest z sektorem edukacji i biznesu, a także ze społecznością lokalną/sektorem NGO.

Większą liczbę partnerstw i silniejsze zaangażowanie interesariuszy można zaobserwować na północy Europy:

W **Danii**, Duńską Fundacją Przedsiębiorczości (FFE) zarządza rada, w której skład wchodzi przedstawiciele rządu i interesariuszy zewnętrznych z sektora biznesu i edukacji, a także przedstawiciele społeczności lokalnej.

W **Estonii** partnerstwa wspierające szczegółowe strategie współpracują na wielu poziomach, od szkół, przez powiatowe ośrodki rozwoju, do inicjatyw krajowych, takich jak *Junior Achievement*. Na poziomie krajowym działa ośrodek analityczny na rzecz nauczania przedsiębiorczości, w którego skład wchodzi praktycy aktywni w różnych organizacjach działających w obszarze nauczania przedsiębiorczości, który ma na celu podniesienie znaczenia nauczania przedsiębiorczości i zapewnienie kontaktów oraz informowanie systemu edukacji.

W **Finlandii** w szeroką współpracę na rzecz opracowywania i wdrażania krajowych wytycznych z zakresu nauczania przedsiębiorczości zaangażowanych jest wielu interesariuszy (np. przedstawiciele rządu, oświaty, władz regionalnych, organizacji biznesowych, organizacji sektorowych, związków zawodowych i organizacji młodzieżowych).

Na Bałkanach Zachodnich bardziej szczegółowe podejścia do tworzenia partnerstw można zaobserwować w krajach realizujących odrębne strategie.

W **Bośni i Hercegowinie** powołano grupy robocze, w których skład wchodzi wiele stron zainteresowanych procesem opracowywania i wdrażania szczegółowych strategii.

W **Czarnogórze** wdrażane jest "Partnerstwo krajowe na rzecz uczenia się przedsiębiorczości" z udziałem przedstawicieli rządu, biznesu, edukacji i społeczności lokalnych. Zadaniem partnerstwa jest zarządzanie i koordynowanie realizacją strategii. Obejmuje ono partnerów, którzy byli bezpośrednio zaangażowani w projektowanie i opracowywanie strategii.

W **Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii** działa „Międzyagencyjna Rada do spraw wdrażania strategii nauczania przedsiębiorczości”, w skład której wchodzi przedstawiciele rządu i interesariusze z sektora biznesu, edukacji, a także przedstawiciele społeczności lokalnych. Rada jest odpowiedzialna za monitorowanie i wspieranie skutecznej realizacji strategii (odrębnej strategii nauczania przedsiębiorczości).

Monitorowanie realizacji i oddziaływania strategii

Wytyczne w zakresie polityki europejskiej podkreślają znaczenie oceny postępów realizacji strategii i określenia krajowych wskaźników nauczania przedsiębiorczości ⁽⁷⁶⁾. Niedawno powołana grupa europejskich ekspertów ds. wskaźników odnoszących się do nauczania przedsiębiorczości przedstawiła szereg zaleceń dot. monitorowania nauczania przedsiębiorczości na poziomie krajowym oraz zaleciła, by nauczanie przedsiębiorczości zostało wyraźnie zintegrowane z systemem edukacji i uwzględnione w odrębnej strategii lub planie działania ⁽⁷⁷⁾. W przypadku, gdy strategii nie są regularnie monitorowane lub przynajmniej poddawane ewaluacji po zakończeniu ich realizacji, nie ma możliwości przeprowadzenia oceny lub wyciągnięcia wniosków nt. ich oddziaływania.

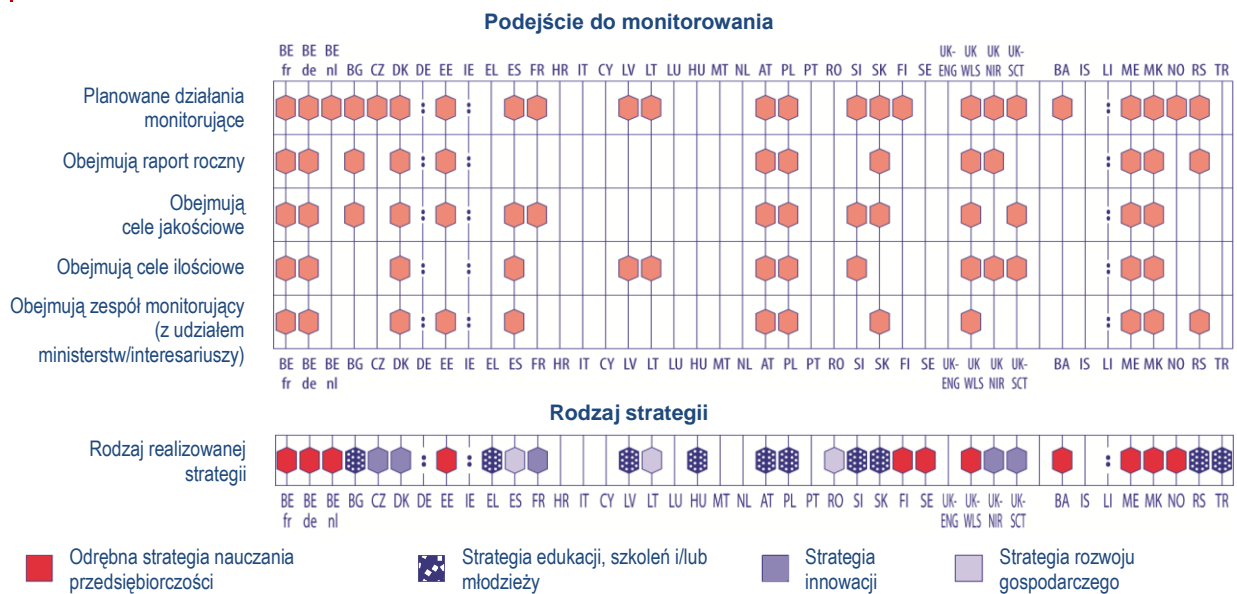
Jednakże szczegółowe informacje nie są często spotykane w odniesieniu do badanych strategii. Struktury ramowe monitorowania częściej można zaobserwować w krajach, które przyjęły odrębne strategie. Natomiast nie zawsze można znaleźć szczegółowe informacje dotyczące pomiaru i oceny postępów lub wykorzystania wyników do potrzeb opracowywania polityki krajowej. Mogą one obejmować zarówno mierniki jakościowe, jak i ilościowe lub połączenie obu, a zebrane dane mogą odnosić się do realizowanych działań lub być powiązane ze wskaźnikami na poziomie makro, takimi jak poziom zatrudnienia lub samozatrudnienia. Rysunek 2.8 przedstawia, w których krajach/regionach planowane jest monitorowanie oraz prezentuje jego elementy.

Podejścia do monitorowania stosowane w poszczególnych krajach UE są mocno zróżnicowane. Nie ma planów monitorowania strategii w Grecji, na Węgrzech, w Rumunii, Szwecji i Turcji, natomiast w trzech krajach nie zostały jeszcze ustalone struktury ramowe monitoringu (Wspólnota Flamandzka Belgii, Czechy, Bośnia i Hercegowina). Cztery kraje (Łotwa, Słowenia, Finlandia i Norwegia) poinformowały, że planują opublikowanie śródkresowego lub końcowego raportu ewaluacyjnego z realizacji strategii. W Serbii poszczególne ministerstwa są odpowiedzialne za monitorowanie działań dotyczących danego obszaru polityki, przy czym brak jest centralnego monitorowania działań wynikających ze strategii.

⁽⁷⁶⁾ Komisja Europejska, 2014a.

⁽⁷⁷⁾ Ibidem, ss. vii-ix.

Rysunek 2.8: Planowane monitorowanie działań wynikających ze strategii obejmujących nauczanie przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Nie zamieszczono informacji nt. krajów/regionów, które nie realizują strategii dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Hiszpania: Poza krajową strategią przedstawioną na Rysunku, Wspólnoty Autonomiczne realizują szereg odrębnych i ogólnych strategii, a także monitorowanie i ewaluację.

Łotwa: Planowana jest publikacja raportu śródkresowego i końcowego.

Polska: Cele ilościowe dotyczą wczesnego kończenia nauki przez młodzież, która nie kontynuuje nauki lub ma niski poziom podstawowych umiejętności. Poziomy referencyjne zostały ustalone zgodnie z europejskimi, lecz często są bardziej ambitne.

Słowenia: Rząd co trzy lata będzie przedstawiać raport z postępów i realizacji „Krajowego programu na rzecz młodzieży 2013-2022”, a następnie raport końcowy na koniec realizacji strategii.

W dużej liczbie krajów/regionów w proces monitorowania jest zaangażowany międzyresortowy zespół lub panel interesariuszy. Jest to sposób na angażowanie partnerów we wspieranie i kierowanie wdrażaniem strategii, jak również w zbieranie i analizowanie informacji oraz w opracowywanie rocznego raportu. Do krajów tych należą: Estonia (krajowy ośrodek analityczny zatrudniający wielu specjalistów), Hiszpania (Międzyresortowy Komitet Monitorujący), Austria (Taskforce LLL:2020), Polska (Międzyresortowy zespół ds. uczenia się przez całe życie), Słowacja, Wielka Brytania (Walia) (*Entrepreneurship Action Plan Panel* z udziałem przedsiębiorców), Bośnia i Hercegowina (zespół partnerski jest planowany, ale jeszcze nie został utworzony), Czarnogóra (partnerstwo krajowe z udziałem ministerstw, agencji i innych interesariuszy) oraz była Jugosłowiańska Republika Macedonii (krajowy komitet sterujący z udziałem ministerstw, agencji i innych zainteresowanych stron).

Z krajów, w których działają zespoły ds. strategii, wszystkie publikują roczne raporty na temat postępów w realizacji strategii. W innych krajach również publikowane są raporty roczne (Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna Belgii, Bułgaria i Wielka Brytania (Irlandia Północna)). W ramach najnowszej strategii innowacji realizowanej w Irlandii Północnej opublikowano pierwszy raport z postępów realizowanych działań za okres sześciu miesięcy⁽⁷⁸⁾.

⁽⁷⁸⁾ https://www.detini.gov.uk/sites/default/files/publications/deti/innovation_strategy_-_6_month_update_report_to_31_march_2015.pdf

We **Wspólnocie Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii**, w ramach strategii monitorowane będą dwa zestawy wskaźników, po pierwsze wskaźniki dot. realizacji działań i, po drugie, wskaźniki dot. zmian w postawach specjalistów ds. edukacji i młodzieży biorących udział w badaniach. Wskaźniki ilościowe są stosunkowo szeroko stosowane i obejmują uczniów i studentów zaangażowanych w działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości, a także młodych ludzi rozpoczynających działalność gospodarczą.

W **Hiszpanii** realizowane są wskaźniki oparte na zatrudnieniu i przedsiębiorczości młodych ludzi.

W **Polsce** stosowane są wskaźniki makro, takie jak wczesne kończenie nauki, młodzież, która nie kontynuuje nauki lub ma niski poziom podstawowych umiejętności.

W **Wielkiej Brytanii (Szkocja)** skoncentrowano się na wskaźnikach ekonomicznych wysokiego poziomu, w tym na liczbie przedsiębiorstw, wydatkach na badania i rozwój oraz na poziomie wymiany wiedzy pomiędzy uniwersytetami.

Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Serbia i Turcja korzystają z wiedzy i doświadczenia Centrum Nauki Przedsiębiorczości Europy Południowo-Wschodniej (*South East European Centre for Entrepreneurial Learning - SEECEL*). SEECEL doprowadziło do podpisania regionalnej „Karty na rzecz nauczania przedsiębiorczości” przez ministrów edukacji i gospodarki ośmiu krajów partnerskich⁽⁷⁹⁾. Jako że są to kraje kandydujące do przystąpienia do UE, realizowane przez nie strategie nauczania przedsiębiorczości przyczyniają się do i są monitorowane w ramach procesu oceny „Prawa o małych przedsiębiorstwach”⁽⁸⁰⁾ i realizacji postanowień Konkluzji z Rygi z 2015 roku.

Niektóre strategie uwzględniają sporą ilość szczegółów dotyczących procesu monitorowania i wykorzystywanych wskaźników.

Spośród krajów/regionów posiadających odrębne strategie, **Wielka Brytania (Walia)** wyszczególnia najwięcej informacji, w tym bezpośrednie rezultaty działań, oddziaływanie mierzone w krajowych i międzynarodowych badaniach opinii, a także identyfikuje główne kamienie milowe wraz z ich datami. Na stronie internetowej poświęconej strategii, od 2010 r. publikowane są raporty roczne, które przedstawiają postępy i mechanizmy stosowane do zbierania danych⁽⁸¹⁾. Mechanizmy te obejmują związki z międzynarodowymi partnerami, zaangażowanie młodzieży i kształcenie nauczycieli. Walia ma także na celu przeprowadzenie porównania z międzynarodowymi celami lub tymi wyznaczonymi w innych krajach i jest jedynym krajem, który to podkreśla.

Spośród ogólnych strategii, „**Duńska** Strategia Innowacji” podkreśla stałą i rosnącą rolę Duńskiej Fundacji Przedsiębiorczości (FFE) w zakresie monitorowania i ewaluacji wdrażania nauczania przedsiębiorczości w Danii. Pomimo tego, że w strategii nie przedstawiono szczegółowych informacji, poczyniono odniesienia do szerszej działalności FFE, która charakteryzuje się złożonym podejściem i obejmuje roczne badania oddziaływania na podstawie danych obserwacyjnych⁽⁸²⁾.

Strategia „LLL:2020”, realizowana w **Austrii**, obejmuje monitorowanie przez instytuty zewnętrzne, w sposób uzgodniony przez Radę Ministrów. Realizacja i wyniki 10 kierunków działania uwzględnionych w strategii są monitorowane, a nauczanie przedsiębiorczości jako kluczowa kompetencja jest uwzględnione jako zagadnienie przekrojowe we wszystkich kierunkach działań.

2.1.6 Działania w krajach, które nie realizują strategii

Dziewięć krajów/regionów (Chorwacja, Włochy, Cypr, Luksemburg, Holandia, Malta, Portugalia, Wielka Brytania (Anglia) i Islandia) nie realizuje strategii wyraźnie powiązanej z nauczaniem przedsiębiorczości.

Spośród tych krajów **Cypr** oświadczył, że planuje wdrożenie odrębnej strategii. Jest to nowa inicjatywa i ma stanowić część nowych ram strategicznych Ministerstwa Edukacji i Kultury.

Malta nie realizuje strategii dotyczącej nauczania przedsiębiorczości, ale w 2012 roku wdrożyła „Krajowy Ramowy Program Nauczania”, który uwzględnia podejście promujące postawy przedsiębiorcze na poziomie całej szkoły. Konkretnie działania obejmują bardziej szczegółowe wytyczne dot. zagadnienia międzyprzedmiotowego „Edukacja na rzecz przedsiębiorczości, kreatywności i innowacji”, zachęcanie do potwierdzania nieformalnych i pozaformalnych działań powiązanych z nauczaniem przedsiębiorczości oraz rozwijania umiejętności przedsiębiorczych w szkołach podstawowych i średnich (ISCED 1-3). Zamierzenie jest takie, by efekty kształcenia w zakresie nauczania przedsiębiorczości zostały uwzględnione we wszystkich przedmiotach i na wszystkich poziomach kształcenia na Malcie.

⁽⁷⁹⁾ SEECEL, 2012.

⁽⁸⁰⁾ <http://www.oecd.org/globalrelations/smallandmedium-sizedenterprisesempolicyindex.htm>

⁽⁸¹⁾ <http://business.wales.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-strategy>

⁽⁸²⁾ <http://eng.ffe-ye.dk/knowledge-centre/knowledge-analysis/impact>

Portugalia aktualnie nie realizuje odpowiedniej strategii, choć w raporcie z 2012 r. podano, że strategia jest tam opracowywana. Natomiast działa tam dobrze zorganizowana sieć, w której skład wchodzi ministerstwa i organizacje zewnętrzne, które współpracują w tym obszarze polityki, jak również realizowane są cieszące się uznaniem europejskie eksperymenty polityczne prowadzone pod kierownictwem Portugalii, takie jak 'Youth Start – Entrepreneurial Challenges', program koordynowany przez Portugalską Platformę Nauczania Przedsiębiorczości (PEEP) ⁽⁸³⁾. Realizowany jest również program rządowy pn. „Program strategiczny na rzecz przedsiębiorczości i innowacji” ⁽⁸⁴⁾, który wspiera przedsiębiorstwa i start-upy, lecz nie koncentruje się na działaniach w obszarze edukacji.

Kolejne dwa kraje wcześniej realizowały szczegółowe strategie, które obecnie wygasły.

Rząd **Chorwacji** powołał niedawno grupę roboczą, która ma za zadanie opracować efekty kształcenia w nauczaniu przedsiębiorczości na poziomie ISCED 0-3, z uwzględnieniem kształcenia i szkolenia zawodowego. Efekty kształcenia zostaną podzielone na trzy obszary: myślenie przedsiębiorcze, działanie przedsiębiorcze, znajomość zagadnień ekonomicznych i finansowych. Podczas realizacji prac, grupa korzysta ze wsparcia 'South East European Centre for Entrepreneurial Learning' (SEECLE), które ma siedzibę w kraju.

W **Holandii** realizacja strategii została zakończona i obecnie nie jest kontynuowana. Lokalne praktyki są obecnie wprowadzane do głównego nurtu, a inicjatywy krajowe wspierają te działania. Na przykład „Organizacja na rzecz współpracy pomiędzy sektorem VET a rynkiem pracy” (SBB - *Stichting Samenwerking Beroepsnederwijs Bedrijfsleven*) ⁽⁸⁵⁾, fundacja na rzecz współpracy pomiędzy sektorem VET a przemysłem, ma prawny obowiązek koncentrować się na rozwoju i utrzymaniu struktury kwalifikacji w sektorze VET. W ramach tego procesu, edukacja i biznes współpracują nad opracowywaniem kwalifikacji w sektorze VET, co przyczynia się do integracji branży.

W pozostałych czterech krajach/regionach obserwuje się różne poziomy rozwoju nauczania przedsiębiorczości. Niski poziom aktywności widoczny jest we Włoszech i Luksemburgu. Jednakże Luksemburg obecnie uczestniczy w eksperymentalnym projekcie w zakresie polityki europejskiej pn. 'Youth Start – Entrepreneurial Challenges', który jest realizowany pod kierownictwem Portugalii. Ponadto wcześniejsze zobowiązania krajowe nadal są stosowane w Wielkiej Brytanii (Anglia) i Islandii.

Rząd **Wielkiej Brytanii** (Anglia) opublikował oświadczenie dot. polityki nauczania przedsiębiorczości w 2012 r. oraz opublikował raporty ⁽⁸⁶⁾, w których zbadano skuteczność takiego podejścia. Poprzednia koalicja rządowa, która sprawowała władzę do 2015 r., zobowiązała się do realizacji pewnych działań, jednakże nie zostały one uwzględnione w polityce oświatowej, a kompetencja kluczowa nie została uwzględniona w programie nauczania. Działania, które są kontynuowane obejmują utworzenie (w lutym 2015 r.) Biura Karier i Przedsiębiorstw (*Careers and Enterprise Company*) ⁽⁸⁷⁾, które ma na celu inspirować młodych ludzi i pomóc im przygotować się na przyjęcie odpowiedzialności za swoją przyszłość, częściowo poprzez wypełnienie luk w dostępnych ofertach kształcenia zawodowego i działania prowadzone w całym kraju, oraz poprzez zwiększenie zaangażowania pracodawców.

W **Islandii** sytuacja jest bardziej złożona, jako że brak jest konkretnej strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości, a także brak jest znaczących odniesień w dokumentach dot. programu nauczania, pomimo wcześniejszego zobowiązania do wprowadzania innowacji edukacyjnych. Natomiast „Krajowe wytyczne w zakresie podstawy programowej w Islandii” obejmują sześć filarów programu nauczania, gdzie podstawowe treści powiązane są z szerokimi kompetencjami w zakresie przedsiębiorczości, takimi jak kreatywność i myślenie krytyczne.

2.2. Programy finansowania

W niniejszym punkcie omówiono zasady finansowania nauczania przedsiębiorczości w krajach europejskich i przedstawiono krajowe i europejskie źródła finansowania. Jak opisano w poprzednim punkcie, większość krajów/regionów realizuje albo odrębną, albo ogólną strategię związaną z nauczaniem przedsiębiorczości. W punkcie tym przeprowadzono analizę tego, czy finansowanie jest powiązane ze strategiami, czy też jest zapewniane w inny sposób.

⁽⁸³⁾ Youthstart Entrepreneurial Challenges: www.youthstartproject.eu

⁽⁸⁴⁾ <http://www.iapmei.pt/iapmei-leg-03.php?lei=7992>

⁽⁸⁵⁾ <https://www.s-bb.nl/en>

⁽⁸⁶⁾ Obejmują one raport z ewaluacji <https://www.gov.uk/government/publications/evaluation-of-enterprise-education-in-england>, raport nt. znaczenia nauczania przedsiębiorczości https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/338749/EnterpriseforAll-lowres-200614.pdf, oraz 'Education fit for an Entrepreneur' (Edukacja dla przedsiębiorcy) <http://www.enterprise.ac.uk/index.php/news/item/402-entrepreneurs-and-educators-agree-new-report-calls-for-better-integration-of-entrepreneur-skills-at-all-levels-of-education>

⁽⁸⁷⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk>

Ogólny przegląd źródeł finansowania przeznaczonych na nauczanie przedsiębiorczości został przedstawiony wraz z wyszczególnieniem rodzaju strategii, jeśli taka jest realizowana. Przedstawiono również bardziej szczegółową analizę źródeł finansowania, przede wszystkim na poziomie krajowym, a następnie na poziomie unijnym.

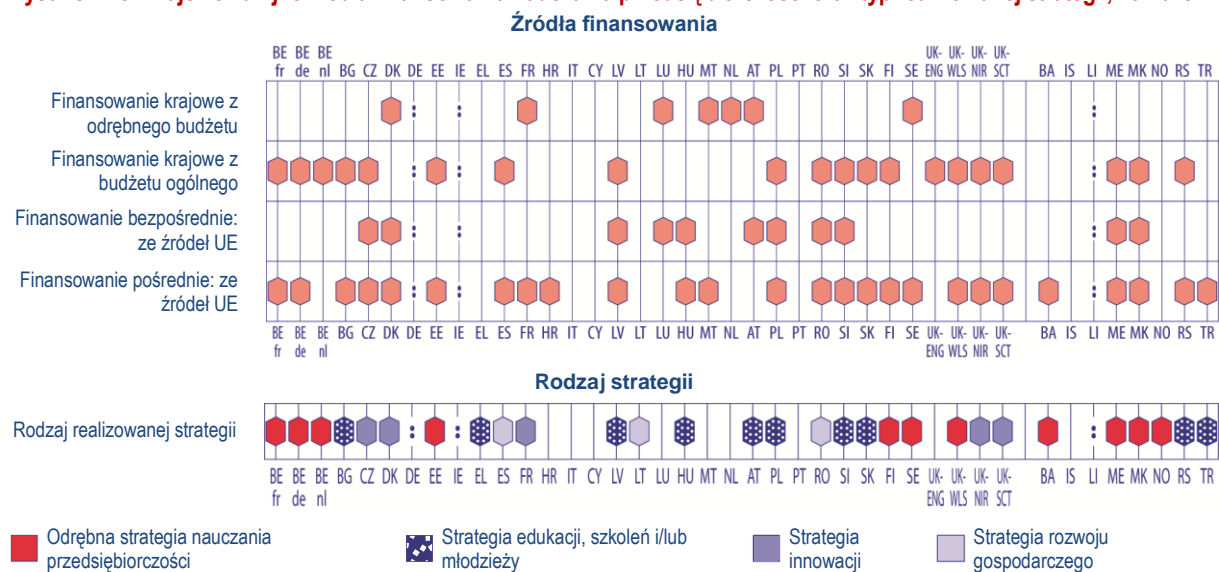
2.2.1. Źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości

Poszczególne kraje stosują różne sposoby finansowania nauczania przedsiębiorczości. Na przykład odrębny budżet może zostać przeznaczony na realizację odrębnej lub ogólnej strategii nauczania przedsiębiorczości i taki przypadek wskazuje na duże znaczenie strategii w danym kraju. Ponadto kraje mogą przeznaczyć odrębny budżet na nauczanie przedsiębiorczości, nawet jeśli nie realizują takiej strategii.

Bez względu na to, czy w danym kraju jest realizowana strategia nauczania przedsiębiorczości, krajowe środki finansowania mogą zostać przewidziane na ten cel w budżecie ogólnym, na przykład w budżecie ministerstwa, chociaż fundusze nie są wyraźnie wyodrębnione

W niektórych krajach, poza funduszami krajowymi, mogą też zostać udostępnione środki unijne. Finansowanie ze źródeł UE może być bezpośrednie lub pośrednie. W pierwszym przypadku pomoc finansowa jest udzielana beneficjentom końcowym bezpośrednio przez instytucje europejskie. W drugim przypadku za zarządzanie przyznanymi funduszami odpowiedzialne są instytucje pośredniczące pomiędzy instytucjami UE a beneficjentami końcowymi.

Rysunek 2.9: Krajowe i unijne źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości oraz typ realizowanej strategii, 2014/15

Objaśnienie

Na Rysunku przedstawiono, które kraje korzystają z funduszy krajowych lub unijnych na realizację nauczania przedsiębiorczości, a także obowiązujące strategie.

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Hiszpania: Informacje przedstawione na Rysunku odzwierciedlają sytuację na poziomie krajowym. Niezależnie od tego, Wspólnoty Autonomiczne w Hiszpanii stosują różne mechanizmy finansowania nauczania przedsiębiorczości, w tym w niektórych przypadkach jest to odrębny budżet.

Na Rysunku 2.9 przedstawiono kraje, które zapewniły własne fundusze na nauczanie przedsiębiorczości w roku szkolnym 2014/15 - w formie odrębnego budżetu lub w ramach budżetu ogólnego. Pokazano również kraje, które korzystały z finansowania UE (bezpośredniego lub pośredniego) i wskazano rodzaj strategii nauczania przedsiębiorczości realizowanej w każdym kraju/regionie.

Dwadzieścia siedem krajów/regionów przeznaczyło część swoich budżetów krajowych na nauczanie przedsiębiorczości (albo w postaci budżetu celowego, albo w ramach budżetu ogólnego). Spośród nich, 24 przeznaczyły na nauczanie przedsiębiorczości także fundusze unijne (bezpośrednie lub pośrednie). Natomiast w kilku krajach (Chorwacja, Węgry, Bośnia i Hercegowina oraz Turcja) na nauczanie przedsiębiorczości przeznaczane są wyłącznie fundusze Unii Europejskiej.

Niemal wszystkie kraje realizujące odrębną strategię nauczania przedsiębiorczości (z wyjątkiem Norwegii) zapewniają pewne wsparcie finansowe na jego realizację, często zarówno ze źródeł krajowych, jak i unijnych. Jedynie w Szwecji na realizację odrębnej strategii przeznaczono fundusze krajowe w postaci odrębnego budżetu. Spośród pozostałych, pięć wykorzystuje częściowo finansowanie z ogólnego budżetu krajowego oraz finansowanie pośrednie UE (Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna Belgii, Estonia, Finlandia i Wielka Brytania (Walia); dwa, poza bezpośrednim i pośrednim finansowaniem UE, wykorzystują krajowe środki z budżetu ogólnego (Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii); natomiast Wspólnota Flamandzka Belgii korzysta jedynie z krajowych funduszy w ramach budżetu ogólnego. Bośnia i Hercegowina nie przeznacza funduszy krajowych na odrębną strategię nauczania przedsiębiorczości, ale korzysta z unijnych funduszy pośrednich.

Co ciekawe, trzy kraje, które wydzieliły odrębny budżet na nauczanie przedsiębiorczości - Luksemburg, Malta i Holandia - nie realizują strategii w tym obszarze, a jednak finansują takie działania z funduszy krajowych.

Kilka innych krajów, choć obecnie realizuje strategię związaną z nauczaniem przedsiębiorczości, nie przeznacza żadnych funduszy na ten cel. Taka sytuacja ma miejsce w Norwegii, pomimo tego, że jest tam realizowana odrębna strategia, w Grecji (strategia edukacji) i na Litwie (strategia rozwoju gospodarczego).

2.2.2. Krajowe źródła finansowania

Głębsza analiza poszczególnych krajów/regionów pokazuje, że tylko siedem z nich posiada odrębny budżet przeznaczony na rozwój i realizację nauczania przedsiębiorczości, natomiast w 20 krajach/regionach finansowanie odbywa się z budżetu ogólnego. Jednocześnie 11 krajów nie przeznacza w ogóle środków krajowych na nauczanie przedsiębiorczości.

Większość krajów/regionów, które przewidziały krajowe źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości (z odrębnego budżetu lub w ramach budżetu ogólnego) przeznacza te środki na realizację odrębnej lub ogólnej strategii dotyczącej nauczania przedsiębiorczości. Na przykład Dania, Francja, Austria i Szwecja to cztery kraje, spośród siedmiu, które przeznaczają osobny budżet na realizację odrębnej lub ogólnej strategii nauczania przedsiębiorczości.

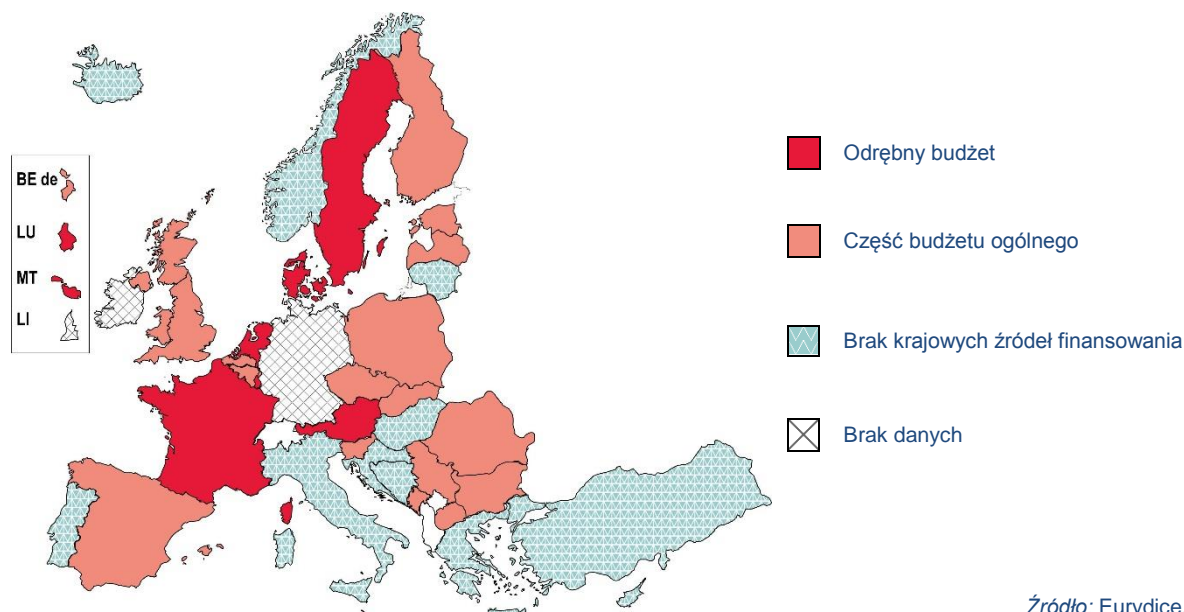
Dania, Duńska Fundacja Przedsiębiorczości co roku otrzymuje 20-25 mln DKK z Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Nauki oraz z Ministerstwa Przedsiębiorczości i Rozwoju na nauczanie przedsiębiorczości, plus dodatkowe fundusze zewnętrzne. „Inicjatywa na rzecz strategii innowacji” promuje współpracę z przedsiębiorstwami w zakresie innowacji o wymiarze praktycznym. Inicjatywa otrzymała 20 mln DKK w 2013 r. i 20 mln DKK w 2014 r. Choć nie wspomniano o tym w strategii innowacji, 10 mln DKK przekazano w 2015 r. w ramach kontynuacji finansowania.

Francja uwzględniła nauczanie przedsiębiorczości w ramach strategii innowacji i przeznaczyła 20 mln EUR na nauczanie przedsiębiorczości w latach 2014 - 2019 w ramach różnych projektów, finansowanych do 50% przez *Caisse des dépôts et Consignation* i współfinansowanych przez partnerów korporacyjnych, instytucje publiczne (w tym fundusze z Ministerstwa Edukacji Narodowej, Szkolnictwa Wyższego i Badań), i/lub programy unijne. Ten strumień finansowania wspiera projekty, które realizowane są przez okres trzech lub pięciu lat od lipca 2015 r. Działanie to ma na celu wyłonienie i wspieranie najbardziej strategicznych inicjatyw na rzecz poprawy kultury innowacji i przedsiębiorczości wśród młodych ludzi na wszystkich szczeblach edukacji oraz znaczne zwiększenie liczby uczniów uczestniczących w zajęciach z zakresu przedsiębiorczości. Działania nadzoruje Komisarz Generalny ds. Innowacji, działający z upoważnienia premiera, we współpracy z Ministerstwem Edukacji, Szkolnictwa Wyższego i Badań oraz Ministerstwem Gospodarki.

W **Austrii** finansowanie krajowe obejmuje różne działania będące częścią austriackiej strategii uczenia się przez całe życie, w tym również budżety przeznaczone na koszty pracy i nauczanie przedsiębiorczości, takie jak *EESI-Impulse Centre* (Nauczanie przedsiębiorczości na rzecz innowacji w szkołach) wraz z regionalnymi jednostkami odpowiedzialnymi za koncepcję przedsiębiorczości w każdym z regionów federalnych; Konkurs *Jugend Innovativ*⁽⁸⁸⁾ dla uczniów i studentów mających innowacyjne pomysły na biznes w zakresie projektowania, inżynierii i nauki oraz zagadnień tematycznych, takich jak TIK i ochrona klimatu; a także - Biznes plan „Następna Generacja”.

W **Szwecji** nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w odrębnej strategii. Budżet na realizację „Strategii na rzecz przedsiębiorczości w dziedzinie edukacji” wynosi 33,5 mln SEK. Jest on podzielony na dwie kategorie: ISCED 1-3 i kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach (29,5 mln SEK) oraz ISCED 5-8 (4 mln SEK). Poza celowym budżetem krajowym, nauczanie przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym (ISCED 5-8) jest finansowane za pośrednictwem fundacji rządowych i władz publicznych.

Rysunek 2.10: Krajowe źródła finansowania nauczania przedsiębiorczości w 2014 r.

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Hiszpania: Krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości jest finansowana, między innymi, z ogólnego budżetu krajowego. Na poziomie regionalnym, Wspólnoty Autonomiczne stosują różne mechanizmy finansowania strategii nauczania przedsiębiorczości, w tym w niektórych przypadkach jest to odrębny budżet.

Pozostałe 20 krajów przeznaczają fundusze krajowe na odrębne lub ogólne strategie nauczania przedsiębiorczości i ich realizację raczej w ramach budżetu ogólnego, a nie celowego⁽⁸⁹⁾.

Na przykład w **Belgii (Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna)**, gdzie realizowana jest odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości, ok. 1,5 mln EUR zostało przekazane w 2014 r. Agencji ds. Aktywizacji Gospodarczej (ASE), zwanej obecnie Agencją Przedsiębiorczości i Innowacji (AEI)⁽⁹⁰⁾, na promocję ducha przedsiębiorczości.

W **Wielkiej Brytanii (Walii)**, gdzie realizowana jest również odrębna strategia, zagadnienia przedsiębiorczości są uwzględnione w trzech kluczowych obszarach polityki i praktyki edukacyjnej (Kariera i świat pracy; Drogi życiowe; oraz Matura w Walii) i są adresowane do wszystkich młodych ludzi w szkołach. Szkoły są odpowiedzialne za realizację tych obszarów, a finansowanie tych działań jest uwzględnione w podstawowym finansowaniu dla szkół. Rząd walijski również przeznacza dotacje celowe (wspierające priorytety rządu walijskiego) na nauczanie przedsiębiorczości, na przykład w ramach programu *Young Enterprise Bursary* (stanowiącego część *Jobs Growth Wales*)⁽⁹¹⁾.

W **Hiszpanii**, kraju realizującym jedną z najbardziej szeroko zakrojonych strategii nauczania przedsiębiorczości, państwo - poprzez Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu oraz we współpracy z innymi ministerstwami (Przemysłu, Energii i Turystyki, Zatrudnienia

⁽⁸⁸⁾ www.jugendinnovativ.at

⁽⁸⁹⁾ Belgia (wszystkie trzy Wspólnoty), Bułgaria, Czechy, Estonia, Hiszpania, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowenia, Słowacja, Finlandia, Wielka Brytania (Anglia, Walia, Irlandia Północna i Szkocja), Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii i Serbia

⁽⁹⁰⁾ <http://as-e.be/>

⁽⁹¹⁾ <http://gov.wales/topics/educationandskills/skillsandtraining/jobsgrowthwales/?lang=en>

i Zabezpieczenia Społecznego, Gospodarki i Konkurencyjności) - zapewnia finansowanie niektórych działań edukacyjnych w dziedzinie przedsiębiorczości. Ponadto większość Wspólnot Autonomicznych, które realizują strategie nauczania przedsiębiorczości i/lub inne działania w tym obszarze, zapewnia finansowanie na szczeblu regionalnym z poszczególnych linii budżetowych przeznaczonych na ten cel. Wspólnoty korzystają ze specjalnych linii budżetowych w wysokości od 0,1 do 0,5 mln EUR rocznie.

W **Wielkiej Brytanii (Szkocja)** przedsiębiorczość jest uwzględniona w ramowym programie nauczania („Tworzenie programu nauczania 4: Umiejętność uczenia się, umiejętności potrzebne w życiu i w pracy”) w ramach ogólnych umiejętności związanych z przedsiębiorczością i możliwościami zatrudnienia. Ponadto *Education Scotland*, w ramach programu *Scotland Can Do* ⁽⁹²⁾ wspiera partnerów z trzeciego sektora w opracowywaniu programu pn. „*Enterprising Schools*”. Pozwoli to wzmocnić wpływ wszystkich partnerów zaangażowanych w realizację tych działań, utworzyć system uznawania szkół i osób uczących się oraz zapewnić platformę do dalszego zaangażowania sektora prywatnego i wspierania tych działań. Na ten cel przeznaczono 327,000 GBP. Wcześniej, w ramach strategii „*Determined to Succeed*” ⁽⁹³⁾, władze lokalne otrzymywały finansowanie, wynoszące ok. 20 mln GBP rocznie, przeznaczone na rozwój nauczania przedsiębiorczości. Obecnie finansowanie to nie jest przekazywane osobno, lecz stanowi część wydatków ogólnych władz lokalnych.

W **Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii** budżet na nauczanie przedsiębiorczości w latach 2014-2020 jest częścią ogólnych budżetów ministerstw, agencji i gmin.

Natomiast trzy kraje spośród siedmiu, które zabezpieczyły odrębne budżety na nauczanie przedsiębiorczości, nie realizują krajowej strategii związanej z nauczaniem przedsiębiorczości:

W **Luksemburgu** rząd finansuje *Jonk Entrepreneuren Asbl* ⁽⁹⁴⁾, organ odpowiedzialny za promowanie nauczania przedsiębiorczości. Finansowanie łącznie wynosi 165,000 EUR i jego największa część pochodzi z budżetu Ministerstwa Edukacji, Dzieci i Młodzieży.

Podobnie, mimo że **Malta** nie realizuje strategii nauczania przedsiębiorczości, kraj ten obecnie opracowuje podstawę programową, która obejmuje nauczanie przedsiębiorczości. Na Malcie przeznaczono 0,05 mln EUR na wspieranie nauczania przedsiębiorczości. Uczelnie wyższe i szkoły mogą wykorzystać te pieniądze (w wysokości 5 000 EUR na jedną szkołę) na finansowanie projektów edukacyjnych. Program ma na celu promowanie przedsiębiorczości i postaw przedsiębiorczych poprzez edukację, dzięki sponsorowaniu projektów złożonych przez instytucje oświatowe w odpowiedzi na zaproszenie do składania wniosków. Ministerstwo Gospodarki, Inwestycji i Małych Przedsiębiorstw, we współpracy z Ministerstwem Edukacji i Zatrudnienia, przyznaje dotacje maltańskim szkołom podstawowym i średnim (w tym szkołom prywatnym, wyznaniowym i niezależnym) na finansowanie projektów związanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

Również w **Holandii**, chociaż nie jest tam realizowana krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości, dostępny jest budżet na promowanie przedsiębiorczości w edukacji. Organizacja '*Young Enterprise*' ⁽⁹⁵⁾, będąca członkiem *Junior Achievement Europe*, otrzymuje od Ministerstwa Spraw Gospodarczych finansowanie wynoszące 0,9 mln EUR (przez okres trzech lat w maksymalnej kwocie 0,3 mln EUR rocznie w latach: 2013/14, 2014/15 i 2015/16).

Finansowanie ze źródeł prywatnych również stanowi ważny element finansowania nauczania przedsiębiorczości. Jednak ze względu na trudności z zebraniem rzetelnych i dokładnych danych, zagadnienie to nie zostało uwzględnione w niniejszej analizie.

2.2.3. Finansowanie ze źródeł UE

Poza budżetami krajowymi, finansowanie nauczania przedsiębiorczości może również pochodzić ze źródeł UE, za pośrednictwem finansowania bezpośredniego (zarządzanego w ramach programów europejskich, na przykład Erasmus+) lub finansowania pośredniego (współzarządzanego przez instytucje krajowe/regionalne i instytucje UE). Głównym źródłem finansowania pośredniego jest Europejski Fundusz Społeczny (EFS), który jest jednym z europejskich funduszy strukturalnych i funduszy inwestycyjnych (ESIF) ⁽⁹⁶⁾.

EFS jest głównym instrumentem UE mającym na celu wspieranie miejsc pracy, pomaganie wszystkim obywatelom UE w znalezieniu lepszej pracy i zapewnienie bardziej sprawiedliwych możliwości zatrudnienia. Fundusz inwestuje w kapitał ludzki w Europie - pracowników, młodych ludzi i osoby

⁽⁹²⁾ <http://www.cando.sco/>

⁽⁹³⁾ http://www.educationscotland.gov.uk/Images/CommunicationsLAGuidancephase2_tcm4-492583.pdf

⁽⁹⁴⁾ <http://jonk-entrepreneuren.lu/>

⁽⁹⁵⁾ <http://www.jongondernemen.nl/>

⁽⁹⁶⁾ http://ec.europa.eu/contracts_grants/funds_en.htm

poszukujące pracy. Komisja Europejska i kraje UE wspólnie ustaliły priorytety EFS i określają, w jaki sposób wydawane są jego zasoby. Jednym z priorytetów jest zwiększenie zdolności przystosowawczych pracowników dzięki nowym umiejętnościom, a także wspieranie przedsiębiorstw poprzez pokazywanie im nowych sposobów działania. Pozostałe priorytety koncentrują się na zwiększeniu dostępu do zatrudnienia poprzez pomaganie młodym ludziom w przechodzeniu ze szkoły na rynek pracy lub szkolenie słabiej wykwalifikowanych osób poszukujących pracy w celu poprawy ich perspektyw na znalezienie zatrudnienia ⁽⁹⁷⁾. Kraje UE administrują funduszami w sposób zdecentralizowany i na zasadzie zarządzania dzielonego.

W ramach programów operacyjnych (PO) nadrzędne cele strategiczne uzgodnione przez Komisję i państwa członkowskie UE dzielone są na priorytety inwestycyjne, cele szczegółowe i dalej na konkretne działania.

Fundusze unijne na lata 2007-2013

Dwie trzecie krajów/regionów europejskich informuje o korzystaniu z EFS do celów finansowania nauczania przedsiębiorczości w latach 2007-2013.

Taka sytuacja ma miejsce w **Belgii (Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna)**, gdzie budżet wynoszący 292 423 EUR został przydzielony przez EFS na nauczanie przedsiębiorczości. To finansowanie poprzedza obecną szczegółową strategię nauczania przedsiębiorczości, która została przyjęta w 2014 r., jednakże pomoc będzie kontynuowana w kolejnym okresie finansowania na lata 2014-2020.

W **Republice Czeskiej** nauczanie przedsiębiorczości było rozwijane m.in. w ramach działań PO „Edukacja na rzecz konkurencyjności”. Jednym z obszarów priorytetowych PO było podniesienie jakości kształcenia, w ramach którego szkoły otrzymały wsparcie na rozwój i wdrażanie innowacyjnych programów edukacyjnych, z naciskiem na rozwijanie kompetencji kluczowych u uczniów.

W **Hiszpanii**, w niemal połowie Wspólnot Autonomicznych, również korzystano z funduszy europejskich, głównie w ramach EFS.

We **Francji** w ramach EFS realizowany jest program *Pôle Étudiant pour l'Innovation, le Transfert et l'Entrepreneuriat* (PEPITE).

Na **Węgrzech** nauczanie przedsiębiorczości jest częścią ogólnej strategii na rzecz młodzieży i jest częściowo uwzględnione w „Programie operacyjnym na rzecz odnowy społecznej” ⁽⁹⁸⁾ na lata 2007-2013 (finansowanym przez EFS).

Na **Malcie** projekt „Opracowanie struktury ramowej efektów uczenia się”, finansowany z EFS, ma na celu opracowanie struktury ramowej efektów uczenia się w ośmiu obszarach nauki i sześciu zagadnieniach międzyprzedmiotowych, jak podano w krajowej podstawie programowej ⁽⁹⁹⁾ (2012). W ramach struktury ramowej realizowany jest program „Przedsiębiorczość dzięki edukacji”, do którego mogą przystąpić szkoły państwowe i prywatne, w ramach którego dyrektorzy szkół zachęceni są do przedstawiania projektów mających na celu promowanie przedsiębiorczości wśród uczniów i do przedstawiania doświadczeń praktycznych w zakresie przedsiębiorczości.

W **Polsce** nauczanie przedsiębiorczości zostało uwzględnione w PO „Kapitał Ludzki” na lata 2007-2013 ⁽¹⁰⁰⁾. Jednym z celów strategicznych było zacieśnienie związków pomiędzy ofertą kształcenia i szkolenia a potrzebami rynku pracy, w szczególności poprzez dostosowywanie programów nauczania i materiałów dydaktycznych (w tym podręczników) oraz wprowadzenie nowych form doskonalenia zawodowego nauczycieli w przedsiębiorstwach.

W **Słowenii** Krajowy instytut kształcenia i szkolenia zawodowego jest liderem projektu „Drzwi otwarte” (*Vrata odpiram sam*), ⁽¹⁰¹⁾ finansowanego przez EFS. Projekt ten stanowi kontynuację wcześniejszych starań mających na celu ułatwienie tworzenia partnerstw społecznych, jak również realizacji kluczowych kompetencji, do których zaliczana jest inicjatywność i przedsiębiorczość. Poprzez nawiązanie kontaktu pomiędzy uczniami, nauczycielami a przedsiębiorcami, uczniowie mieli okazję do przetestowania swoich pomysłów w rzeczywistym procesie pracy, dzięki czemu utworzono powiązania pomiędzy potrzebami pracodawców a edukacją.

W **Finlandii** dwa projekty finansowane przez EFS były głównie realizowane w okresie, który zakończył się w roku 2013 i kontynuowane w 2014 r. Pierwszy z nich, „Nauczanie przedsiębiorczości dla nauczycieli” ⁽¹⁰²⁾ był projektem krajowym promującym nauczanie przedsiębiorczości, a zwłaszcza doskonalenie i kształcenie zawodowe nauczycieli w Finlandii. Drugi projekt, pt. „YES

⁽⁹⁷⁾ <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=35&langId=en>

⁽⁹⁸⁾ http://palyazat.gov.hu/new_hungary_development_plan

⁽⁹⁹⁾ <https://www.gov.mt/en/Government/Publications/Documents/Annual%20Reports/2013/MEDE.pdf>

⁽¹⁰⁰⁾ <http://www.efs.2007-2013.gov.pl/english/Strony/Introduction.aspx>

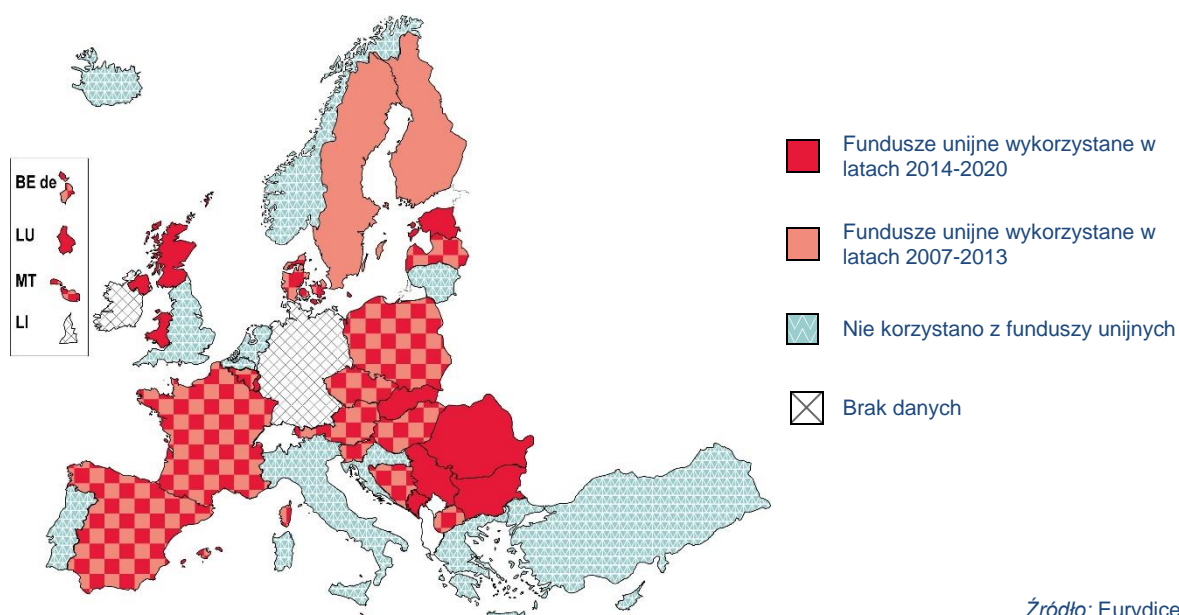
⁽¹⁰¹⁾ <http://www.vrataodpiramsam.si/>

⁽¹⁰²⁾ <http://www.yvi.fi/intro-english>

goes to luki⁽¹⁰³⁾ miał na celu wzmocnienie kultury przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia dzięki budowaniu i modelowaniu praktycznych związków i współpracy pomiędzy szkołami ponadgimnazjalnymi a światem pracy. W ramach projektu realizowano szkolenia w zakresie nauczania przedsiębiorczości i działania na rzecz rozwoju przedsiębiorczości w szkołach, oraz tworzenie sieci pomiędzy szkołami a światem biznesu.

W **Szwecji**, podobnie jak w Finlandii, również realizowana jest szczegółowa strategia nauczania przedsiębiorczości i kilka projektów w tej dziedzinie uzyskało wsparcie w okresie finansowania 2007-2013⁽¹⁰⁴⁾.

Rysunek 2.11: Wykorzystanie funduszy UE do wspierania nauczania przedsiębiorczości w latach 2007-2013 i 2014-2020

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Przedstawiono dwa okresy finansowania ze źródeł europejskich: 2007-2013 i 2014-2020. Rozróżnienie to jest zgodne z wieloletnimi ramami finansowymi w budżecie UE. Wieloletnie ramy finansowe określają maksymalne kwoty (pułapy) dla każdej szerokiej kategorii wydatków przez wyraźnie określoną liczbę lat. Obecne wieloletnie ramy finansowe obowiązują w latach 2014-2020, natomiast poprzednie obowiązywały w latach 2007-2013. Kraje/regiony mogły otrzymać dofinansowanie w poprzednim okresie WRF (2007-2013) lub w bieżącym (2014-2020), lub w obu.

The South East European Centre for Entrepreneurial Learning (SEECEL)⁽¹⁰⁵⁾ zapewnia wsparcie dla nauczania przedsiębiorczości w ośmiu krajach Europy Południowo-Wschodniej, w tym: w Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze, Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii, Serbii i Turcji (oraz w dwóch innych krajach regionu). SEECEL jest finansowane ze źródeł europejskich, przez agencje będące darczyńcami i ze składek opłacanych przez państwa członkowskie SEECEL. Celem ogólnym SEECEL jest prowadzenie prac nad systematycznym podejściem do rozwoju przedsiębiorczych społeczności w regionie oraz wspieranie dostosowywania krajowych polityk do zaleceń i polityki UE związanej z uczeniem się przedsiębiorczości przez całe życie. Centrum SEECEL koordynowało trzy projekty, współfinansowane przez Instrument Pomocy Przedakcesyjnej UE, z udziałem tych krajów:

W latach 2009 - 2013, **Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Serbia i Turcja** brały udział w projekcie „Wsparcie dla *South East European Centre for Entrepreneurial Learning (SEECEL)*”, którego łączny budżet wyniósł 2 miliony EUR. W projekcie, który miał na celu opracowanie i wdrożenie kluczowej kompetencji w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości w krajowych systemach edukacji, udział wzięły po cztery szkoły średnie pierwszego stopnia i dwie szkoły wyższe z każdego kraju. Każda instytucja otrzymała 3 000 EUR na program pilotażowy i 2 000 EUR na działania polegające na uczeniu się od siebie nawzajem.

⁽¹⁰³⁾ <http://www.yes-keskus.fi/yes/?lang=en>

⁽¹⁰⁴⁾ <http://unilink.se/Content/41062/SyntesRapport-Tillvaxtverket-mars-2012.pdf>

⁽¹⁰⁵⁾ <http://www.seecel.hr/>

W latach 2013-2016, dwa dodatkowe projekty zostały zrealizowane w tych samych krajach, które stanowiły rozszerzenie pierwszego o kolejne działania i poziomy kształcenia. W projektach skupiono się na potrzebach szkół podstawowych i ponadgimnazjalnych, umożliwiono uczenie się od siebie nawzajem na poziomie regionalnym oraz wprowadzono programy mentoringu dla nauczycieli. Projekt realizowały cztery szkoły podstawowe, cztery szkoły średnie pierwszego stopnia (pięć w Serbii), cztery szkoły średnie drugiego stopnia, dwie szkoły wyższe i jedna instytucja kształcenia nauczycieli z każdego kraju. Łączny budżet projektu wyniósł 4 mln EUR.

W **Serbii** działania w zakresie nauczania przedsiębiorczości, które zostały pierwotnie opracowane w kontekście projektów SEECEL, otrzymały dofinansowanie z programu *Business Innovation Programme* (BIP), finansowanego przez rząd Norwegii i Unię Europejską, w celu zwiększenia przedsiębiorczości uczniów, studentów i młodzieży w Serbii oraz promowania ducha przedsiębiorczości wśród nauczycieli, uczniów, studentów, młodzieży i innych zainteresowanych podmiotów. W latach 2006-2014 wdrożono „Program przedsiębiorczości uczniów” finansowany przez BIP, którego łączny budżet wyniósł 0,6 mln euro. W ciągu ośmiu lat, w programie uczestniczyło 212 szkół średnich, 441 nauczycieli i 6 456 uczniów, którzy utworzyli 1 387 uczniowskich firm w całej Serbii. W trakcie realizacji programu podjęto inicjatywę na rzecz poprawy ram prawnych nauczania przedsiębiorczości.

Kilka krajów europejskich również rozwija nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w ramach programu „Uczenie się przez całe życie” (obecnie ERASMUS+), umożliwiając uczestnictwo w działaniach stymulujących uczenie się na każdym etapie życia.

W **Danii**, na przykład, Duńska Fundacja Przedsiębiorczości była zaangażowana w realizację programu „Uczenie się przez całe życie”/Leonardo da Vinci w latach 2013-2016.

W **Polsce** projekty związane z nauczaniem przedsiębiorczości były finansowane w ramach programów Comenius i Leonardo da Vinci, stanowiących część programu „Uczenie się przez całe życie” (2007-2013) i obejmowały promowanie ducha przedsiębiorczości jako jeden z celów szczegółowych.

Fundusze unijne na lata 2014-2020

W latach 2014-2020, fundusze UE nadal będą dostępne za pośrednictwem funduszy strukturalnych i programu Erasmus+. Umowy partnerstwa są zawierane pomiędzy Komisją Europejską a poszczególnymi krajami UE, które wskazują władze krajowe odpowiedzialne za określenie planów dotyczących sposobu wykorzystania środków z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych w latach 2014-2020. Przedstawiają one w skrócie cele strategiczne i priorytety inwestycyjne kraju, łącząc je z celami ogólnymi Europa 2020 ⁽¹⁰⁶⁾ - strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Również w latach 2014-2020 nauczanie przedsiębiorczości jest głównie finansowane z EFS. Natomiast niewiele jest dostępnych informacji na temat projektów realizowanych w okresie finansowania 2014-2020, ponieważ dotychczas rozpoczęto niewiele z tych projektów. Z dostępnych informacji wynika, że 24 kraje/regiony, w większości których realizowane są odrębne lub ogólne strategie nauczania przedsiębiorczości, planują korzystać z tego źródła finansowania. Stanowi to znaczną część krajów, które nadały nauczaniu przedsiębiorczości wysoki priorytet strategiczny i które będą wspierane przez EFS.

Na przykład w **Belgii (Wspólnota Francuska i Niemieckojęzyczna)** finansowanie przez EFS jest przewidywane w latach 2014-2020.

W **Belgii (Wspólnota Flamandzka)** cel „Promocja przedsiębiorczości” jest zawarty w programach operacyjnych finansowanych przez EFS i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR). Programy zawierają szczegółowe cele i priorytety inwestycyjne w odniesieniu do promocji i wspierania przedsiębiorczości, pobudzania przedsiębiorczości i tworzenia kultury przedsiębiorczości. Oznacza to możliwość finansowania tych zagadnień z funduszy EFS i EFRR.

W **Bułgarii** PO „Nauka i edukacja na rzecz inteligentnego wzrostu” ⁽¹⁰⁷⁾ 2014-2020 postawił sobie za cel „zapewnienie możliwości uczenia się dostosowane do indywidualnych potrzeb dzieci i uczniów, stymulowanie innowacji i przedsiębiorczości”.

Na **Łotwie** fundusze EFS wspierają działania zaplanowane w ramach „Strategii rozwoju edukacji”, w tym promowanie umiejętności przedsiębiorczych uczniów. Działania w zakresie kształcenia pozaformalnego koncentrują się na rozwoju umiejętności przedsiębiorczych młodzieży, badaniach dot. przyszłych zawodów, zdobywaniu pierwszych doświadczeń zawodowych, zaangażowaniu

⁽¹⁰⁶⁾ http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

⁽¹⁰⁷⁾ http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/bulgaria/2014bg05m2op001

w działania organizacji pozarządowych i centrów młodzieżowych, opracowywaniu pomysłów na przyszłą działalność gospodarczą młodych ludzi, motywowaniu do kontynuowania nauki i aktywności wolontariackiej stanowią ważne elementy tej samej strategii. Ponadto realizowanych jest kilka projektów w ramach programu Erasmus+ dotyczących nauczania, które uzyskały bezpośrednie finansowanie UE, na przykład, „Rozwój przedsiębiorczości społecznej w regionie Morza Bałtyckiego”⁽¹⁰⁸⁾, „Erasmus dla młodych przedsiębiorców” i „Laboratoria innowacyjności studentów jako sposób na zrównoważony i odpowiedzialny społecznie wzrost”.

W **Polsce** źródłem finansowania nauczania przedsiębiorczości w latach 2014-2020 będzie PO EFS „Wiedza, Edukacja, Rozwój”. Program ma na celu aktywizację młodych bezrobotnych osób w wieku poniżej 30 lat, wspieranie szkolnictwa wyższego, rozwój innowacji społecznych, mobilności i współpracy międzynarodowej, oraz reformy w dziedzinie zatrudnienia, włączenia społecznego, edukacji, zdrowia i dobrej administracji. Polska uczestniczy również w programie „Erasmus dla młodych przedsiębiorców”, transgranicznym programie wymiany, który daje początkującym przedsiębiorcom lub osobom myślącym o rozpoczęciu działalności gospodarczej szansę uczenia się od doświadczonych przedsiębiorców, którzy prowadzą małe firmy w innych krajach uczestniczących w programie.

Nauczanie przedsiębiorczości stanowi część PO „Wdrażanie polityki spójności UE” w **Słowenii**⁽¹⁰⁹⁾ w latach 2014–2020. W ramach osi priorytetowej 10: „Wiedza, umiejętności i uczenie się przez całe życie w celu zwiększenia możliwości zatrudnienia” obowiązuje cel 3: „Promowanie elastycznych ścieżek kształcenia i wspieranie wysokiej jakości doradztwa zawodowego dla młodzieży w wieku szkolnym na wszystkich poziomach systemu edukacji”, który jest bezpośrednio powiązany z nauczaniem przedsiębiorczości.

Podobnie na **Słowacji**, nauczanie przedsiębiorczości jest finansowane w ramach „Strategii dla młodzieży 2014-2020”, która jest dotowana przez PO „Zasoby ludzkie” w ramach osi priorytetowej 1 „Edukacja”.

Ponadto w **Finlandii** nauczanie przedsiębiorczości stanowi działanie krajowe pn. „Umiejętności twórcze dla Finlandii”; podczas gdy w **Wielkiej Brytanii** „Umowa partnerska”⁽¹¹⁰⁾ obejmuje cel, jakim jest zwiększenie konkurencyjności MŚP i wspieranie przedsiębiorczości.

W 2014 r., w ramach Akcji 3 - „Przyszłe działania” programu Erasmus+, ogłoszono zaproszenie do składania wniosków⁽¹¹¹⁾ celem wspierania partnerstw europejskich w programach pilotażowych i praktykach. Jednym z głównych priorytetów zaproszenia do składania wniosków było „uwzględnienie praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości w szkołach”. W rezultacie wybrano dwa projekty poświęcone temu zagadnieniu (patrz punkt 3.2, aby uzyskać więcej informacji nt. celów tych projektów):

Projekt pn. „Youth Start – Entrepreneurial Challenges”⁽¹¹²⁾, którego liderem jest Portugalska platforma na rzecz nauczania przedsiębiorczości, angażuje partnerów z pięciu krajów: Danii, Luksemburga, Niemiec, Portugalii i Słowenii, w tym kilka ministerstw edukacji. Projekt realizowany przez okres trzech lat otrzymał dofinansowanie wynoszące 2 mln EUR.

Projekt „Innovation Cluster for Entrepreneurship Education”⁽¹¹³⁾, koordynowany przez Junior Achievement – Young Enterprise Europe, również angażuje kilka ministerstw edukacji i jest realizowany przez partnerów z ośmiu krajów (Belgii, Danii, Estonii, Chorwacji, Włoch, Łotwy, Finlandii i Norwegii). Projekt realizowany przez okres trzech lat otrzymał dofinansowanie wynoszące 1,8 mln EUR.

⁽¹⁰⁸⁾ <http://socialinnovation.lv/en/project-social-entrepreneurship-development-in-baltic-sea-region-granted/>

⁽¹⁰⁹⁾ http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/slovenia/2014si16maop001

⁽¹¹⁰⁾ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/368808/bis-14-1179-united-kingdom-partnership-agreement-part-one.pdf

⁽¹¹¹⁾ http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_2014_051_R_0017_01&from=EN

⁽¹¹²⁾ <http://www.youthstartproject.eu>

⁽¹¹³⁾ <http://icee-eu.eu/about.html>

ROZDZIAŁ 3: SZKOLNE PROGRAMY NAUCZANIA

W niniejszym rozdziale zostaną poddane analizie trzy aspekty włączania nauczania przedsiębiorczości do szkolnych programów nauczania. Przede wszystkim omówione zostaną dokumenty na poziomie centralnym w celu ustalenia, w jakim stopniu nauczanie przedsiębiorczości jest w nich uwzględnione, następnie czy jest ono nauczane jako przedmiot odrębny czy jest zintegrowane z innymi przedmiotami nauczania, oraz czy jest ono w danym programie przedmiotem obowiązkowym czy fakultatywnym. Następnie, aby uzyskać dokładniejszy obraz tego, w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości jest realizowane, zbadane zostaną wytyczne władz centralnych w odniesieniu do metod, które należy stosować w nauczaniu i uczeniu się przedsiębiorczości.

Omówimy różne rodzaje praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości jako jedną z konkretnych metod uczenia się, oceniając, w jakim stopniu są one włączone do programu nauczania. Doświadczenia te obejmują pracę opartą na projektach, wyzwania praktyczne i społeczne, a także zakładanie miniprzedsięwzięć oraz inicjatywy mikrofinansowania.

Na koniec tego rozdziału przyjrzymy się konkretnym efektom kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w odniesieniu do trzech obszarów:

- postawy (pewność siebie i inicjatywność);
- umiejętności (kreatywność, planowanie, znajomość zagadnień finansowych, organizowanie zasobów, zarządzanie niepewnością i ryzykiem oraz praca zespołowa); a także
- wiedza (umiejętność oceny możliwości, rozumienie roli przedsiębiorców w społeczeństwie i świadomość ścieżek kariery zawodowej w zakresie przedsiębiorczości).

3.1. Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programie nauczania

Kwestię uznawania nauczania przedsiębiorczości w dokumentach na poziomie centralnym poddano szczegółowej analizie w raporcie Eurydice z 2012 r. ⁽¹¹⁴⁾ dotyczącym tego zagadnienia na poziomie szkół podstawowych oraz średnich ogólnokształcących pierwszego i drugiego stopnia. Dokumenty na poziomie centralnym definiuje się jako oficjalne dokumenty obejmujące programy nauczania, wytyczne, regulacje prawne lub zalecenia. Niniejszy raport ponownie odnosi się do powyższych poziomów kształcenia oraz do podstawy programowej kształcenia zawodowego w szkołach, lecz nie obejmuje specjalistycznych programów zawodowych, takich jak np. nauki ekonomiczne, skupiając się na tym, czego uczą się wszyscy uczniowie.

W kolejnych podpunktach przyjrzymy się temu, w jakim stopniu i w jaki sposób nauczanie przedsiębiorczości uwzględnione jest w programach nauczania. W tym zakresie wyodrębniono trzy podejścia:

- podejście międzyprzedmiotowe, w którym cele nauczania przedsiębiorczości wyraża się jako przekrojowe i horyzontalne na przestrzeni różnych przedmiotów;
- nauczanie przedsiębiorczości realizowane jest jako odrębny przedmiot obowiązkowy lub w ramach innego(-ych) przedmiotu(-ów) obowiązkowego(-ych);
- nauczanie przedsiębiorczości realizowane jest jako przedmiot fakultatywny lub w ramach innego(-ych) przedmiotu(-ów) fakultatywnego(-ych).

Podejścia te nie wykluczają się, dlatego w poszczególnych krajach mogą występować wszystkie trzy.

W Raporcie Komisji Europejskiej przedstawiono model progresji, który zakłada „przejście od nauczania przedsiębiorczości jako „dodatku” do programu nauczania, dostępnego najczęściej na późniejszych etapach kształcenia obowiązkowego, do nauczania przedsiębiorczości jako integralnej części programu

⁽¹¹⁴⁾ EACEA/Eurydice, 2012.

nauczania na wszystkich poziomach. W takim scenariuszu nauczanie przedsiębiorczości we wczesnych latach edukacji – od szkoły podstawowej, poprzez średnią pierwszego stopnia – zapewnia podstawę do uczenia się przez uczniów przedsiębiorczości jako odrębnego przedmiotu w starszych klasach, na przykład w szkole średniej drugiego stopnia i powyżej” (McCoshan, et al., 2010, s. 29).

3.1.1. Szkolnictwo podstawowe i średnie ogólnokształcące pierwszego stopnia

Jak pokazuje Rysunek 3.1a, prawie połowa krajów stosuje międzyprzedmiotowe podejście do nauczania przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym i kładzie nacisk na cele przekrojowe i horyzontalne, bez powiązania ich z konkretnymi przedmiotami nauczania. W czternastu systemach edukacji nauczanie przedsiębiorczości zintegrowane jest z przedmiotami obowiązkowymi. Dość rzadko (zaledwie w pięciu krajach) jest ono realizowane jako przedmiot fakultatywny lub w ramach innych przedmiotów fakultatywnych. Nie jest to zaskakujące, ponieważ przedmioty fakultatywne nie są powszechne w kształceniu podstawowym. Ogółem około trzech czwartych krajów wymienia co najmniej jedno z wyżej wymienionych podejść.

W czterech krajach (w Hiszpanii, Słowenii, Finlandii i Norwegii) cele międzyprzedmiotowe są związane z przedmiotami obowiązkowymi, a w kolejnych czterech krajach (w Czechach, na Łotwie, Malcie i w Rumunii) stosuje się wszystkie trzy podejścia (międzyprzedmiotowe, obowiązkowe i fakultatywne).

W **Estonii** – kraju, w którym realizowana jest odrębna strategia na rzecz nauczania przedsiębiorczości (patrz Rozdział 2) w szkolnictwie podstawowym – kompetencja przedsiębiorczości stanowi część kompetencji ogólnych, które należy rozwijać w trakcie całego procesu kształcenia poprzez zajęcia interdyscyplinarne. Ponadto przedsiębiorczość uwzględnia się w Krajowych Programach Nauczania dla Szkolnictwa Obowiązkowego, w ramach ścieżki międzyprzedmiotowej „inicjatywa obywatelska i przedsiębiorczość”.

W **Hiszpanii**, w nowej ustawie o edukacji (LOMCE) stwierdza się, że „nie wpływając na ich określone traktowanie w niektórych obszarach tego poziomu kształcenia [...] przedsiębiorczość i edukację obywatelską należy realizować we wszystkich obszarach przedmiotowych”.

W **Słowenii** ustawa o szkolnictwie obowiązkowym z 2007 r. wprowadziła do programu nauczania cel, jakim jest „rozwijanie postaw przedsiębiorczych w odniesieniu do skuteczności, innowacji i kreatywności”, zarówno w szkolnictwie podstawowym, jak i średnim.

Jak przedstawiono na Rysunku 3.1b, dwadzieścia jeden krajów odwołuje się do celów międzyprzedmiotowych w nauczaniu przedsiębiorczości na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia, a siedemnaście informuje, że przedsiębiorczość jest obowiązkowa albo jako osobny przedmiot, albo jako przedmiot zintegrowany z innym. Główną różnicą w stosunku do szkolnictwa, podstawowego jest to, że przedsiębiorczość o wiele częściej występuje jako element fakultatywny w programie nauczania. Praktykę tę potwierdza piętnaście krajów. Jest to oczywiście w znacznej mierze spowodowane faktem, że przedmioty fakultatywne są bardziej powszechne na poziomie szkolnictwa średniego. Tylko osiem krajów w ogóle nie wspomina o nauczaniu przedsiębiorczości.

W **Bośni i Hercegowinie** – kraju, w którym realizowana jest odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości – włączanie tego przedmiotu do programów nauczania znajduje się w fazie pilotażowej na poziomie szkolnictwa podstawowego oraz na etapie wdrażania w około połowie szkół średnich pierwszego i drugiego stopnia.

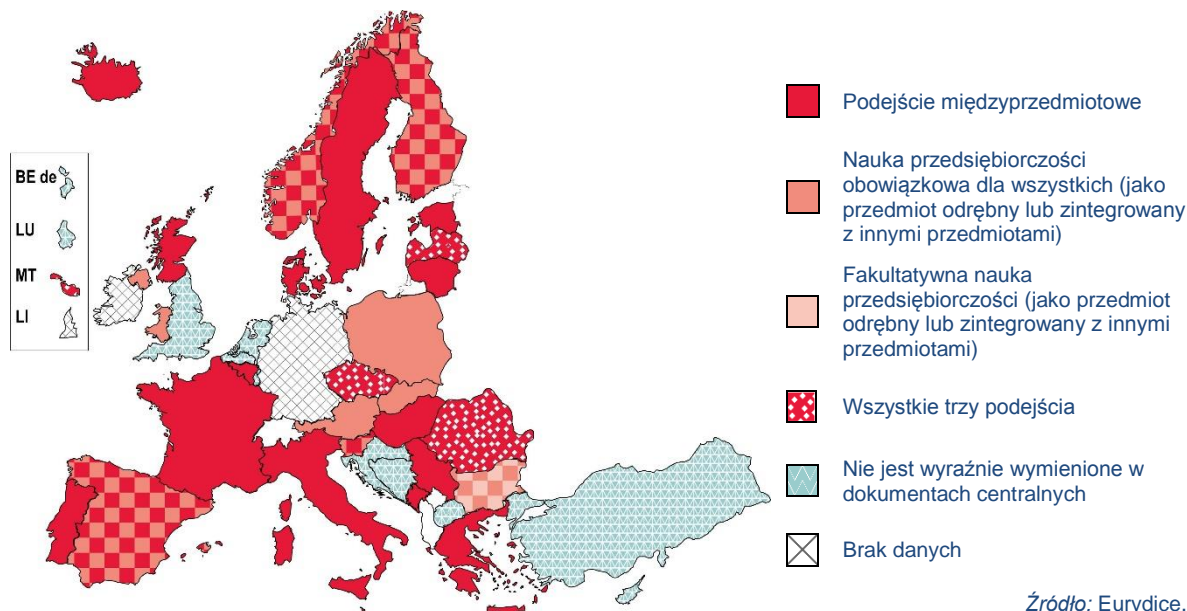
Na **Łotwie**, gdzie nauczanie przedsiębiorczości jest obecnie analizowane jako element strategii na rzecz przedsiębiorczości, istnieje krajowy program mający na celu wprowadzenie ekonomii i przedsiębiorczości do szkoły podstawowej. Program ten opiera się na kluczowych kompetencjach, takich jak przedsiębiorczość, porozumiewanie się, umiejętność uczenia się i kompetencje obywatelskie.

Kolejną różnicą pomiędzy szkolnictwem podstawowym a średnim pierwszego stopnia jest to, że w drugim z nich więcej krajów łączy ze sobą różne podejścia. Osiem stosuje na tym poziomie wszystkie trzy podejścia wymienione na rysunku 3.1b (międzyprzedmiotowe, obowiązkowe i fakultatywne). W dwóch krajach (w Bułgarii i Norwegii) występuje połączenie przedmiotów obowiązkowych i fakultatywnych bez jakichkolwiek odniesień do celów międzyprzedmiotowych, natomiast w czterech krajach lub regionach (we Wspólnocie Francuskiej Belgii, Danii, Francji i Czarnogórze) cele międzyprzedmiotowe są powiązane z przedmiotami fakultatywnymi.

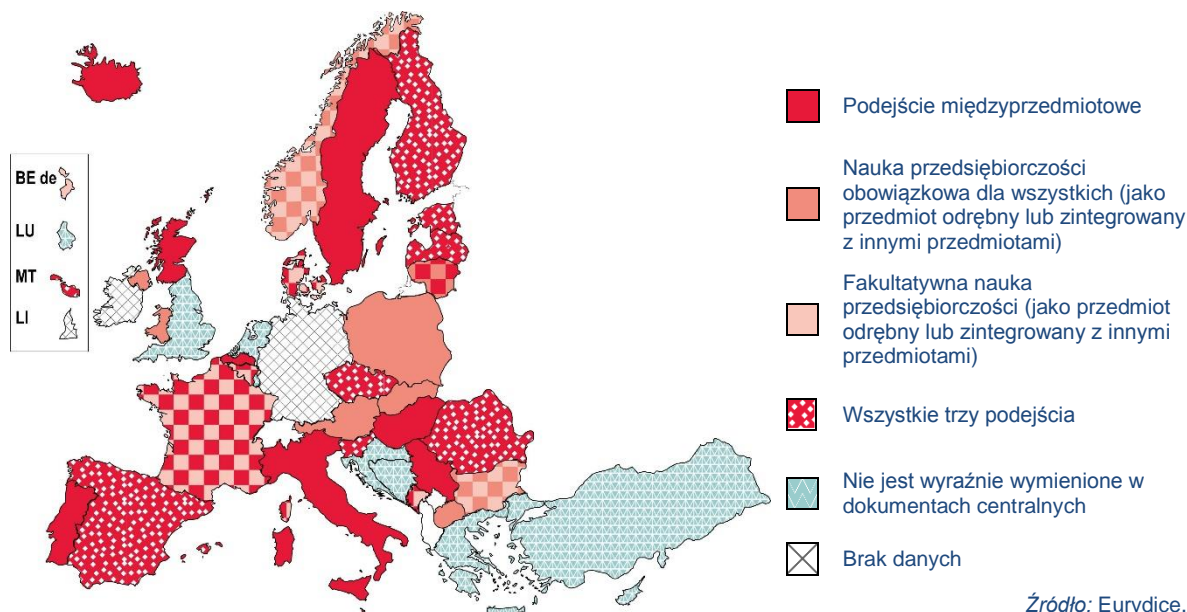
W siedemnastu krajach nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe albo jako przedmiot odrębny, albo jako zintegrowany z innymi przedmiotami obowiązkowymi (patrz Rysunek 3.2).

Rysunek 3.1: Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programach nauczania, 2014/15

a) Szkoły podstawowe

b) Szkoły średnie pierwszego stopnia

Objaśnienie

„Fakultatywne” dotyczy zarówno przedmiotów, które uczniowie mogą wybierać (nieobowiązkowych), jak i przedmiotów obowiązkowych przewidzianych jedynie w niektórych ścieżkach kształcenia, w przeciwieństwie do przedmiotów obowiązkowych dla wszystkich uczniów.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Belgia (BE de): W programie nauczania na poziomach ISCED 1-3 nie stosuje się podejścia międzyprzedmiotowego w nauczaniu przedsiębiorczości, niemniej obowiązują tu wytyczne dotyczące umiejętności, które nauczanie to uwzględniają. Wytyczne w sprawie umiejętności odnoszące się do „przygotowania do wyboru zawodu” oraz „poradnictwa zawodowego”, które przyjęto w 2008 r., mają charakter międzyprzedmiotowy i obejmują wszystkie przedmioty od poziomu ISCED 1 do ISCED 3. Mają one na celu przeanalizowanie pracy we wszystkich zawodach i stanowią ogniwo pomiędzy szkołą a światem pracy.

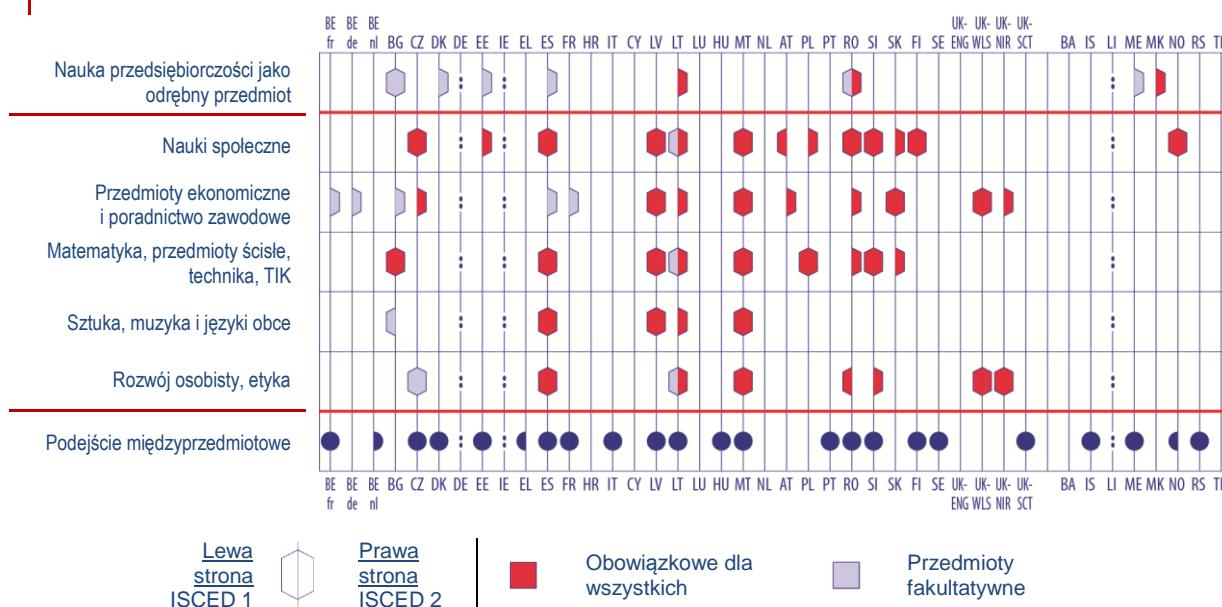
Chorwacja: Krajowy Ramowy Program Nauczania stanowi, że nauczanie przedsiębiorczości powinno zostać włączone do programów nauczania na poziomach ISCED 0-3 jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, jednakże nie ukończono jeszcze opracowywania szkolnych programów nauczania, które spełniałyby ten wymóg.

Holandia: Szkoły są autonomiczne i posiadają swobodę wyboru, czy i w jaki sposób włączać nauczanie przedsiębiorczości do programów nauczania. Wiele szkół realizuje ten przedmiot, chociaż nie obowiązuje jakakolwiek związana z nim strategia na szczeblu krajowym.

Bośnia i Hercegowina: Nauczanie przedsiębiorczości jest obecnie włączane do programów nauczania w placówkach pilotażowych przy wsparciu projektu EU IPA oraz regionalnego projektu SEECCEL.

Analiza przedmiotów nauczania obejmujących elementy przedsiębiorczości ujawnia pewne różnice pomiędzy kształceniem na poziomie szkoły podstawowej i kształceniem na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia – w drugim przypadku występuje więcej przedmiotów, które je uwzględniają. Jest to zgodne z faktem, że na poziomie szkoły podstawowej kładzie się nacisk na podejście międzyprzedmiotowe (patrz Rysunek 3.1a). Na poziomie tym przedsiębiorczości uczy się jako odrębnego przedmiotu fakultatywnego tylko w Bułgarii i Rumunii, podczas gdy na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia tak dzieje się w sześciu krajach lub regionach (we Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii, Bułgarii, Danii, Estonii, Hiszpanii i Czarnogórze). Litwa, Rumunia i Była Jugosłowiańska Republika Macedonii to jedyne kraje, w których przedsiębiorczość jest odrębnym przedmiotem obowiązkowym. Zarówno na poziomie szkoły podstawowej, jak i średniej pierwszego stopnia nauczanie przedsiębiorczości jest na ogół zintegrowane z przedmiotami z zakresu nauk społecznych i ekonomii.

Rysunek 3.2: Przedmioty obejmujące naukę przedsiębiorczości (ISCED 1 i 2), 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

W przypadku występowania zarówno przedmiotów obowiązkowych, jak i fakultatywnych na tym samym poziomie kształcenia i w tej samej kategorii przedmiotu, powyższy rysunek ukazuje jedynie przedmioty obowiązkowe. „Fakultatywne” dotyczy zarówno przedmiotów, które uczniowie mogą wybierać (nieobowiązkowych), jak i przedmiotów obowiązkowych przewidzianych jedynie w niektórych ścieżkach kształcenia, w przeciwieństwie do przedmiotów obowiązkowych dla wszystkich uczniów.

W różnych krajach różnie formułuje się cele nauczania przedsiębiorczości na poziomie szkoły podstawowej i średniej pierwszego stopnia - czasem są one nastawione na węższe rozumienie przedsiębiorczości, z naciskiem na umiejętności potrzebne do zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw, a czasem na jej szersze rozumienie.

W **Bułgarii** głównym celem jest rozwijanie myślenia przedsiębiorczego poprzez praktyczne zajęcia obejmujące edukację z zakresu zakładania przedsiębiorstw.

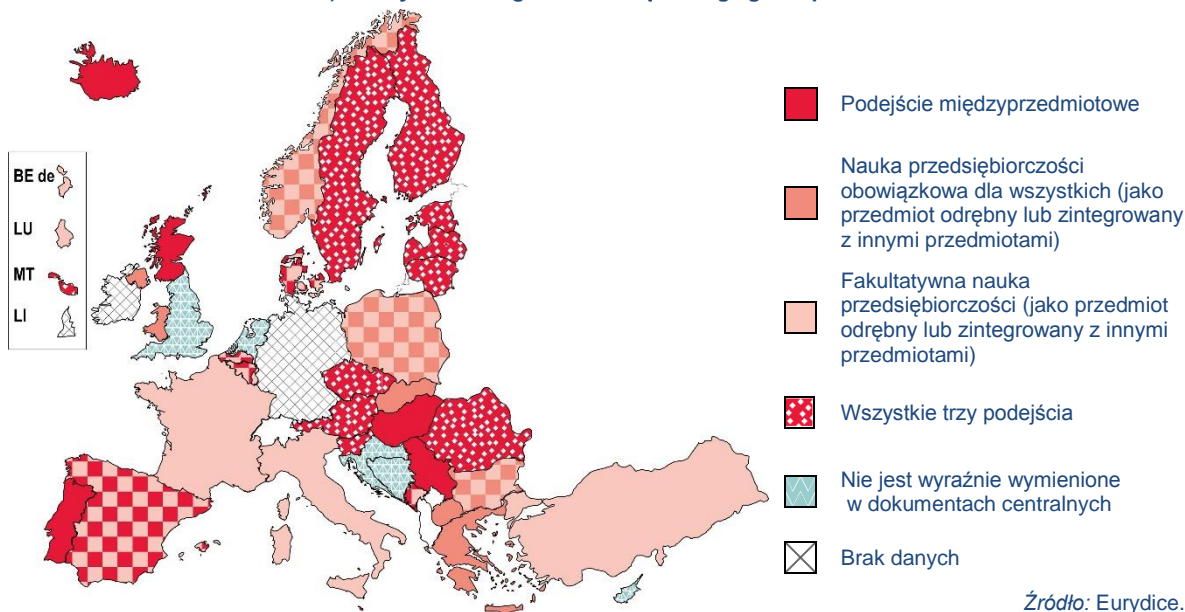
W **Hiszpanii** cele przedmiotów obowiązkowych realizujących nauczanie przedsiębiorczości obejmują rozwijanie kreatywności i przedsiębiorczości poprzez podnoszenie umiejętności informacyjnych, rozwijanie pomysłów i prezentowanie innowacyjnych odkryć (nauki społeczne), oraz rozwijanie samodzielności i umiejętności związanych z przedsiębiorczością w celu osiągania celów indywidualnych i brania odpowiedzialności za wspólne dobro (wartości obywatelskie i społeczne).

3.1.2. Szkolnictwo średnie ogólnokształcące drugiego stopnia i szkolnictwo zawodowe

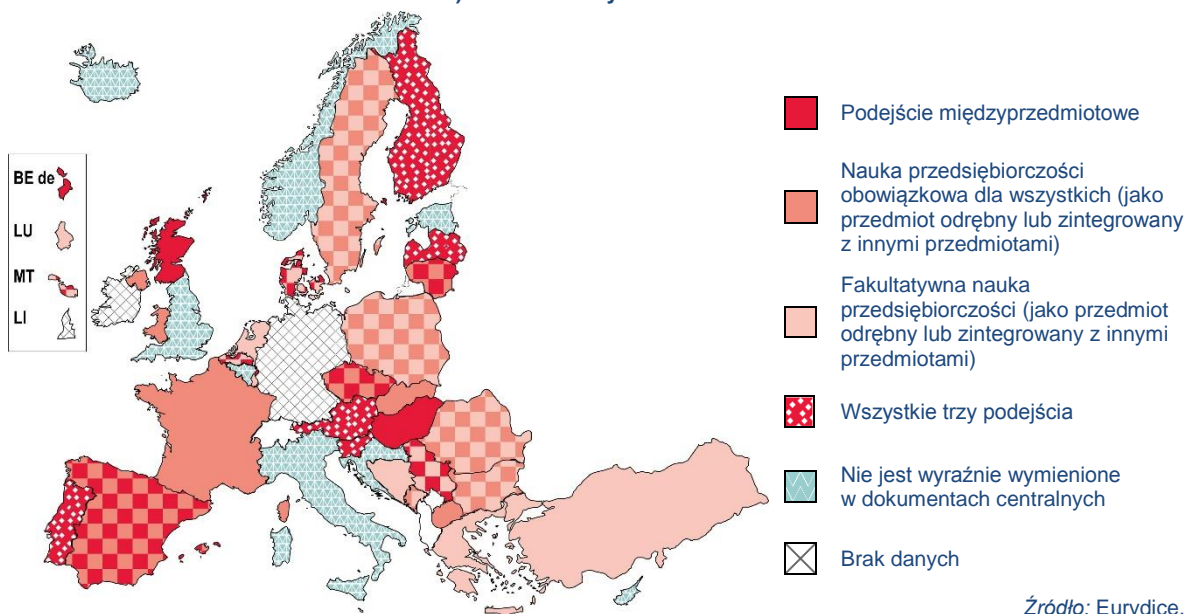
W szkołach średnich ogólnokształcących drugiego stopnia nauczanie przedsiębiorczości stanowi cel międzyprzedmiotowy w dwudziestu krajach lub regionach. W porównaniu do poziomu szkoły podstawowej i poziomu szkoły średniej pierwszego stopnia, nauczanie przedsiębiorczości jest w tym przypadku w większym stopniu uwzględniane w programach nauczania. Ponadto dziesięć krajów łączy ze sobą wszystkie trzy podejścia.

Rysunek 3.3: Podejścia do nauczania przedsiębiorczości w programach nauczania, 2014/15

a) Szkoły średnie ogólnokształcące drugiego stopnia

b) Średnie szkoły zawodowe

Objaśnienie

„Fakultatywne” dotyczy zarówno przedmiotów, które uczniowie mogą wybierać (nieobowiązkowych), jak i przedmiotów obowiązkowych przewidzianych jedynie w niektórych ścieżkach kształcenia, w przeciwieństwie do przedmiotów obowiązkowych dla wszystkich uczniów.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Belgia (BE de): W programie nauczania na poziomie ISCED 1-3 nie stosuje się podejścia międzyprzedmiotowego w nauczaniu przedsiębiorczości, niemniej obowiązują tu wytyczne dotyczące umiejętności, które uwzględniają przedsiębiorczość. Wytyczne w sprawie umiejętności odnoszące się do „przygotowania do wyboru zawodu” oraz „poradnictwa zawodowego”, które przyjęto w 2008 r., mają charakter międzyprzedmiotowy i obejmują wszystkie przedmioty od poziomu ISCED 1 do ISCED 3. Mają one na celu przeanalizowanie pracy we wszystkich zawodach i stanowią ogniwo pomiędzy szkołą a światem pracy.

Chorwacja: Krajowy Ramowy Program Nauczania stanowi, że nauczanie przedsiębiorczości powinno zostać włączone do programów nauczania na poziomach ISCED 0-3 jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, jednakże nie ukończono jeszcze opracowywania szkolnych programów nauczania, które spełniałyby ten wymóg.

Holandia: Szkoły są placówkami autonomicznymi i posiadają swobodę wyboru, czy i w jaki sposób włączać nauczanie przedsiębiorczości do programów nauczania. Wiele szkół realizuje ten przedmiot i dostępne jest jego finansowanie przez rząd (dla kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach), chociaż obecnie nie istnieje jakakolwiek związana z nim strategia na szczeblu krajowym.

Słowacja: Każda szkoła średnia drugiego stopnia może samodzielnie decydować o tym, czy realizować przedsiębiorczość jako przedmiot fakultatywny.

Bośnia i Hercegowina: Nauczanie przedsiębiorczości jest obecnie włączane do programów nauczania w placówkach pilotażowych przy wsparciu projektu EU IPA oraz regionalnego projektu SEECEL.

Nauczanie przedsiębiorczości stanowi element obowiązkowy w osiemnastu krajach lub regionach, a w dwudziestu trzech jest przedmiotem fakultatywnym lub zintegrowanym z przedmiotami fakultatywnymi. Jedynie w pięciu krajach lub regionach brak jest odniesień do nauczania przedsiębiorczości.

Poniższe przykłady opisują, w jaki sposób niektóre kraje formułują cele ścieżek międzyprzedmiotowych związanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

Na **Węgrzech**, „inicjatywność i przedsiębiorczość” traktowana jest wyraźnie jako międzyprzedmiotowa kompetencja kluczowa w krajowej podstawie programowej dla wszystkich poziomów szkół. Istnieją tu również pośrednie odniesienia w ramowych programach nauczania przedmiotów. Nauczanie przedsiębiorczości jest ponadto wspomniane w trzech z dwunastu celów kształcenia wymienionych w krajowej podstawie programowej.

Na **Malcie**, „nauczanie przedsiębiorczości, kreatywności i innowacji” stanowi jedną z sześciu ścieżek międzyprzedmiotowych ustanowionych w Krajowej Podstawie Programowej dla szkolnictwa podstawowego i średniego, oraz jest zintegrowane ze wszystkimi ośmioma obszarami kształcenia.

W **Finlandii**, ścieżka „obywatelstwo partycypacyjne i przedsiębiorczość” ma na celu pomóc uczniom w postrzeganiu społeczeństwa z różnych punktów widzenia, w rozwijaniu umiejętności potrzebnych do zaangażowania obywatelskiego oraz w tworzeniu podwalin dla sposobów działania opartych na przedsiębiorczości. Metody nauczania i kultura uczenia się poszczególnych szkół muszą wspierać uczniów w ich rozwoju jako samodzielnych, podejmujących inicjatywę, świadomych celów i chętnych do współpracy obywateli, oraz powinny pomagać im w uzyskiwaniu realistycznego obrazu sposobów, w jakie mogą oddziaływać na społeczeństwo.

Jak wyjaśniono we wstępie, niniejszy raport dotyczy podstawy programowej kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach, ale nie programów specjalistycznych, na przykład ekonomicznych. Nauczanie przedsiębiorczości wymieniane jest jako cel międzyprzedmiotowy dla kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach w piętnastu krajach lub regionach, czyli rzadziej niż w przypadku szkolnictwa podstawowego i średniego ogólnokształcącego. Można przypuszczać, że specjalistyczne programy kształcenia i szkolenia zawodowego kładą większy nacisk na przedsiębiorczość niż podstawa programowa, niemniej nauka przedsiębiorczości zajmuje korzystną pozycję w programach nauczania jako przedmiot obowiązkowy lub zintegrowany z przedmiotami obowiązkowymi w osiemnastu krajach, oraz jako przedmiot fakultatywny bądź zintegrowany z przedmiotami fakultatywnymi w dziewiętnastu krajach. Przedsiębiorczość nie jest w ogóle wymieniana w ośmiu krajach lub regionach.

Rysunek 3.4 przedstawia przedmioty nauczania, z którymi zintegrowane jest nauczanie przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia oraz w szkołach zawodowych. Jest ono najczęściej realizowane jako odrębny przedmiot na poziomie szkół średnich drugiego stopnia (ISCED 3), przy czym fakultatywny jest w dwunastu krajach oraz obowiązkowy w pięciu. Z tego wynika, że w prawie połowie krajów przedsiębiorczość jest nauczana jako osobny przedmiot. W kształceniu i szkoleniu zawodowym (w szkołach zawodowych) nauczanie przedsiębiorczości powszechnie występuje jako odrębny przedmiot. W dziewięciu krajach jest ono realizowane jako przedmiot obowiązkowy, a w dziesięciu krajach lub regionach jako fakultatywny. Podobnie do kształcenia na poziomie szkoły podstawowej i średniej pierwszego stopnia, obszarami przedmiotowymi, które na ogół obejmują nauczanie przedsiębiorczości są nauki społeczne i przedmioty ekonomiczne.

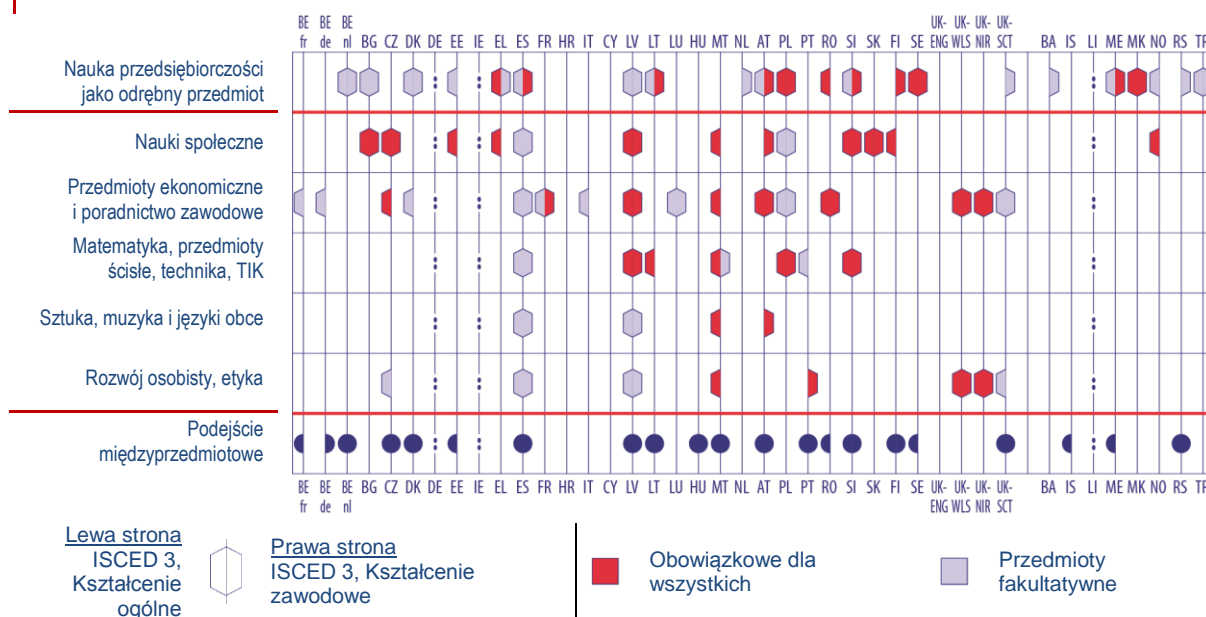
Cele nauczania przedsiębiorczości są różne w poszczególnych krajach.

W **Szwecji** – kraju, w którym realizowana jest odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości – obowiązuje sześć celów dla odrębnego przedmiotu związanego z nauką przedsiębiorczości, które obejmują zarówno ukierunkowane cele związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, jak i szerszy zestaw umiejętności niezbędnych dla przedsiębiorców. Obejmują one między innymi umiejętność przekształcania pomysłów w praktyczne i nastawione na osiągnięcie celów działania służące inicjowaniu, realizowaniu i ocenie projektów lub zakładaniu, prowadzeniu i ocenie przedsiębiorstw symulacyjnych.

W **Serbii** stosuje się węższe rozumienie przedsiębiorczości, a przedmiot „przedsiębiorczość” w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach ma na celu rozwijanie wiedzy z zakresu przedsiębiorczości i ekonomii oraz związanych z przedsiębiorczością umiejętności, zachowań i wartości. Obejmuje on wiedzę i umiejętności niezbędne do rozwoju zawodowego, poszukiwania pracy i samozatrudnienia (w tym opracowanie prostego biznesplanu). Przedmiot ten cechuje interdyscyplinarne podejście i nastawienie na zajęcia praktyczne. Kładzie on również nacisk na zachowanie naturalnych zasobów i zrównoważonego ekologicznie rozwoju.

W **Polsce** cele przedmiotu „podstawy przedsiębiorczości” obejmują na przykład komunikację werbalną i pozawerbalną, proces decyzyjny, tworzenie prostego biznesplanu oraz zapoznanie się z działaniem instytucji rynkowych.

Rysunek 3.4: Przedmioty obejmujące naukę przedsiębiorczości (ISCED 3 – szkoły ogólnokształcące i zawodowe), 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

W przypadku występowania zarówno przedmiotów obowiązkowych, jak i fakultatywnych na tym samym poziomie kształcenia i w tej samej kategorii przedmiotu, powyższy rysunek ukazuje jedynie przedmiot obowiązkowy. „Fakultatywne” dotyczy zarówno przedmiotów, które uczniowie mogą wybierać (nieobowiązkowych), jak i przedmiotów obowiązkowych przewidzianych jedynie w niektórych ścieżkach kształcenia, w przeciwieństwie do przedmiotów obowiązkowych dla wszystkich uczniów.

3.1.3. Wytyczne w odniesieniu do metod nauczania i uczenia się przedsiębiorczości

W niniejszym punkcie przyjrzymy się udostępnianiu przez władze krajowe ogólnych wytycznych w odniesieniu do metod nauczania i uczenia się przedsiębiorczości. Dodatkowe informacje na temat wsparcia dla nauczycieli przedstawiono w Rozdziale 4.

Po to, by nauczanie przedsiębiorczości było skuteczne, metody nauczania i uczenia się muszą, podobnie jak treści programowe, być odpowiednio dobrane, a badania w tej dziedzinie podkreślają, jak bardzo jest to istotne. Dla przykładu Hoffmann et al. (2012, ss. 102-103) wyjaśniają, iż umiejętności wymagane w obszarze przedsiębiorczości ulegają zmianie i różnią się na etapie koncepcji od umiejętności potrzebnych w rozwijającej się firmie lub na etapie realizacji projektów, w związku z czym przedsiębiorczości nie można skutecznie nauczać korzystając z tradycyjnych metod pedagogicznych. Równorzędne znaczenie mają tu wymiar praktyczny, zaangażowanie uczniów oraz aspekty interdyscyplinarne i międzynarodowe. Autorzy powyższej publikacji argumentują również, że „nauczanie formalne nie jest jedynym działaniem, które kształtuje zdolność uczniów do stawania się dobrymi przedsiębiorcami” (Hoffmann et al., 2012, s. 105). Równie duży wpływ mają pozaprogramowe zajęcia w placówkach edukacyjnych, jednak jest to trudne do zmierzenia, ponieważ uczniowie w nich uczestniczący często nie są ujęci w żadnych rejestrach. Dlatego też możemy zaobserwować ledwie częściowy obraz na podstawie tego, co zawarte jest w formalnym programie nauczania.

Według Codurasa Martineza et al. (2008, ss. 11-12) nowe metody nauczania i interdyscyplinarne treści stanowią wyzwanie nie tylko dla nauczycieli, ale także dla samych placówek. Natomiast Sorgman i Parkison (2008) twierdzą, że wielu nauczycieli nie jest na te nowe wyzwania przygotowanych (patrz Rozdziały 1 i 4) oraz że konieczne jest włączenie do podstaw ich kształcenia interdyscyplinarnych treści ekonomicznych i metod opartych na uczeniu się przez doświadczenie, a „szkolenie szkoleniowców” może być tak samo trudne, jak opracowanie programu nauczania.

Niniejsza analiza centralnych wytycznych opiera się na czterech rodzajach metod nauczania i uczenia się kojarzonych na ogół, ale nie wyłącznie, z nauczaniem przedsiębiorczości. Są to:

- aktywne uczenie się,
- kształcenie oparte na projektach,
- uczenie się przez doświadczenie,
- zajęcia pozaszkolne łączące uczniów ze społecznością lokalną lub przedsiębiorstwami.

Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości, rozumiane jako konkretne jednorazowe doświadczenie, zostaną omówione w dalszej części tego rozdziału (patrz punkt 3.2), natomiast w tym punkcie przyjrzymy się wyłącznie centralnym zaleceniom dotyczącym ogólnych metod nauczania i uczenia się przedsiębiorczości.

Metody wymienione powyżej nie zawsze dotyczą wyłącznie nauczania przedsiębiorczości i mogą stanowić część wspólną dydaktyki innych przedmiotów. Jednakże, aby były one istotne z punktu widzenia niniejszego raportu, muszą być stosowane w kontekście nauczania przedsiębiorczości. Nauczyciele mogą również potrzebować wsparcia w ich stosowaniu w procesie nauczania przedsiębiorczości, co zostanie omówione w następnym rozdziale.

Pomimo braku w niektórych krajach zaleceń lub wytycznych na poziomie centralnym w odniesieniu do stosowania powyższych metod w nauczaniu przedsiębiorczości, nie oznacza to, że nie są one w ogóle stosowane, ponieważ szkoły i nauczyciele posiadają często znaczną autonomię w podejmowaniu decyzji dotyczących metod nauczania. Istnienie tego rodzaju wytycznych w niektórych krajach sugeruje natomiast, że przedsiębiorczość ma w nich dobrze ugruntowaną pozycję. Bieżący raport pokazuje, że w szkołach podstawowych lub średnich pierwszego stopnia wytyczne w odniesieniu do powyższych metod opracowano zaledwie w dwunastu krajach lub regionach (we Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii, Danii, Hiszpanii, Estonii, Francji, na Łotwie, Litwie, w Polsce, Rumunii, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze i Macedonii). Dodatkowo, w pięciu z nich (we Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii, Estonii, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze i Macedonii) nauczanie przedsiębiorczości odbywa się w oparciu o odrębną strategię (patrz Rozdział 2).

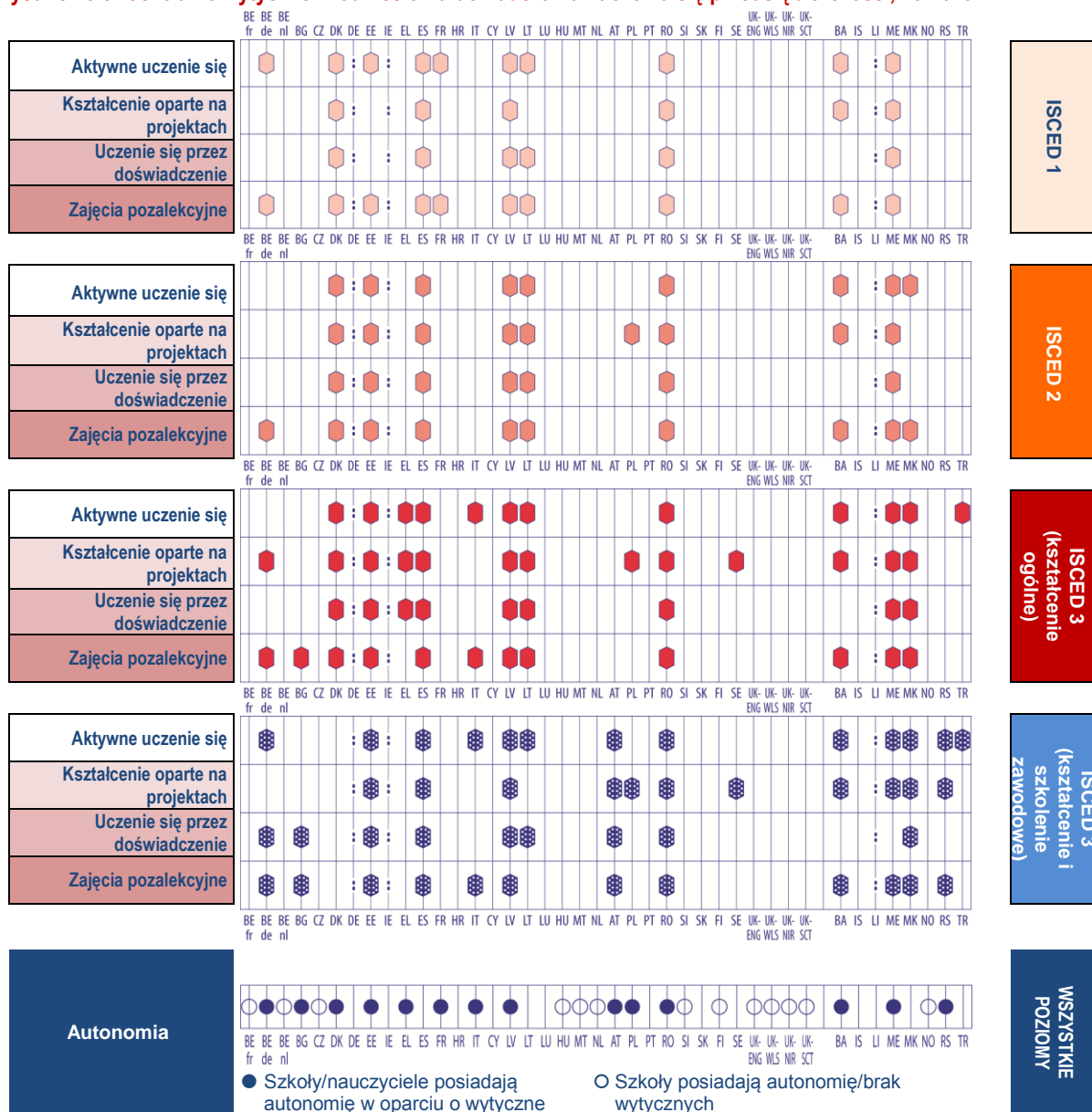
W **Estonii** zalecenia na poziomie centralnym w odniesieniu do metod nauczania, jakie należy stosować w rozwijaniu umiejętności ogólnych i uczeniu się międzyprzedmiotowym (w tym umiejętności związanych z przedsiębiorczością), opisano w krajowych programach nauczania dla szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących drugiego stopnia. Nowe programy nauczania dla tych szkół obejmują zagadnienia dotyczące tworzenia przedsiębiorstw, zatrudnialności i przedsiębiorczości społecznej. Standardy zawodowe nauczycieli opisują umiejętności, które należy stosować w nauczaniu przedsiębiorczości, natomiast estońska strategia nauczania przedsiębiorczości o nazwie „Bądź przedsiębiorczy!” zawiera zalecenia dotyczące metodyki.

W **Hiszpanii**, w Zarządzeniu ECD/65/2015, stwierdza się, że metody nauczania, które nadają kontekst uczeniu się i obejmują kształcenie oparte na projektach, skupiają się na rozwijaniu zainteresowań, studiach przypadków lub rozwiązywaniu problemów oraz przyczyniają się do czynnego uczestnictwa, eksperymentowania i funkcjonalnego uczenia się, które z kolei sprzyjają rozwijaniu kompetencji oraz zwiększają motywację uczniów poprzez przenoszenie wiedzy. Kształcenie oparte na projektach jest szczególnie istotne w odniesieniu do nabywania kompetencji. Wymaga ono planu działania, który ma na celu pomóc osiągnąć określony cel. Metodyka ta dąży do tego, aby uczniowie mogli organizować swoje przemyślenia i aby zachęcać ich do prowadzenia badań, refleksji, krytycznego myślenia i stawiania hipotez w ramach procesu, w którym każda osoba przyjmuje odpowiedzialność za swoje kształcenie, stosując wiedzę i umiejętności w zadaniach związanych z codziennym życiem.

Wytyczne w odniesieniu do uczenia się przedsiębiorczości w **Bośni i Hercegowinie** obejmują interaktywne metody nauczania, dzięki którym uczniowie stają się aktywnymi uczestnikami procesu kształcenia.

Wytyczne w odniesieniu do metod nauczania i uczenia się przedsiębiorczości są bardziej powszechne w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia oraz w szkołach zawodowych (obowiązują w około jednej trzeciej krajów lub regionów) niż na niższych poziomach edukacji, co jest zgodne z tym, że samo nauczanie przedsiębiorczości jest bardziej powszechne na wyższych poziomach kształcenia. Najczęściej występującymi metodami nauczania, które są ujęte w wytycznych, są aktywne uczenie się i zajęcia pozalekcyjne, a cały proces nauczania powinien opierać się na stosowaniu aktywizujących metod i form pracy. Zajęcia pozalekcyjne obejmują często wizyty w przedsiębiorstwach (np. na Łotwie, w Austrii i Serbii).

Rysunek 3.5: Centralne wytyczne w odniesieniu do nauczania i uczenia się przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Belgia (BE de): Regularnie aktualizowane wytyczne w odniesieniu do metod nauczania przedsiębiorczości nie są obowiązkowe, gdyż belgijska konstytucja gwarantuje wolność edukacji. Stąd władze szkolne mogą stosować metody pedagogiczne według swojego uznania w danej szkole, a wszyscy nauczyciele mogą swobodnie korzystać z metod odpowiednich dla ich klasy w ramach wszelkich wytycznych wydawanych przez władze szkoły.

Hiszpania: Oprócz powyższych metod stosuje się również „uczenie się oparte na współpracy”. Zgodnie z Zarządzeniem ECD/65/2015 aktywne metodyki muszą opierać się na strukturach dotyczących tego rodzaju uczenia się. Dzięki współpracy członkowie zespołu powinni umieć rozwiązywać problemy, rozumieć strategie stosowane przez innych oraz korzystać z nich w podobnych sytuacjach.

Bośnia i Hercegowina: Wszystkie programy nauczania są w głównej mierze oparte na treściach, a wytycznych w odniesieniu do metod jest niewiele. Nauczyciele są zobowiązani do przestrzegania programu nauczania w odniesieniu do treści, natomiast mają swobodę wyboru metod nauczania.

W **Grecji** powszechnie stosuje się studia przypadków w celu lepszego rozumienia zagadnień związanych, między innymi, z bezrobociem, inflacją oraz prawami popytu i podaży. W przypadkach, gdy nauczanie przedsiębiorczości realizowane jest w ramach przedmiotu o nazwie „projekt”, uczniowie uczą się, w jaki sposób urzeczywistnić pomysły biznesowe.

W **Czarnogórze** nauczanie aktywizujące jest podstawowym punktem wyjścia do realizacji wszystkich przedmiotów na wszystkich poziomach kształcenia i szczególną wagę przywiązuje się do uczenia się przez doświadczenie, stosując zajęcia praktyczne do nauki treści przedmiotowych oraz przyswajania wiedzy.

Niektóre z krajów, które oświadczyły, że realizują przedmioty, które uwzględniają nauczanie przedsiębiorczości, nie wspominają o jakichkolwiek wytycznych na poziomie centralnym w odniesieniu do metod nauczania i uczenia się. W wielu przypadkach powodem tego jest autonomia szkół i nauczycieli.

Dla przykładu w **Wielkiej Brytanii (w Anglii, Walii i Irlandii Północnej)** o metodach nauczania i materiałach dydaktycznych decyduje nauczyciel w porozumieniu z dyrektorem szkoły i dyrektorem wydziału (nauczycielem odpowiadającym za dany obszar przedmiotowy, który pomaga i doradza innym nauczycielom). Każdy nauczyciel jest odpowiedzialny za planowanie lekcji oraz sporządzanie planów pracy, które gwarantują, że program nauczania spełnia wymogi ustawowe.

Niektóre kraje posiadają jednak mechanizmy ułatwiające nauczanie przedsiębiorczości.

Dla przykładu w **Czechach** nauczyciele mogą dzielić się doświadczeniami oraz opartymi na praktyce metodami nauczania za pośrednictwem specjalnego forum internetowego o nazwie „Portal Metodyka”, który obejmuje również inne obszary przedmiotowe.

3.2. Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości

W Komunikacie z 2012 r. w sprawie nowego podejścia do edukacji: Inwestowanie w umiejętności na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych ⁽¹¹⁵⁾ Komisja Europejska wzywa państwa członkowskie do zapewnienia wszystkim uczniom co najmniej jednego praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości przed ukończeniem przez nich obowiązkowego kształcenia.

„Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości rozumiane jest jako doświadczenie edukacyjne, w którym uczący się ma możliwość tworzenia pomysłów, wskazywania dobrych pomysłów oraz wprowadzania ich w czyn. Powinno ono być inicjatywą prowadzoną przez uczniów indywidualnie lub w małym zespole, która obejmuje uczenie się przez działanie oraz prowadzi do wymiernego efektu. Celem takich możliwości jest rozwijanie przez uczących się umiejętności, pewności siebie oraz zdolności dostrzegania możliwości, wskazywania rozwiązań i realizacji własnych pomysłów w praktyce” ⁽¹¹⁶⁾.

Wspierając dążenia krajów do wdrażania takiego podejścia, w 2014 r. Komisja Europejska ogłosiła zaproszenie do składania wniosków w ramach Akcji 3 – „Przyszłe inicjatywy”, w której „włączanie praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości do szkół” stanowi jeden z priorytetowych nurtów (patrz punkt 2.2.3). Celem zaproszenia jest pilotowanie i upowszechnianie tego rodzaju praktyk. Jeden z wybranych projektów o nazwie „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*”, kierowany przez portugalskie stowarzyszenie PEEP (*Plataforma para a Educação do Empreendedorismo em Portugal*), ma na celu stworzenie i rozwinięcie nowej metody nauczania umiejętności związanych z przedsiębiorczością, a także wdrożenie jej w szkołach podstawowych oraz średnich pierwszego i drugiego stopnia. Drugim projektem jest „*Innovation Cluster for Entrepreneurship Education*”, prowadzony przez organizację młodzieżową *Junior Achievement – Europe*, którego celem jest analiza oddziaływania nauczania przedsiębiorczości i poznanie, co jest potrzebne, aby każda młoda osoba zdobywająca praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości osiągnęła cel europejski przed ukończeniem obowiązkowego kształcenia.

⁽¹¹⁵⁾ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 20 listopada 2012 r. w sprawie nowego podejścia do edukacji: Inwestowanie w umiejętności na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych, KOM/2012/0669 wersja ostateczna.

⁽¹¹⁶⁾ Wspomniane po raz pierwszy w Komunikacie w sprawie nowego podejścia do edukacji. Bieżącą definicję poszerzono w zaproszeniu EACEA do składania wniosków w sprawie eksperymentów politycznych dotyczących praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, które dostępne jest pod adresem https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/documents/ka3-14-guidelines-for-applicants-final_en.pdf.

Istnieją liczne przykłady praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości. Ich elementem wspólnym jest autentyczne podejście przedsiębiorcze zawarte w ich treści i metodzie, dzięki czemu łączą one ze sobą cele i metody nauczania przedsiębiorczości. Przypadki, w których tego rodzaju doświadczenia są powszechne w głównym nurcie szkolnego programu nauczania świadczą o tym, że nauczanie przedsiębiorczości rzeczywiście stanowi element integralny programu nauczania i nie jest jedynie dodatkiem do niego.

3.2.1. Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości w szkolnym programie nauczania

Przykłady praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości różnią się odnośnie ich nastawienia, jak też stopnia, w którym obejmują one zmiany w podejściu do kształcenia. Na potrzeby niniejszego raportu kraje poproszono o opisanie, czy ich szkolne programy nauczania obejmują podane poniżej rodzaje doświadczeń, a jeśli tak, to na jakim poziomie kształcenia i czy odbywa się to na zasadzie obowiązkowej, czy fakultatywnej:

- praca oparta na projektach – przypadki, w których występuje wyraźny proces generowania pomysłów oraz konkretny produkt końcowy;
- praktyczne wyzwania – projekty wybrane przez organizacje przedsiębiorców lub społeczne w celu rozwiązania problemu występującego w środowisku pracy;
- wyzwania społeczne – wykorzystanie innowacyjnych pomysłów celem opracowania rozwiązań problemów lokalnych lub społecznych;
- tworzenie mini- lub młodzieżowych przedsiębiorstw – posiadanie pomysłu na przedsiębiorstwo lub przedsiębiorstwo społeczne oraz założenie i prowadzenie go przez określony czas;
- uczniowskie inicjatywy mikrofinansowania – konkretne pomysły i projekty typu „crowdfunding”, mające na celu osiągnięcie zysku lub oddziaływanie społeczne.

Należy pamiętać, że w kontekście zdobywania praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości pierwsze z powyższych doświadczeń (tj. praca oparta na projektach) różni się od ogólnej metodyki kształcenia opartego na projektach, o którym mowa w punkcie 3.1.3. i która jest już w różnym stopniu i formie dość powszechna w większości europejskich systemów edukacji. Natomiast to, o czym mowa w niniejszym punkcie różni się tym, że stawia ucznia w centrum rzeczywistego procesu generowania nowych pomysłów na opracowanie określonego produktu końcowego. Ogólne metody kształcenia oparte na projektach mogą oczywiście również być stosowane do rozwijania umiejętności związanych z przedsiębiorczością, ale nie stanowią one omawianego tu kompleksowego praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości. Podobnie nauka praktyczna i w miejscu pracy w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, a także w systemie dualnym, nie mogą być utożsamiane z tym, co jest tu rozumiane jako wyzwanie praktyczne, chociaż i one mogą rozwijać u młodzieży umiejętności związane z przedsiębiorczością.

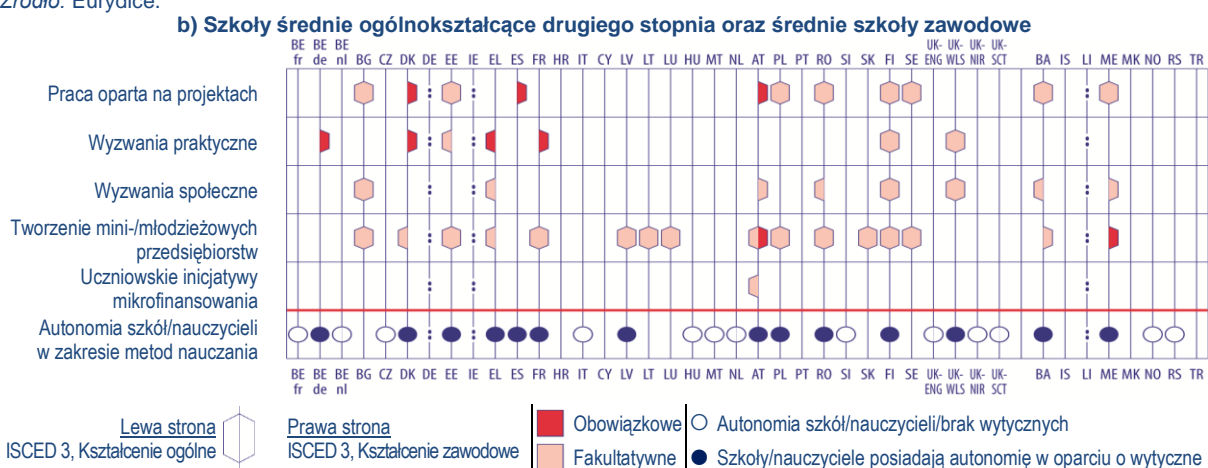
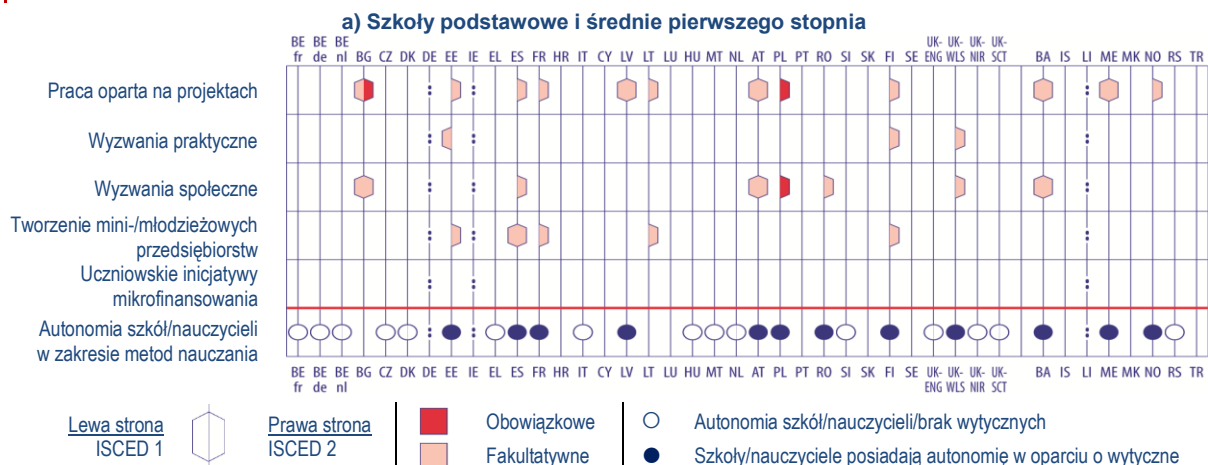
Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości w postaci pracy opartej na projektach uwzględnione jest w programach nauczania w kilkunastu krajach. Bułgaria, Bośnia i Hercegowina oraz Czarnogóra realizują je na wszystkich poziomach kształcenia, Estonia, Austria, Polska i Finlandia na trzech, a Hiszpania, Łotwa, Rumunia i Szwecja na dwóch. Francja, Litwa i Norwegia zapewniają je wyłącznie w szkołach średnich pierwszego stopnia, natomiast Dania tylko w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach. Praca oparta na projektach jest zatem jednym z najczęstszych przykładów praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości, niemniej i tak występuje w mniej niż jednej trzeciej krajów europejskich.

Ciekawym przykładem na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia jest projekt „Ja i moje miasto” w **Finlandii**, który porusza zagadnienia związane ze społeczeństwem, pracą zawodową i przedsiębiorczością. Przybiera formę miniaturowego miasta, w którym uczniowie (szóstoklasiści w wieku od dwunastu do trzynastu lat) pracują w określonych zawodach oraz funkcjonują jako konsumenci i obywatele. Projekt obejmuje również szkolenia dla nauczycieli, materiały dydaktyczne do dziesięciu lekcji oraz całodzienną wizytę w środowisku edukacyjnym „Ja i moje miasto”. Każdy projekt realizowany jest w ścisłej współpracy z gminami i przedsiębiorstwami w danym regionie. Udział w tych projektach nie jest obowiązkowy, ale praktycznie wszyscy szóstoklasiści w nich uczestniczą.

Na tym samym poziomie kształcenia w **Norwegii** uczniowie mają do wyboru szereg przedmiotów fakultatywnych. Niektóre spośród nich obejmują doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości. Jeden z tych przedmiotów, o nazwie „umiejętności potrzebne w pracy zawodowej”, polega między innymi na tym, że uczniowie tworzą określony produkt. Innym przedmiotem fakultatywnym jest „projektowanie i modyfikacja”, który również obejmuje tworzenie konkretnego produktu końcowego.

W **Czarnogórze**, na wszystkich poziomach edukacji szkolnej, program nauczania każdego przedmiotu obejmuje dwa projekty rocznie, a nauczyciele są szkoleni w zakresie realizacji projektów związanych z nauczaniem przedsiębiorczości. Działania te są ujęte w rocznych planach pracy szkół i nauczycieli.

Rysunek 3.6: Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnym programie nauczania, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości rozumiane jest jako doświadczenie edukacyjne, w którym uczący się ma możliwość tworzenia pomysłów, wskazywania dobrych pomysłów oraz wprowadzania ich w czyn. Powinno ono być inicjatywą prowadzoną przez uczniów indywidualnie lub w małym zespole, która obejmuje uczenie się przez działanie oraz prowadzi do wymiernego efektu. Celem takich inicjatyw jest rozwijanie przez uczących się umiejętności, pewności siebie oraz zdolności dostrzegania możliwości, wskazywania rozwiązań i realizacji własnych pomysłów w praktyce. Na rysunku 3.6 przedstawiono, w których krajach tego rodzaju doświadczenie uwzględnione jest w standardowym programie nauczania na zasadzie obowiązkowej lub fakultatywnej. Informacje na temat krajów, w których propaguje się zdobywanie praktycznych doświadczeń, lecz nie jest ono uwzględnione w programach nauczania można znaleźć w punkcie 3.2.2.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Dania: Zadanie projektowe w klasie 9. może również obejmować podejście przedsiębiorcze.

Hiszpania: Praca oparta na projektach jest realizowana w niektórych Wspólnotach Autonomicznych, tj. w Andaluzji i na Wyspach Kanaryjskich, a wyzwanie społeczne w Kastylii i Leónie, La Rioja, Katalonii i Estremadurze. Tworzenie mini- lub młodzieżowych przedsiębiorstw występuje w niektórych Wspólnotach Autonomicznych, które realizują przedmioty fakultatywne w szkołach średnich pierwszego stopnia pod różnymi nazwami. W wielu przypadkach podstawą takiego przedmiotu jest stworzenie i zarządzanie w trakcie roku szkolnego miniprzsiębiorstwem lub spółdzielnią uczniowską (np. *Empresa Joven Europea* [EJE] w Asturii, Estremadurze i La Rioja).

Włochy: Nowa ustawa (nr 107/2015) określa minimalny standard dla wprowadzonego oficjalnie w 2005 r. programu *alternanza scuola-lavoro*, w którym uczący się naprzemiennie realizują zajęcia szkolne i zdobywają doświadczenia praktyczne (np. przyuczenie do zawodu, praktyki lub praktyczne zajęcia edukacyjne) w ciągu ostatnich trzech lat kształcenia na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia (co najmniej dwieście godzin w liceach i co najmniej czterysta godzin w szkołach technicznych i zawodowych). Podejście to może również obejmować „symulację działalności gospodarczej”, w szczególności w szkołach technicznych kształcących w specjalnościach ekonomicznych lub finansowych.

Malta: Opracowywane obecnie, ale jeszcze nie opublikowane „Struktury ramowe efektów kształcenia” zawierać będą praktyczne sugestie dotyczące doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości, niemniej decyzje nadal będą podejmowane na szczeblu szkół lub kolegiów.

Wielka Brytania (Walia): Fakultatywna kwalifikacja *Welsh Baccalaureate* zapewnia możliwości zdobycia praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości, odpowiadającego zarówno wyzwaniom praktycznym, jak i społecznym. Jest ona dostępna dla osób w wieku od czternastu do dziewiętnastu lat uczestniczących w kształceniu na poziomie szkoły średniej, w tym w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach. Po wprowadzeniu do niej zmian, kwalifikacja ta jest pilotowana w roku szkolnym 2014/15 i będzie dostępna do oceny począwszy od września 2015 r.

Bośnia i Hercegowina: Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości są realizowane na zasadzie pilotażowej. Są one bardziej powszechne w kształceniu i szkoleniu zawodowym.

Drugim najbardziej rozpowszechnionym przykładem praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości jest tworzenie miniprzedsiębiorstw lub przedsiębiorstw młodzieżowych. Ponieważ jest ono bardziej odpowiednie dla starszych uczniów, jedynym przykładem, w którym bywa ono realizowane już na poziomie szkoły podstawowej jest Hiszpania. Jest ono zawarte w programach nauczania począwszy od szkół średnich pierwszego stopnia w zaledwie pięciu krajach (w Estonii, Hiszpanii, Francji, na Litwie i w Finlandii), niemniej w szkołach średnich ogólnokształcących drugiego stopnia lub w szkołach zawodowych doświadczenie to występuje w szesnastu krajach.

Uczestnictwo uczniów w tworzeniu miniprzedsiębiorstw jest często wspierane przez specjalistyczne organizacje. W Danii rząd powołał w 2010 r. Duńską Fundację Przedsiębiorczości, której celem jest uczynienie z kreatywności i innowacji fundamentalnej części kształcenia uczniów na wszystkich poziomach.

W niektórych krajach praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości w postaci miniprzedsiębiorstw stanowią już szeroko rozpowszechnioną praktykę. Dla przykładu w Szwecji, w roku szkolnym 2014/15, 24 415 uczniów (stanowiących ponad 20% osób kończących szkołę średnią) wzięło udział w „Programie Firma”. W Finlandii w roku szkolnym 2013/14 założono około 1300 przedsiębiorstw uczniowskich, a w odpowiednich programach uczestniczyło około 4100 uczniów. W Austrii w obszarze kształcenia zawodowego działa ponad tysiąc miniprzedsiębiorstw, natomiast w roku 2014/15 w Estonii istniały czterdzieści dwa miniprzedsiębiorstwa na poziomie szkół średnich pierwszego stopnia, podczas gdy na poziomie szkół średnich drugiego stopnia z tego rodzaju programu korzystały sześćdziesiąt dwie szkoły (dwieście przedsiębiorstw uczniowskich), co stanowi 32% estońskich szkół.

Mniej powszechne są wyzwania praktyczne i społeczne. Bardzo niewiele krajów realizuje wyzwania praktyczne w kształceniu na poziomie szkoły podstawowej lub średniej pierwszego stopnia, a tylko w siedmiu krajach lub regionach występują na tych poziomach wyzwania społeczne. Podobnie jest w przypadku szkół średnich ogólnokształcących drugiego stopnia oraz szkół zawodowych, które realizują wyzwania praktyczne bądź społeczne w kilkunastu krajach lub regionach. Uczniowskie inicjatywy mikrofinansowania są natomiast jeszcze rzadsze w europejskich programach nauczania, a jedyny ich przykład, jaki można znaleźć w standardowym programie nauczania występuje w Austrii, na poziomie ogólnokształcącej szkoły średniej drugiego stopnia, gdzie inicjatywa taka jest realizowana jako część konkursu na projekty o nazwie „Innowacyjna Młodzież” (*Jugend Innovativ*). Inicjatywa ta jest również dostępna w kształceniu i szkoleniu zawodowym, ale nie jako część programu nauczania, tylko poprzez platformy typu „crowdfunding” przeznaczone dla projektów uczniowskich.

3.2.2. Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości propagowane w ramach dodatkowych inicjatyw

W krajach, w których praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości nie są jeszcze częścią standardowego programu nauczania, są one realizowane w ramach zajęć pozalekcyjnych oraz krajowych programów i inicjatyw z udziałem partnerów zewnętrznych. Jeśli chodzi o charakter doświadczenia praktycznego w zakresie przedsiębiorczości, istniejące dane dowodzą, że zaangażowanie partnerów zewnętrznych w jego opracowywanie lub realizację jest niezmiernie ważne, ponieważ zapewnia powiązanie z „prawdziwym światem” poza środowiskiem edukacyjnym⁽¹⁷⁾. Niniejszy raport potwierdza znaczenie zewnętrznych organizatorów tego rodzaju doświadczeń w ramach zajęć pozalekcyjnych.

W tym kontekście bardzo istotną rolę odgrywają działania międzynarodowej organizacji pozarządowej *Junior Achievement* oraz jej organizacji członkowskich w wielu krajach europejskich, ponieważ opierają się one na solidnym doświadczeniu i ścisłych powiązaniach pomiędzy edukacją a sektorem biznesu. W niektórych krajach *Junior Achievement* uzyskała dla swoich programów akredytację ministerstw edukacji (w Czechach, Francji, na Malcie, Słowacji i w Serbii) lub otrzymuje na nie dotacje rządowe (w Bułgarii, Danii, Luksemburgu, Norwegii, Polsce, Szwecji i Serbii). We Wspólnocie Flamandzkiej Belgii (z uwzględnieniem autonomii nauczycieli w wyborze metod nauczania), Bułgarii, Estonii, Grecji i na Łotwie praktyczne programy w zakresie przedsiębiorczości opracowane przez krajowe organizacje członkowskie *Junior Achievement* są już realizowane w ramach standardowych programów nauczania (patrz Rysunek 3.6).

⁽¹⁷⁾ Tematyczna Grupa Robocza ds. nauczania przedsiębiorczości, 2014, str. 32.

W **Czechach** Ośrodek ds. Przedsiębiorstw Symulacyjnych (*Centrum fiktivních firem*), który jest członkiem międzynarodowej sieci *Europen-PEN International* ⁽¹¹⁸⁾ i jest dotowany przez rząd, oferuje uczniom średnich szkół zawodowych drugiego stopnia możliwość zarządzania symulacyjnym przedsiębiorstwem, dzięki czemu mogą oni rozwijać umiejętności związane z przedsiębiorczością. Firmy te są tworzone przez uczniów pod nadzorem nauczyciela oraz we współpracy z ośrodkiem.

W innych krajach praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości są opracowywane jako zajęcia pozalekcyjne lub w ramach szerszych inicjatyw na szczeblu regionalnym, krajowym lub europejskim.

W **Hiszpanii** wiele Wspólnot Autonomicznych opracowało programy obejmujące praktyczne zajęcia dodatkowe, które są często promowane przez władze regionalne, ale nie zawsze na dużą skalę. W niektórych regionach i programach banki i inne instytucje finansowe biorą udział w ich opracowywaniu lub finansowaniu (np. program *Equillicuá* współfinansowany przez Fundację *Caja Navarra* lub pożyczki udzielane przez *Cajastur* na zakładanie mikroprzedsiębiorstw szkolnych w Asturii). W innych przypadkach Wspólnoty Autonomiczne tworzą partnerstwa z agencjami publicznymi lub prywatnymi firmami, albo organizacjami pozarządowymi. Istnieją również inne inicjatywy promowane przez sektor prywatny, ale tworzone bezpośrednio w środowiskach edukacyjnych na poziomie krajowym (np. projekt „*ThinkBig*” Fundacji *Telefónica*) i regionalnym (np. projekt „*Startinova*” wspierany przez sześć regionalnych gazet z grupy medialnej *Vocento* w sześciu Wspólnotach Autonomicznych). Jeżeli chodzi o metodykę tych programów, wszystkie promują aktywne uczenie się, powiązane z życiem codziennym. Są one często organizowane jako mikroprzedsiębiorstwa edukacyjne (z udziałem stowarzyszeń młodzieżowych, spółdzielni, przedsiębiorstw produkcyjnych, firm itp.) lub w ramach konkursów na projekty. Udział w tych programach przez placówki edukacyjne jest opcjonalny.

W **Holandii** praktyczne (i teoretyczne) doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości nie są wymieniane w programie nauczania, ponieważ szkoły są w tym zakresie autonomiczne, przy czym niektóre z nich je realizują. Na przykład w ramach programów prowadzonych przez organizację *Jong Ondernemen* uczniowie szkół podstawowych oraz średnich ogólnokształcących i zawodowych mogą tworzyć miniprzsiębiorstwa albo przedsiębiorstwa młodzieżowe. Organizacja ta współpracuje z różnymi instytucjami i otrzymuje wsparcie finansowe ze strony rządu. W kształceniu na poziomie szkoły podstawowej program „*BizWorld*” pozwala dzieciom prowadzić własną firmę, natomiast przykładem w szkole średniej drugiego stopnia jest „*Junior Company*”. W przypadku szkoły podstawowej programy te skupiają się głównie na zachowaniach przedsiębiorczych, czyli na zachęcaniu do rozwijania charakteru, kreatywności, myślenia nastawionego na znajdowanie rozwiązań (rozwiązywanie problemów), myślenia i działania handlowego lub ekonomicznego, oraz do rozwijania umiejętności społecznych. Poprzez projekty krótkoterminowe (trwające kilka tygodni lub miesięcy) dzieci zachęcane są do rozwijania inicjatywy. Niektóre szkoły specjalizują się i określają się jako *entreprenasium*, co oznacza szkołę, w której uczniowie mogą prowadzić własne przedsiębiorstwo, a nauczyciele uczą się rozwijać przedsiębiorcze postawy i zachowania ⁽¹¹⁹⁾, albo jako *technasium*, czyli szkoła, w której technologię często łączy się z innowacyjną przedsiębiorczością, na przykład poprzez współpracę z klientami zewnętrznymi. Ponadto same szkoły mogą realizować różne programy mające na celu pobudzenie przedsiębiorczości wśród uczniów.

Szeroka gama praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości dostępna jest w całej **Wielkiej Brytanii**. *MyBank* – działająca w całym kraju organizacja charytatywna - uczy młodych ludzi, jak zarządzać swoimi pieniędzmi i zakładać własne firmy ⁽¹²⁰⁾, natomiast *Young Enterprise* jest organizacją charytatywną zajmującą się działalnością gospodarczą i przedsiębiorstwami non-profit, która pomaga młodzieży poznawać świat biznesu i pracy zawodowej za pomocą szeregu programów ⁽¹²¹⁾. *Young Enterprise* działa w Anglii i Walii ⁽¹²²⁾, podczas gdy w Szkocji ⁽¹²³⁾ i Irlandii Północnej ⁽¹²⁴⁾ istnieją niezależne organizacje, które z nią współpracują. W Irlandii Północnej jej programy są wpisane do krajowego programu nauczania. W szkolnictwie podstawowym jednym z tych programów jest „*Business Beginnings*”, umożliwiający uczniom w wieku od ośmiu do jedenastu lat zdobywanie prawdziwego doświadczenia biznesowego poprzez tworzenie i prowadzenie własnego przedsiębiorstwa. Podobne projekty realizowane są w szkołach średnich. W Anglii jednym z pierwszych zadań *Careers and Enterprise Company* ⁽¹²⁵⁾, która powstała w lutym 2015 r. w celu zmiany organizacji poradnictwa zawodowego dla młodzieży i zachęcania jej do korzystania z możliwości oferowanych przez świat pracy, będzie opracowanie paszportu przedsiębiorcy (będącego własnością ucznia cyfrowego rejestru zajęć pozalekcyjnych związanych z przedsiębiorczością).

W niektórych przypadkach występują również krajowe zaproszenia do składania wniosków mające na celu podnoszenie umiejętności uczniów związanych z przedsiębiorczością, czego przykładem jest Estonia, w której Fundacja *Enterprise Estonia* corocznie ogłasza zaproszenia do składania wniosków dotyczących rozwijania postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży. Kilka organizacji pozarządowych organizuje również warsztaty dla uczniów o zasięgu krajowym lub regionalnym.

⁽¹¹⁸⁾ <http://www.penworldwide.org/>

⁽¹¹⁹⁾ www.entreprenasium.nl

⁽¹²⁰⁾ <http://mybnk.org/>

⁽¹²¹⁾ <http://www.young-enterprise.org.uk/>

⁽¹²²⁾ <http://www.young-enterprise.org.uk/>

⁽¹²³⁾ <http://www.yes.org.uk/>

⁽¹²⁴⁾ <http://www.yeni.co.uk/>

⁽¹²⁵⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk/>

Innym środkiem dającym uczniom możliwość uczestniczenia w praktycznym doświadczeniu w zakresie przedsiębiorczości są konkursy na „najlepsze pomysły” lub na przedsiębiorstwo. Są one obecnie organizowane w różnej formie w wielu krajach europejskich. Działania te oczywiście są prowadzone w ramach zajęć pozalekcyjnych i są ograniczone pod względem zasięgu i liczby uczestników, ponieważ obejmują one na ogół proces selekcji uczniów. Kolejnym ograniczeniem jest to, że zamiast przyciągać przeciętnych uczniów, konkursy są raczej nastawione na „autoselekcję”, co oznacza, że zgłaszają się do nich prawdopodobnie uczniowie z najlepiej rozwiniętymi umiejętnościami związanymi z przedsiębiorczością. Niemniej jednak konkursy takie mogą być interesujące pod względem stosowanych metod i motywowania uczniów, czego dowodzą poniższe przykłady.

W **Austrii** celem konkursu na pomysły „Następne Pokolenie” jest praca uczniów szkół zawodowych nad własnymi pomysłami we współpracy z trenerami biznesowymi. Podczas „Festiwalu pomysłów” uczniowie i nauczyciele poznają pomysły innych uczniów.

W **Wielkiej Brytanii** istnieje szereg inicjatyw krajowych, które zapewniają uczniom zajęcia z przedsiębiorczości. Obejmują one między innymi „*Tycoons in Schools*” – ogólnokrajowy szkolny konkurs w dziedzinie przedsiębiorczości, który umożliwia uczniom założenie i prowadzenie działalności gospodarczej w trakcie nauki w szkole lub kolegium, dzięki czemu zdobywają oni cenne praktyczne doświadczenie w prowadzeniu przedsiębiorstwa⁽¹²⁶⁾. Kolejny przykład to „*Enterprise Challenge Programme*”, w którym szkoły mają możliwość założenia i zarządzania przedsiębiorstwem⁽¹²⁷⁾, natomiast „*Tenner Challenge*”⁽¹²⁸⁾ to konkurs na działalność gospodarczą i inicjatywę mikrofinansowania dla uczniów w wieku od jedenastu do dziewiętnastu lat, którzy chcą przekonać się o tym, jak to jest być przedsiębiorcą. Konkurs ten daje im szansę na stworzenie nowego pomysłu na przedsiębiorstwo i zrealizowania go z wykorzystaniem prawdziwych pieniędzy (dziesięciu funtów), a więc do podejmowania ryzyka w dziedzinie biznesu, wypracowania zysku i wykorzystania go do wprowadzenia zmian w społeczności lokalnej⁽¹²⁹⁾. Z kolei konkurs „*Fiver Challenge*”⁽¹³⁰⁾ stwarza podobne możliwości uczniom szkół podstawowych w wieku od pięciu do jedenastu lat. Oba programy działają we wszystkich czterech regionach Wielkiej Brytanii, natomiast w Walii krajowy konkurs „*Enterprise Troopers*”⁽¹³¹⁾ służy zachęcaniu szkół podstawowych do przedsiębiorczości.

W **Islandii** konkurs w dziedzinie przedsiębiorczości dla uczniów „*Nýsköpunarkeppni grunnskólanemenda*” przeznaczony jest dla dzieci w wieku od dziesięciu do dwunastu lat i jest prowadzony przez cały rok. Głównym jego celem jest pobudzanie kreatywności dzieci w całym kraju. Każdej wiosny odbywają się warsztaty, podczas których wszystkie finałowe pomysły są realizowane pod opieką instruktora, i które kończą się uroczystą galą.

Kilka krajów (Portugalia, Austria, Dania, Luksemburg i Słowenia) realizuje obecnie projekt europejski Erasmus+ o nazwie „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*”⁽¹³²⁾. Ma on na celu promowanie nauczania przedsiębiorczości poprzez program wyzwań oraz ocenę jego wpływu na uczniów (narzędzia oceny i wskaźniki w nauczaniu przedsiębiorczości - ASTEE [¹³³]). Chodzi tu o stworzenie nowej metody nauczania umiejętności związanych z przedsiębiorczością, aby móc je wykorzystać i rozpowszechnić w szkołach podstawowych oraz średnich pierwszego i drugiego stopnia. Wśród głównych działań projektu należy wymienić silne zaangażowanie interesariuszy, skuteczne kształcenie nauczycieli oraz badania poświęcone szkołom uczącym przedsiębiorczości. Ostatecznym celem jest zebranie danych, które dowodzą, że umiejętności związane z przedsiębiorczością nauczane w ramach tego rodzaju programów skutecznie wzmacniają umiejętności przekrojowe uczniów.

Na koniec należy wspomnieć o inicjatywach regionalnych obsługiwanych przez *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL) w Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze, Macedonii i Serbii, które promują doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości oraz szkoły, które jej nauczają (patrz punkt 2.2.3).

⁽¹²⁶⁾ <http://www.tycooninschools.com/>

⁽¹²⁷⁾ <http://www.nationalenterprisechallenge.co.uk/>

⁽¹²⁸⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

⁽¹²⁹⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

⁽¹³⁰⁾ <http://www.fiverchallenge.org.uk/>

⁽¹³¹⁾ <http://enterprisetroopers.com/homepage/>

⁽¹³²⁾ <http://www.youthstartproject.eu/#>

⁽¹³³⁾ <http://asteeproject.eu/assessment-tools>

3.3. Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości

Istnieje silne uzasadnienie konieczności ustanowienia konkretnych efektów kształcenia dla przedsiębiorczości. Po pierwsze, pomoże to wyróżnić nauczanie przedsiębiorczości jako odrębną dziedzinę nauczania i uczenia się. Po drugie, pozwoli uczniom poznać, czego się od nich oczekuje, co z kolei umożliwi im rozwijanie wymaganych umiejętności. Wreszcie, pomoże nauczycielom uporządkować i zorganizować nauczanie oraz utworzyć drogę do formalnej oceny.

Należy jednak pamiętać, że nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem złożonym. Jako kluczowa kompetencja, przedsiębiorczość jest zagadnieniem rozległym i wieloaspektowym, w związku z czym wiąże się z całym szeregiem konkretnych efektów kształcenia. Jak wspomniano wcześniej (patrz Rozdział 1), istnieją różnice w krajowych definicjach i rozumieniu nauczania przedsiębiorczości, dlatego też można oczekiwać, że różnice te będą odzwierciedlone w sposobie formułowania efektów kształcenia i w doborze związanych z nimi obszarów.

Wcześniejsze badania, między innymi raport Eurydice z 2012 r. pt. „*Entrepreneurship Education at School in Europe*” (Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie [¹³⁴]), jak również wyniki badania Tematycznej Grupy Roboczej ds. nauczania przedsiębiorczości [TWG on EE] (¹³⁵) dowodzą, że efekty kształcenia związane z przedsiębiorczością są nadal opracowywane w większości krajów europejskich. Oznacza to, że o ile pewne ich elementy istnieją na niektórych poziomach kształcenia, nadal brakuje kompleksowego i spójnego podejścia do nich.

Obecnie opracowywane są Europejskie ramy odniesienia dla kluczowej kompetencji „inicjatywność i przedsiębiorczość” (¹³⁶), w związku z czym do celów opracowywania niniejszego raportu nie można było jeszcze skorzystać z żadnych dotyczących jej wspólnych ram. Niemniej jednak istnieje kilka przykładów krajowych lub regionalnych ram odniesienia dla przedsiębiorczości, a także ramy (¹³⁷) stworzone przez różne europejskie organizacje i projekty (¹³⁸). Na szczeblu europejskim Tematyczna Grupa Robocza przywiązuje dużą wagę do tego zagadnienia, czego skutkiem jest opracowanie ram odniesienia dla niektórych dziedzin nauczania przedsiębiorczości. Ponadto, w ramach projektu europejskiego ASTEE, opracowano narzędzie oceny umiejętności związanych z przedsiębiorczością, oraz zaproponowano odrębne kategorie efektów kształcenia (¹³⁹).

Na podstawie powyższych narzędzi, poproszono kraje europejskie o określenie efektów kształcenia według następujących trzech kategorii:

- postawy przedsiębiorcze (pewność siebie i inicjatywność);
- umiejętności związane z przedsiębiorczością (kreatywność, planowanie, znajomość zagadnień finansowych, organizowanie zasobów, zarządzanie niepewnością i ryzykiem oraz praca zespołowa); a także
- wiedza w zakresie przedsiębiorczości (ocena możliwości, rola przedsiębiorców w społeczeństwie i ścieżki kariery w przedsiębiorczości).

(¹³⁴) EACEA/Eurydice, 2012.

(¹³⁵) Komisja Europejska, 2014.

(¹³⁶) Projekt ten oraz dodatkowe badanie w tej dziedzinie realizowane są w imieniu DG Zatrudnienie, sprawy społeczne i włączenie społeczne przez DG Wspólne Centrum Badawcze, Instytut Studiów Perspektyw Technologicznych (IPTs). <https://ec.europa.eu/jrc/en/entrecomp?search>

(¹³⁷) Na przykład w Danii, Austrii i Wielkiej Brytanii (w Walii).

(¹³⁸) <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/jsced-1>

(¹³⁹) http://archive.ja-ye.org/Download/jave/ASTEE_REPORT.pdf

Postawy przedsiębiorcze: pewność siebie

Efekty kształcenia związane z postawą przedsiębiorczą, jaką jest pewność siebie, są dość powszechne w szkolnych programach nauczania w całej Europie. Jako element socjalizacji, wspieranie pewności siebie jest również ogólnym celem kształcenia i nie odnosi się wyłącznie do przedsiębiorczości, ale może być wyrażane na wiele innych sposobów, począwszy od samowiedzy i samoświadomości, po poczucie własnej wartości, afirmację siebie, asertywność czy poczucie opanowania jakiejś umiejętności. Aby pewność siebie była konkretniej związana z przedsiębiorczością, powinna być wyrażana i rozumiana w odniesieniu do zadań lub działań.

Za ilustrację może posłużyć tu przykład szkolnictwa podstawowego we Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii, gdzie pewność siebie sformułowana jest jako „rozpoznawanie i opisywanie własnych zainteresowań oraz mocnych i słabych stron”, co bliższe jest samoświadomości niż właściwej pewności siebie. W Hiszpanii natomiast stwierdza się bardziej konkretnie, że „uczeń wykazuje pewność siebie [...], która umożliwia mu podejmowanie działań stosownie do okoliczności”.

Postawy przedsiębiorcze: inicjatywność

Inicjatywność stanowi fundament nauczania przedsiębiorczości, zgodnie z definicją w europejskim zaleceniu w sprawie kompetencji kluczowych. W związku z tym często występuje w tych obszarach programów nauczania, które wyraźnie odnoszą się do nauczania przedsiębiorczości, niezależnie czy są to programy przedmiotów obowiązkowych, fakultatywnych czy zagadnień międzyprzedmiotowych. Patrząc na to z perspektywy efektów kształcenia, jest ona ściśle związana z rozwiązywaniem problemów oraz podejmowaniem odpowiedzialności, lub jest po prostu formułowana jako „bycie przedsiębiorczym” albo „proaktywnym”. Dla przykładu w szkolnictwie podstawowym we Francji oznacza to, że każdy uczeń musi „umieć zidentyfikować problem i wypracować działania mające na celu jego rozwiązanie”. Natomiast na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia w Czechach oczekuje się, że uczeń będzie „wykazywać proaktywne podejście, inicjatywę i kreatywność, oraz że będzie wspierać i promować innowacje”.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: kreatywność

Kreatywność, rozumiana jako zdolność do myślenia w nowy i twórczy sposób, jest niezbędnym składnikiem oraz czynnikiem napędowym procesu generowania pomysłów i innowacji występującego we wszystkich działaniach o charakterze przedsiębiorczym. Może być również postrzegana jako twórcze podejście do rozwiązywania problemów. W przeciwieństwie do bardziej standardowego rozumienia kreatywności, w tym kontekście nie jest ona jedynie cechą osobowości czy zdolnością, ale jest czymś, czego można się również nauczyć i co można rozwijać⁽¹⁴⁰⁾. Kreatywność w programie nauczania jest ściślej związana z umiejętnościami związanymi z przedsiębiorczością i jest wyrażana w znaczeniu opracowywania dobrych pomysłów.

Wydaje się jednak, że trudniej jest wskazać jasno określone efekty kształcenia związane z kreatywnością. Czasami jest ona raczej ogólnym celem edukacji szkolnej, propagowanym w całym programie nauczania, tak jak ma to miejsce na Łotwie, Litwie i w Rumunii. W innych krajach natomiast bardziej praktyczne pojmowanie kreatywności znajduje odzwierciedlenie w sformułowaniu efektów kształcenia. Przykładem tego jest kształcenie na poziomie szkoły podstawowej w Słowenii, gdzie uczniowie „uczą się planować, szkicować, tworzyć i testować produkty oraz sugerować usprawnienia”, podczas gdy na poziomie szkoły średniej ogólnokształcącej drugiego stopnia w Czarnogórze program nauczania stanowi, iż uczniowie „powinni stosować kreatywne techniki rozwiązywania problemów i opracowywania innowacyjnych rozwiązań”.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: planowanie

Umiejętność planowania i organizowania zadań może być postrzegana jako umiejętność, która sprawia, że proces generowania pomysłów i innowacji nie ustaje. Umożliwia ona przekształcanie pomysłów w działania, z uwzględnieniem określonych okoliczności i zasobów. Jednakże wyjęta z kontekstu nauczania przedsiębiorczości może mieć również węższe znaczenie, w którym związana jest jedynie ze zmianami organizacyjnymi.

⁽¹⁴⁰⁾ Por. De Bono (1992), Redecker i in. (2011) oraz Runco (1991).

W szkolnictwie średnim pierwszego stopnia w Estonii uczeń musi „umieć planować i oceniać swoje działania, a w celu osiągnięcia [pożądanego] wyniku, [powinien] wybierać i realizować niezbędne do tego czynności”. W kształceniu zawodowym w Hiszpanii występuje bezpośrednie powiązanie z biznesem, jako że „uczeń umie przygotować dla firmy plan produkcji, organizacji i kadr, wraz z odpowiednim [biznes]planem”. Na Słowacji stosuje się szersze rozumienie planowania, a uczniowie ogólnokształcącej szkoły średniej drugiego stopnia powinni umieć „planować i zarządzać nowymi projektami w celu osiągnięcia celów nie tylko zawodowych, ale również w życiu codziennym”.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: znajomość zagadnień finansowych

Znajomość zagadnień finansowych, postrzegana jako umiejętność rozumienia sprawozdań finansowych i budżetów, odnosi się do umiejętności zarządzania finansami osobistymi, a także stanowi wprowadzenie do zarządzania działalnością gospodarczą. Jest ona często elementem efektów kształcenia związanych z węższą definicją nauczania przedsiębiorczości, skupiającą się na umiejętnościach biznesowych. W porównaniu do innych aspektów nauczania przedsiębiorczości wydaje się być jedną z umiejętności, którą łatwiej jest przełożyć na wymierne i dające się zaobserwować efekty kształcenia. Może to stanowić zagrożenie dla skutecznej realizacji nauczania przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji, gdyż może skłaniać podmioty odpowiedzialne za programy nauczania do koncentrowania się na elementach, które są łatwe w nauczaniu i ocenianiu, ze szkodą dla innych podstawowych umiejętności. Badanie przeprowadzone przez Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości w 2013 r. wykazało, że znajomość zagadnień finansowych była najbardziej zauważalnym aspektem tego przedmiotu uwzględnianym przez kraje uczestniczące w badaniu ⁽¹⁴¹⁾. Potwierdza to pewną skłonność ku węższym i zorientowanym na umiejętności biznesowe efektom kształcenia, co jest nieco sprzeczne z ogólną tendencją w Europie, która wskazuje na szersze pojmowanie nauczania przedsiębiorczości. Ponadto podejście do znajomości zagadnień finansowych może być albo bardziej teoretyczne (skupiające się na wiedzy finansowej), albo bardziej praktyczne (skupiające się na umiejętnościach finansowych). Drugie z nich stosowane jest w Norwegii, gdzie uczniowie ogólnokształcących szkół średnich drugiego stopnia powinni umieć „obliczać koszty finansowania [i] przygotowywać zalecenia dotyczące finansowania różnych projektów”.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: organizowanie zasobów

Organizowanie zasobów stanowi umiejętność gromadzenia i organizacji zasobów w określonym celu, takim jak prowadzenie firmy lub korzystanie z innej możliwości. Umiejętność ta wydaje się dość szczegółowa, w związku z czym jest ona mniej widoczna w szkolnych programach nauczania w Europie jako wyraźny efekt kształcenia. Jest ona rzadko podejmowana w kontekście realizacji koncepcji biznesowej, a w programach nauczania wydaje się być częściej rozumiana jako powiązana z odpowiedzialnym korzystaniem z zasobów (naturalnych) i ze zrównoważonym rozwojem, co samo w sobie nie jest równoznaczne z nauczaniem przedsiębiorczości. Istnieje jednak kilka przykładów tego efektu kształcenia w nauczaniu tego przedmiotu.

W Rumunii, w szkołach średnich pierwszego stopnia, efekt kształcenia, jakim jest organizowanie zasobów obejmuje „opisywanie głównych elementów dochodu i wydatków rodziny oraz prowadzenia rodzinnego przedsiębiorstwa”. W Estonii, w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia, uczniowie powinni „rozumieć, w jaki sposób ludzie decydują o przeznaczeniu ograniczonych zasobów oraz brać pod uwagę koszty finansowe wszelkich możliwości biznesowych”. W kształceniu zawodowym w Hiszpanii „uczeń potrafi wskazywać pomysły biznesowe i rozpoznawać możliwości tworzenia nowych przedsiębiorstw, oceniając prawdopodobieństwa i dostępne zasoby, oraz rozumiejąc potencjalny wpływ na społeczność lokalną z etycznego punktu widzenia”.

⁽¹⁴¹⁾ Komisja Europejska, 2014, str. 36.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: zarządzanie niepewnością/ryzykiem

Umiejętność radzenia sobie z niepewnością i ryzykiem w procesie realizacji pomysłu jest na ogół kojarzona z przedsiębiorcami i jest kolejnym istotnym składnikiem nauczania przedsiębiorczości. Jest ona również trudna pod względem nauczania i uczenia się, ponieważ nie jest łatwo ją uzyskać lub rozwijać na podstawie teorii. Wymaga ona zatem styczności z i doświadczania niepewnych sytuacji, co może być realizowane w ramach projektów edukacyjnych.

Niektóre konkretne przykłady z europejskich programów nauczania obejmują ten ze Wspólnoty Niemieckojęzycznej Belgii, gdzie od uczniów szkół zawodowych wymaga się „wskazywania różnych możliwości inwestycyjnych i związanego z nimi ryzyka, oraz nauczania się, jak je realizować w zależności od sytuacji”. Podobnie dzieje się w Czechach, gdzie uczeń średniej szkoły ogólnokształcącej drugiego stopnia „szacuje i krytycznie ocenia ryzyko związane z podjęciem decyzji w sytuacjach rzeczywistych oraz jest gotowy, w razie konieczności, do jego podjęcia”. Uczeń kształcenia zawodowego w Austrii powinien umieć „oceniać oraz interpretować szanse i zagrożenia związane z niezależnością gospodarczą, wskazywać i oceniać ryzyko związane z decyzjami biznesowymi, oraz stosować odpowiednie metody zarządzania ryzykiem”. W Polsce, „podczas przygotowywania własnych projektów”, uczniowie „zbierają informacje rynkowe [oraz] analizują zagrożenia i ryzyko dla projektu”. Ostatni z tych przykładów pokazuje, w jaki sposób ten efekt kształcenia może być sformułowany jako działanie zasadniczo praktyczne.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością: praca zespołowa

Podobnie do efektów kształcenia związanych z pewnością siebie, praca zespołowa stanowi szerszy cel, który można włączyć do dowolnego obszaru programu nauczania nie tylko jako efekt, ale także jako sposób uczenia się, przy czym ważne jest, aby nie mylić obu tych aspektów. W drugim z tych znaczeń, praca zespołowa sama w sobie nie jest zagadnieniem typowym wyłącznie dla nauczania przedsiębiorczości, niemniej w tym kontekście stanowi ona zasadniczą umiejętność, którą należy rozwijać obok wszystkich pozostałych. Obejmuje ona również inne powiązane umiejętności, takie jak porozumiewanie się, negocjowanie i podejmowanie decyzji.

Dla przykładu, w Czarnogórze uczeń szkoły podstawowej i średniej pierwszego stopnia powinien „posiadać umiejętność pracy indywidualnej i w zespołach” oraz „wykazywać zdolność do podejmowania decyzji wspólnie z innymi osobami”. W szkole średniej ogólnokształcącej drugiego stopnia uczeń powinien „być proaktywnym członkiem grupy, wykazywać umiejętność porozumiewania się z grupą oraz omawiania pomysłów i negocjowania z innymi”. W Hiszpanii, w szkole średniej pierwszego stopnia, „uczeń potrafi organizować pracę grupową i ustanawiać zasady działania, które zachęcają do uczestnictwa, motywują członków grupy oraz przyczyniają się do osiągnięcia jej celów”.

Wiedza w zakresie przedsiębiorczości: ocena możliwości

W ujęciu ogólnym, w systemach edukacji panuje długa tradycja nauczania i oceniania raczej wiedzy w zakresie przedsiębiorczości, aniżeli związanych z nią umiejętności czy postaw. Zagadnienie to zazwyczaj jest uwzględnione w przedmiocie, jakim jest ekonomia lub inne konkretne przedmioty nauczania związane z przedsiębiorczością w szkołach średnich i zawodowych. W rezultacie efekty kształcenia w tym obszarze mogą wydawać się łatwiejsze do włączenia do programów i metod nauczania niż efekty dotyczące umiejętności i postaw związanych z przedsiębiorczością, które wymagają bardziej innowacyjnych i praktycznych metod nauczania. Jednym z obszarów wskazanych jako ważny w ramach europejskiego projektu ASTEE jest umiejętność rozpoznawania i oceniania możliwości, oraz rozumienie, w jaki sposób funkcjonuje gospodarka.

Przykładem to ilustrującym jest austriacki program poradnictwa zawodowego, w którym stwierdza się, że uczniowie powinni umieć „rozpoznawać i wykorzystywać możliwości”, natomiast w hiszpańskim kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach uczniowie „oceniają różne możliwości biznesowe w oparciu o potencjalne pomysły, biorąc pod uwagę sytuację i rozwój sektora [w celu] reagowania na potrzeby rynku”. W Finlandii natomiast uczniowie „znajdują źródła finansowania swoich pomysłów biznesowych i przeprowadzają analizę kosztów i zysków”.

Wiedza w zakresie przedsiębiorczości: rola przedsiębiorców w społeczeństwie

Innym obszarem wskazanym w ramach projektu ASTEE jest wiedza na temat roli przedsiębiorców w społeczeństwie, w tym rozumienie etyki w biznesie, co nie jest tożsame z rozumieniem tego, czym jest przedsiębiorstwo, czy też prawa i obowiązki przedsiębiorcy. Istnieje bardzo niewiele przykładów konkretnych efektów kształcenia związanych z rolą przedsiębiorców, a istniejące przypadki są, podobnie do oceny możliwości, często połączone z ekonomią lub przedmiotami specjalistycznymi w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie średnim i zawodowym.

Kilka takich przykładów ze szkół średnich pierwszego stopnia można znaleźć w Polsce, gdzie uczniowie muszą wykazać „w jaki sposób przedsiębiorczość pomaga zaspokajać potrzeby gospodarze”, a także w Słowenii, gdzie „uczniowie są świadomi znaczenia przedsiębiorstw dla rozwoju społeczeństwa”. W Estonii, w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia, uczniowie „rozumieją odpowiedzialność osób fizycznych, przedsiębiorstw i państwa w kontekście rozwiązywania problemów globalnych”. Na tym samym poziomie w Hiszpanii uczeń potrafi „analizować działalność gospodarczą jako element postępu i doceniać jej możliwości w zakresie generowania wartości dla społeczeństwa i obywateli”, podczas gdy uczniowie w Turcji potrafią „wyjaśnić obowiązki społeczne przedsiębiorców”. Ponadto w Wielkiej Brytanii (w Walii) uczniowie „poznają cechy charakterystyczne przedsiębiorców oraz rolę przedsiębiorstw w tworzeniu dobrobytu” w ramach całego programu nauczania.

Wiedza w zakresie przedsiębiorczości: ścieżki kariery w przedsiębiorczości

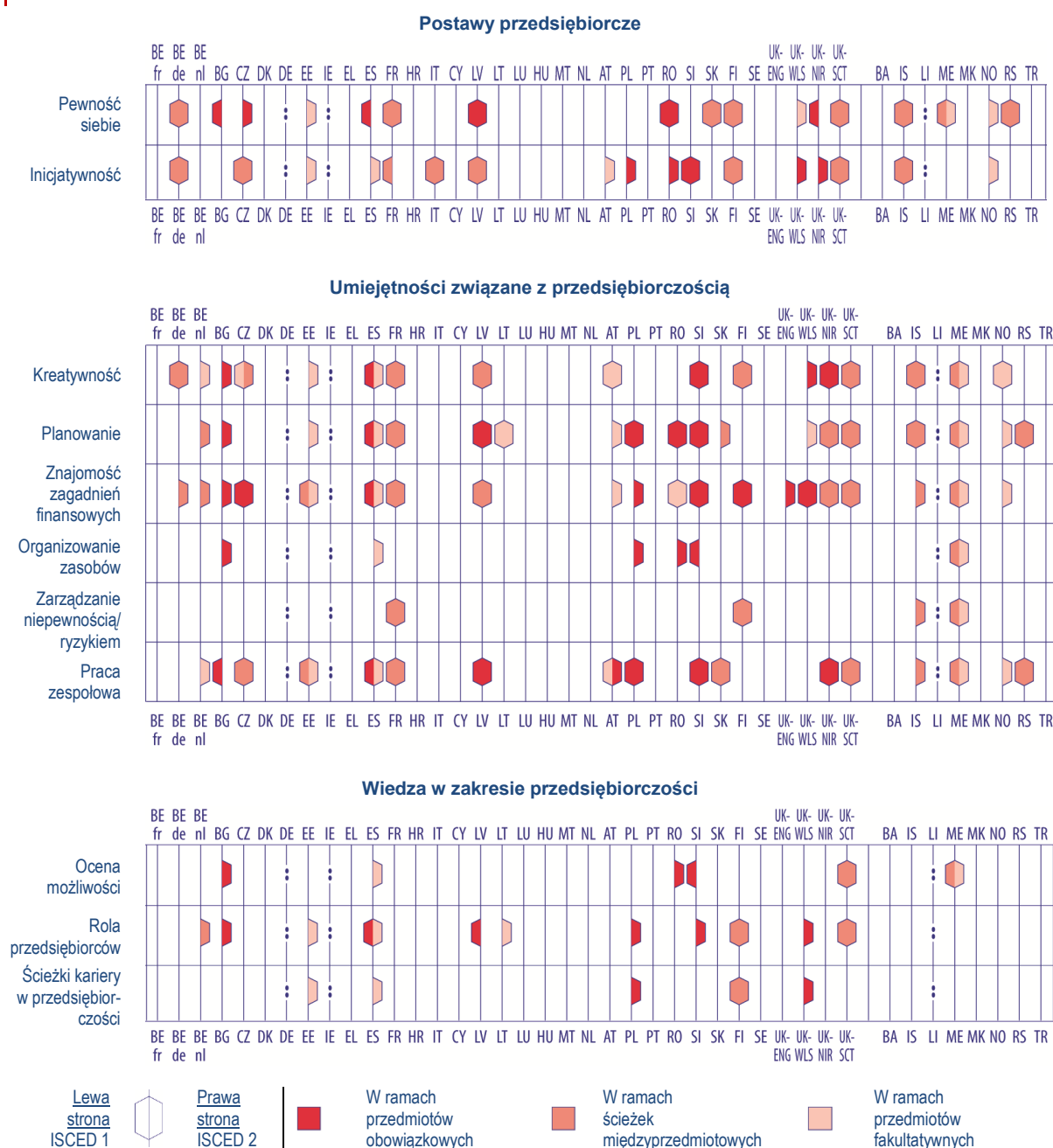
Ostatnim obszarem wiedzy w zakresie przedsiębiorczości są ścieżki kariery. W odniesieniu do efektów kształcenia oznaczają one rozumienie różnych powodów, dla których ludzie zakładają działalność gospodarczą, na przykład w celach zarobkowych, albo żeby pomagać innym lub robić coś innego. Stanowi to pierwszy krok w umożliwianiu uczniom samodzielnego określenia w przyszłości opcji związanych z pracą w sektorze przedsiębiorczości lub przedsiębiorczości społecznej. Często jest to realizowane w ramach przygotowania do pracy zawodowej, co samo w sobie nie odpowiada jednak celom niniejszego raportu. Dlatego też w szkolnych programach nauczania w Europie istnieje bardzo niewiele przykładów wyraźnych efektów kształcenia związanych ze ścieżkami kariery w przedsiębiorczości.

Niemniej jednak w ogólnokształcących i zawodowych szkołach średnich drugiego stopnia w Polsce uczniowie „przygotowują projekt biznesplanu”. W Czarnogórze uczniowie powinni umieć „wskazywać różne formy przedsiębiorczości, ustalać priorytety na poziomie osobistym i społecznym, oraz wyjaśniać rolę przedsiębiorczości społecznej w tworzeniu zrównoważonego społeczeństwa”, natomiast w kształceniu zawodowym we Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii uczniowie „tworzą plan na życie i określają swoje powody do podejmowania działalności gospodarczej, oraz [rozumieją] związane z nią przepisy”.

3.3.1. Efekty kształcenia w szkolnictwie podstawowym i średnim pierwszego stopnia

Na Rysunku 3.7 przedstawiono rozłożenie efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym i średnim pierwszego stopnia według kategorii. Pokazano tam również, czy efekty te powiązane są w programie nauczania z przedmiotami obowiązkowymi, fakultatywnymi czy ze ścieżkami międzyprzedmiotowymi.

Przedstawione dane dowodzą, że blisko połowa krajów lub regionów w Europie wyraźnie wymienia efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym i średnim pierwszego stopnia. Efekty kształcenia związane z postawami przedsiębiorczymi oraz z umiejętnościami obejmującymi kreatywność, planowanie, znajomość zagadnień finansowych i pracę zespołową występują w niemal połowie krajów lub regionów, przy czym najpowszechniejszym z nich wydaje się być znajomość zagadnień finansowych, szczególnie na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia. Natomiast efekty kształcenia związane z umiejętnościami organizowania zasobów i zarządzania niepewnością i ryzykiem, jak również te związane z wiedzą w zakresie przedsiębiorczości, w szczególności z oceną możliwości i ścieżkami kariery, są znacznie rzadsze. W obszarze wiedzy w zakresie przedsiębiorczości jedynie rola przedsiębiorców w społeczeństwie wyróżnia się jako zagadnienie, które występuje w nieco większej liczbie krajów lub regionów.

Rysunek 3.7: Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym i średnim pierwszego stopnia, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Dania: W 2014 r. efekty kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości nie były wyraźnie określone w programach nauczania. Są one raczej pośrednio włączone do głównych celów przedmiotów. W ramach nowej reformy szkół nauczanie przedsiębiorczości traktuje się jako podejście międzyprzedmiotowe we wszystkich klasach z wyraźnie określoną progresją.

Chorwacja: Krajowy Ramowy Program Nauczania stanowi, że nauczanie przedsiębiorczości powinno zostać włączone do programów nauczania na poziomach ISCED 0-3 jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, jednakże nie ukończono jeszcze opracowywania szkolnych programów nauczania, które spełniałyby ten wymóg.

Malta: Opracowywane obecnie Ramy Efektów Kształcenia zawierać będą efekty kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości.

Portugalia: Dokument zawierający wytyczne dotyczące programów nauczania w odniesieniu do przedsiębiorczości jest obecnie w przygotowaniu. Będzie on zawierać deskryptory osiągnięć, takie jak wiedza w zakresie przedsiębiorczości oraz umiejętności i postawy, które będą obowiązywać od przedszkola do szkoły średniej drugiego stopnia.

Bośnia i Hercegowina: Efekty kształcenia zdefiniowano dla szkół średnich pierwszego stopnia, ale nie są one oficjalnie włączone do programów nauczania. Efekty kształcenia dla szkolnictwa podstawowego zdefiniowano w ramach regionalnego projektu SEECEL i są one stosowane w czterech szkołach pilotażowych.

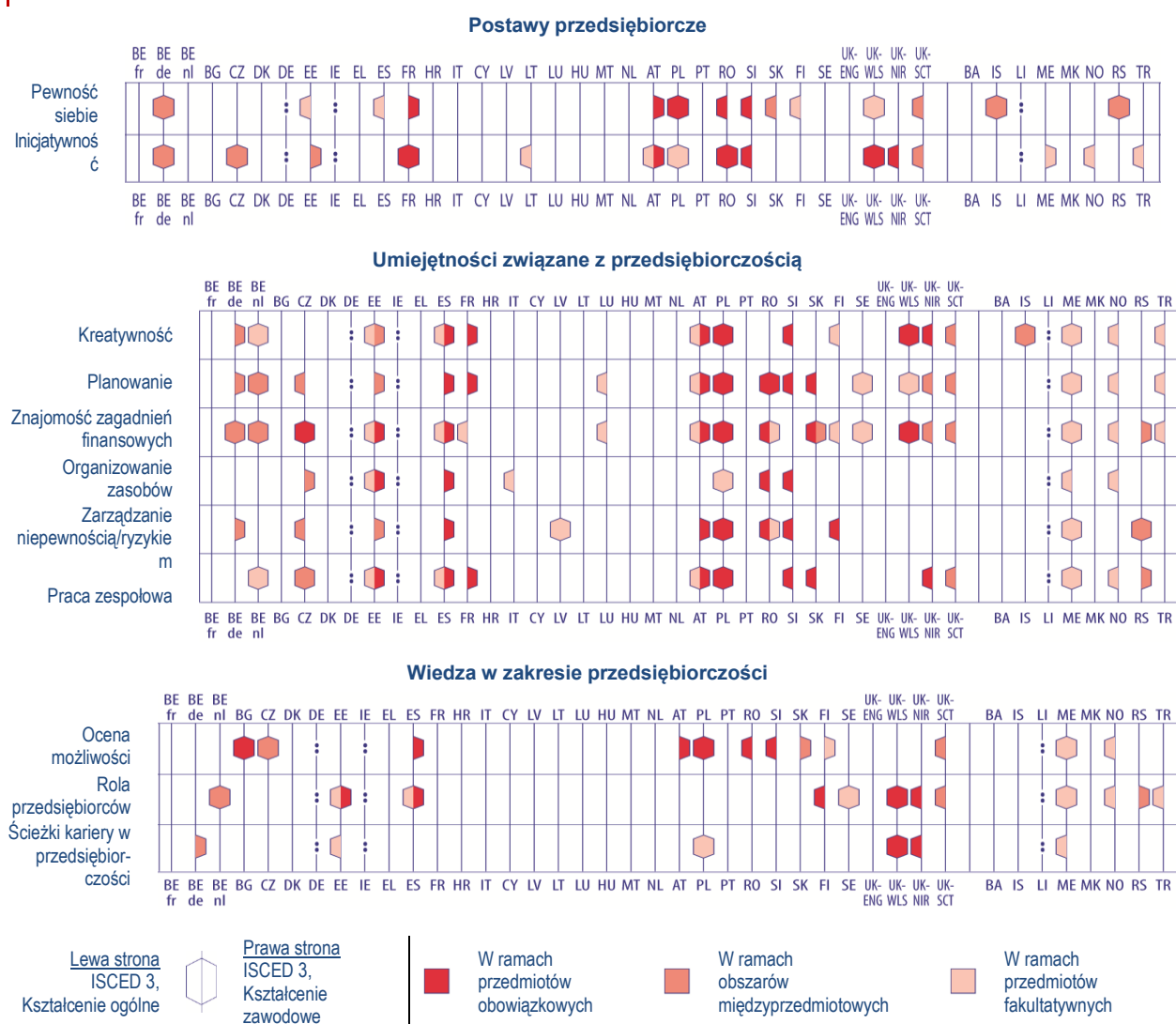
Kraje różnią się pod względem stopnia, w jakim efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości zostały przyjęte. W wielu z nich istnieje po kilka przykładów tych efektów, przy czym nie obejmują one całego ich zakresu ani wszystkich trzech kategorii, czyli postaw, umiejętności i wiedzy. Nieliczne kraje lub regiony stosują szerszy zakres efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości i zdarza się to tam, gdzie przedsiębiorczość stanowi odrębny przedmiot, czyli w Estonii, Hiszpanii i Czarnogórze (przedmiot fakultatywny na poziomie szkół średnich pierwszego stopnia) oraz w Rumunii (przedmiot obowiązkowy na poziomie szkół średnich pierwszego stopnia). Ponadto kraje, w których przedsiębiorczość jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym, również stosują więcej związanych z nią efektów kształcenia. Tak dzieje się jak na Litwie, we Francji, Finlandii, Wielkiej Brytanii (w Szkocji), Islandii, Norwegii i Czarnogórze. Oprócz tego niektóre kraje lub regiony, w których przedsiębiorczości naucza się w ramach szerszych przedmiotów obowiązkowych, uwzględniają dość znaczną liczbę odpowiednich efektów kształcenia. Są to Bułgaria, Hiszpania, Łotwa, Polska, Słowenia i Wielka Brytania (Walia i Irlandii Północna).

3.3.2. Efekty kształcenia w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia i w szkołach zawodowych

Rysunek 3.8 przedstawia rozłożenie efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia oraz w szkołach zawodowych. W ujęciu ogólnym programy nauczania na tych wyższych poziomach edukacji nie zawierają szczególnie więcej efektów kształcenia niż na poziomach niższych. Występują tu jednak pewne różnice w odniesieniu do poszczególnych kategorii. W około dwudziestu krajach lub regionach efekty kształcenia związane z postawami przedsiębiorczymi występują zarówno na poziomie szkoły podstawowej lub średniej pierwszego stopnia, jak i na poziomie ogólnokształcącej szkoły średniej drugiego stopnia oraz w kształceniu zawodowym w szkołach. Niemniej jednak na niższych poziomach edukacji istnieje nieco więcej przykładów efektów kształcenia związanych z jedną lub obiema kategoriami postaw przedsiębiorczych. W odniesieniu do umiejętności, dla pierwszych trzech wymienionych na rysunku (kreatywności, planowania i znajomości zagadnień finansowych) liczba krajów stosujących efekty kształcenia jest w przybliżeniu taka sama, natomiast mniej krajów uwzględnia ostatnią umiejętność, a mianowicie pracę zespołową, na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia. Efekty kształcenia związane z niektórymi umiejętnościami, czyli z organizowaniem zasobów oraz z zarządzaniem niepewnością i ryzykiem, a także z obszarem wiedzy obejmującym ocenę możliwości (z których żaden nie występuje zbyt powszechnie w programach nauczania na poziomie szkoły podstawowej i średniej pierwszego stopnia) można znaleźć w wielu krajach dwukrotnie częściej na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia. W przypadku pozostałych rodzajów wiedzy i umiejętności, czyli kreatywności, planowania, znajomości zagadnień finansowych, roli przedsiębiorców w społeczeństwie i ścieżek kariery w przedsiębiorczości, sytuacja jest zasadniczo taka sama.

Dokładniejsza analiza poszczególnych krajów pokazuje, że niektóre z nich stosują wiele różnych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Do grupy tej należą Estonia, Hiszpania, Polska, Rumunia, Słowenia, Finlandia, Wielka Brytania (Walia, Irlandia Północna i Szkocja), Czarnogóra i Norwegia w przypadku szkół średnich drugiego stopnia, jak i szkół na niższych poziomach. Stanowi to bardzo dobrą prognozę dla ustanowienia ciągłości i progresji między wszystkimi poziomami edukacji, oraz ich kontynuacji w uczeniu się przez całe życie. W Estonii i Czarnogórze efekty te są również związane z celami międzyprzedmiotowym i przedmiotami fakultatywnymi. We Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii (w kształceniu zawodowym w szkołach), w Czechach i Wielkiej Brytanii (w Szkocji, w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia) są one powiązane z międzyprzedmiotowym podejściem tych krajów do nauczania przedsiębiorczości, natomiast w Estonii, Hiszpanii, Austrii, Polsce, Rumunii, Słowenii, Finlandii, w Wielkiej Brytanii (w Irlandii Północnej i Walii) oraz w Czarnogórze i Norwegii programy nauczania obejmują szerszy zakres efektów, gdyż są one uwzględniane zarówno w ramach osobnych przedmiotów z zakresu przedsiębiorczości, jak i w ramach innych przedmiotów.

Rysunek 3.8: Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia i w szkołach zawodowych, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Dania: W 2014 r. efekty kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości nie były wyraźnie określone w programach nauczania. Są one pośrednio włączone do głównych celów przedmiotów lub wymieniane w ramach projektów międzyprzedmiotowych.

Chorwacja: Krajowy Ramowy Program Nauczania stanowi, że nauczanie przedsiębiorczości powinno zostać włączone do programów nauczania na poziomach ISCED 0-3 jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, jednakże nie ukończono jeszcze opracowywania szkolnych programów nauczania, które spełniałyby ten wymóg.

Malta: Opracowywane obecnie Ramy Efektów Kształcenia zawierać będą efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości.

Portugalia: Dokument zawierający wytyczne dotyczące programów nauczania w odniesieniu do przedsiębiorczości jest obecnie w przygotowaniu. Będzie on zawierać deskryptory osiągnięć, takie jak wiedza w zakresie przedsiębiorczości oraz umiejętności i postawy, które będą obowiązywać od przedszkola do szkoły średniej drugiego stopnia.

Słowenia: Dane dotyczące efektów kształcenia w szkołach zawodowych nie są dostępne.

Bośnia i Hercegowina: Efekty kształcenia są zdefiniowane dla szkół średnich pierwszego stopnia, ale nie są oficjalnie włączone do programów nauczania.

Na ogół przedmioty związane z nauczaniem przedsiębiorczości (często fakultatywne, ale w niektórych przypadkach również obowiązkowe) są silniej ukierunkowane na przedsiębiorczość w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia oraz w kształceniu zawodowym, o czym wspomniano już w punkcie 3.1.2. W krajach, w których przedmioty te są fakultatywne, na przykład w Estonii, Czarnogórze i Norwegii, jedynie uczniowie, którzy je wybierają osiągną związane z nimi cele uczenia się. W krajach, w których są one obowiązkowe, jak na przykład w Hiszpanii i Austrii (w szkołach zawodowych), oraz w Rumunii, Polsce i Słowenii, można zakładać, że oddziałują one na większą liczbę uczniów.

3.3.3. Spójność i progresja efektów kształcenia

Poza określeniem, które efekty kształcenia są powiązane z nauczaniem przedsiębiorczości w szkolnych programach nauczania w Europie, zbierane są również dane dotyczące tego, w jaki sposób efekty te są organizowane w celu zapewnienia ich ciągłości i progresji. Jako kluczowa kompetencja, nauczanie przedsiębiorczości rozumiane jest jako część procesu uczenia się przez całe życie, który obejmuje umiejętności przekrojowe. W rezultacie efekty kształcenia muszą być w programie nauczania zorganizowane zarówno poziomo, jak i pionowo, aby umożliwić progresję na wszystkich etapach edukacji.

Pokazując, że efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w większości systemów edukacji są nadal rozproszone, niniejszy raport potwierdza wyniki wcześniejszych badań. O ile progresja jest uzyskiwana w jednej kategorii efektów kształcenia, to w innych pozostaje ona nieobecna. Ogólnie rzecz biorąc, programy nauczania zawierają elementy uczenia się przedsiębiorczości, jednak nieliczne z nich cechują się bardziej uporządkowanym podejściem, nastawionym na uczenie się przez całe życie.

Na przykład, gdy przedsiębiorczość nauczana jest jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, istnieje bardzo niewiele powiązań między przedmiotami, które łączą ze sobą efekty kształcenia, zapewniając bardziej istotne doświadczenie edukacyjne. Istnienie tego rodzaju powiązań w dużej mierze zależy od woli wzajemnej współpracy nauczycieli poszczególnych przedmiotów. Nauczanie przedsiębiorczości w ramach kilku przedmiotów może przyczyniać się do osiągnięcia związanych z nią efektów kształcenia, niemniej w wielu przypadkach brakuje wyraźnych wskazówek, w jaki sposób można je równolegle opracowywać i koordynować w odniesieniu do różnych przedmiotów na tym samym poziomie kształcenia lub w trakcie roku szkolnego.

Organizacja praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości (na przykład poprzez tworzenie miniprzedsiębiorstw) opisanych w punkcie 3.2 może być dobrym sposobem na zagwarantowanie tego, że wszystkie efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości są uwzględnione w procesie kształcenia, ponieważ doświadczenia te łączą cele nauczania przedsiębiorczości z jej metodyką.

Progresja pomiędzy kolejnymi poziomami edukacji stanowi często nieodłączny element (odpowiedniego do wieku) logicznego następstwa programów nauczania, w których przedmioty, treści i zadania są wprowadzane najpierw na najbardziej podstawowym poziomie i postępują ku bardziej złożonym. W Bułgarii i Austrii określa się to jako „podejście spiralne”. W rezultacie, gdy efekty kształcenia dotyczące umiejętności związanych z przedsiębiorczością uwzględnione są w przedmiotach z zapewnioną kontynuacją w programie nauczania, ich progresja następuje w sposób naturalny. Obrazują to poniższe przykłady.

W **Estonii** ścieżka międzyprzedmiotowa „inicjatywa obywatelska i przedsiębiorczość” wykazuje wyraźną progresję z jednego poziomu na kolejny. Na poziomie podstawowym (1-3 rok nauki) uczenie się koncentruje się na współpracy i wspólnym podejmowaniu decyzji. Proces uczenia się może przebiegać w ramach wolontariatu uczniów, na przykład poprzez sprzątanie najbliższego otoczenia, czy organizowanie imprez dla społeczności lokalnej. W 4-6 roku nauki uczenie się ma na celu wspieranie rozwoju inicjatywy uczniów oraz stworzenie im możliwości oraz zapewnienie pomocy przy realizacji wspólnych inicjatyw. Uczniowie są nakierowywani na odkrywanie kreatywnych rozwiązań tych problemów, z którymi są w stanie sobie poradzić, a ponadto pomaga się im w uczeniu się na podstawie doświadczenia tego, że wspólny wysiłek jest nie tylko potrzebny, ale że przynosi również korzyści. Na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia nauka skupia się na zrozumieniu tego, w jaki sposób różne sektory (publiczny, prywatny i non-profit) funkcjonują w społeczeństwie i w jaki sposób są one ze sobą powiązane. Uczniów zachęca się do uczestnictwa w działaniach lokalnej społeczności, dzięki którym mogą zrozumieć pojęcie „inicjatywa obywatelska”, doświadczyć wolontariatu, zdobyć motywację i rozwinąć umiejętności związane z przedsiębiorczością. W ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia nauka nastawiona jest na rozwijanie wiedzy i umiejętności umożliwiających skutecznie uczestniczyć w procesie podejmowania decyzji politycznych i gospodarczych na szczeblu lokalnym i krajowym. Dzięki tym działaniom, w ramach zajęć lekcyjnych i ponadprogramowych, oraz udziałowi w różnych projektach, rozwijana jest świadomość uczniów dotycząca ustroju politycznego i gospodarczego.

W **Hiszpanii** wiele Wspólnot Autonomicznych realizuje szereg programów odnoszących się do osobistych, społecznych, kulturowych i gospodarczych wymiarów nauczania przedsiębiorczości przeznaczonych dla uczniów, w miarę ich progresji przez kolejne lata i etapy edukacji. Występuje tu progresywna zmiana nastawienia celów kształcenia, począwszy od rozwijania osobistych kompetencji związanych z przedsiębiorczością na wczesnych etapach po nabycie konkretnych umiejętności dotyczących tworzenia i prowadzenia przedsiębiorstw na poziomie szkoły średniej pierwszego i drugiego stopnia (zarówno w kształceniu ogólnym, jak i zawodowym).

W **Wielkiej Brytanii (w Szkocji)** doświadczenia edukacyjne oraz efekty kształcenia opisują progresję przez poziomy i mogą dotyczyć uczących się na różnych etapach ich rozwoju edukacyjnego. Na przykład w obszarze programu nauczania związanym z naukami społecznymi cel, jakim jest „rozwijanie rozumienia koncepcji, które pobudzają przedsiębiorczość i oddziałują na gospodarkę” cechuje się progresją przez pięć poziomów kształcenia. Na wczesnym poziomie kształcenia, kojarzonym na ogół z latami przedszkolnymi i wczesnoszkolnymi (lub w niektórych przypadkach na etapie późniejszym), cel ten wyrażony jest w następujący sposób: „w warunkach rzeczywistych i podczas zabawy badam, w jaki sposób lokalne sklepy i usługi zapewniają nam to, czego potrzebujemy w codziennym życiu”. Na poziomie pierwszym, czyli na ogół między 2 a 4 rokiem szkoły podstawowej (bądź wcześniej lub później w niektórych przypadkach) uczniowie powinni „wykazywać się rozumieniem znaczenia lokalnych organizacji w zaspokajaniu potrzeb społeczności lokalnej”. Na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia cel ten jest kontynuowany w programie nauczania następująco: „poprzez badania etycznego handlu [jestem w stanie] rozumieć, w jaki sposób podstawowe potrzeby ludzi są takie same na całym świecie, dyskutując o tym, dlaczego niektóre społeczeństwa są bardziej zdolne do zaspokojenia tych potrzeb niż inne.” W szkolnictwie średnim pierwszego i drugiego stopnia (na poziomie trzecim) następuje progresja do kolejnego sformułowania: „uczestnicząc w działalności przedsiębiorstwa [mogę] badać kwestie etyczne związane z praktyką gospodarczą i poznać, w jaki sposób przedsiębiorstwa pomagają zaspokajać potrzeby.” Wreszcie, na poziomie czwartym, uczeń potrafi „krytycznie analizować, w jaki sposób niektóre czynniki ekonomiczne mogą oddziaływać na osoby indywidualne, przedsiębiorstwa lub społeczności lokalne”.

W **Norwegii** przedmiot „Przedsiębiorczość i rozwój działalności gospodarczej” jest przykładem progresywnego budowania umiejętności. W klasie 1 szkoły średniej cel dotyczący kompetencji realizowany w ramach „Prowadzenie działalności gospodarczej” wymaga, aby uczniowie „opisywali proces opracowywania produktu podczas jego tworzenia”, natomiast w klasie 2. cel ten, realizowany w ramach „Rozwijania działalności gospodarczej”, zakłada, że uczniowie „oceniają dalszy rozwój pomysłu biznesowego”.

Ponadto w niektórych krajach, szczególnie w tych, w których nauczanie przedsiębiorczości odbywa się w ramach konkretnych oddzielnych przedmiotów, progresja jest zgodna z „logicznym następstwem przedmiotu”, według którego dany przedmiot ewoluuje na przestrzeni kilku poziomów kształcenia.

Dla przykładu w **Polsce** podstawa programowa „Wiedzy o społeczeństwie” stanowi, iż spośród sześciu głównych efektów kształcenia pięć jest powtarzanych w formie bardziej rozwiniętej i pogłębionej na kolejnych poziomach kształcenia. Szósty efekt związany jest z określonymi treściami kształcenia na danym poziomie.

Istnieje kilka przykładów bardziej strategicznego podejścia do budowania umiejętności związanych z przedsiębiorczością w sposób spójny i przez całe życie, przy czym rzeczywisty stan ich realizacji nie został jeszcze potwierdzony.

Plan działania **Wspólnoty Flamandzkiej Belgii**, który jest swoistą strategią na rzecz nauczania przedsiębiorczości, określa, w jaki sposób szkoły mogą opracowywać programy nauczania, aby uwzględnić ten przedmiot: „Nauczanie przedsiębiorczości należy włączyć do wszystkich kierunków nauki i wszystkich poziomów kształcenia. Istotnym jest jednak, aby jasno określić, które cele nauczania przedsiębiorczości mają być realizowane na poszczególnych etapach życia. [...] Przedsiębiorczość powinna być rozwijana progresywnie [...]. Edukacja przedszkolna powinna rozwijać ducha przedsiębiorczości i pozytywne wyobrażenia. Kształcenie w szkole podstawowej powinno opierać się na wcześniejszej pracy, dodając podstawową świadomość ekonomiczną oraz znaczenie przedsiębiorstw w społeczeństwie. Kształcenie w szkole średniej powinno opierać się na wcześniejszej pracy, dodając przedsiębiorczość, czyli indywidualny wybór każdego ucznia”.

W **Danii** Duńska Fundacja Przedsiębiorczości (FFE) ustanowiła ramy dla potencjalnego modelu progresji w całym systemie edukacji, które zostały wykorzystane w krajowych wytycznych dotyczących szkolnictwa podstawowego i średniego pierwszego stopnia, a także stanowiły podstawę do realizacji nauczania przedsiębiorczości w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia oraz w szkołach zawodowych.

W **Austrii** funkcjonuje jasno zdefiniowany model nauczania przedsiębiorczości o nazwie „Model nauczania przedsiębiorczości TRIO”, który opracowało EESI-*Impulsezentrum für Entrepreneurship Education* i sfinansowało Ministerstwo Edukacji do stosowania w szkołach, w szczególności w kształceniu zawodowym. Model ten opowiada się za stopniowym rozwojem kompetencji związanych z przedsiębiorczością, a uczniowie zaczynają od realizacji podstawowego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości oraz zdobywają podstawową wiedzę na temat związanych z nią zagadnień, aż po pojawienie się kultury przedsiębiorczości i przedsiębiorczego sposobu myślenia. Składa się on z trzech poziomów. Poziom 1 zajmuje się uzyskaniem podstawowej wiedzy na temat uczenia się przedsiębiorczości oraz zapoznaniem się z tworzeniem i praktyczną realizacją pomysłów. Poziom 2 pogłębia zasadnicze kształcenie w ramach bardziej zaawansowanych zajęć zmierzających do ugruntowania i pobudzenia kultury przedsiębiorczości, natomiast poziom 3 propaguje kulturę, która sprzyja dojrzałości, samodzielności, odpowiedzialności osobistej i solidarności (bazując na wartościach). Celem nadrzędnym jest tutaj stworzenie zrównoważonego i dynamicznego społeczeństwa obywatelskiego.

W **Wielkiej Brytanii (w Walii)** ramy dla „Karier i świata pracy” (CWW) stanowią obowiązkowy element programu nauczania dla uczniów w wieku od jedenastu do dziewiętnastu lat, a także podstawy programowej dla uczniów w wieku od szesnastu do dziewiętnastu lat. Ramy te zawierają szereg wymogów dla każdego etapu kształcenia, obejmujących umiejętności i świadomość związane z przedsiębiorczością.

Nie jest zaskoczeniem, że ostatnie trzy przykłady pochodzą z krajów lub regionów (Danii, Wielkiej Brytanii [Walii] i Austrii), w których opracowano już ramy odniesienia dla umiejętności związanych z przedsiębiorczością, natomiast pierwszy z nich pochodzi z regionu realizującego odrębną strategię w tym zakresie (ze Wspólnoty Flamandzkiej Belgii).

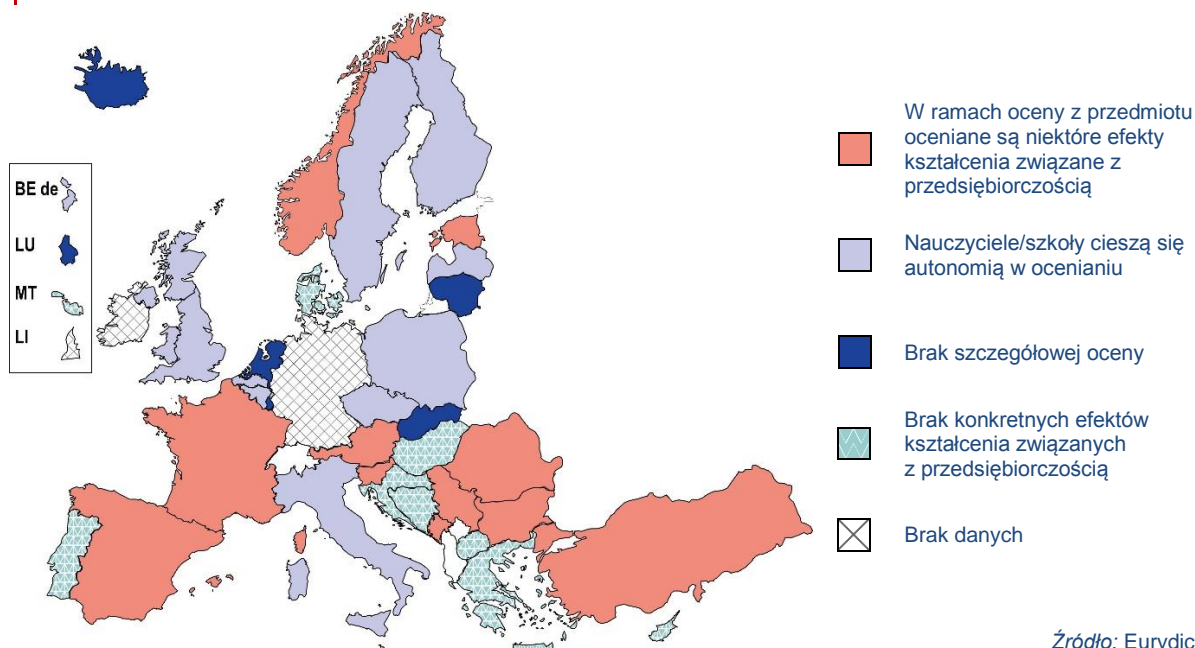
3.3.4. Ocena efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości

Ostatni punkt tego rozdziału omawia informacje podane przez kraje w odpowiedzi na prośbę o wskazanie, czy efekty kształcenia dotyczące umiejętności związanych z przedsiębiorczością są oceniane, a jeżeli tak, to w jaki sposób jest to realizowane. W rzeczywistości ocenianie umiejętności przekrojowych w Europie jest jeszcze we wczesnym stadium opracowywania i tylko w kilku krajach lub regionach (w Danii, Austrii i Wielkiej Brytanii (w Walii) oraz w regionie Europy Południowo-Wschodniej, poprzez *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* [SEECEL]), stworzono jak dotąd ramy odniesienia dla kluczowej kompetencji „inicjatywność i przedsiębiorczość”. Należy podkreślić, że zdefiniowanie efektów kształcenia stanowi istotnie pierwszy krok do umożliwienia oceny tej kompetencji.

Natomiast jeżeli ma ona być uznawana za ważne doświadczenie edukacyjne dla wszystkich uczniów i studentów, ocenianie ma kluczowe znaczenie w tym względzie. Co więcej, ponieważ przedsiębiorczość stanowi rozległą i wieloaspektową kompetencję kluczową, wymaga ona nie tylko innowacyjnego nauczania, lecz również innowacyjnych metod oceniania.

Wyniki niniejszego raportu zdają się potwierdzać wcześniejsze badania pokazując, że postawy przedsiębiorcze, umiejętności związane z przedsiębiorczością i wiedza w tym zakresie nie są szczegółowo oceniane. Ocena związana jest zazwyczaj z poszczególnymi przedmiotami, które mogą, ale nie muszą obejmować efektów kształcenia związanych z przedsiębiorczością, w związku z czym trudno jest prześledzić, jakie konkretne efekty są oceniane.

Rysunek 3.9: Ocena efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Malta: Wdrożenie opracowywanych obecnie Ram Efektów Kształcenia oraz Programów Oceniania planowane jest na rok szkolny 2016/17.

Austria: Przykłady oceniania zostały zaczerpnięte z programu nauczania jednej szkoły zawodowej. Nie wszystkie programy nauczania są, jak dotąd, nastawione na kompetencje, niemniej w 2014 r. wiele takich programów zaczęło obowiązywać, a inne mają podążać ich śladem.

W krajach, w których przedsiębiorczość jest odrębnym przedmiotem, ocenia się oczywiście szereg efektów kształcenia w ramach oceny z przedmiotu. Jednakże w przypadkach, w których przedsiębiorczość nauczana jest jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, trudno jest znaleźć potwierdzenie, że poszczególne efekty kształcenia związane z przedsiębiorczością są poddawane ocenie.

O ile w kilkunastu systemach edukacji obowiązują ogólne przepisy dotyczące oceniania, autonomia nauczycieli i szkoły oznacza, że podejmowanie decyzji i rzeczywiste praktyki w tym zakresie są zasadniczo różne, co utrudnia zebranie odpowiednich danych.

Istnieje zaledwie kilka przykładów bardziej szczegółowych zaleceń lub wytycznych w sprawie oceniania w nauczaniu przedsiębiorczości.

W **Hiszpanii** rozporządzenie opublikowane w styczniu 2015 r. na poziomie centralnym zaleca stosowanie portfolio, „[...] ponieważ zapewniają one kompleksową informację dotyczącą kształcenia, są pomocne w ciągłym ocenianiu i umożliwiają dzielenie się istotnymi efektami kształcenia. Portfolio stanowi motywujące narzędzie dla uczniów, gdyż sprzyja samodzielności i rozwija krytyczne myślenie.”

W **Kantabrii** – jednej z Wspólnot Autonomicznych Hiszpanii – program nauczania przedmiotu fakultatywnego „kultura przedsiębiorczości” (w 4 roku szkoły średniej pierwszego stopnia) proponuje „różnicowanie metod oceniania oraz sytuacji, w których się ono odbywa, w celu propagowania jego formatywnego charakteru, a także, biorąc pod uwagę między innymi obserwację uczniów, pracę indywidualną i grupową, ocenę współpracy i uczestnictwa w zajęciach oraz egzaminy ustne lub pisemne, co powinno zapewnić poddanie ocenie nie tylko wiedzy, ale także wartości, postaw i metod postępowania.”

We **Francji** wspólna podstawa wiedzy i umiejętności, która obejmuje samodzielność i inicjatywność, oceniana jest za pomocą dzienniczka umiejętności osobistych (*Livret Personnel de Compétence*). Ponadto uczniowie wykonują przez rok nadzorowaną pracę samodzielną, która obejmuje efekty kształcenia związane z przedsiębiorczością i jest na koniec prezentowana nauczycielom oraz specjalnemu panelowi.

W innych krajach, chociaż nie wymieniają one bezpośrednio uczenia się przedsiębiorczości, obok metod tradycyjnych, zaleca się stosowanie bardziej innowacyjnych metod oceniania. W kilku krajach, a mianowicie we wszystkich Wspólnotach Belgii, w Austrii, Portugalii, Rumunii, Wielkiej Brytanii i Turcji, szkoły stosują już ocenianie za pośrednictwem elektronicznego portfolio, a inne kraje (Bułgaria, Francja, Grecja i Islandia) są na etapie jego pilotowania (Komisja Europejska, 2012b).

Ponadto w **Rumunii**, w programie nauczania przedmiotu „rozwój osobisty” w szkołach podstawowych stwierdza się, iż „ocenianie stanowi ważny element procesu uczenia się; [...] jest przeprowadzane z kilku punktów widzenia: nauczyciela, samych zainteresowanych uczniów (samoocena), innych uczniów (ocena rówieśnicza) [...] Zaleca się kilka metod oceniania, takich jak prace praktyczne, projekty indywidualne i grupowe, plakaty lub rysunki, bądź kolaże oraz portfolio”. Ocenianie rozumiane jest jako ocena procesu uczenia się. Oprócz rozwoju poznawczego, bierze również pod uwagę inne wskaźniki, takie jak osobowość, zachowanie, postawy, praktyczne zastosowanie doświadczeń i relacje z innymi. Stosowane są różne techniki oceniania, a proces oceny skupia się na pozytywnych, a nie negatywnych, aspektach i sprawia, że uczeń staje się w nim partnerem dzięki samoocenie oraz ocenie rówieśniczej i kontrolowanej.

W **Czarnogórze**, oprócz otrzymywania ocen z zadań ustnych i pisemnych, uczniowie są oceniani także pod względem udziału w pracach grupowych, zaangażowania, motywacji, formy uczestnictwa i współpracy z innymi, oraz rozwiązywania problemów i wyników pracy zespołowej.

ROZDZIAŁ 4: KSZTAŁCENIE I FORMY WSPARCIA DLA NAUCZYCIELI

Nauczyciele odgrywają kluczową rolę w skutecznej realizacji nauczania przedsiębiorczości na poziomie szkół, przy czym można zakładać, że ważniejsze jest tu przekazywanie odpowiednich postaw i zachowań niż wiedzy. „Tego rodzaju kompetencje najlepiej nabywa się poprzez samodzielne poszukiwania i odkrycia, które umożliwiają uczniom wcielanie pomysłów w czyn. Są one trudne do przekazania za pomocą tradycyjnych metod dydaktycznych, w ramach których uczeń wydaje się być mniej lub bardziej biernym odbiorcą. Wymagają podmiotowego podejścia do ucznia i zajęć wykorzystujących praktyczne możliwości uczenia się od realnego świata. [...] Te zmiany będą wymagać istotnych reform w sposobie kształcenia samych nauczycieli” (Komisja Europejska, 2011a, ss. 2-3).

W związku z powyższym, w niniejszym rozdziale skupimy się na kształceniu i formach wsparcia dla nauczycieli, które pomagają im w przekazywaniu uczniom wiedzy w zakresie przedsiębiorczości oraz związanych z nią umiejętności i postaw.

Na początku przyjrzymy się, w jaki sposób przedsiębiorczość uwzględniona jest w kształceniu nauczycieli, a następnie w ich doskonaleniu zawodowym. W ostatniej części przeanalizujemy formy pomocy i inne rodzaje wsparcia, jakie oferują nauczycielom władze centralne, aby umożliwić im kształcenie uczniów w sposób nastawiony na przedsiębiorczość. Adresy przydatnych stron internetowych i publikacji zostały podane w aneksie.

4.1. Kształcenie nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie obowiązkowe w kształceniu nauczycieli

Jak podkreśla Komisja Europejska, „placówki kształcenia nauczycieli powinny [...] zapewniać bogaty kontekst uczenia się o, poprzez i na rzecz przedsiębiorczości. Powinny one umożliwiać przyszłym nauczycielom poznawanie i rozwijanie różnych technik dydaktycznych opartych na aktywnych metodach uczenia się oraz gotowości do eksperymentowania i, „próbowania nowych rzeczy”, czerpiąc z szerokiej gamy kontekstów uczenia się, zarówno w ramach instytucjonalnych, jak i przede wszystkim poza nimi” (Komisja Europejska, 2011a, s. 23). W niniejszym punkcie omówione zostanie nauczanie przedsiębiorczości w kształceniu nauczycieli.

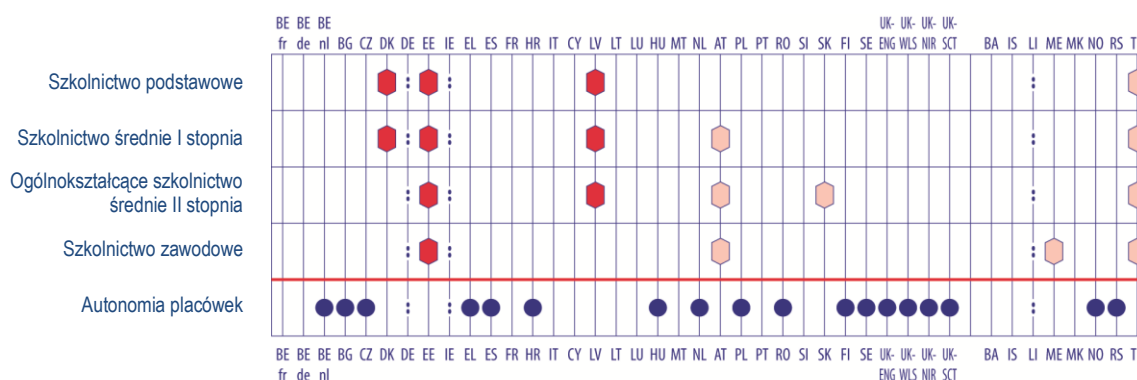
Rysunek 4.1 pokazuje, że w blisko połowie systemów edukacji placówki kształcenia nauczycieli mogą swobodnie decydować o tym, czy włączać nauczanie przedsiębiorczości do programów studiów, a jeśli się na to zdecydują, mają one również swobodę ustalania, w jaki sposób jest to realizowane. Ponadto w ponad jednej trzeciej krajów lub regionów włączanie nauczania przedsiębiorczości do programów kształcenia nauczycieli nie podlega żadnym przepisom, w związku z czym na szczeblu centralnym w ponad trzech czwartych krajów lub regionów, których to dotyczy, dostępnych jest niewiele dodatkowych informacji.

Pomimo braku centralnych przepisów dotyczących nauczania przedsiębiorczości, zdarza się, że niektóre placówki kształcące nauczycieli uwzględniają nauczanie tego zagadnienia w swoich programach, czego dowodzą poniższe przykłady.

W **Finlandii**, w której placówki cieszą się autonomią w odniesieniu do włączania nauczania przedsiębiorczości do programów kształcenia nauczycieli, ponad trzydzieści organizacji opracowało wspólnie programy nauczania oraz nowe modele i narzędzia dydaktyczne dotyczące przedsiębiorczości w kształceniu nauczycieli w ramach projektu „YVI - Nauczanie przedsiębiorczości dla nauczycieli”.

W **Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii** na wydziałach pedagogicznych wprowadzono obowiązkowe nauczanie przedsiębiorczości dla przyszłych nauczycieli matematyki i innych przedmiotów ścisłych szkół średnich pierwszego stopnia. Również od przyszłych nauczycieli ekonomii i mechaniki w ogólnokształcącym szkolnictwie średnim drugiego stopnia oraz w szkolnictwie zawodowym wymaga się zaliczenia nauczania przedsiębiorczości w ramach studiowanych przez nich kierunków.

Rysunek 4.1: Nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie obowiązkowe w kształceniu nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15

■ Obowiązkowe dla wszystkich przyszłych nauczycieli □ Obowiązkowe dla niektórych przyszłych nauczycieli

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Rysunek nie uwzględnia programów kształcenia nauczycieli określonych dziedzin związanych z przedsiębiorczością jako ścieżką kariery (np. przedmiotów ekonomicznych).

Przedstawiona na rysunku autonomia placówek odnosi się tylko do nauczania przedsiębiorczości jako zagadnienia obowiązkowego. Możliwe jest istnienie określonych standardów dotyczących innych aspektów kształcenia nauczycieli.

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Belgia (BE de): Kształcenie nauczycieli realizowane jest jedynie dla przyszłych nauczycieli szkół podstawowych.

Wielka Brytania (WLS / NIR, SCT): Oficjalne dokumenty na poziomie centralnym stanowią, iż nowi nauczyciele muszą być w stanie realizować dla wszystkich uczniów pełny program nauczania, którego częścią jest nauczanie przedsiębiorczości, chociaż nie jest ono wyraźnie wymienione. W związku z tym na rysunku uznaje się, że w powyższych jurysdykcjach obowiązuje autonomia placówek.

Zaledwie siedem systemów edukacji traktuje nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie obowiązkowe w kształceniu nauczycieli, przynajmniej w przypadku niektórych grup nauczycieli.

W trzech krajach wszyscy przyszli nauczyciele szkół określonych poziomów muszą zdobyć przygotowanie do nauczania przedsiębiorczości. Dotyczy to wszystkich przyszłych nauczycieli w Estonii, nauczycieli szkół podstawowych i ogólnokształcących szkół średnich na Łotwie oraz szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia w Danii.

W czterech krajach jedynie przyszli nauczyciele niektórych przedmiotów muszą zdobyć przygotowanie do nauczania przedsiębiorczości. W Austrii to zagadnienie jest obowiązkowe jedynie dla przyszłych nauczycieli geografii i ekonomii w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym i zawodowym. W kraju tym obecnie prowadzona jest reforma systemu kształcenia nauczycieli i większość nowych związanych z tym programów nauczania, które mają obowiązywać od roku akademickiego 2016/17, nie została jeszcze opublikowana. Na Słowacji do nauczania przedsiębiorczości przygotowani są tylko przyszli nauczyciele przedmiotów zawodowych lub technicznych w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia, natomiast w Czarnogórze obowiązek ten ograniczony jest do przyszłych nauczycieli przedsiębiorczości w kształceniu zawodowym w szkołach. W Turcji nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowym zagadnieniem wyłącznie dla kandydatów do zawodu na studiach nauczycielskich pierwszego stopnia na wydziałach nauk społecznych.

Przyjęty niedawno w Serbii „Plan działania na rzecz realizacji strategii wspierania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw” (patrz punkt 2.1) przewiduje wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości do programów kształcenia nauczycieli.

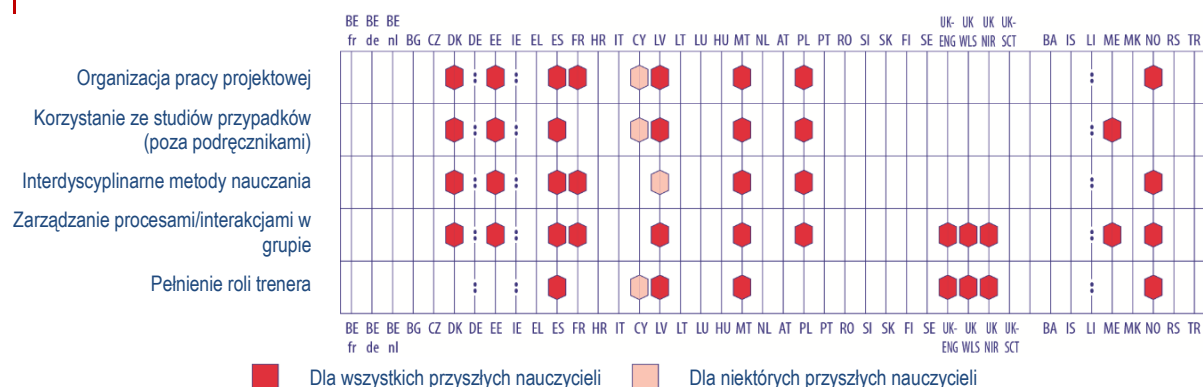
„Przedsiębiorcze” podejście do nauczania

Biorąc pod uwagę wyniki badań i szeroką definicję nauczania przedsiębiorczości przyjętą przez Tematyczną Grupę Roboczą Komisji Europejskiej (patrz punkt 1.1), można uznać, że nauczyciel o „przedsiębiorczym” nastawieniu do nauczania (tj. nauczyciel pełniący rolę trenera oraz pomagający uczniom realizować ich pomysły i podejmować własne decyzje) musi posiadać pięć zasadniczych umiejętności. Są to:

- stosowanie metod opartych na projektach;
- praca nad studiami przypadków (poza korzystaniem z podręczników);
- stosowanie interdyscyplinarnego podejścia;
- zarządzanie procesami grupowymi i interakcjami w grupach;
- pełnienie roli trenera (w odróżnieniu od wykładowcy).

W programach kształcenia nauczycieli umiejętności te niekoniecznie muszą być związane bezpośrednio z nauczaniem przedsiębiorczości i mogą się odnosić do wielu nauczanych przedmiotów, niemniej opanowanie tych umiejętności jest niezbędne, aby móc zaangażować studentów w „przedsiębiorcze” podejście do nauczania.

Rysunek 4.2: Umiejętności kluczowe dla „przedsiębiorczego” podejścia do nauczania w kształceniu nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

„Przedsiębiorcze” podejście do nauczania: podejście do nauczania, w ramach którego nauczyciel pełni rolę trenera oraz pomaga uczniom realizować ich pomysły i podejmować własne decyzje. Tego rodzaju podejście może dotyczyć nauczyciela każdego przedmiotu.

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Belgia (BE de): Kształcenie nauczycieli realizowane jest jedynie dla przyszłych nauczycieli szkół podstawowych.

Jak pokazuje rysunek 4.2, wytyczne na poziomie centralnym w zaledwie trzynastu krajach lub regionach wymieniają konieczność wspierania nauczycieli podczas ich kształcenia w zakresie niektórych umiejętności. Co najmniej cztery z tych umiejętności należy przekazywać wszystkim nauczycielom w Danii, Estonii, Hiszpanii, na Łotwie, Malcie, w Polsce i w Norwegii (w Hiszpanii i na Malcie dotyczy to nawet wszystkich pięciu umiejętności). W większości przypadków wytyczne te obejmują nauczycieli wszystkich przedmiotów, zarówno szkół podstawowych, jak i średnich. Tak dzieje się w Danii, Estonii, Hiszpanii, Francji, na Malcie, w Polsce, Wielkiej Brytanii (w Anglii, Walii i Irlandii Północnej), Czarnogórze i Norwegii. Prawie taka sama sytuacja ma miejsce na Łotwie, przy czym wszyscy kandydaci do zawodu muszą zdobyć doświadczenie w zakresie nauczania interdyscyplinarnego za wyjątkiem tych, którzy podejmą pracę w szkołach zawodowych. W cypryjskich wytycznych na poziomie centralnym rozwój umiejętności dotyczących organizacji prac projektowych i korzystania ze studiów przypadków ogranicza się do kształcenia nauczycieli szkół zawodowych, natomiast pełnienie roli trenera – do nauczycieli ogólnokształcących szkół średniego stopnia.

Jak już wspomniano, placówki kształcące nauczycieli posiadają znaczną autonomię w opracowywaniu programów nauczania, a w szczególności w doborze metod dydaktycznych. Dlatego fakt, że niektóre umiejętności nie są wymienione w wielu dokumentach centralnych nie musi oznaczać, że poszczególne placówki nie realizują zajęć pozwalających nauczycielom je rozwijać.

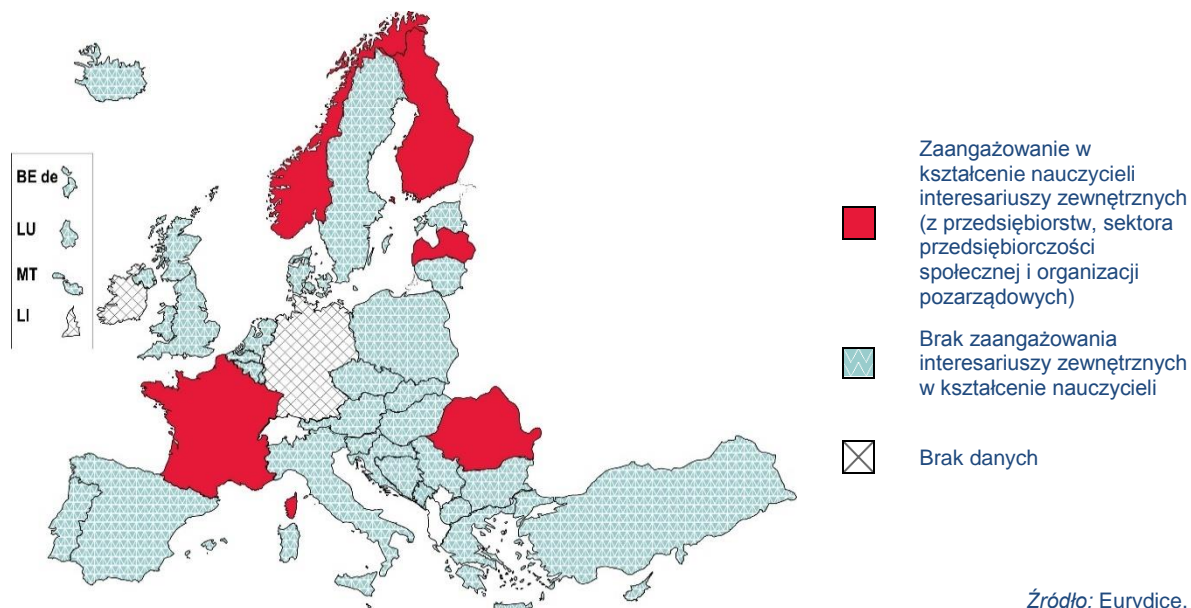
Dla przykładu na **Węgrzech**, gdzie na poziomie centralnym nie istnieją wytyczne dotyczące tych umiejętności, Instytut Badań Edukacyjnych i Rozwoju przeprowadził badanie, które wykazało, czego nauczają placówki kształcenia nauczycieli. Umiejętność organizacji projektów stanowi element kształcenia wszystkich nauczycieli szkolnych, podczas gdy zarządzanie procesami i interakcjami występuje jedynie w programach nauczania przyszłych nauczycieli szkół podstawowych, a korzystanie ze studiów przypadków ogranicza się do kandydatów na nauczycieli przedmiotów humanistycznych, języków obcych i sztuki w szkołach średnich drugiego stopnia.

Powiązania pomiędzy kształceniem nauczycieli a interesariuszami związanymi z przedsiębiorczością

Istnieją dwa główne sposoby zapewniające przyszłym nauczycielom styczność z rzeczywistym światem przedsiębiorczości:

- zapraszanie interesariuszy zewnętrznych związanych z przedsiębiorczością do uczestniczenia w kształceniu nauczycieli;
- organizowanie w ramach programów nauczania wizyt w przedsiębiorstwach, przedsiębiorstwach społecznych i organizacjach pozarządowych, co umożliwia przyszłym nauczycielom zapoznanie się z wyzwaniami stojącymi przed przedsiębiorcami, stosowanymi przez nich metodami pracy i posiadanymi przez nich umiejętnościami.

Rysunek 4.3: Zaangażowanie interesariuszy zewnętrznych w kształcenie nauczycieli szkół podstawowych i średnich, zgodnie z zaleceniami/wytycznymi na poziomie centralnym, 2014/15

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Belgia (BE de): Kształcenie nauczycieli realizowane jest jedynie dla przyszłych nauczycieli szkół podstawowych.

Jak pokazano na rysunku 4.3, **zaangażowanie interesariuszy zewnętrznych** (przedsiębiorstw, przedsiębiorstw społecznych i organizacji pozarządowych) występuje w zaleceniach lub wytycznych na poziomie centralnym zaledwie w pięciu krajach: we Francji, na Łotwie, w Rumunii, Finlandii i Norwegii, przy czym na Łotwie zalecenia te nie dotyczą kształcenia przyszłych nauczycieli szkół podstawowych.

W Wielkiej Brytanii (w Szkocji) najnowsze zalecenia dotyczące standardów zawodowych nauczycieli, które mają być ogłoszone w roku akademickim 2015/16, zawierać będą również wytyczne dotyczące tej kwestii.

Należy jednak zauważyć, że kilka krajów deklaruje, iż interesariusze zewnętrzni uczestniczą w kształceniu nauczycieli pomimo braku centralnych wytycznych. Na przykład w Belgii (we Wspólnotach Francuskiej i Niemieckojęzycznej) Agencja Przedsiębiorczości i Innowacji (*Agence pour l'entreprise et l'innovation* [AEI], znana uprzednio jako *Agence de stimulation économique*) zaangażowana jest w działania niektórych pilotażowych placówek kształcenia nauczycieli poprzez zapewnianie ich studentom stypendiów na realizację projektów z zakresu przedsiębiorczości. W Estonii i na Łotwie organizacja *Junior Achievement* promuje ponadto „przedsiębiorcze” nastawienie w kształceniu nauczycieli, zapewniając placówkom wsparcie w postaci zarówno wykładowców, jak i zajęć związanych z projektami. W Czarnogórze zaangażowanie interesariuszy zewnętrznych jest jednym z kryteriów oceny wszystkich uczelni.

Wizyty w przedsiębiorstwach, przedsiębiorstwach społecznych i organizacjach pozarządowych stwarzają przyszłym nauczycielom możliwości zapoznania się z ich działalnością i lepszego zrozumienia pojawiających się problemów. Jednakże metoda ta nie jest obecnie wymieniona w żadnych głównych zaleceniach władz na poziomie centralnym, chociaż w Rumunii oraz w Bośni i Hercegowinie organy centralne planują uwzględnić konieczność tego rodzaju wizyt w swoich zaleceniach dla kandydatów do zawodu. W Austrii nie istnieją w tym zakresie żadne zalecenia czy wytyczne, niemniej nauczyciele mają możliwość odwiedzania przedsiębiorstw w ramach niektórych przedmiotów (np. „ekonomii dla nauczycieli”).

4.2. Doskonalenie zawodowe nauczycieli

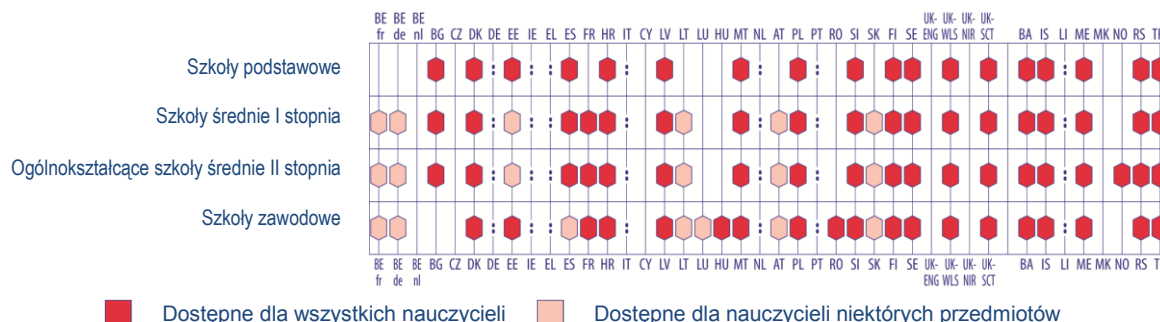
Dla rozwoju nauczania przedsiębiorczości w szkołach ważne jest nie tylko kształcenie przyszłych nauczycieli, ale również zapewnienie nauczycielom już pracującym możliwości poznania tej tematyki lub podnoszenia związanej z nią wiedzy i umiejętności. „O ile kształcenie nauczycieli stwarza kohortę pedagogów nowo przygotowanych w zakresie przedsiębiorczości, niezbędne jest odpowiednie doskonalenie zawodowe umożliwiającej całej kadry nauczycielskiej rozwijanie wymaganych kompetencji i zapewniającej dalsze wsparcie tym, którzy skorzystali z tej możliwości podczas studiów nauczycielskich” (Komisja Europejska, 2011a, s. 51). W związku z powyższym w niniejszym punkcie omówione zostanie doskonalenie zawodowe nauczycieli.

Kursy doskonalenia zawodowego nauczycieli

Rysunek 4.4 pokazuje, że w dwudziestu ośmiu krajach lub regionach organizowane są kursy doskonalenia zawodowego nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości. W piętnastu z nich są one dostępne dla wszystkich nauczycieli – od szkół podstawowych po średnie drugiego stopnia, w tym zawodowych (w Danii, Chorwacji, na Łotwie, Malcie, w Polsce, Słowenii, Finlandii, Szwecji, Wielkiej Brytanii [w Walii i Szkocji], Bośni i Hercegowinie, Islandii, Czarnogórze, Serbii i Turcji). W Bułgarii i Hiszpanii kursy doskonalenia zawodowego dostępne są dla wszystkich nauczycieli szkół ogólnokształcących, przy czym w niektórych hiszpańskich Wspólnotach Autonomicznych prowadzi się je również dla nauczycieli szkół zawodowych. We Francji są one organizowane dla wszystkich nauczycieli z wyjątkiem szkół podstawowych, natomiast w Estonii dla wszystkich nauczycieli z wyjątkiem szkół średnich ogólnokształcących, w których są one ograniczone do nauczycieli przedmiotów z obszaru nauk społecznych, ekonomii i matematyki.

W kolejnych pięciu krajach lub regionach stworzono możliwości doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości dla nauczycieli szkół ogólnokształcących drugiego stopnia oraz szkół zawodowych, niemniej możliwości te są ograniczone do nauczycieli konkretnych przedmiotów. We Wspólnotach Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii ograniczają się one do nauczycieli ekonomii i nauk społecznych, oraz do nauczycieli przedmiotów technicznych i zawodowych. W Austrii są one dostępne jedynie dla nauczycieli ekonomii i przedsiębiorczości, a na Litwie dla nauczycieli geografii i ekonomii. Na Słowacji z doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości skorzystać mogą tylko nauczyciele matematyki, wiedzy o społeczeństwie, etyki i informatyki ze szkół średnich pierwszego i drugiego stopnia, oraz nauczyciele zawodowych przedmiotów technicznych ze szkół średnich drugiego stopnia.

Rysunek 4.4: Dostępność kursów doskonalenia zawodowego ściśle związanych z nauczaniem przedsiębiorczości dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich, 2014/15

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Rysunek nie uwzględnia kursów doskonalenia zawodowego w zakresie wybranych szczegółowych aspektów nauczania przedsiębiorczości (np. znajomości zagadnień finansowych, uczenia się opartego na współpracy, indywidualizacji nauczania, czy uczenia się w oparciu o projekty).

Objaśnienia dotyczące poszczególnych krajów

Republika Czeska: Kursy doskonalenia zawodowego ograniczone do znajomości zagadnień finansowych dostępne są dla wszystkich nauczycieli.

Grecja, Włochy, Holandia i Portugalia: Informacje na poziomie centralnym nie są dostępne.

Hiszpania: W niektórych Wspólnotach Autonomicznych kursy doskonalenia zawodowego są dostępne dla nauczycieli szkół zawodowych.

W trzech krajach lub regionach doskonalenie zawodowe w zakresie nauczania przedsiębiorczości ogranicza się do nauczycieli szkół zawodowych. Na Węgrzech i w Rumunii dostępne jest dla wszystkich nauczycieli z tego sektora, natomiast w Luksemburgu jedynie dla nauczycieli ekonomii i komunikacji.

W Norwegii zajęcia takie dostępne są wyłącznie dla nauczycieli ogólnokształcących szkół średnich drugiego stopnia.

Kursy doskonalenia zawodowego mogą być realizowane na różne sposoby. Programy szkoleń często zmieniają się z roku na rok, a same zajęcia mogą być organizowane przez ministerstwa edukacji, przez wyznaczone przez nie podmioty albo przez uczelnie. W niektórych krajach lub regionach są one organizowane przez instytucje zajmujące się propagowaniem nauczania przedsiębiorczości.

We Francji, na przykład, Centrum Studiów i Badań nad Partnerstwami z Biznesem i Przedstawicielami Zawodów (*Centre d'études et de recherches sur les partenariats avec les entreprises et les professions* [CERPEP]) jest głównym organizatorem kursów doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości i obecnie rozszerza swoją działalność, podobnie jak Akademia Przedsiębiorczości Społecznej (*Social Enterprise Academy*) w Wielkiej Brytanii (w Szkocji). We Wspólnotach Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii, Agencja Przedsiębiorczości i Innowacji planuje rozwój doskonalenia zawodowego nauczycieli w ramach strategii na lata 2014-2020. W Bułgarii, Estonii, Francji, na Litwie, Malcie, w Polsce, Portugalii, Słowenii, Finlandii i Serbii ważną rolę w rozwijaniu doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości odgrywa organizacja *Junior Achievement*, podczas gdy w Rumunii szkolenia prowadzone są w ramach kontynuacji działań zakończonych projektów (np. projektu „przedsiębiorstwo uczniowskie” [*Firma de exercitiu*]). W Wielkiej Brytanii (w Walii) Uniwersytet Południowej Walii opracował w imieniu rządu walijskiego „Krajowe ramy doskonalenia zawodowego nauczycieli na rzecz przedsiębiorczości młodzieży” (*Youth Entrepreneurship National CPD Framework*).

W Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii opracowano plany szkoleń dla nauczycieli szkół zawodowych w ramach programu działań Centrum kształcenia i szkolenia zawodowego, chociaż nie udało się ich zrealizować z powodu braku środków finansowych. Niemniej w latach 2012/13 i 2013/14, w ramach udziału Biura ds. rozwoju edukacji w projekcie dotyczącym opracowania kursów doskonalenia zawodowego nauczycieli, prowadzonym przez *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECLE), zrealizowano obowiązkowe szkolenia z zakresu nauczania przedsiębiorczości dla nauczycieli szkół średnich.

W Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze, Macedonii, Serbii i Turcji kursy doskonalenia zawodowego przygotowano przy wsparciu SEECEL i współfinansowaniu unijnego Instrumentu Pomocy Przedakcesyjnej (IPA). Są one obecnie pilotowane w niektórych szkołach podstawowych i średnich w każdym z tych krajów (patrz punkt 2.2.3).

Wizyty w przedsiębiorstwach

W niektórych krajach wizyty w przedsiębiorstwach w ramach doskonalenia zawodowego nauczycieli są organizowane fakultatywnie. Ich celem jest zapewnienie nauczycielom bezpośrednich doświadczeń umożliwiających lepsze rozumienie umiejętności, których pracodawcy wymagają od przyszłych pracowników oraz wzmocnienie powiązań pomiędzy edukacją a pracą zawodową. Nauczyciele mają również możliwość obserwowania, w jaki sposób działają przedsiębiorstwa, co przekłada się na pomysły dotyczące innowacyjnych metod nauczania i poradnictwa zawodowego.

W **Republice Czeskiej** w sierpniu 2014 r. Fundusz Doskonalenia Zawodowego (FDV), organizacja podlegająca Ministerstwu Pracy i Spraw Społecznych, uruchomił projekt pod nazwą „Staże w przedsiębiorstwach – praktyki edukacyjne 2” (*Stáže ve firmách – vzdělávání praxí 2*). Jednym z rezultatów tego projektu, który zakończył się we wrześniu 2015 r., jest Krajowy katalog staży, będący ogólnodostępną platformą internetową, mającą na celu oferowanie potencjalnym kandydatom możliwości odbycia stażu.

W **Estonii** *Junior Achievement Estonia* organizuje dni staży towarzyszących, głównie dla nauczycieli ekonomii i przedsiębiorczości.

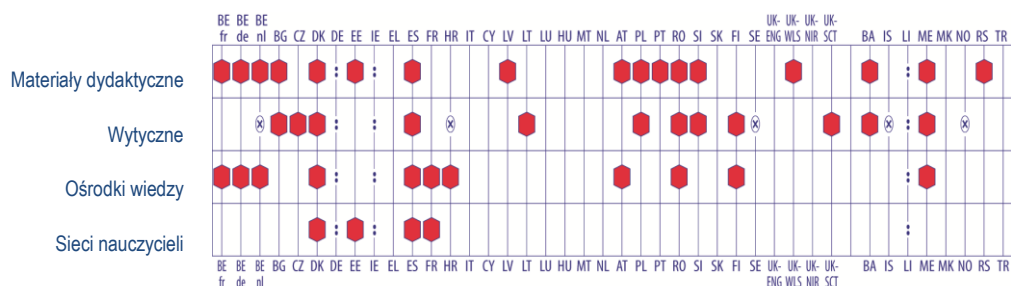
We **Francji** CERPEP organizuje trwające od jednego do pięciu dni wizyty kadry nauczycielskiej w przedsiębiorstwach.

W **Wielkiej Brytanii (w Szkocji)**, w ramach programu „Doskonałość w edukacji poprzez związki z biznesem” (*Excellence in Education through Business Links* [EEBL]), organizowane są dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich trwające co najmniej dwa dni wizyty w przedsiębiorstwach.

4.3. Formy wsparcia dla nauczycieli

Władze centralne mogą również wspierać realizację nauczania przedsiębiorczości poprzez tworzenie - lub pomoc w tworzeniu - wspomagających pracę nauczycieli wytycznych, materiałów dydaktycznych, ośrodków wiedzy i sieci nauczycieli. Wszystkie przydatne adresy stron internetowych dotyczących pomocy dla nauczycieli (zarówno tych wspieranych przez władze centralne, jak i innych) dostępne są w aneksie.

Rysunek 4.5: Wsparcie dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich zapewniane przez władze na poziomie centralnym, 2014/15

⊗ Władze na poziomie centralnym nie zapewniają wytycznych dot. poszczególnych obszarów programu nauczania

Źródło: Eurydice.

Objaśnienia

Wytyczne: Rysunek nie uwzględnia wytycznych skupiających się na pojedynczych, szczegółowych aspektach nauczania przedsiębiorczości (np. znajomości zagadnień finansowych).

Ośrodki wiedzy: Rysunek nie uwzględnia ogólnych ośrodków zasobów edukacyjnych.

Wszystkie przydatne strony internetowe zawierające zasoby edukacyjne lub odniesienia do publikacji wydanych drukiem wyszczególniono w aneksie.

Objaśnienie dotyczące jednego kraju

Portugalia: Wytyczne dotyczące programów nauczania i materiałów dydaktycznych w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości są obecnie opracowywane.

Materiały dydaktyczne

Władze centralne najczęściej wspierają opracowywanie materiałów dydaktycznych. Robią to w różnej formie w siedemnastu krajach lub regionach. W niektórych z nich utworzono w tym celu partnerstwa strukturalne ze stowarzyszeniami specjalizującymi się w dziedzinie przedsiębiorczości. We Wspólnotach Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii władze współpracują w tym zakresie z Agencją Przedsiębiorczości i Innowacji, natomiast we Wspólnocie Flamandzkiej z VLAJO i UNIZO (Fundacją Edukacji i Przedsiębiorczości). W Austrii władze centralne przekazują środki na opracowywanie materiałów dydaktycznych EESI-*Impulsezentrum für Entrepreneurship Education*, a w Bośni i Hercegowinie wspierały projekt dotyczący systemów kształcenia opartych na przedsiębiorczości „*Entrepreneurial Learning Education Systems*” (ELES, 2014-2016), projekt współfinansowany ze środków unijnego Instrumentu Pomocy Przedakcesyjnej, w ramach którego opracowano materiały dydaktyczne.

Instytut Kształcenia i Szkolenia Zawodowego Republiki Słowenii zrealizował projekt pod nazwą „Otwieram drzwi” (*Vrata odpiram sam*), współfinansowany z Europejskich Funduszy Strukturalnych i budżetu państwa, który również obejmował opracowanie materiałów dydaktycznych.

W Danii i Czarnogórze władze centralne same stworzyły materiały dydaktyczne, które są dostępne na ich stronach internetowych. Władze w Bułgarii opracowały materiały przewidziane jedynie dla nauczycieli biorących udział w kursach doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości, natomiast w Estonii Ministerstwo Edukacji uczestniczyło w weryfikacji metodologii „Teatru Przedsiębiorczości”.

W Wielkiej Brytanii (w Walii) część budżetu przeznaczona na „Strategię na rzecz przedsiębiorczości młodzieży” (*Youth Entrepreneurship Strategy*) (patrz punkt 2.1) została wykorzystana do stworzenia materiałów dydaktycznych.

Władze centralne stosują również różne metody upowszechniania materiałów dydaktycznych związanych z nauczaniem przedsiębiorczości. W Danii są one dostępne w specjalnej części portalu Krajowego Centrum Zasobów Edukacyjnych, zarządzanego bezpośrednio przez rząd. W Estonii portal „Życie szkolne” (*Koolielu*), utworzony przez rząd i Fundację Technologii Informacyjnych w Edukacji, zapewnia dostęp do różnych pomocy dotyczących nauczania przedsiębiorczości. W Polsce, Portugalii, Rumunii i Serbii władze centralne prowadzą oficjalny spis zatwierdzonych podręczników, w tym tych do nauczania przedsiębiorczości, co przydaje określonego znaku jakości wybranym materiałom dydaktycznym. Hiszpańskie Krajowe Centrum Badań i Innowacji Edukacyjnych zachęca do tworzenia materiałów dydaktycznych, podczas gdy na Łotwie portal poświęcony edukacji szkolnej zapewnia dostęp do istniejących materiałów. W Słowenii niektóre materiały dydaktyczne i wytyczne, opracowane przez Instytut Kształcenia i Szkolenia Zawodowego oraz współfinansowane przez władze centralne, są dostępne na portalu internetowym „Słoweńska sieć edukacyjna”.

Należy oczywiście pamiętać, że opracowywanie materiałów dydaktycznych odbywa się również niezależnie od władz centralnych, co ma miejsce na przykład w Danii, Hiszpanii, na Litwie i w Norwegii, które wspominają o rosnącej liczbie materiałów dydaktycznych przygotowywanych przez prywatne wydawnictwa. Materiały takie opracowują ponadto niektóre organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, które często rozpowszechniają je bezpłatnie. Robi to na przykład *Junior Achievement* i SEECCEL, którego członkami są Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Macedonia, Serbia oraz Turcja.

Wytyczne dotyczące nauczania przedsiębiorczości

Wytyczne uzupełniają informacje zawarte w podstawie programowej dla szkół i stanowią bardziej szczegółową formę pomocy, taką jak propozycje organizacji pracy, planów lekcji, przykłady dobrych praktyk czy studia przypadków (więcej informacji na temat wytycznych w sprawie metod nauczania i uczenia się można znaleźć w punkcie 3.1.3).

Wytyczne dotyczące nauczania przedsiębiorczości są dostępne w dwunastu krajach lub regionach. W sześciu z nich stanowią one oddzielną publikację w wersji drukowanej (w Czechach) lub elektronicznej (w Danii, Finlandii, Wielkiej Brytanii [w Szkocji], Bośni i Hercegowinie oraz Czarnogórze). Na Litwie, w Polsce, Rumunii i Słowenii są one włączone do programów nauczania. W Hiszpanii ustawodawstwo krajowe definiuje siedem kluczowych kompetencji w szkołach podstawowych i średnich, które obejmują „inicjatywność i przedsiębiorczość”, określając powiązania między kompetencjami, treściami kształcenia i kryteriami oceny. Wytyczne istnieją również na poziomie Wspólnot Autonomicznych Hiszpanii, a w Bułgarii są one częścią zaleceń dotyczących kształcenia nauczycieli.

W pięciu krajach lub regionach (we Wspólnocie Flamandzkiej Belgii, Chorwacji, Szwecji, Islandii i Norwegii) nie istnieją zasadniczo żadne centralne wytyczne dla jakiegokolwiek obszaru programu nauczania.

Władze centralne zazwyczaj opracowują wytyczne dotyczące nauczania przedsiębiorczości we współpracy z innymi interesariuszami. Dla przykładu *Education Scotland* współpracowała z partnerami z sektora publiczno-prywatnego w ramach „Programu przedsiębiorczych szkół” (*Enterprising Schools Programme [Curriculo Solution, Young Enterprise Scotland itp.]*), czego efektem są wytyczne obejmujące lokalne studia przypadków, mające na celu podkreślenie pozytywnego wpływu rozwoju umiejętności związanych z przedsiębiorczością na pewność siebie i poczucie własnej wartości młodzieży, a także wskazanie możliwości rozwijania tych umiejętności w ramach całego programu nauczania.

W ramach krajowej strategii przedsiębiorczości (patrz punkt 2.1), Biuro ds. Rozwoju Edukacji oraz Centrum Kształcenia i Szkolenia Zawodowego w Macedonii mają zamiar zachęcać szkoły i nauczycieli do tworzenia wytycznych dla procesu kształcenia w szkołach podstawowych i średnich, zapewniając nauczycielom odpowiednie przygotowanie, a szkołom wsparcie finansowe.

Ośrodki wiedzy

Poza tradycyjnymi ośrodkami zasobów edukacyjnych, które zapewniają dostęp do materiałów dydaktycznych w zakresie różnych przedmiotów ujętych w programie nauczania, w tym przedsiębiorczości, w jedenastu krajach lub regionach działają instytucje, które pełnią rolę ośrodków wiedzy w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Większość z nich zapewnia dostęp do swoich zasobów za pośrednictwem stron lub portali internetowych i jest wspierana finansowo przez władze centralne.

We **Wspólnotach Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii** rolę ośrodka wiedzy zajmującego się rozwojem nauczania przedsiębiorczości pełni od 2007 r. Agencja ds. Aktywizacji Gospodarczej, w której utworzono nowe stanowisko „specjalisty ds. podnoszenia świadomości i propagowania ducha przedsiębiorczości” (*Agent de sensibilisation à l'esprit d'entreprendre [ASEE]*). Jego obowiązki obejmują regularne spotkania z dyrektorami szkół i kadrami nauczycielską w celu uświadamiania im znaczenia regionalnych strategii na rzecz przedsiębiorczości, propagowania nauczania przedsiębiorczości oraz doradztwa w zakresie dostępnych zasobów.

We **Wspólnocie Flamandzkiej Belgii** rolę ośrodków wiedzy pełnią VLAJO i UNIZO. Obie te organizacje otrzymują fundusze strukturalne od rządu flamandzkiego.

W **Danii** Krajowe Centrum Zasobów Edukacyjnych jest odpowiedzialne za rozwój nowych zasobów służących transferowi wiedzy do szkół, co obejmuje również nauczanie przedsiębiorczości, ponieważ jest ono częścią programu nauczania. Konsultanci dydaktyczni Centrum, zatrudniani przez Ministerstwo ds. Dzieci, Edukacji i Równouprawnienia, zapewniają szkołom oraz gminom wsparcie i doradztwo obejmujące różną tematykę, w tym nauczanie przedsiębiorczości. Regionalne centra zasobów edukacyjnych działają w ścisłej współpracy z Duńską Fundacją Przedsiębiorczości (FFE), którą utworzono w 2010 r. w celu informowania nauczycieli o dostępnych materiałach w zakresie nauczania przedsiębiorczości.

W **Hiszpanii**, gdzie Wspólnoty Autonomiczne pełnią rolę władz edukacyjnych na poziomie centralnym, funkcję ośrodków wiedzy wypełniających lukę między polityką a praktyką oraz zachęcających szkoły do nauczania przedsiębiorczości zleca się organizacjom publicznym, prywatnym i pozarządowym. Od kilku lat liczba tych instytucji stale rośnie. W niektórych Wspólnotach Autonomicznych działają one w ramach rządów lokalnych (np. *Xarxa d'emprenadoria* w Katalonii i *Cultura Emprededora* w Estremadurze), podczas gdy w innych są zarządzane przez organizacje lub stowarzyszenia wspierane przez Wspólnoty.

We **Francji** w 2001 r. powstało Obserwatorium Praktyk Dydaktycznych w Nauczaniu Przedsiębiorczości (*Observatoire des pratiques pédagogiques en entrepreneuriat* [OPPE]), którego celem jest zbieranie informacji i doświadczeń dotyczących nauczania przedsiębiorczości w szkolnictwie średnim drugiego stopnia. Obserwatorium zostało utworzone jako wspólna inicjatywa byłego Ministerstwa ds. Młodzieży, Edukacji i Badań Naukowych, Ministerstwa Gospodarki, Finansów i Przemysłu oraz Agencji ds. Rozwoju Przedsiębiorstw (*Agence pour la création d'entreprises* [APCE]) i Akademii Przedsiębiorczości. Prowadzony przez APCE portal OPPE jest obecnie bazą pomocy edukacyjnych dla nauczania przedsiębiorczości. Ponadto OPPE organizuje również coroczne konferencje dotyczące tego przedmiotu nauczania.

W **Chorwacji** Ministerstwo Edukacji współpracuje z SEECEL za pośrednictwem Agencji Edukacji i Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli.

W **Austrii** EESI-*Impulsezentrum für Entrepreneurship Education*, wspierane przez Ministerstwo Edukacji i Spraw Kobiet, stanowi krajowy ośrodek wiedzy dla nauczania przedsiębiorczości, zapewniając dostęp do elektronicznych materiałów dydaktycznych opracowanych we współpracy z Inicjatywą na rzecz Nauczania Przedsiębiorczości (IFTE) oraz innymi interesariuszami. Od 2011 r. ośrodek ten prowadzi program „Certyfikacji EESI w obszarze przedsiębiorczości dla szkół”. Koordynatorzy EESI dostępni są na poziomie regionalnym, gdzie zapewniają koordynację i zarządzanie projektami dotyczącymi przedsiębiorczości.

W **Rumunii** utworzono piętnaście ośrodków regionalnych, których celem jest rozpowszechnianie materiałów dydaktycznych i metodyk opracowanych w ramach projektu „Przedsiębiorstwo uczniowskie” (*Firma de exercitiu*), współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w latach 2007-2013. Władze centralne wspierają działania tej regionalnej sieci, organizując konkursy o tematyce związanej z przedsiębiorczością oraz monitorują wpływ tych działań na rozwijanie ducha przedsiębiorczości.

W **Finlandii** YES – Wirtualne Środowisko Uczenia się Przedsiębiorczości jest darmowym serwisem utworzonym w 2001 r. ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Działa ono jako ośrodek wiedzy w poszczególnych regionach. Do jego powstania przyczyniła się Krajowa Rada Edukacji, która nadal finansuje jego działalność szkoleniową. Głównymi autorami treści serwisu (za wyjątkiem doskonalenia zawodowego nauczycieli) są obecnie różni interesariusze regionalni i lokalni.

W **Czarnogórze** utworzono w grudniu 2013 r. w trzech miastach (Bijelom Polju, Beranach i Mojkovacu) Centrum Przedsiębiorczości (*Preduzetnički Centar*), a w październiku 2015 r. w kolejnym (w Barze). Jest ono wspierane przez władze centralne oraz zapewnia specjalistyczne wsparcie w opracowywaniu pomysłów związanych z przedsiębiorczością i organizuje działania w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli.

W Wielkiej Brytanii nie istnieje ośrodek wiedzy związany z nauczaniem przedsiębiorczości, niemniej w Walii i Szkocji utworzono specjalne strony internetowe, które nie tylko zapewniają informacje związane z tą tematyką, ale również zachęcają do wymiany doświadczeń przy wsparciu specjalistycznych instytucji.

W **Wielkiej Brytanii (w Walii)** Uniwersytet Południowej Walii jest wykonawcą założeń rządu walijskiego dotyczących krajowego ośrodka związanego z doskonaleniem zawodowym nauczycieli na rzecz przedsiębiorczości młodzieży (*Youth Entrepreneurship National CPD Hub*), który docelowo ma stać się stałym ogólnowalijskim ośrodkiem dla nauczycieli, za pośrednictwem którego będą mogli dzielić się wiedzą i doświadczeniem z obszaru włączania przedsiębiorczości do nauczania.

We wrześniu 2015 r. w **Wielkiej Brytanii (w Szkocji)** uruchomiono stronę internetową „Przedsiębiorcze szkoły Szkocji” (*Scotland's Enterprising Schools*). Została ona stworzona przez organizację charytatywną *Young Enterprise Scotland* w ramach programu „Szkocja potrafi” (*Scotland Can Do*) prowadzonego przez szkocki rząd. Strona ta stanowi platformę do dzielenia się dobrymi praktykami i udostępnia kadrze pedagogicznej pomocy edukacyjne wspierające przedsiębiorcze działania i przedsiębiorcze myślenie. Zachęca również szkoły do rozwijania ogólnoszkolnych postaw związanych z przedsiębiorczością.

Sieci nauczycieli

Sieci nauczycieli są najmniej rozwiniętym rodzajem wsparcia, chociaż mogłyby stanowić bardzo ważne i skuteczne narzędzie wymiany dobrych praktyk związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, ułatwiać dostęp do tej tematyki oraz stwarzać młodym nauczycielom możliwość nawiązywania kontaktów z bardziej doświadczonymi kolegami.

Obecnie działają zaledwie cztery sieci nauczycieli wspierane przez władze centralne.

W **Danii** Duńska Fundacja Przedsiębiorczości (FFE) stworzyła specjalistyczną sieć nauczycieli związaną z nauczaniem przedsiębiorczości o nazwie „Sieć na rzecz przedsiębiorczości w szkołach i edukacji” (NEIS), która jest dostępna dla wszystkich nauczycieli przedsiębiorczości, niezależnie od poziomu wykształcenia czy nauczanego przedmiotu.

W **Estonii** *Junior Achievement Estonia* zorganizowała sieć nauczycieli szkół podstawowych i średnich, którzy spotykają się raz do roku w celu omówienia problemów oraz podniesienia swoich umiejętności i wiedzy. Ponadto Stowarzyszenie Nauczycieli Ekonomii, które zrzesza przede wszystkim nauczycieli szkół średnich drugiego stopnia oraz, w mniejszym zakresie, stopnia pierwszego, również współpracuje ściśle z *Junior Achievement Estonia* w obszarze zagadnień związanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

W **Hiszpanii** sieci nauczycieli istnieją w niektórych Wspólnotach Autonomicznych. Na przykład w Estremadurze szkoły mogą przyłączać się do powstałej w 2011 r. „Sieci przedsiębiorczych szkół” (*Red Extremeña de Escuelas Emprendedoras*), pod warunkiem, że przedstawią trzyletni plan rozwoju określający cele, działania, interesariuszy i metody oceny. Szkoły i nauczyciele będący członkami sieci poddawani są procesowi akredytacji.

We **Francji** „Sieć wymiany wiedzy zawodowej w dziedzinie innowacji, badań i eksperymentów” (*Réseau d'échange de savoirs professionnels en innovation, en recherche et en expérimentation* [RESPIRE]) ma na celu wspieranie rozwoju współpracy oraz stworzenie społeczności praktyków, co obejmuje również zagadnienia przedsiębiorczości w szkołach. Sieć ta została utworzona w 2012 r. przez Ministerstwo Edukacji i ma już 3600 aktywnych członków.

Na koniec warto wspomnieć o niezależnej hiszpańskiej inicjatywie oddolnej, która nie korzysta ze wsparcia władz centralnych, czyli o „Przedsiębiorczych nauczycielach” (*Profesores emprendedores*), którą zainicjowała grupa nauczycieli przedsiębiorczości ze szkół zawodowych. Stanowi ona otwartą społeczność na Google+, w której nauczyciele mogą dzielić się materiałami i wymieniać opiniami na temat nauczania przedsiębiorczości.

ROZDZIAŁ 5: MIEJSCE NAUCZANIA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W CZTERECH KLUCZOWYCH OBSZARACH

Aby uznać, że nauczanie przedsiębiorczości zostało w pełni uwzględnione w szkolnych programach nauczania w Europie, musi wystąpić szereg różnych czynników. W ostatnim rozdziale omówimy podzbiór wskaźników określających obszary priorytetowe, które składają się na całościowe podejście do nauczania przedsiębiorczości we wszystkich aspektach polityki i praktyki. O ile przedstawiony raport analizuje po kolei każdy z tych obszarów, niniejszy rozdział i zawarte w nim tabele umożliwiają ogólny przegląd omówionych wcześniej czynników.

„Model progresji” przedstawiony na rysunku 5.1 prezentuje przegląd różnych elementów przyczyniających się do włączania nauczania przedsiębiorczości do programów nauczania. Ilustruje on ewolucję kluczowych aspektów, które są ważne dla ogólnego rozwoju nauczania przedsiębiorczości, nałożonych na kontinuum związanej z nim strategii – od etapu poprzedzającego strategię aż po końcowy etap wprowadzania jej do głównego nurtu.

Rysunek 5.1: Model progresji do analizy etapów rozwoju nauczania przedsiębiorczości (2010)

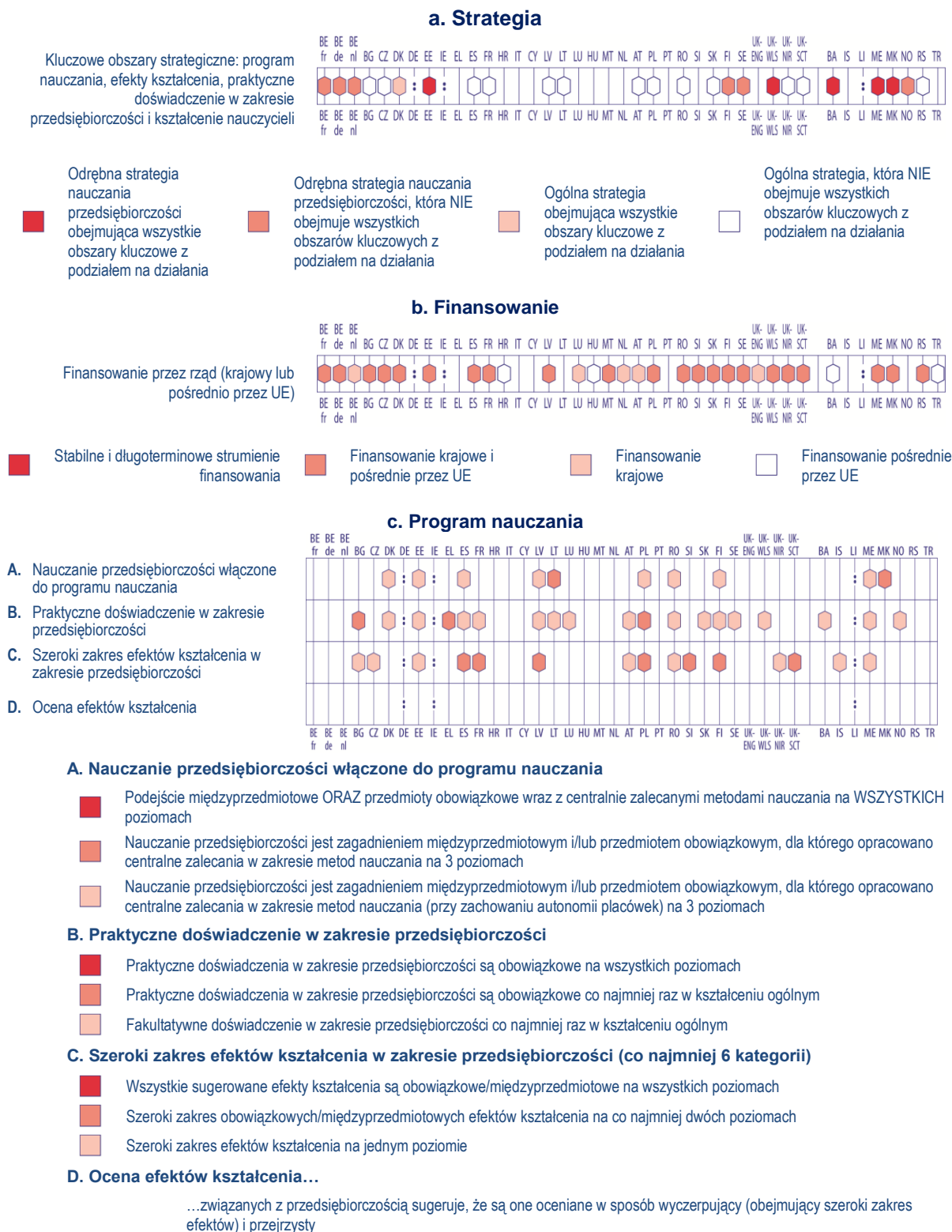
Etap	Czas realizacji	Najważniejsze aspekty
Poprzedzający strategię (na podstawie indywidualnej inicjatywy)	Początek	<ul style="list-style-type: none"> • Brak strategii • Brak lub niewielki zakres współpracy między ministerstwami • Brak przeznaczonych funduszy • Niewiele oznak podejść strategicznych do nauczania przedsiębiorczości w programie nauczania • Skupienie raczej na szkolnictwie średnim i konkretnych przedmiotach nauczania • Realizacja często poza godzinami lekcyjnymi jako zajęcia ponadprogramowe • Zależność od zapłać poszczególnych nauczycieli • Ograniczone dane dotyczące efektów kształcenia i oceny • Ograniczone kształcenie nauczycieli, materiały dydaktyczne i sieci współpracy
Opracowywanie strategii	0-2 lata	<ul style="list-style-type: none"> • Określenie i uzgodnienie celów nauczania przedsiębiorczości • Planowanie lub zainicjowanie podejścia strategicznego • Ustalenie mechanizmów współpracy między najważniejszymi ministerstwami • Rozplanowanie i analiza nauczania przedsiębiorczości; wskazanie przykładów dobrych praktyk • Ustalenie krajowych i unijnych źródeł finansowania • Włączenie nauczania przedsiębiorczości do programu nauczania jako zbioru kompetencji • Wskazanie pewnej liczby dobrych praktyk w kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli • Udostępnienie pewnej ilości informacji i materiałów dydaktycznych dla nauczycieli, np. wytycznych lub metod nauczania
Konsolidacja strategii – sukcesywne wdrażanie i rozwój praktyki	2-5 lat	<ul style="list-style-type: none"> • Określenie efektów kształcenia • Określenie celów i wskaźników nauczania przedsiębiorczości • Uzyskanie krajowego lub unijnego finansowania • Włączenie nauczania przedsiębiorczości do programu nauczania w ramach ogólnej koncepcji kształcenia, a także jako osobny przedmiot • Może być dostępne przygotowanie nauczycieli w ramach kształcenia lub doskonalenia zawodowego, z którego korzysta coraz więcej osób • Dostępne są sieci i materiały dydaktyczne dla nauczycieli
Wprowadzenie do głównego nurtu	5+ lat	<ul style="list-style-type: none"> • Realizacja ugruntowanej odrębnej lub ogólnej strategii obejmującej zakres działań dotyczących nauczania przedsiębiorczości • Stałe monitorowanie i regularna ocena nauczania przedsiębiorczości obejmująca jakość poszczególnych działań i związanych z nimi efektów kształcenia • Sprawne działanie mechanizmów finansowania • Dostępność wysokiej jakości nauczania przedsiębiorczości dla wszystkich uczniów na każdym poziomie i we wszystkich typach kształcenia • Przygotowywanie wszystkich nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości w ramach kształcenia i doskonalenia zawodowego • Dostępność ugruntowanych sieci i kompleksowych informacji na temat skutecznych metod nauczania oraz materiałów dydaktycznych

Objaśnienie

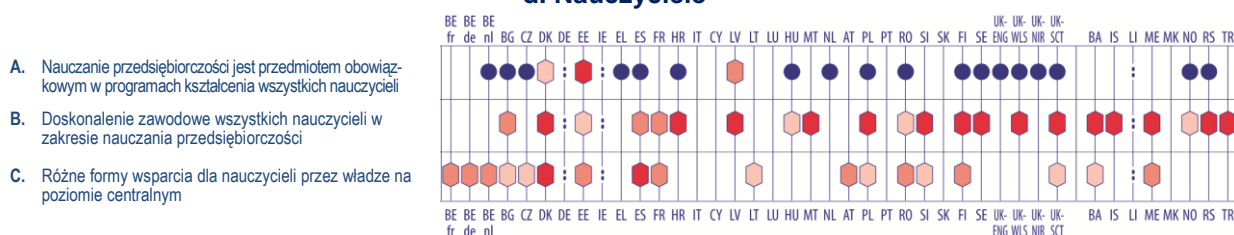
Podzbiór wskaźników zaczerpnięto z priorytetów wskazanych w „Modelu progresji” (2010) opracowanym przez przedstawicieli rządów i ekspertów w ramach spotkań Grupy Wysokiego Szczebla ds. wniosków dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

Poszczególne kraje i regiony rozpoczynają działania w zakresie rozwoju nauczania przedsiębiorczości z różnych pozycji. Co więcej, mogą one również znajdować się na różnych etapach realizacji poszczególnych aspektów polityki lub praktyki. Rysunek 5.2 przygotowano w oparciu o przedstawione w poprzednich rozdziałach dane dot. strategii, finansowania, programów nauczania i nauczycieli.

Rysunek 5.2: Miejsce nauczania przedsiębiorczości w czterech kluczowych obszarach - podsumowanie, 2014/15

d. Nauczyciele

A. Nauczanie przedsiębiorczości jest przedmiotem obowiązkowym w programach kształcenia wszystkich nauczycieli

- w odniesieniu do wszystkich 4 poziomów szkolnictwa (podstawowego, średniego I stopnia, ogólnokształcącego średniego II stopnia oraz zawodowego)
- w odniesieniu do co najmniej 3 poziomów szkolnictwa
- w odniesieniu do mniej niż 3 poziomów szkolnictwa
- autonomia instytucji w tym zakresie

B. Doskonalenie zawodowe wszystkich nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości

- w odniesieniu do wszystkich 4 poziomów szkolnictwa
- w odniesieniu do co najmniej 3 poziomów szkolnictwa
- w odniesieniu do mniej niż 3 poziomów szkolnictwa

C. Różne formy wsparcia dla nauczycieli realizowane przez władze na poziomie centralnym

- wszystkie 4 formy wsparcia (materiały dydaktyczne, wytyczne, ośrodki wiedzy i sieci nauczycieli)
- co najmniej 2 formy wsparcia, w tym albo ośrodki wiedzy lub sieci nauczycieli
- wytyczne (czasem w połączeniu z materiałami dydaktycznymi)

Źródło: Eurydice.

Objaśnienie

Kluczowe obszary, których dotyczą strategie, czyli program nauczania, efekty kształcenia, praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości i kształcenie nauczycieli, zostały wskazane na podstawie „Modelu progresji” (2010) (patrz Rysunek 5.1) oraz późniejszych zaleceń Tematycznej Grupy Roboczej w sprawie nauczania przedsiębiorczości.

5.1. Strategia

W niektórych krajach lub regionach opracowywane są kolejne strategie nauczania przedsiębiorczości, bazujące na poprzednich (we wszystkich trzech Wspólnotach Belgii, na Litwie, w Wielkiej Brytanii (w Walii), Czarnogórze i Norwegii), natomiast Była Jugosłowiańska Republika Macedonii wprowadziła właśnie swoją pierwszą strategię, która znajduje się w początkowej fazie opracowywania.

Kraje, w których strategie realizowane są już od kilku lat, mogły osiągnąć etap konsolidacji obejmujący stopniowe wdrażanie działań strategicznych i opracowywanie praktyk. Istotne aspekty etapu konsolidacji to: określenie efektów kształcenia, uzyskanie strumieni finansowania, stosowanie skutecznych metod nauczania oraz istnienie mechanizmów wsparcia dla nauczycieli, takich jak materiały dydaktyczne i ośrodki wiedzy. W niektórych krajach nie zastosowano jeszcze w ogóle strategicznego podejścia do nauczania przedsiębiorczości, podczas gdy w innych zrezygnowano ze stosowanych strategii.

Na podstawie „Modelu progresji” (patrz Rysunek 5.1) oraz wyników późniejszych badań przeprowadzonych w ramach Tematycznej Grupy Roboczej w sprawie nauczania przedsiębiorczości⁽¹⁴²⁾, za najważniejsze obszary, jakimi należy się zająć w ramach konkretnych działań związanych ze strategiami na rzecz nauczania przedsiębiorczości, uznano program nauczania, efekty kształcenia, praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości i kształcenie nauczycieli. Na Rysunku 5.2a można zweryfikować, czy strategie stosowane w poszczególnych krajach obejmują te kluczowe obszary, przy czym rysunek pokazuje, że tylko nieliczne obejmują wszystkie cztery: jest to pięć spośród jedenastu odrębnych strategii i jedna strategia ogólna.

⁽¹⁴²⁾ Komisja Europejska, 2014b.

Chociaż na pierwszy rzut oka można zauważyć, że wiele krajów posiada strategie nauczania przedsiębiorczości (patrz Rysunek 5.2a), należy tu wziąć pod uwagę dwa czynniki. Po pierwsze niektóre strategie ogólne obejmują nie więcej niż jedno czy dwa zobowiązania do działania, przez co nie są w stanie wykazać szerokiego oddziaływania. Ponadto dalsze cele mogą nie być widoczne lub mogą być uwzględnione w innych strategiach, co może utrudniać monitorowanie. Po drugie, o ile odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości obejmują więcej działań w ramach większej liczby zagadnień, nie zawsze znajduje to potwierdzenie w ich rzeczywistej realizacji. Większość strategii podkreśla działania dotyczące praktycznego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości, jednak w prawie połowie przypadków są one w bardzo niewielkim stopniu, bądź nie są wcale, potwierdzone realizacją.

Z przedstawionych danych można jednak wyciągnąć wniosek, że ogólny poziom realizacji [nauczania przedsiębiorczości] jest wyższy w krajach stosujących odrębne strategie, a najniższy w tych, które w ogóle nie posiadają strategii. Potwierdza to powszechne w całej Europie przekonanie, że odrębna strategia zapewnia bardziej spójne i wszechstronne podejście do nauczania przedsiębiorczości, przyczyniające się do jego skutecznej realizacji.

5.2 Finansowanie

W odniesieniu do finansowania nauczania przedsiębiorczości rysunek 5.2b pokazuje, że większość krajów europejskich czyni w tym zakresie znaczne postępy, zgodnie z „Modelem progresji”. Mimo to nadal konieczne jest wypracowanie w całej Europie stabilnych i długoterminowych strumieni finansowania, zapewniających wszechstronne podejście do nauczania przedsiębiorczości, w tym między innymi środki na realizację strategii, programów nauczania, kształcenie nauczycieli, czy rozwijanie współpracy z interesariuszami.

Większość krajów lub regionów (z których znaczna część realizuje odrębne lub ogólne strategie) pozyskuje środki na nauczanie przedsiębiorczości zarówno z krajowych, jak i unijnych (pośrednich) źródeł finansowania (przy czym finansowanie pośrednie, w porównaniu z bezpośrednim, zapewnia dostępność środków przez dłuższy czas). Pięć krajów lub regionów (Wspólnota Flamandzka Belgii, Luksemburg, Holandia, Austria i Wielka Brytania [Anglia]) korzysta jedynie z finansowania krajowego, natomiast cztery kraje (Chorwacja, Węgry, Bośnia i Hercegowina oraz Turcja) finansują opracowywanie i realizację nauczania przedsiębiorczości (a przede wszystkim związanych z tym strategii) wyłącznie ze źródeł unijnych (pośrednich).

5.3. Program nauczania

Jak pokazuje Rysunek 5.2c, kraje lub regiony będące na początkowym etapie wdrażania nauczania przedsiębiorczości wprowadzają zazwyczaj ten przedmiot jako „dodatek” do programu nauczania. Skupiają się one raczej na węższym jego rozumieniu, kładąc nacisk na uczenie się prowadzenia działalności gospodarczej. Przedsiębiorczość jest w tym przypadku nauczana w ramach określonych odrębnych przedmiotów na poziomie szkolnictwa średniego. Można zakładać, że późniejsze etapy opracowywania strategii prowadzą na ogół do coraz szerszego wprowadzania umiejętności związanych z przedsiębiorczością do całego programu nauczania, zamiast zajmowania się nimi wyłącznie w ramach odrębnego przedmiotu. Oznacza to również, że rozwijanie tych umiejętności powinno rozpoczynać się już na poziomie szkoły podstawowej. W tym zakresie wyniki niniejszego raportu ukazują pozytywną tendencję, gdyż nauczanie przedsiębiorczości zdaje się być coraz bardziej zintegrowane z programem nauczania już na tym poziomie. Dalsze wdrażanie nauczania przedsiębiorczości powinno oznaczać, że jest ono włączone do programu nauczania jako cel międzyprzedmiotowy albo ogólna koncepcja kształcenia, a także jako osobny przedmiot. Rysunek 5.2c pokazuje te kraje lub regiony, w których nauczanie przedsiębiorczości jest już włączone do programu nauczania jako cel międzyprzedmiotowy bądź przedmiot obowiązkowy na co najmniej trzech poziomach kształcenia, i w których odpowiednie metody dydaktyczne są zawarte w centralnych wytycznych.

Trudno jest ustalić, czy podczas lekcji stosowane są odpowiednie metody dydaktyczne, co ogranicza możliwość stwierdzenia, czy nauczanie przedsiębiorczości jest włączone do programu nauczania, czy też stanowi do niego dodatek. Ponadto w wielu krajach szkoły i nauczyciele cieszą się autonomią w wyborze metod nauczania. Należy również zaznaczyć, że o ile fakt, iż oficjalne dokumenty na poziomie centralnym wymieniają nauczanie przedsiębiorczości stanowi wskazówkę, że jest ono realizowane, to jednak stopień tej realizacji i stosowane podczas lekcji metody mogą się znacznie różnić. Niemniej jednak, jeżeli przedsiębiorczość jest wyraźnie wymieniona w programach nauczania, a związane z nią metody dydaktyczne są zalecane na poziomie centralnym, można zakładać, że władze oświatowe dokonały istotnych starań na rzecz upowszechnienia nauczania przedsiębiorczości.

Włączanie nauczania przedsiębiorczości do krajowych programów nauczania łączy się również z kwestią związanych z nim strategii i sposobów ich realizacji. W Rozdziale 2 omówiliśmy zarówno odrębne strategie szczegółowe, jak i te ogólne, z których pierwsze skupiają się wyłącznie na nauczaniu przedsiębiorczości, natomiast drugie mogą być związane z takimi obszarami, jak edukacja i szkolenia, młodzież, innowacyjność czy rozwój gospodarczy. Na ogół odrębne strategie nauczania przedsiębiorczości częściej zawierają działania związane z programem nauczania, a ich realizacja może wymagać reformy programowej. Reformy sprzyjające nauczaniu przedsiębiorczości mogą być również przeprowadzane w krajach, w których nie istnieją odpowiednie zobowiązania strategiczne, jak ma to miejsce w przypadku „Krajowego ramowego programu nauczania” na Malcie, który zawiera obszerne propozycje dotyczące włączenia nauczania przedsiębiorczości do programu nauczania.

Oprócz podejścia międzyprzedmiotowego i wytycznych dotyczących metod dydaktycznych, kolejnym ważnym czynnikiem umożliwiającym stwierdzenie, czy nauczanie przedsiębiorczości jest włączone do programu nauczania, jest istnienie wyraźnie zdefiniowanych efektów kształcenia dotyczących umiejętności związanych z przedsiębiorczością. Aby dokonać analizy tych trzech aspektów i aby móc stwierdzić, w jakim stopniu nauczanie przedsiębiorczości jest włączone do programu nauczania lub zintegrowane z nim na zasadzie międzyprzedmiotowej, przyjrzyliśmy się następującym kryteriom:

- Czy stosowane jest podejście międzyprzedmiotowe lub czy istnieją przedmioty obowiązkowe integrujące nauczanie przedsiębiorczości z programem nauczania na co najmniej trzech poziomach kształcenia (szkoła podstawowa, szkoła średnia pierwszego stopnia, ogólnokształcąca szkoła średnia drugiego stopnia oraz szkoła zawodowa)?
- Czy istnieją centralne wytyczne dotyczące metod dydaktycznych w nauczaniu przedsiębiorczości na co najmniej trzech poziomach kształcenia?
- Czy zdefiniowano szeroki zakres efektów kształcenia dla obszarów międzyprzedmiotowych lub przedmiotów obowiązkowych na co najmniej dwóch poziomach kształcenia i czy są one szczegółowo oceniane?

Żaden kraj ani region nie spełnia obecnie wszystkich powyższych kryteriów. Kilka krajów spełnia dwa pierwsze (międzyprzedmiotowe podejście i metody dydaktyczne). Na Litwie i w Macedonii wszyscy nauczyciele muszą stosować się do związanych z nimi wytycznych, natomiast w wielu innych krajach nauczyciele mogą sami decydować o tym, z których chcą korzystać (w Danii, Estonii, Hiszpanii, na Łotwie, w Polsce, Rumunii, Finlandii i Czarnogórze).

Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości są nadal rzadko włączone do programów nauczania. W około połowie krajów lub regionów są one fakultatywne, w związku z czym trudno jest stwierdzić, do jakiego stopnia są rozpowszechnione.

Jeżeli chodzi o efekty kształcenia, w niektórych krajach stosuje się szeroki ich zakres na co najmniej dwóch poziomach kształcenia (w Hiszpanii, Francji, na Łotwie, w Polsce, Słowenii, Finlandii i Wielkiej Brytanii [w Szkocji]), jednakże nie jest to zakres wyczerpujący. Nawet jeśli w niektórych krajach pewne umiejętności związane z przedsiębiorczością są uwzględniane na określonym poziomie kształcenia, nie dotyczy to pełnego ich spektrum, a uporządkowane podejście do progresji między wszystkimi poziomami kształcenia nadal pozostaje wyjątkiem. Ponadto w żadnym europejskim systemie edukacji nie wdrożono jeszcze szczegółowej oceny tych efektów, co stanowi istotne ograniczenie w skutecznym włączeniu nauczania przedsiębiorczości do programów nauczania.

Zebrane dane sugerują zatem, że w większości krajów lub regionów nauczanie przedsiębiorczości nie zostało jeszcze tak naprawdę systematycznie i w pełni włączone do programów nauczania. Wydaje się, że na obecnym etapie kraje kładą większy nacisk na niektóre poziomy kształcenia, zwłaszcza w zakresie przedmiotów, w ramach których naucza się przedsiębiorczości. Nauczanie przedsiębiorczości zdaje się być częściej realizowane w na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia i ogólnokształcącej szkoły średniej drugiego stopnia, podczas gdy umiejętności przekrojowe czy międzyprzedmiotowe są kształtowane raczej w szkołach podstawowych, natomiast przedsiębiorczość jako osobny przedmiot występuje najczęściej w szkolnictwie zawodowym.

Jak dotąd żaden kraj nie upowszechnił jeszcze nauczania przedsiębiorczości w programach nauczania w takim sensie, że byłoby ono dostępne dla wszystkich uczniów, na każdym poziomie kształcenia, z jednoczesnym zapewnieniem wysokiej jakości nauczania i oceny efektów kształcenia.

5.4. Nauczyciele

Nasza analiza wykazała, że wiele krajów znajduje się nadal na pozycji startowej w odniesieniu do włączania nauczania przedsiębiorczości do kształcenia nauczycieli (patrz Rysunek 5.2d). Zalecenia na poziomie centralnym dotyczące włączenia tego przedmiotu jako obowiązkowego do programów kształcenia wszystkich przyszłych nauczycieli istnieją jedynie w Estonii, natomiast w prawie połowie krajów lub regionów placówkom kształcenia nauczycieli pozostawia się w tym zakresie autonomię, czego efektem może być nieco zniekształcony obraz.

Kraje lub regiony, które są na etapie opracowywania strategii, zdają sobie jednak sprawę z kluczowej roli, jaką odgrywają w niej nauczyciele i zaczęły w związku z tym realizować pewne działania związane z doskonaleniem zawodowym nauczycieli oraz przygotowywać stosowne materiały dydaktyczne. Kursy doskonalenia zawodowego są dostępne dla wszystkich nauczycieli w piętnastu krajach lub regionach. Najbardziej rozpowszechnioną formą wsparcia dla nauczycieli realizowaną przez władze centralne jest zapewnianie lub finansowanie materiałów dydaktycznych. Zaledwie w dwóch krajach (w Danii i Hiszpanii) władze na poziomie centralnym organizują (lub wspomagają) wszystkie cztery formy wsparcia omówione w niniejszym raporcie (materiały dydaktyczne, wytyczne, ośrodki wiedzy i sieci nauczycieli – patrz Rysunek 4.5). Na Rysunku 5.2d przedstawiono jedynie wsparcie zapewniane przez władze na poziomie centralnym, jednak w niektórych krajach lub regionach jest ono również w istotnym stopniu organizowane przez instytucje prywatne.

Etap konsolidacji strategii zakłada, że przygotowanie do nauczania przedsiębiorczości stało się dostępne dla wszystkich zainteresowanych nauczycieli w ramach procesu kształcenia i doskonalenia zawodowego, a stosowne wytyczne i ośrodki wiedzy, bądź sieci nauczycieli, wspierają ich w jego realizacji w ramach programu nauczania. Etapu tego nie osiągnięto w żadnym kraju ani regionie. Wydaje się zatem, że organizacja odpowiednich działań dla nauczycieli jest obecnie najmniej zaawansowanym obszarem w rozwoju nauczania przedsiębiorczości, ponieważ żaden kraj ani region nie organizuje w tym zakresie kształcenia i doskonalenia dla wszystkich nauczycieli, ani nie zapewnia im odpowiedniego wsparcia.

5.5. Konkluzja

Wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości do głównego nurtu wymaga co najmniej kilkuletniej realizacji strategii, która jest systematycznie monitorowana, solidnych mechanizmów finansowania, oceny efektów kształcenia oraz pełnego włączenia tego zagadnienia do kształcenia i doskonalenia zawodowego wszystkich nauczycieli. Postęp najbardziej potrzebny jest w dwóch obszarach: efektów kształcenia i kształcenia nauczycieli. Konieczne jest opracowanie wyczerpujących i spójnych efektów kształcenia, które będą mieć zastosowanie do kilku poziomów szkolnictwa i będą poddawane szczegółowej ocenie. Ponadto, aby zapewnić wysokiej jakości realizację nauczania przedsiębiorczości dla wszystkich uczniów, niezbędne jest jego włączenie do kształcenia i doskonalenia wszystkich nauczycieli, niezależnie od nauczanych przez nich przedmiotów i od poziomu szkolnictwa, na którym pracują.

ANEKS: LINKI DO PRZYDATNYCH INFORMACJI DLA NAUCZYCIELI

W tabeli poniżej zamieszczono linki do głównych organizacji, programów i publikacji na poziomie międzynarodowym i krajowym, które mogą być przydatne dla nauczycieli

Nazwa/Tytuł	Link
BIP – 'Business Innovation Programs'	www.bips.no
EUROPEN-PEN International	www.penworldwide.org
JA – Junior Achievement	www.jaeurope.org
SEECCEL – The South East European Centre for Entrepreneurial Learning (wspierane przez program pomocy przedakcesyjnej UE)	www.seecel.hr
Entrepreneurship Education – A Guide for Educators (wspierany przez program na rzecz konkurencyjności i innowacji)	http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/7465
Entrepreneurship and Schools – A Resource for improving Practices (School Education Gateway)	www.schooleducationgateway.eu/en/pub/resources/entrepreneurship_and_schools.htm

Kraj	Nazwa/Tytuł	Link
BE fr & BE de	ASE – Agencja ds. Aktywizacji Gospodarczej (zakładki poświęcone nauczycielom szkół podstawowych i średnich), obecnie Agencja Przedsiębiorczości i Innowacji	http://as-e.be
BE fr & BE de	ASE, 2013. ENTREPRENEURSHIP 3.15 – 3 obszary i 15 działań dla pokolenia przedsiębiorców.	http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13do sier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf
BE fr	ABE – Brussels Enterprise Agency: 'Boost your Talent'	www.boostyourtalent.be
BE nl	VLAJO	www.vlajo.org
BE nl	UNIZO – Fundacja Edukacji i Przedsiębiorczości	www.ondernemendeschool.be
BE nl	KlasCement (zawiera materiały dot. nauczania przedsiębiorczości)	www.klascement.be
BG	Ministerstwo Edukacji i Nauki (lista podręczników, również tych dot. nauczania przedsiębiorczości)	www.mon.bg/?go=page&pagelid=10&subpagelid=70
BG	Junior Achievement Bułgaria	www.jabulgaria.org
CZ	Jak wspierać przedsiębiorczość – źródła inspiracji (poradnik)	http://clanky.rvp.cz/clanek/k/o/4646/PODPORA-PODNIKAVOSTI---INSPIROMAT.html
CZ	Portal Metodyka (zawiera materiały dot. nauczania przedsiębiorczości)	http://rvp.cz
CZ	Projekt „Stáže w przedsiębiorstwach”	www.narodnikatalogstazi.cz/component/com_staze/temid,195/view,karty_staze_list
DK	EMU –Portal Edukacyjny (Wytyczne dot. innowacji i przedsiębiorczości)	http://www.emu.dk/modul/innovation-og-entrepren%C3%B8rskab-vejledning-0
DK	FFE – Duńska Fundacja Przedsiębiorczości	www.ffe-ye.dk
DK	NEIS – Sieć na rzecz przedsiębiorczości w szkołach i edukacji	www.ffe-ye.dk/undervisning/netvaerk-for-undervisere/om-neis
EE	Junior Achievement Estonia	www.ja.ee/Eng
EE	Portal „Życie szkolne” (materiały dydaktyczne)	http://koolielu.ee/groups/profile/141733/ettevuluspe
EE	„Teatr Przedsiębiorczości” (metodyka)	http://en.ettevotlusteater.eu
EE	„Marzenia stają się rzeczywistością”	www.unistusedellu.ee

Kraj	Nazwa/Tytuł	Link
EL	–	–
ES	Rozporządzenie ECD/65/2015 z 21 stycznia	www.boe.es/boe/dias/2015/01/29/pdfs/BOE-A-2015-738.pdf
ES	Fundacja Księżniczka z Girony & Fundacja Trilema	competenciaemprededora.org
ES	Rezolucja z 30 sierpnia 2013 Dyrekcji Generalnej ds. Edukacji w Kastylii i León (wytyczne)	http://www.educa.jcyl.es/es/resumenbocyl/resolucion-30-agosto-2013-direccion-general-politica-educ-1
ES	Portal edukacyjny miasteczka technologii w Dolinie Nalón	www.valnaloneduca.com/cont/publicaciones
ES	KitCaixa (materiały dydaktyczne)	https://www.educaixa.com/-/kitcaixa-jovenes-emprededores
ES	Innoescuela (materiały dydaktyczne)	http://blog.educalab.es/cniie/2014/10/13/innoescuela-programa-educativo-para-la-asignatura-de-tecnologia-de-la-eso
ES	XTEC – Katalońska Sieć Edukacyjna Online	www.xtec.cat/web/recursos/emprededoria
ES	Sieć Przedsiębiorczych Szkół	http://culturaemprededora.extremaduraempresarial.es/wp-content/uploads/2012/09/Orden-31-de-Mayo-de-20111.pdf
ES	Przedsiębiorczy Nauczyciele (Społeczność Google+)	https://plus.google.com/communities/118125140870333154777
ES	Program TALOS na rzecz rozwoju inicjatywy przedsiębiorczej w oświacie	www.octaedro.com/OCTart.asp?libro=16080&id=es&txt=Educaci%F3n%20emprededora
FR	OPPE – Obserwatorium Praktyk Dydaktycznych w Nauczaniu Przedsiębiorczości	www.apce.com/pid11493/qu-est-ce-que-l-oppe.htmlC=173&espace=5
FR	RESPIRE – Sieć wymiany wiedzy zawodowej w dziedzinie innowacji, badań i eksperymentów	http://eduscol.education.fr/cid60290/respire-le-reseau-social-de-l-innovation.html
FR	CERPEP – Centrum Studiów i Badań nad Partnerstwami z Biznesem i Przedstawicielami Zawodów	http://eduscol.education.fr/pid31668/l-offre-stages-courts-cerpep.html
FR	EPA – Ucz się (Junior Achievement we Francji)	www.entreprendre-pour-apprendre.fr
HR	SEECCEL	www.seecel.hr
IT	–	–
CY	–	–
LV	Junior Achievement Łotwa	www.jal.lv
LV	School Education Gateway	www.schooleducationgateway.eu/lv/pub/practices/virtual_guide_for_entrepreneur.htm
LT	Portal Edukacyjny (wytyczne)	http://portalas.emokykla.lt/bup/Puslapiai/default.aspx
LT	Junior Achievement Litwa	www.lja.lt
LU	–	–
HU	–	–
MT	Junior Achievement – Young Enterprise Malta	www.youngenterprise.org.mt
NL	Projekt 'EDISON'	www.edisonentrepreneurship.eu
AT	EESI – Entrepreneurship Education for School Innovations (Nauczanie przedsiębiorczości na rzecz innowacji w szkołach)	www.eesi-impulszentrum.at
AT	IFTE – Initiative for Teaching Entrepreneurship (Inicjatywa na rzecz nauczania przedsiębiorczości)	www.ifte.at
AT	Junior Achievement Austria	www.junior.cc

Kraj	Nazwa/Tytuł	Link
AT	ACT (członek EUROOPEN-PEN International)	www.act.at
AT	'Start Your Project'	www.startedeinprojekt.at
PL	Ministerstwo Edukacji Narodowej: Wykaz zatwierdzonych podręczników (w tym tych dot. nauczania przedsiębiorczości)	http://men.gov.pl/podreczniki/wykaz_dopuszczone_lista1.php
PL	ORE – Ośrodek Rozwoju Edukacji (materiały dydaktyczne)	www.ore.edu.pl/wydzialy/rozwoju-kompetencji-spoecznych-i-obywatelskich
PL	CEO – Centrum Edukacji Obywatelskiej (materiały dydaktyczne online)	www.ceo.org.pl/pl/biblioteka-materialow/przedsiębiorczosc-i-ekonomia
PL	Junior Achievement Polska	www.junior.org.pl
PT	Dyrekcja Generalna ds. Edukacji (materiały dydaktyczne)	www.dge.mec.pt/educacao-para-o-emprededorismo/recursos-educativos
PT	Junior Achievement Portugalia	www.japortugal.org
PT	Projekt 'Youth Start – Entrepreneurial Challenges'	www.youthstart.eu
RO	Programy nauczania przedmiotów uwzględnionych w podstawie programowej, w tym "wiedzy o przedsiębiorczości" (wytyczne)	www.edu.ro/index.php/articles/16038
RO	Ministerstwo Edukacji: Wykaz zatwierdzonych podręczników (w tym tych dot. nauczania przedsiębiorczości)	www.edu.ro/index.php/articles/c152
RO	Przedsiębiorstwo uczniowskie – Dobra praktyka (materiały dydaktyczne z projektu współfinansowanego przez Europejski Fundusz Społeczny)	http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/achizitii
RO	Przedsiębiorstwo uczniowskie (regionalne centra pomocy dydaktycznych)	http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/selectie-eksperti
RO	ROCT – Dział koordynacji przedsiębiorstw uczniowskich w szkolnictwie średnim (członek EUROOPEN-PEN International)	www.roct.ro
SI	Junior Achievement	http://jaslovenija.si/
SI	Wirtualna klasa na rzecz samoinicjatywy i przedsiębiorczości	https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=8668
SK	Centrum Obsługi Przedsiębiorstw Uczniowskich (członek EUROOPEN-PEN International)	www.sccf.sk/o-nas-4.html
FI	Ministerstwo Edukacji (wytyczne)	www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en
FI	Centra YES– Wirtualne środowiska uczenia się przedsiębiorczości (centra eksperckie)	www.yes-keskus.fi
FI	Junior Achievement – Young Enterprise Finlandia	http://nuoriyrittajyys.fi
FI	'YVI – The Entrepreneurship Education Service for Teachers' Project (Nauczanie przedsiębiorczości dla nauczycieli)	www.yvi.fi
SE	–	–
UK-ENG	–	–
UK-WLS	Big Ideas Wales	https://business.wales.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-services-primary-and-secondary-schools
UK-WLS	Youth Entrepreneurship National CPD Hub	www.yesnationalcpdhub.com/#/home/mainPage

Kraj	Nazwa/Tytuł	Link
UK-NIR	–	–
UK-SCT	Education Scotland (wytyczne i materiały dydaktyczne)	www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/learningacrossthecurriculum/themesacrosslearning/enterprise/index.asp
UK-SCT	YES – Young Enterprise Scotland	www.yes.org.uk
UK-SCT	Curriculo Solutions (materiały szkoleniowe)	www.curriculosolutions.com/educational-resources
UK-SCT	EEBL – Excellence in Education through Business Links (Doskonałość w edukacji poprzez związki z biznesem)	www.educationscotland.gov.uk/resources/e/eebl.asp?strReferringChannel=learningandteaching&strReferringPageID=tcm:4-628701-64&class=l4+d139792
UK-SCT	The Social Enterprise Academy (Akademia Przedsiębiorczości Społecznej)	www.socialenterprise.academy/scot/programmes/understanding-social-enterprise-in-schools-63
UK-SCT	Scotland's Enterprising Schools (Przedsiębiorcze szkoły Szkocji)	https://blogs.glowscotland.org.uk/glowblogs/enterprising-schools/
BA	ELES – Entrepreneurial Learning Education Systems in Bosnia and Herzegovina (centrum zasobów online współfinansowane przez PPP UE)	www.eles.ba/index.php?lang=en
BA	ELES (wytyczne)	http://eles.ba/images/Projekt/RG1/Programme_and_Guidelines.pdf
IS	–	–
ME	Ministerstwo Edukacji (wytyczne i materiały dydaktyczne)	www.zzs.gov.me/rubrike/preduzetnicko_ucenje
ME	Centrum Obsługi Przedsiębiorstw Uczniowskich (wytyczne)	www.serviscentarpzv.me/images/download/prirucnici/prirucnik_EKONOMIJA_I_PREDUZETNISTVO_web.pdf
ME	Centrum Obsługi Przedsiębiorstw Uczniowskich (członek EUROOPEN-PEN International)	www.serviscentarpzv.me
ME	Centrum Przedsiębiorczości	www.preduzetnickicentri.me
MK	The National Centre for the Development of Innovation and Entrepreneurial Learning	www.ncdiel.mk
NO	–	–
RS	Junior Achievement Serbia	www.ja-serbia.org
TR	–	–

[dostęp 8 grudnia 2015]

BIBLIOGRAFIA

Coduras Martinez, A. i in., 2008. *Global Entrepreneurship Monitor Special Report: A Global Perspective on Entrepreneurship Education and Training*. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.babson.edu/Academics/centers/blank-center/global-research/gem/Documents/gem-2010-special-report-education-training.pdf> [dostęp 1 października 2015].

Danish Ministry of Science, Innovation and Higher Education, 2012. *Denmark: A Nation of Solutions*. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://ufm.dk/en/publications/2012/denmark-a-nation-of-solutions> [dostęp 1 grudnia 2015].

De Bono, E., 1992. *Serious Creativity: A Systematic Approach to Take You Beyond the Power of Lateral Thinking*. New York. NY Harper Business.

Department of Enterprise, Trade and Investment, 2015. *Innovation Strategy for Northern Ireland (2014-2025) First 6 Month Progress Update - September 2014 to 31st March 2015*. [pdf] Dostępny pod adresem: https://www.detini.gov.uk/sites/default/files/publications/deti/innovation_strategy_-_6_month_update_report_to_31_march_2015.pdf [dostęp 1 grudnia 2015].

EACEA/Eurydice, 2012c. *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*. Brussels: EACEA/Eurydice.

Eurofound, 2015. *Youth entrepreneurship in Europe: Values, attitudes, policies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Komisja Europejska, 2003. *Green Paper Entrepreneurship in Europe*. COM(2003)27. Dostępny pod adresem: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0027:FIN:EN:PDF> [dostęp 1 grudnia 2015].

Komisja Europejska, 2006. *The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*. [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf [dostęp: 4 grudnia 2014].

Komisja Europejska, 2009. *Final report of the Ekspert group: Entrepreneurship in Vocational Education*. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10446/attachments/1/translations/en/renditions/native> [dostęp 1 grudnia 2015].

Komisja Europejska, 2011a. *Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor*. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9272/attachments/1/translations/en/renditions/native> [dostęp 15 stycznia 2016].

Komisja Europejska, 2011b. *Innovation Competitiveness Report 2011*. [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=home§ion=competitiveness-report&year=2011 [dostęp 1 grudnia 2015].

Komisja Europejska, 2012a. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. COM(2012) 669 final. SWD(2012) 371-377 final.

Komisja Europejska. 2012b. *Assessment of Key Competences in initial education and training. Policy Guidance*. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2012:0371:FIN:EN:PDF> [dostęp 28 września 2015].

Komisja Europejska, 2013a. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe.* COM(2012) 795 final. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF> [dostęp 4 grudnia 2014].

European Commission. DG Enterprise and Industry, 2013b. *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/entredu-manual-fv_en.pdf [dostęp 4 grudnia 2014].

Komisja Europejska, 2014a. *Ekspert Group on Indicators on Entrepreneurial Learning and Competence: Final Report.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/education/library/reports/2014/entrepreneurial-ekspert-report_en.pdf [dostęp 6 stycznia 2016].

Komisja Europejska, 2014b. *Thematic Working Group on Entrepreneurship Education: Final report.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/entrepreneurship-report-2014_en.pdf [dostęp 2 września 2015].

Komisja Europejska, 2015a, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. *Entrepreneurship Education: a Road to Success. A compilation of evidence on the impact of entrepreneurship education strategies and measures.* [pdf] Dostępny pod adresem : <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/education-training-entrepreneurship> [dostęp 11 września 2015].

Komisja Europejska/EACEA/Eurydice, 2015b. *The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies.* Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Komisja Europejska, 2015c. *Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives - Final Report.* [pdf] Dostępny pod adresem: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/entrepreneurship-competence-overview-existing-concepts-policies-and-initiatives-final-report> [dostęp 1 grudnia 2015].

Parlament Europejski, 2015. *Report on promoting youth entrepreneurship through education and training.* [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2015-0239+0+DOC+XML+V0//EN> [dostęp 18 stycznia 2016].

Global Entrepreneurship Monitor, 2014. 2014 *Global Report.* [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.gemconsortium.org/report> [dostęp 4 września 2015].

Hoffmann et al., 2012. *Measuring Entrepreneurship Education.* In: European Commission. *Entrepreneurship determinants: culture and capabilities.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. [pdf] Dostępny pod adresem: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5748437/KS-31-12-758-EN.PDF> [dostęp 1 października 2015].

Lackéus, M., 2015. *Entrepreneurship in Education. What, Why, When, How.* *Entrepreneurship360 Background Paper.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf [dostęp 3 grudnia 2015].

McCoshan, A. i in., 2010. *Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education.* Report and Evaluation of the Pilot Action *High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education* initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [pdf] Dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/reflection-panels/files/entr_education_panel_en.pdf [dostęp 4 grudnia 2014].

Moberg, K. i in., 2014. *How to assess and evaluate the influence of entrepreneurship education. A report of the ASTEE project with a user guide to the tools.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://archive.ja-ye.org/Download/jaye/ASTEE_REPORT.pdf [dostęp 30 stycznia 2015].

OECD/European Commission, 2012. *Policy Brief on Youth Entrepreneurship. Entrepreneurial Activities in Europe.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. [pdf] Dostępny pod adresem: http://www.oecd.org/cfe/leed/Youth%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf [dostęp 31 sierpnia 2015].

OECD, 2015. *Entrepreneurship at a glance.* [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/3015021e.pdf?expires=1454079856&id=id&accname=guest&checksum=79E78F620DA4180D5C9018510A311E1>

Penaluna K., Penaluna A., Jones C. and Matlay H., 2014. When did you last predict a good idea? Exploring the case of assessing creativity through learning outcomes. *Industry & Higher Education*, Vol. 28, No 6, December 2014, ss. 399-410.

Redecker, C. i in., 2011. *The future learning. Preparing for Change.* Institute for Prospective Technological Studies.

Rosendahl Huber, L., Sloof, R. & van Praag, C.M., 2014. The Effect of Early Entrepreneurship Education: Evidence from a Field Experiment. *European Economic Review*, Vol. 72, 11.2014, ss. 76-97.

Runco, M.A. (1991). *Divergent Thinking.* New Jersey: Norwood.

Scottish Government, 2014. *Scotland Can Do Action Framework.* [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.gov.scot/Resource/0044/00449131.pdf> [dostęp 28 stycznia 2016].

SEECCEL (South East Europe Centre for Entrepreneurial Learning), 2012. *A Charter for Entrepreneurial Learning: the Keystone for Growth and Jobs.* [pdf] Dostępny pod adresem: <http://www.seecel.hr/UserDocImages/Charter%20text%20scan.pdf> [dostęp 1 grudnia 2015].

Sorgman, M. and Parkison, K., 2008. The Future is Now: Preparing K-12 Teachers and Students for an Entrepreneurial Society. *Journal of Entrepreneurship Education* 11: 75–86.

Welsh Government, 2010. *Youth Enterprise Strategy: An Action Plan for Wales 2010-15.* [pdf] Dostępny pod adresem: http://businesswales.gov.wales/bigideas/sites/bigideas/files/documents/pdf/YES-%20An%20Action%20Plan%20for%20Wales%202010-15%20_Eng_1.pdf [dostęp 28 stycznia 2016].

Young enterprise, 2015. Outcomes map: Enterprise education and employability. [pdf] Dostępny pod adresem: http://www.young-enterprise.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Outcomes-map_Jan-2014.pdf [dostęp 6 października 2015].

I. Klasyfikacja

Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Edukacji (ISCED) została opracowana, aby ułatwić porównanie danych statystycznych i wskaźników dotyczących edukacji w skali międzynarodowej, na podstawie uzgodnionych na poziomie międzynarodowym, ujednoczonych definicji. Klasyfikacja ISCED obejmuje wszystkie zorganizowane i stałe możliwości kształcenia dzieci, młodzieży i dorosłych, w tym osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, niezależnie od instytucji czy organizacji je zapewniających lub formy, w jakiej są realizowane. Pierwsze dane statystyczne sklasyfikowane w oparciu o nową klasyfikację (ISCED 2011) zostały zebrane w roku 2014 (tekst i definicje przyjęte na podstawie UNESCO, 1997, UNESCO/OECD/Eurostat, 2013 i UNESCO/UNESCO Institute for Statistics, 2011).

ISCED 0: Edukacja przedszkolna

Programy kształcenia na poziomie 0 (edukacja przedszkolna), zdefiniowane jako wstępny etap zorganizowanego kształcenia, mają głównie na celu wprowadzenie bardzo małych dzieci w środowisko szkolne, tj. stworzenie pomostu pomiędzy domem a atmosferą szkolną. Po ukończeniu tych programów kształcenia, dzieci kontynuują edukację na poziomie 1 (szkolnictwo podstawowe).

Edukacja przedszkolna jest zdefiniowana jako wstępny etap zorganizowanego nauczania. Nauczanie ma miejsce w szkole lub placówce wychowania przedszkolnego i jest przeznaczone dla dzieci w wieku co najmniej 3 lat.

ISCED 1: Szkolnictwo podstawowe

Szkolnictwo podstawowe zapewnia nauczanie i zajęcia edukacyjne mające na celu wykształcenie podstawowych umiejętności w zakresie czytania, pisania i matematyki (tj. umiejętności czytania, pisania i liczenia). Szkolnictwo podstawowe zapewnia solidną podstawę dla uczenia się, umożliwia dobre zrozumienie podstawowych obszarów wiedzy i promuje rozwój osobisty, i tym samym przygotowuje uczniów do podjęcia nauki w szkołach średnich pierwszego stopnia. Zapewnia podstawową wiedzę o niewielkim stopniu specjalizacji, jeśli w ogóle.

Kształcenie na tym poziomie rozpoczyna się w wieku od 5 do 7 lat, jest obowiązkowe we wszystkich krajach i na ogół trwa od czterech do sześciu lat.

ISCED 2: Szkolnictwo średnie I stopnia

Kształcenie na poziomie ISCED 2 (lub szkoły średniej I stopnia) zazwyczaj stanowi kontynuację szkoły podstawowej i procesów uczenia się, które zostały zapoczątkowane na poziomie ISCED 1. Kształcenie na tym poziomie zazwyczaj ma na celu zapewnienie podstawy dla uczenia się przez całe życie i rozwoju osobistego, oraz przygotowanie uczniów do dalszego kształcenia. Kształcenie na tym poziomie odbywa się zwykle w oparciu o program nauczania, który obejmuje poszczególne przedmioty nauczania, w ramach których wprowadzane są teoretyczne pojęcia obejmujące szeroki zakres tematów.

Kształcenie na tym poziomie rozpoczyna się na ogół w wieku 11 lub 12 lat i zazwyczaj uczniowie kończą naukę w wieku 15 lub 16 lat, co często zbiega się z ukończeniem obowiązkowego kształcenia.

ISCED 3: Szkolnictwo średnie II stopnia

Kształcenie na poziomie ISCED 3 lub szkoły średniej II stopnia jest realizowane jako uzupełnienie kształcenia średniego, w celu przygotowania uczniów do szkolnictwa wyższego lub zapewnienia im umiejętności potrzebnych w pracy, lub po to, by osiągnąć obydwa te cele. Kształcenie na tym poziomie podzielone jest na odrębne przedmioty obejmujące bardziej specjalistyczną i pogłębioną wiedzę niż ma to miejsce w szkołach średnich I stopnia (ISCED 2). Oferta kształcenia jest bardziej różnicowana i obejmuje więcej opcji i ścieżek kształcenia.

Nauka na tym poziomie zazwyczaj rozpoczyna się po ukończeniu obowiązkowego kształcenia. Uczniowie rozpoczynają naukę w wieku 15 - 16 lat. Na ogół obowiązują warunki przyjęcia (np. ukończenie obowiązkowego kształcenia) lub inne minimalne wymagania wstępne. Kształcenie na poziomie ISCED 3 trwa od dwóch do pięciu lat.

ISCED 4: Szkolnictwo policealne

Kształcenie na tym poziomie bazuje na kształceniu na poziomie szkoły średniej i zapewnia wiedzę i zajęcia edukacyjne przygotowujące do wejścia na rynek pracy i/lub rozpoczęcia studiów wyższych. Oferta skierowana jest do absolwentów szkół średnich II stopnia (poziom ISCED 3), którzy chcą poszerzyć umiejętności i zwiększyć zakres dostępnych możliwości. Programy nauczania zazwyczaj nie są dużo bardziej zaawansowane niż te na poziomie szkoły średniej II stopnia, ponieważ mają na celu poszerzenie, a nie pogłębienie wiedzy, umiejętności i kompetencji. Dlatego kształcenie to jest często określane jako mniej zaawansowane niż kształcenie na poziomie szkolnictwa wyższego.

ISCED 5: Szkolnictwo wyższe (krótki cykl)

Kształcenie na poziomie ISCED 5 obejmuje krótki cykl szkolnictwa wyższego, który ma na celu zapewnienie uczestnikom zawodowej wiedzy, umiejętności i kompetencji. Studia te mają zazwyczaj charakter praktyczny, przygotowują do zawodu i wejścia na rynek pracy. Jednak programy te mogą również zapewnić ścieżkę prowadzącą do innych programów na poziomie szkolnictwa wyższego.

Studia akademickie poniżej poziomu studiów licencjackich lub równorzędnych również klasyfikowane są jako poziom ISCED 5.

ISCED 6: Studia licencjackie lub równorzędne

Kształcenie na poziomie ISCED 6 prowadzi do uzyskania tytułu licencjata lub równorzędnych kwalifikacji i zazwyczaj ma na celu zapewnienie uczestnikom wiedzy akademickiej i/lub zawodowej, umiejętności i kompetencji na poziomie średnio zaawansowanym. Programy kształcenia na tym poziomie mają zwykle charakter teoretyczny, lecz również mogą zawierać elementy praktyczne; przekazywana wiedza bazuje na najświeższych badaniach i/lub najlepszej praktyce zawodowej. Programy kształcenia na poziomie ISCED 6 zazwyczaj są realizowane przez uniwersytety lub inne instytucje szkolnictwa wyższego.

ISCED 7: Studia magisterskie lub równorzędne

Kształcenie na poziomie ISCED 7 prowadzi do uzyskania tytułu magistra lub równorzędnych kwalifikacji i zazwyczaj ma na celu zapewnienie uczestnikom wiedzy akademickiej i/lub zawodowej, umiejętności i kompetencji na poziomie zaawansowanym. Kształcenie na tym poziomie może obejmować znaczący komponent badawczy, jednak nie prowadzi do uzyskania stopnia doktora. Programy na tym poziomie mają zwykle charakter teoretyczny, lecz również mogą zawierać elementy praktyczne; przekazywana wiedza bazuje na najświeższych badaniach i/lub najlepszej praktyce zawodowej. Programy kształcenia na poziomie ISCED 7 zazwyczaj są realizowane przez uniwersytety lub inne instytucje szkolnictwa wyższego.

ISCED 8: Studia doktoranckie lub równorzędne

Kształcenie na poziomie ISCED 8 prowadzi do uzyskania stopnia doktora lub równorzędnych kwalifikacji oraz zdobycia zaawansowanych kwalifikacji badawczych. Programy kształcenia na poziomie ISCED 8 obejmują zdobywanie zaawansowanej wiedzy i prowadzenie badań naukowych, i zazwyczaj są realizowane wyłącznie przez instytucje szkolnictwa wyższego zorientowane na badania, takie jak uniwersytety. Studia doktoranckie są realizowane w dziedzinach akademickich i zawodowych.

II. Definicje

Aktywne obywatelstwo: Udział w życiu politycznym, społecznym i obywatelskim lub realizacja przez obywateli określonych praw i obowiązków w procesie kształtowania polityki.

Aktywne uczenie się: Model nauczania, w którym osoby uczące się są zaangażowane w proces dydaktyczny. Aby zdobyć wiedzę, uczniowie muszą nie tylko słuchać, lecz również czytać, pisać, dyskutować i angażować się w rozwiązywanie problemów. Aktywne uczenie się odnosi się do trzech obszarów: wiedzy, umiejętności i postaw.

Dokumenty/zalecenia/wytyczne na poziomie centralnym: Oficjalne dokumenty ustanawiające struktury ramowe na poziomie centralnym, które regulują proces kształcenia i rozwoju młodych osób w placówkach oświatowych i szkoleniowych. Mogą obejmować następujące elementy: treści nauczania, cele i efekty kształcenia, wymagane poziomy osiągnięć uczniów, jak również wytyczne dotyczące metod nauczania, organizacji zajęć dydaktycznych i metod oceny. Możliwe jest współistnienie kilku rodzajów dokumentów, które pozwalają na pewną elastyczność w podejściu do tej samej grupy wiekowej w danym kraju (np. prawo oświatowe, centralne programy nauczania, wytyczne na poziomie centralnym i oficjalne porozumienia). Mogą też występować jednolite założenia programowe na poziomie centralnym w kraju/regionie, chociaż zwykle można w nich wydzielić kilka dokumentów szczegółowych.

Doskonalenie zawodowe nauczycieli: obejmuje udział w formalnym lub pozaformalnym kształceniu, które może odbywać się w formie kursów przedmiotowych (w zakresie nauczanych przedmiotów) bądź pedagogicznych. W niektórych przypadkach działania te mogą prowadzić do uzyskania dalszych kwalifikacji.

Efekty kształcenia/uczenia się: Zgodnie z Europejskimi Ramami Kwalifikacji (ERK), efekty kształcenia/uczenia się określone są za pomocą tego, co uczący się wie, rozumie i potrafi wykonać po ukończeniu procesu uczenia się, a ocena ta dokonywana jest w kategoriach wiedzy, umiejętności i kompetencji. (Parlament Europejski i Rada, 2008); Efekty kształcenia/uczenia się przedstawiają konkretne poziomy osiągnięć, natomiast cele nauczania definiują bardziej ogólnie kompetencje, które należy rozwijać.

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości: Poniższe przykłady bazują na wymiarach określonych w projekcie europejskim ASTEE, *Assessment Tools and Indicators for Entrepreneurship Education* (Moberg et al., 2014) i przedstawiają efekty w każdej kategorii dla poziomu początkującego i zaawansowanego.

Postawy (kompetencje) przedsiębiorcze:

A1 Pewność siebie

Poziom początkujący: [Uczący się] zaczyna mieć wiarę w siebie i wyższe aspiracje.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] ma przekonanie do wyznawanych wartości.

A2 Inicjatywność

Poziom początkujący: [Uczący się] zaczyna poszukiwać rozwiązań prostych problemów.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] sugeruje rozwiązanie problemu i przystępuje do działania.

Umiejętności związane z przedsiębiorczością:

S1 Kreatywność

Umiejętność myślenia w nowych i pomysłowych kategoriach. Umożliwia uczniom/studentom znajdowanie pomysłów, rozwiązywanie problemów oraz uczenie się wprowadzania innowacji i tworzenia możliwości.

Poziom początkujący: [Uczący się] rozwija kreatywne pomysły i dostrzega ich wartość.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] rozwija kreatywne pomysły pozwalające na rozwiązanie problemów i dostrzega możliwości w biznesie i/lub społeczeństwie.

S2 Planowanie

Umiejętność planowania i organizowania zadań.

Poziom początkujący: [Uczący się] stosuje proste umiejętności planowania w praktyce i wykazuje zrozumienie ograniczonych zasobów.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] planuje cele i realizuje projekt pod nadzorem.

S3 Znajomość zagadnień finansowych

Umiejętność rozumienia sprawozdań finansowych i budżetów.

Poziom początkujący: [Uczący się] uzasadnia i porównuje ceny i wartość produktów.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] uzasadnia różne możliwości finansowania pomysłów.

lub:

Stosuje odpowiednie narzędzia finansowe i cyfrowe w celu rozwiązywania trudnych lub odlegających od rutyny problemów związanych z projektem.

S4 Organizowanie zasobów

Umiejętność gromadzenia i organizowania zasobów w celu wykorzystania okazji (biznesowej).

Poziom początkujący: [Uczący się] rozwija podstawowe zrozumienie koncepcji zasobów.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] generuje wartość dodaną z dostępnych zasobów.

S5 Zarządzanie niepewnością/ryzykiem

Umiejętność zarządzania i radzenia sobie z niepewnością w procesie wdrażania i wykorzystywania pomysłu (biznesowego).

Poziom początkujący: [Uczący się] zaczyna mieć świadomość ryzyka i przyjmować odpowiedzialność za swoje działania.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] rozpoznaje ryzyko i przyjmuje odpowiedzialność za swoje działania i decyzje.

S6 Praca zespołowa

Umiejętność osiągania celów i realizacji zadań w drodze współpracy, komunikacji, jak również budowania prawdziwych relacji z innymi.

Poziom początkujący: [Uczący się] zaczyna współpracować z innymi.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] współpracuje w ramach uzgodnionego zakresu obowiązków, rozwiązuje ewentualne problemy i negocjuje rozwiązania.

Wiedza w zakresie przedsiębiorczości:

K1 Ocena możliwości

Poziom początkujący: [Uczący się] rozpoznaje produkty i usługi dostarczane na poziomie lokalnym.

lub:

Ma świadomość tego, że niektóre pomysły (biznesowe) się sprawdzają, a inne nie.

Poziom zaawansowany: [Uczący się] porównuje korzyści i koszty.

K2 Rola przedsiębiorców w społeczeństwie

Poziom początkujący: [Uczący się] ma świadomość szczególnej roli, jaką odgrywają przedsiębiorcy.
Poziom zaawansowany: [Uczący się] potrafi opisać szczególną rolę, jaką odgrywają przedsiębiorcy.

K3 Ścieżki kariery w przedsiębiorczości

Poziom początkujący: [Uczący się] rozumie, że działalność gospodarcza jest podejmowana z różnych powodów (działalność zarobkowa, pomaganie innym, spróbowanie czegoś innego).

Poziom zaawansowany: [Uczący się] potrafi opisać ścieżki kariery w sektorze przedsiębiorczości i przedsiębiorczości społecznej.

Finansowanie bezpośrednie: Współfinansowanie projektów w dziedzinach zdefiniowanych przez Komisję Europejską (i zarządzanych bezpośrednio przez Komisję lub inne wyznaczone organy).

Finansowanie pośrednie: Fundusze UE przekazywane pośrednikom finansowym, którzy mają za zadanie pomóc beneficjentom końcowym uzyskać kapitał zaangażowany, rozpocząć, rozwinąć i przenieść działalność gospodarczą za pomocą finansowania kapitałem własnym i gwarancji, lub przekazywane władzom krajowym/regionalnym za pośrednictwem funduszy strukturalnych.

Integracja przedmiotowa: Uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości w ramach innych przedmiotów, które wchodzi w skład obowiązkowego programu nauczania. W większości przypadków przedsiębiorczość jest nauczana w ramach nauk społecznych, które mogą obejmować takie przedmioty, jak historia, geografia, wychowanie obywatelskie, jak również wiedza o społeczeństwie.

Kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach: Zgodnie z celami nauczania przedsiębiorczości jako przekrojowej kompetencji kluczowej dla wszystkich uczniów, w niniejszym raporcie kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach ogranicza się do programu nauczania obowiązującego WSZYSTKICH uczniów (podstawa programowa) oraz przedmiotów obieralnych dostępnych dla WSZYSTKICH uczniów, bez względu na dziedzinę kształcenia zawodowego. Dziedziny związane bezpośrednio z przedsiębiorczością jako ścieżką kariery, takie jak zarządzanie, nie są brane pod uwagę, ponieważ odbiegają od koncepcji przedsiębiorczości jako przekrojowej kompetencji kluczowej.

Kształcenie nauczycieli: Program prowadzący do uzyskania kwalifikacji nauczycielskich. Zazwyczaj składa się z kształcenia ogólnego i przygotowania pedagogicznego. Kształcenie ogólne obejmuje przedmioty ogólnokształcące oraz przedmiot(-y), których kandydaci na nauczycieli będą nauczać po uzyskaniu kwalifikacji. W ramach przygotowania pedagogicznego przyszli nauczyciele zdobywają wiedzę teoretyczną i umiejętności praktyczne potrzebne do nauczania, a także odbywają praktyki w szkole.

Kształcenie ogólne: Programy kształcenia mające na celu rozwój wiedzy ogólnej, umiejętności i kompetencji, jak również umiejętności pisanie, czytania i liczenia przez osoby uczące się, zazwyczaj aby przygotować je do przystąpienia do bardziej zaawansowanych programów kształcenia na tym samym lub wyższym poziomie ISCED, tworząc tym samym podstawy dla uczenia się przez całe życie. Programy te są zwykle realizowane w szkołach. Kształcenie ogólne nie obejmuje programów kształcenia mających na celu przygotowanie do pracy w danym zawodzie lub branży, czy też w grupie zawodów lub branż, ani też nie umożliwia bezpośredniego wejścia na rynek pracy, w przypadku gdy wymagane są odpowiednie kwalifikacje (źródło: UNESCO - ISCED 2011).

Kształcenie oparte na projektach: Jest to metoda nauczania, dzięki której uczniowie zdobywają wiedzę i umiejętności poprzez pracę realizowaną przez dłuższy czas, metoda pozwalająca zbadać zagadnienie, odpowiedzieć na złożone pytania i rozwiązać problem.

Kształcenie zawodowe: umożliwia uczącym się zdobycie wiedzy, umiejętności i kompetencji wymaganych do pracy w danym zawodzie lub branży, lub też w grupie zawodów lub branż. Kształcenie zawodowe może odbywać się w środowisku pracy (np. przyuczenie do zawodu). Pomyślne ukończenie takich programów prowadzi do uzyskania kwalifikacji zawodowych uznawanych na rynku pracy i potwierdzonych przez odpowiednie władze krajowe i/lub branżowe. (Źródło: UNESCO - ISCED 2011).

Metody nauczania: Termin ten, stosowany jako synonim dla pedagogii, odnosi się do zestawu technik i strategii, które umożliwiają naukę, a tym samym stwarzają możliwości zdobywania wiedzy, umiejętności, rozwijania postaw i uzdolnień w określonym kontekście społecznym i materialnym. Metody nauczania odnoszą się do interaktywnych procesów zachodzących pomiędzy nauczycielami a uczniami/studentami oraz do środowiska uczenia się (które obejmuje szkołę, rodzinę i społeczność lokalną) (na podstawie Siraj-Blatchford, Sylva, Muttock, Gilden & Bell, 2002).

Nauczanie przedsiębiorczości: polega na rozwijaniu przez uczniów umiejętności i gotowości do przekształcania kreatywnych pomysłów w przedsiębiorcze działania. Jest to kompetencja istotna dla wszystkich osób uczących się, która wspiera rozwój osobisty i aktywność obywatelską, zapobiega wykluczeniu społecznemu oraz zwiększa możliwości zatrudnienia. Ma ona znaczenie dla procesu uczenia się przez całe życie, we wszystkich dyscyplinach i we wszystkich formach kształcenia i szkolenia (formalnego, pozaformalnego i nieformalnego), które przyczyniają się do rozwoju ducha przedsiębiorczości lub zachowań przedsiębiorczych mających na celu działania komercyjne lub nie. (Definicja stosowana przez Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości).

Ocena efektów kształcenia: Proces oceny osiągnięcia przez jednostki założonych celów uczenia się przy użyciu różnorodnych metod (egzamininy pisemne, ustne i praktyczne, projekty i portfolio), przeprowadzany w trakcie lub na koniec programu kształcenia.

Podejście międzyprzedmiotowe: Zgodnie z tym podejściem nauczanie przedsiębiorczości nie jest wyraźnie wymieniane jako element określonego przedmiotu, a cele kształcenia określone są jako przekrojowe, horyzontalne lub międzyprzedmiotowe. Wchodzą w skład tych umiejętności i kompetencji, które powinny być rozwijane w ramach wszystkich przedmiotów nauczania i wszystkich zajęć programowych.

Poziom centralny/władze na poziomie centralnym: Poziom centralny to najwyższe władze oświatowe. W ogromnej większości krajów są to władze krajowe (państwowe). W niektórych krajach władze regionów (Wspólnot, landów itd.) są odpowiedzialne za wszystkie sprawy związane z edukacją. W Belgii, Niemczech i Wielkiej Brytanii poszczególne jurysdykcje mają własne ministerstwa edukacji.

Praktyczne doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości: Jest to doświadczenie edukacyjne, w ramach którego uczący się ma możliwość przedstawiania własnych pomysłów, identyfikowania dobrych pomysłów i ich realizacji. Powinna to być inicjatywa podejmowana przez uczniów samodzielnie lub w ramach małych zespołów, polegająca na uczeniu się poprzez działanie i przynosząca wymierne wyniki. Takie działanie powinno mieć na celu rozwijanie przez uczących się umiejętności, pewności siebie oraz zdolności rozpoznawania szans, określania rozwiązań i realizacji pomysłów w praktyce. (Pierwsza wzmianka na ten temat w Komunikacie „Nowe podejście do edukacji”). Obecna definicja opracowana przez EACEA do celów zaproszenia do składania wniosków dot. reformowania polityk (EACEA, 2014).

Programy nauczania: są interpretowane w szerokim sensie i oznaczają wszelkie oficjalne dokumenty centralne zawierające treści nauczania, cele nauczania, wymagane poziomy osiągnięć uczniów, wytyczne w sprawie oceny uczniów lub sylabusy. Pojęcie to obejmuje również szczegółowe regulacje prawne w niektórych krajach. Możliwe jest współistnienie kilku rodzajów dokumentów, które pozwalają na elastyczność w traktowaniu tego samego poziomu edukacji w danym kraju. Jednakże wszystkie one ustalają podstawowe ramy, które zobowiązują nauczycieli (lub zalecają im, tam gdzie obowiązkowe wymogi nie mają zastosowania) do wypracowania własnego sposobu nauczania, najlepiej odpowiadającego potrzebom uczniów.

Przedsiębiorczość (kompetencja kluczowa): W Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie z 2006 r. inicjatywność i przedsiębiorczość określono jako jedną z ośmiu kompetencji kluczowych. Kompetencja ta oznacza umiejętność wcielania pomysłów w czyn. Obejmuje ona kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, jak również umiejętność planowania i zarządzania projektami w sposób umożliwiający osiąganie założonych celów. Jest przydatna nie tylko w życiu osobistym i społecznym, lecz również w miejscu pracy. Jest pomocna w zrozumieniu kontekstu pracy i przy wykorzystywaniu szans, oraz stanowi podstawę dla bardziej szczegółowych umiejętności i wiedzy potrzebnych osobom podejmującym działalność o charakterze społecznym i komercyjnym. Kompetencja ta powinna kształtować świadomość wartości etycznych i ułatwić zrozumienie tego, czym jest dobre zarządzanie.

Przedsiębiorczość pracownicza: odnosi się do inicjatyw pracowniczych mających na celu wprowadzanie - bez odgórnego nakazu - innowacji w przedsiębiorstwie. I tak zatrudniony w przedsiębiorstwie specjalista ds. wdrożeń przekształca innowacyjny pomysł w zyskowne przedsięwzięcie w ramach istniejącego środowiska pracy (Źródło: Wikipedia).

Przedsiębiorstwa społeczne: mają na celu służyć interesom wspólnoty (socjalnym, społecznym, środowiskowym), a nie maksymalizacji zysku. Często towary lub usługi, które oferują, a także organizacja metod produkcji, jaką stosują mają innowacyjny charakter. Zazwyczaj zatrudniają one najmniej uprzywilejowanych członków społeczeństwa (osoby wykluczone społecznie). Tym samym przyczyniają się do spójności społecznej, zwiększania zatrudnienia i zmniejszania nierówności.

Strategia: Grupa ekspertów ds. wskaźników nauczania i kompetencji w zakresie przedsiębiorczości definiuje strategię jako oficjalne dokumenty opracowane przez właściwe władze centralne (krajowe lub regionalne), które obejmują istotny obszar tworzenia polityki i nakreślają ogólny i szczegółowy obraz działań, jakie należy podjąć w określonym czasie (zwykle w skali mezo/macro). Strategie mogą zawierać pewną wizję, określać cele (jakościowe i ilościowe), procesy, wskazywać organy władzy i osoby odpowiedzialne za ich realizację, identyfikować źródła finansowania, przedstawiać rekomendacje itp. Strategia określa również partnerstwa, jakie należy zawrzeć między władzami i interesariuszami, pomiędzy samymi interesariuszami itd. oraz ich wpływ na sposób realizowania strategii i osiągnięcia zawartych w niej celów.

Strategia na rzecz nauczania przedsiębiorczości: Jednym z celów Agendy z Oslo na rzecz kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w Europie (Komisja Europejska, 2006) było uruchomienie krajowych strategii na rzecz nauczania przedsiębiorczości, strategii obejmujących jasne cele i wszystkie poziomy kształcenia. Takie strategie powinny zachęcać do aktywnego zaangażowania wszystkie zainteresowane podmioty (publiczne i prywatne) oraz do ustanowienia ogólnych ram i określenia konkretnych działań. Zakres tych działań musi być szeroki - od uwzględniania przedsiębiorczości w krajowych programach nauczania, do udzielania wsparcia szkołom i nauczycielom. Nadrzędnym celem będzie zapewnienie, że młodzi ludzie mogą w oczywisty i czytelny sposób czynić postępy w nabywaniu kompetencji w zakresie przedsiębiorczości na wszystkich etapach kształcenia.

Szeroko rozpowszechniona praktyka: Tam, gdzie zalecenia/wytyczne na poziomie centralnym nie obejmują nauczania przedsiębiorczości, w niniejszym raporcie przedstawiono informacje na temat sytuacji, jaka ma miejsce w praktyce danego kraju, to znaczy na temat tzw. szeroko rozpowszechnionych praktyk, pod warunkiem, że są one poparte dowodami, tzn. znajdują potwierdzenie w reprezentatywnych badaniach, analizach i raportach.

Tworzenie przedsiębiorstw: Proces przekształcania nowych idei lub technologii w działalność gospodarczą, która może odnieść sukces i przyciągnąć inwestorów (Cambridge dictionary).

Uczenie się przez doświadczenie: Proces uczenia się przez doświadczenie bardziej precyzyjnie definiuje się jako uczenie się poprzez refleksję nad podejmowanymi działaniami. Uczenie się przez doświadczenie różni się od uczenia się metodą pamięciową lub tradycyjną, w której osoba ucząca się odgrywa stosunkowo bierną rolę.

Umowy partnerstwa: są zawierane pomiędzy Komisją Europejską a poszczególnymi krajami UE i określają plany władz krajowych dotyczące sposobu wykorzystania środków z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych w latach 2014-2020. Przedstawiają one w skrócie cele strategiczne i priorytety inwestycyjne, łącząc je z celami ogólnymi Europa 2020 - strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Wytyczne w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości: Nieobligatoryjne dokumenty zapewniające wsparcie dla nauczycieli w procesie nauczania przedsiębiorczości. Opisują one w bardziej konkretnej i szczegółowej formie, jak osiągnąć cele określone w dokumentach centralnych dotyczących nauczania przedsiębiorczości. Mogą one obejmować przykłady praktyczne i/lub materiały dydaktyczne.

INFORMACJE KRAJOWE

Belgia - Wspólnota Francuska	128
Belgia - Wspólnota Niemieckojęzyczna	131
Belgia - Wspólnota Flamandzka	134
Bułgaria	136
Republika Czeska	139
Dania	142
Estonia	145
Grecja	148
Hiszpania	149
Francja	153
Chorwacja	156
Włochy	158
Cypr	160
Łotwa	161
Litwa	164
Luksemburg	167
Węgry	168
Malta	170
Holandia	173
Austria	176
Polska	179
Portugalia	182
Rumunia	185
Słowenia	188
Słowacja	191
Finlandia	194
Szwecja	197
Wielka Brytania - Anglia	199
Wielka Brytania - Walia	202
Wielka Brytania - Irlandia Północna	205
Wielka Brytania - Szkocja	208
Bośnia i Hercegowina	211
Islandia	213
Czarnogóra	215
Była Jugosłowiańska Republika Macedonii	218
Norwegia	221
Serbia	225
Turcja	228

Belgia - Wspólnota Francuska

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Wspólnota Francuska Belgii nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽¹⁴³⁾.

Powiązana strategia

We Wspólnocie Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii realizowana jest odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości⁽¹⁴⁴⁾.

Po zakończeniu realizacji pierwszego planu strategicznego na lata 2007-2013, walońska Agencja ds. Aktywizacji Gospodarczej (ASE), zwana obecnie Agencją Przedsiębiorczości i Innowacji (AEI), utworzyła drugi plan, obejmujący program na rzecz przedsiębiorczości na lata 2014-2020. Strategia „PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ 3.15: 3 obszary i 15 działań wspierających na rzecz pokolenia przedsiębiorców” obejmuje poziomy ISCED 1-8 i jest realizowana pod kierownictwem AEI, a zainteresowane strony obejmują Ministerstwo Wspólnoty Francuskiej Belgii, Ministerstwo Wspólnoty Niemieckojęzycznej Belgii, instytucje edukacyjne, sieci eksperckie i organizacje biznesowe.

Główne cele

Celem ogólnym strategii opracowanej przez region Walonii jest wspieranie współpracy pomiędzy partnerami i zwiększenie liczby przedsiębiorców, a także sprawienie, że przyszłe pokolenia będą bardziej przedsiębiorcze w życiu zawodowym, jak również podniesienie wyników nauczania przedsiębiorczości na poziomie regionalnym.

Konkretne działania

Strategia wyróżnia trzy obszary, a w skład każdego z nich wchodzi pięć działań wspierających zmiany.

1. Wspieranie nauczania przedsiębiorczości. Obszar ten obejmuje następujące działania:

- pomoc szkołom w zapoznaniu się z duchem przedsiębiorczości - zapewnienie minimalnego zaangażowania w nauczanie przedsiębiorczości ze strony każdej szkoły podstawowej, średniej i instytucji szkolnictwa wyższego;
- zaangażowanie nauczycieli - wspieranie tych, którzy chcą inwestować w przedsiębiorczość poprzez coaching, szkolenia, tworzenie sieci oraz dostarczanie narzędzi;
- przygotowanie przyszłych nauczycieli - zapewnienie odpowiedniego wsparcia tym, którzy rozpoczynają karierę pedagogiczną, tak by mieli podstawową wiedzę z zakresu biznesu i przedsiębiorczości, a przede wszystkim pozytywne nastawienie;
- zaangażowanie przedsiębiorców - umożliwienie im współpracy z sektorem edukacji w celu zwiększenia wpływu realizowanych działań;
- zapewnienie, że wszyscy młodzi ludzie mogą doświadczyć przedsiębiorczości - tak by każdy uczeń (przed ukończeniem szkoły) miał realistyczne pojęcie o działalności gospodarczej i gospodarce Walonii w kontekście globalnym oraz uczestniczył w określonej liczbie działań mających na celu rozwój postaw i umiejętności przedsiębiorczych.

⁽¹⁴³⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁴⁴⁾ http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13dossier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf

2. Inwestowanie w następne pokolenie przedsiębiorców. Obszar ten obejmuje następujące działania:
 - o wspieranie przedsiębiorczych szkół - identyfikowanie, uznawanie, wspieranie i zachęcania do współpracy sieciowej „przedsiębiorczych” szkół; zapewnienie odpowiedniej definicji dla szkół podstawowych, średnich i instytucji szkolnictwa wyższego;
 - o intensyfikacja programów nauczania przedsiębiorczości - zachęcanie „przedsiębiorczych” szkół do opracowywania bardziej intensywnych programów kształtujących wiedzę w dziedzinie ekonomii i przedsiębiorczości oraz postawy i umiejętności młodych osób uczestniczących w działaniach przedsiębiorczych typu start-up lub programach powiązanych z przedsiębiorczością. Jeśli to konieczne, wspieranie programów koncentrujących się stricte na zagadnieniach przedsiębiorczości;
 - o stawianie wyzwań młodym ludziom - zapewnienie zaplecza umożliwiającego młodym ludziom zainteresowanym przedsiębiorczością odbywanie spotkań, tworzenie sieci i pracę w ramach projektów w warunkach rzeczywistych lub wirtualnych;
 - o promowanie pewności siebie - docenianie rozwoju postaw przedsiębiorczych i umiejętności młodych ludzi;
 - o tworzenie sieci i angażowanie przedsiębiorczego ekosystemu - angażowanie publicznych i prywatnych, regionalnych i lokalnych przedsiębiorczych ekosystemów oraz umożliwienie współpracy ze światem biznesu celem zwiększenia wpływu realizowanych działań.
3. Przełożenie inwestycji na działalność gospodarczą o wysokim potencjale rozwojowym oraz podtrzymywanie postaw przedsiębiorczych w ciągu pierwszych dziesięciu lat życia zawodowego: Obszar ten obejmuje następujące działania:
 - o podejmowanie przez środowiska akademickie projektów wymagających realizacji w rzeczywistych warunkach - tworzenie warunków w szkolnictwie wyższym dla realizacji tych projektów przez studentów, naukowców lub doktorantów;
 - o wspieranie młodych przedsiębiorców - zwiększanie zasobów i doradztwo dla młodych absolwentów rozwijających własne projekty;
 - o szkolenie młodych przedsiębiorców - oferowanie szkoleń w zakresie przedsiębiorczości lub przedstawianie źródeł wsparcia pochodzących od szerszej społeczności;
 - o pokazywanie przykładów przedsiębiorców, którzy odnieśli sukces - inspirowanie i promowanie przedsiębiorczości poprzez propagowanie i promowanie historii sukcesu, np. w ramach *Grand prix Wallon de l'Entrepreneuriat*;
 - o rozwijanie ducha przedsiębiorczości - przyciąganie potencjalnych przedsiębiorców dzięki istniejącemu systemowi wsparcia, podtrzymywanie zapału do przedsiębiorczości poprzez tworzenie sieci i zapewnianie łatwo dostępnych form wsparcia.

Monitorowanie

W regionie Walonii planowane są dwa zestawy wskaźników - wskaźniki działań i wskaźniki wpływu na postawy. Wszystkie działania realizowane w ramach osi 1 i 2 zostaną udokumentowane. Planowane jest przeprowadzenie oceny zmiany postaw nauczycieli i uczniów oraz aktualizacja rezultatów badań przeprowadzonych w 2011 i 2013 r.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym na wszystkich poziomach kształcenia. Jednakże szkoły posiadają autonomię w zakresie ustalania programów i metod nauczania.

Na poziomie ISCED 1 można zaobserwować kilka przykładów szkół, które zdecydowanie promują postawy i umiejętności związane z przedsiębiorczością, takie jak np. inicjatywa, kreatywność, autonomia i odpowiedzialność.

Na poziomie ISCED 2-3 nauczanie przedsiębiorczości stanowi element fakultatywnego przedmiotu pn. „Nauki ekonomiczne”. Dla tego przedmiotu dostępne są wytyczne i materiały dydaktyczne ⁽¹⁴⁵⁾.

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 3 efekty kształcenia dla „Nauk ekonomicznych” (fakultatywnego przedmiotu) zdefiniowano w formie kryteriów oceny ⁽¹⁴⁶⁾ z uwzględnieniem umiejętności przekrojowych (takich jak analizowanie i rozwiązywanie problemów) w kontekście aspektów działalności gospodarczej, takich jak umowy i księgowość. Każda sieć/szkoła opracowuje własne programy nauczania, a wytyczne są ograniczone.

Na przykład w szkołach działających we Wspólnocie Francuskiej na poziomie ISCED 3 uczniowie powinni:

- umieć zbierać i interpretować informacje niezbędne do rozwiązywania problemów gospodarczych;
- umieć zastosować koncepcje ekonomiczne do sytuacji problemowych;
- mieć świadomość możliwości i ograniczeń zachowań konsumentów i producentów;
- podejmować działania jak odpowiedzialni dorośli - odpowiedzialni dorośli konsumenci i producenci oraz odpowiedzialni obywatele;
- mieć świadomość konieczności zarządzania i racjonalnego organizowania działalności gospodarczej;
- umieć prowadzić proste badania rynku i opracować produkt w miniprzedsiębiorstwie, lub prowadzić badanie rynku do celów finansowania działań wychodzących poza program nauczania.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest uwzględnione w programie kształcenia nauczycieli. Natomiast AEI chce wspierać inicjatywy w szkolnictwie wyższym promujące badania naukowe i innowacje dydaktyczne, szczególnie opracowywanie projektów w zakresie przedsiębiorczości przez przyszłych nauczycieli (np. w ramach stypendiów). Co się tyczy doskonalenia zawodowego nauczycieli, AEI planuje zorganizować szkolenia dla nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości.

Institut Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli (IFC) prowadzi kursy doskonalenia zawodowego w zakresie przedsiębiorczości dla nauczycieli ekonomii i nauk społecznych, nauczycieli przedmiotów technicznych i zawodowych pracujących w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych. W ubiegłym roku IFC, wspólnie z Fundacją na rzecz Edukacji i Sieci Edukacyjnych, rozpoczęło realizację projektu pod nazwą *Entr'apprendre*. W roku szkolnym 2015/16, udział w tym projekcie weźmie 16 przedsiębiorstw.

Ponadto w regionie Walonii AEI zamierza wspierać wszystkich nauczycieli zainteresowanych przedsiębiorczością, otwierając ich na świat biznesu i oferując szkolenia w zakresie przedsiębiorczości/twórczej pedagogiki i metod nauczania. AEI prowadzi sieć doradców pedagogicznych (*agents de sensibilisation à l'esprit d'entreprendre* – ASEE) celem promowania nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach kształcenia i organizuje warsztaty dla nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Jak dotąd AEI opracowała osiem narzędzi wspierania nauczycieli ⁽¹⁴⁷⁾.

W regionie Brukseli realizowana jest inicjatywa „Rozwiń swój talent” ⁽¹⁴⁸⁾, zarządzana przez Brukselską Agencję Przedsiębiorczości (ABE) ⁽¹⁴⁹⁾. Agencja działa od 2008 r. w celu promowania ducha przedsiębiorczości w szkołach. Jednym z jej zadań jest zapewnienie wsparcia dla nauczycieli, którzy uwzględniają ten wymiar na poziomie szkół.

⁽¹⁴⁵⁾ <http://www.enseignement.be/index.php?page=24399>
<http://www.enseignement.be/index.php?page=25137&type=3&annee=13,14,15,16,17,18&discipline=10&act=search>

⁽¹⁴⁶⁾ <http://www.enseignement.be/index.php?page=24924&navi=592>

⁽¹⁴⁷⁾ Patrz str. 11 strategii

⁽¹⁴⁸⁾ <http://www.boostyourtalent.be/enseignants/programmes/?lang=fr>

⁽¹⁴⁹⁾ <http://www.abe-bao.be/fr>

Belgia - Wspólnota Niemieckojęzyczna

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Wspólnota Niemieckojęzyczna Belgii nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽¹⁵⁰⁾.

Na oficjalnej stronie departamentu edukacji Wspólnoty Niemieckojęzycznej można przeczytać:

„Duch przedsiębiorczości musi być kultywowany od wczesnych lat, a jego rozwój możliwy jest jedynie poprzez doświadczenie. Wyobraźnia, kreatywność i duch przedsiębiorczości obywateli to aktywa istotne dla regionu, w którym żyją. Duch przedsiębiorczości oznacza zdolność do przystosowywania się do potrzeb zmieniającego się świata. Przyczynia się do tworzenia miejsc pracy i wzmocnienia rozwoju gospodarczego regionu”⁽¹⁵¹⁾.

Powiązana strategia

We Wspólnocie Francuskiej i Niemieckojęzycznej Belgii realizowana jest odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości⁽¹⁵²⁾. Po zakończeniu realizacji pierwszego planu strategicznego na lata 2007-2013, opracowano nowy plan nauczania przedsiębiorczości. Strategia „PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ 3.15: 3 osie i 15 dźwigni na rzecz pokolenia przedsiębiorców” jest przewidziana na lata 2014-2020 i obejmuje poziomy ISCED 1-8. Strategia jest realizowana pod kierownictwem Agencji ds. Aktywizacji Gospodarczej (ASE), zwanej obecnie Agencją Przedsiębiorczości i Innowacji (AEI), przez wiele zainteresowanych stron, w tym przedstawicieli rządu, oświaty i biznesu.

Główne cele

Celem ogólnym strategii jest wspieranie współpracy pomiędzy partnerami i zwiększenie liczby przedsiębiorców, a także sprawienie, że przyszłe pokolenia będą bardziej przedsiębiorcze w życiu zawodowym, jak również podniesienie wyników nauczania przedsiębiorczości na poziomie regionalnym.

Konkretne działania

Strategia obejmuje trzy obszary (osie), a w skład każdego z nich wchodzi pięć działań (dźwigni) wspierających zmiany.

1. Wspieranie nauczania przedsiębiorczości. Obszar ten obejmuje następujące działania:
 - o pomoc szkołom w zapoznaniu się z duchem przedsiębiorczości - zapewnienie minimalnego zaangażowania w nauczanie przedsiębiorczości ze strony każdej szkoły podstawowej, średniej i instytucji szkolnictwa wyższego;
 - o zaangażowanie nauczycieli - wspieranie tych, którzy chcą inwestować w przedsiębiorczość poprzez coaching, szkolenia, tworzenie sieci oraz dostarczanie narzędzi;
 - o przygotowanie przyszłych nauczycieli - zapewnienie odpowiedniego wsparcia tym, którzy rozpoczynają karierę pedagogiczną, tak by mieli podstawową wiedzę z zakresu biznesu i przedsiębiorczości, a przede wszystkim pozytywne nastawienie;

⁽¹⁵⁰⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁵¹⁾ http://www.bildungserver.be/desktopdefault.aspx/tabid-2459/4428_read-31787/

⁽¹⁵²⁾ http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13dossier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf

- zaangażowanie przedsiębiorców - umożliwienie im współpracy z sektorem edukacji w celu zwiększenia wpływu realizowanych działań;
 - zapewnienie, że wszyscy młodzi ludzie mogą doświadczyć przedsiębiorczości - tak by każdy uczeń (przed ukończeniem szkoły) miał realistyczne pojęcie o działalności gospodarczej i gospodarce Walonii w kontekście globalnym oraz uczestniczył w określonej liczbie działań mających na celu rozwój postaw i umiejętności przedsiębiorczych.
2. Inwestowanie w następne pokolenie przedsiębiorców. Obszar ten obejmuje następujące działania:
- wspieranie przedsiębiorczych szkół - identyfikowanie, uznawanie, wspieranie i zachęcanie do współpracy sieciowej „przedsiębiorczych” szkół; zapewnienie odpowiedniej definicji dla szkół podstawowych, średnich i instytucji szkolnictwa wyższego;
 - intensyfikacja programów nauczania przedsiębiorczości - zachęcanie „przedsiębiorczych” szkół do opracowywania bardziej intensywnych programów kształtujących wiedzę w dziedzinie ekonomii i przedsiębiorczości oraz postawy i umiejętności młodych osób uczestniczących w działaniach przedsiębiorczych typu start-up lub programach powiązanych z przedsiębiorczością. Jeśli to konieczne, wspieranie programów koncentrujących się stricte na zagadnieniach przedsiębiorczości;
 - stawianie wyzwań młodym ludziom - zapewnienie zaplecza umożliwiającego młodym ludziom zainteresowanym przedsiębiorczością odbywanie spotkań, tworzenia sieci i pracę w ramach projektów w warunkach rzeczywistych lub wirtualnych;
 - promowanie pewności siebie - docenianie rozwoju postaw przedsiębiorczych i umiejętności młodych ludzi;
 - tworzenie sieci i angażowanie przedsiębiorczego ekosystemu - angażowanie publicznych i prywatnych, regionalnych i lokalnych przedsiębiorczych ekosystemów oraz umożliwienie współpracy ze światem biznesu celem zwiększenia wpływu realizowanych działań.
3. Przełożenie inwestycji na działalność gospodarczą o wysokim potencjale rozwojowym oraz podtrzymywanie postaw przedsiębiorczych w ciągu pierwszych dziesięciu lat życia zawodowego. Obszar ten obejmuje następujące działania:
- podejmowanie przez środowiska akademickie projektów wymagających realizacji w rzeczywistych warunkach - tworzenie warunków w szkolnictwie wyższym dla realizacji tych projektów przez studentów, naukowców lub doktorantów;
 - wspieranie młodych przedsiębiorców - zwiększanie zasobów i doradztwo dla młodych absolwentów rozwijających własne projekty;
 - szkolenie młodych przedsiębiorców - oferowanie szkoleń w zakresie przedsiębiorczości lub przedstawianie źródeł wsparcia pochodzących od szerszej społeczności;
 - pokazywanie przykładów przedsiębiorców, którzy odnieśli sukces - inspirowanie i promowanie przedsiębiorczości poprzez propagowanie i promowanie historii sukcesu;
 - rozwijanie ducha przedsiębiorczości - przyciąganie potencjalnych przedsiębiorców dzięki istniejącemu systemowi wsparcia, podtrzymywanie zapału do przedsiębiorczości poprzez tworzenie sieci i zapewnianie łatwo dostępnych form wsparcia.

Monitorowanie

We Wspólnocie Niemieckojęzycznej Belgii i regionie Walonii planowane są dwa zestawy wskaźników - wskaźniki działań i wskaźniki wpływu na postawy. Wszystkie działania realizowane w ramach osi 1 i 2 zostaną udokumentowane. Planowane jest przeprowadzenie oceny zmiany postaw nauczycieli i uczniów oraz aktualizacja rezultatów badań przeprowadzonych w 2011 i 2013 r.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programie nauczania szkół zawodowych jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, natomiast nie jest uwzględnione w kształceniu ogólnym na poziomie ISCED 1-3. Jednak *Przewodnik po umiejętnościach na rzecz wyboru kariery zawodowej i przygotowania do doradztwa zawodowego* ⁽¹⁵³⁾ obejmuje umiejętności międzyprzedmiotowe i wszystkie przedmioty na poziomie ISCED 1-3. Takie podejście zapewnia silny związek pomiędzy szkołą a światem pracy i definiuje niektóre efekty kształcenia związane z nauczaniem przedsiębiorczości.

Efekty kształcenia

Programy nauczania szkół zawodowych, umiejętności międzyprzedmiotowe na poziomie ISCED 1-3 i programy nauczania niektórych przedmiotów (ISCED 1-3) obejmują pewne efekty kształcenia związane z nauczaniem przedsiębiorczości. Mają one związek głównie z postawami przedsiębiorczymi (pewność siebie i inicjatywność). W przypadku kształcenia zawodowego w szkołach, szeroki zakres efektów kształcenia związanych z nauczaniem przedsiębiorczości (postawy, umiejętności i wiedza) jest uwzględniony w programach nauczania ⁽¹⁵⁴⁾.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest jeszcze włączone do obowiązkowego programu kształcenia nauczycieli dla szkół na poziomie ISCED 0-1 we Wspólnocie (UWAGA: we Wspólnocie prowadzone jest kształcenie nauczycieli tylko dla szkół na tych poziomach). Natomiast AEI chce wspierać inicjatywy w szkolnictwie wyższym promujące badania naukowe i innowacje dydaktyczne, szczególnie opracowywanie projektów w zakresie przedsiębiorczości przez przyszłych nauczycieli (np. w ramach stypendiów).

Instytut Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli (IFC) prowadzi kursy doskonalenia zawodowego w zakresie przedsiębiorczości dla nauczycieli ekonomii i nauk społecznych, nauczycieli przedmiotów technicznych i zawodowych pracujących w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych. W ubiegłym roku IFC, wspólnie z Fundacją na rzecz Edukacji i Sieci Edukacyjnych, rozpoczęło realizację projektu pod nazwą *Entr'apprendre*. W roku szkolnym 2015/16 udział w tym projekcie weźmie 16 przedsiębiorstw.

AEI prowadzi sieć doradców pedagogicznych, promując w ten sposób nauczanie przedsiębiorczości (sieć dociera do 93% szkół średnich i instytucji szkolnictwa wyższego). AEI prowadzi również warsztaty dla nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości i jak dotąd opracowała osiem narzędzi przydatnych w nauczaniu, np. „Postawy dzieci” i „Crealoie” (które będą rozwijane w nadchodzących latach).

W 2014 r. został opracowany przewodnik (*Studienkreis Schule und Wirtschaft in der DG*) ⁽¹⁵⁵⁾ przez grupę badawczą „Szkoła i ekonomia we Wspólnocie Niemieckojęzycznej” celem promowania działań, w ramach których nauczyciele i uczniowie szkół na poziomie ISCED 1-3 mogą nawiązywać kontakty ze światem pracy.

⁽¹⁵³⁾ http://www.bildungserver.be/PortalData/21/Resources/downloads/schule_ausbildung/schulische_ausbildung/rahmenplaene_neu/RP_Schulische_Berufswahlvorbereitung_und_Berufsorientierung_PRIM_SEK.pdf

⁽¹⁵⁴⁾ <http://www.iawm.be/de/ausbildung/Lehrprogramme/Allgemeinkenntnisse.pdf>

⁽¹⁵⁵⁾ http://www.schulewirtschaft.be/Studienkreis_Schule_Wirtschaft/PDF/Leitfaden_Endversion-1504.pdf

Belgia - Wspólnota Flamandzka

Definicja nauczania przedsiębiorczości

We Flandrii termin „nauczanie przedsiębiorczości” jest używany jako pojęcie ogólne, określające kształcenie, które promuje ducha przedsiębiorczości i/lub zachowania przedsiębiorcze.

„Kiedy mówimy o duchu przedsiębiorczości, mamy na myśli umiejętność podejmowania inicjatywy, rozwijania pomysłów w określonym kontekście, wytrwałość, poczucie odpowiedzialności, hart ducha, kreatywność i samodzielność, tj. cechy osobowe, które umożliwiają wcielanie pomysłów w czyn. Mamy również na myśli opracowywanie i zarządzanie projektami, aby osiągnąć wyznaczone cele. Duch przedsiębiorczości zapewnia wartość dodaną w codziennym życiu jednostek, zarówno w życiu prywatnym, jak i społecznym, a ponadto jest pomocny w tworzeniu i korzystaniu z możliwości w środowisku pracy.

Pojęcie przedsiębiorczości odnosi się do wszystkich etapów, przez jakie przedsiębiorca może przechodzić w ramach rozwoju przedsiębiorstwa, zarówno w sektorze prywatnym, jak i w sektorze non-profit. Wymaga to dobrego zrozumienia funkcjonowania gospodarki oraz możliwości i wyzwań, wobec jakich staje przedsiębiorca lub organizacja. Duch przedsiębiorczości jest uważany tutaj jako warunek *sine qua non* dla przedsiębiorczości. Ponadto ważne jest, aby być w pełni świadomym odpowiedzialności przedsiębiorstw względem etycznego postępowania oraz pozytywnego wpływu, jaki mogą mieć zarówno na nie same, jak i na środowisko, na przykład poprzez sprawiedliwy handel lub społeczną odpowiedzialność biznesu”⁽¹⁵⁶⁾.

Powiązana strategia

We Flandrii realizowana jest odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości. „Plan działań na rzecz nauczania przedsiębiorczości” obejmuje poziomy ISCED 1-8 i był realizowany w latach 2011-2014. Zaktualizowany plan działań na lata 2015-2019 został przedstawiony rządowi flamandzkiemu 11 grudnia 2015 r.

Główne cele

„Plan działań” na lata 2011-2014 został ustanowiony w celu realizacji czterech celów strategicznych. Cele te mają równorzędne znaczenie, ale nie zawsze są realizowane jednocześnie:

- uczniowie, studenci i uczestnicy kursów prezentują niezbędnego ducha przedsiębiorczości na koniec edukacji;
- przed ukończeniem edukacji uczniowie, studenci i uczestnicy kursów mają możliwość przygotowania się do przedsiębiorczości;
- uczniowie, studenci i uczestnicy kursów są zmotywowani, aby stać się przedsiębiorcami;
- nauczyciele wykazują ducha przedsiębiorczości i mają wyważone poglądy na przedsiębiorczość.

Konkretne działania

Konkretne działania zostały zdefiniowane dla każdego z celów strategicznych.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

„Plan działań” został opracowany we współpracy ze wszystkimi zaangażowanymi podmiotami:

- ministerstwa: Departament Edukacji i Szkoleń; Departament Gospodarki, Nauki i Innowacji; Departament Pracy i Gospodarki Społecznej; Departament Rolnictwa i Rybołówstwa;

⁽¹⁵⁶⁾ <http://www.ondernemendonderwijs.be/Proefproject%20stages/actieplan%20ondernemerschapsonderwijs%202011-2014%20versie%20bijgestuurd%20na%20adviezen.doc>

- urzędy ministerialne: Kancelaria Premiera Rządu Flandrii i Flamandzkiego Ministra Gospodarki, Polityki Zagranicznej, Rolnictwa i Polityki Rolnej, Kancelaria Flamandzkiego Ministra Finansów, Budżetu, Pracy, Urbanistyki, Planowania Przestrzennego i Sportu, Kancelaria Flamandzkiego Ministra Edukacji, Młodzieży, Równych Szans i Spraw związanych z Brukselą;
- agencje rządowe: Agencja Przedsiębiorczości Flandrii, Flamandzka Agencja Szkoleń w zakresie Przedsiębiorczości SYNTRA Vlaanderen.

„Plan działań” został przedstawiony do zaopiniowania Flamandzkiej Radzie ds. Edukacji, Radzie Społeczno-Ekonomicznej Flandrii oraz sieci instytucji oferujących nauczanie przedsiębiorczości.

Monitorowanie

Flandria obecnie opracowuje system monitorowania związany z „Planem działań”.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest określone jako zagadnienie międzyprzedmiotowe na poziomie ISCED 2-3, w tym w szkołach zawodowych, oraz jako fakultatywny odrębny przedmiot nauczania na poziomie ISCED 3.

Wolność edukacji jest konstytucyjnym prawem w Belgii, a szkoły cieszą się autonomią w ustalaniu programów i metod nauczania. Jednakże, aby uzyskać finansowanie od rządu, muszą one spełniać cele, które uwzględniają określone umiejętności i wiedzę w zakresie przedsiębiorczości. Plan działań określa, w jaki sposób szkoły mogą opracować program nauczania przedsiębiorczości, a głównym wymogiem jest to, by przedsiębiorczość była uwzględniona we wszystkich przedmiotach nauczania oraz na wszystkich poziomach edukacji.

Efekty kształcenia

W odniesieniu do przedszkoli, „Plan działań” zaleca skoncentrowanie się na działaniach promujących ducha przedsiębiorczości. Od szkoły podstawowej wzwyż, nacisk kładzie się na promowanie ducha przedsiębiorczości, a także pozytywnego wizerunku przedsiębiorstw oraz podnoszenie świadomości społecznej na temat znaczenia przedsiębiorczości dla społeczeństwa. Na tym etapie należy czynić pierwsze kroki mające na celu umożliwienie kontaktu z przedsiębiorcami.

Szkoły średnie i wyższe kontynuują prace na rzecz promowania ducha przedsiębiorczości i realistycznego wizerunku przedsiębiorstw i przedsiębiorczości, co powinno przekładać się na program nauczania, metody i ocenianie. Każdy zainteresowany uczeń powinien mieć możliwość uzyskania wiedzy na temat prowadzenia działalności gospodarczej. W szkołach średnich niezwykle ważnym jest, by nauczanie przedsiębiorczości było zintegrowane z innymi dziedzinami, na przykład językami, naukami ścisłymi i techniką. Ponadto w ramach doradztwa zawodowego należy uwzględnić wiedzę o zakładaniu działalności gospodarczej jako o jednej ze ścieżek kariery zawodowej.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Brak jest szczegółowych krajowych przepisów dot. kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Instytucje kształcenia nauczycieli posiadają autonomię w doborze treści kształcenia nauczycieli. VLAJO (powiązane z *Junior Achievement*) i UNIZO działają jako centra wiedzy na temat nauczania przedsiębiorczości. Prowadzą one doraźne szkolenia nauczycieli i organizują liczne zajęcia pozaprogramowe i konkursy. Oba centra są częściowo finansowane przez rząd Flandrii.

Bułgaria

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Bułgaria nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽¹⁵⁷⁾.

Powiązana strategia

W Bułgarii nie jest realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Zagadnienie to jest uwzględnione w „Krajowej strategii uczenia się przez całe życie na lata 2014-2020”⁽¹⁵⁸⁾, która obejmuje każdy etap kształcenia i szkolenia.

Główny cel

Główny cel związany z nauczaniem przedsiębiorczości zawiera się w punkcie 3.3.4, „promowanie kształcenia i szkolenia dostosowane do potrzeb gospodarki i zmian na rynku pracy”. Jest to związane z budowaniem partnerstw pomiędzy biznesem a wszystkimi sektorami kształcenia, szkolenia i badań, w celu rozwijania umiejętności potrzebnych na rynku pracy, jak również promowania innowacji i przedsiębiorczości. Treść strategii sugeruje, że można to osiągnąć dzięki koncentrowaniu się na programach nauczania na wszystkich poziomach, jak również poprzez politykę i praktykę poradnictwa zawodowego na wszystkich poziomach. Strategia sugeruje również wprowadzenie systemu walidacji efektów kształcenia oraz podkreśla znaczenie kluczowych kompetencji, m.in. przedsiębiorczości, a także rozwoju umiejętności miękkich.

Konkretne działania

Opracowano „Plan działań” w odniesieniu do realizacji strategii⁽¹⁵⁹⁾. Działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości obejmują:

- rozwijanie sieci firm szkoleniowych;
- zapewnienie warunków do motywowania pracowników pedagogicznych do doskonalenia umiejętności poprzez organizację szkoleń skierowanych na rozwój kompetencji w obszarach priorytetowych;
- szkolenie nauczycieli w doskonaleniu kompetencji w zakresie przedsiębiorczości;
- aktualizowanie programów nauczania i projektów z udziałem przedstawicieli biznesu w szkolnictwie wyższym (działania takie dotyczą również kształcenia i szkolenia zawodowego).

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Głównymi partnerami Ministerstwa Edukacji i Nauki zaangażowanymi w realizację „Krajowej strategii na rzecz uczenia się przez całe życie” są Ministerstwo Gospodarki i Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Głównym partnerem w sektorze organizacji pozarządowych jest *Junior Achievement Bułgaria*.

⁽¹⁵⁷⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁵⁸⁾ <http://www.mon.bg/?h=downloadFileandfileId=5701>

⁽¹⁵⁹⁾ <http://www.mon.bg/?go=pageandpageId=74andsubpageId=143>

Monitorowanie

Brak specjalnie opracowanych struktur ramowych monitorowania. Realizacja strategii będzie monitorowana poprzez opracowanie sprawozdania rocznego, które będzie zawierać poziom osiągnięcia zestawu wskaźników zawartych w „Planie działania”. Zostanie stworzona elektroniczna platforma monitorowania i sprawozdawczości z realizacji strategii. Wskaźniki zostały również uwzględnione w efektach kształcenia w programie nauczania.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Rozwijanie umiejętności na rzecz inicjatywności i przedsiębiorczości jest jedną z kluczowych kompetencji w bułgarskim systemie edukacji, która zgodnie z zaleceniem powinna być rozwijana w ramach wszystkich obowiązkowych przedmiotów nauczanych w szkole. Na podstawie ogólnego zalecenia, szczegółowe efekty kształcenia zostały zdefiniowane dla dwóch przedmiotów związanych z edukacją kulturalną: „Styl życia i technologie” (ISCED 1-2) oraz „Nauki społeczne i religia” (ISCED 3).

Na wczesnym etapie nauczania, elementy nauczania przedsiębiorczości są zazwyczaj uwzględnione we wszystkich przedmiotach. Na poziomie ISCED 2, przedmiot „Technika i ekonomia” obejmuje podstawowe informacje na temat organizacji i ekonomii. Na poziomie ISCED 3, przedmiot „Świat i osobowość” zawiera podstawowe treści na temat obywateli i gospodarki, natomiast przedmiot „Geografia i ekonomia” obejmuje elementy nauczania przedsiębiorczości.

Na poziomie ISCED 2 (4. klasa) i ISCED 3, każda szkoła może wybrać różne działy. W dziale „Technologia - przedsiębiorczość i biznes” nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe i uwzględnione we wszystkich przedmiotach w 50 szkołach. Nauczanie przedsiębiorczości obejmuje zarówno teorię, jak i praktykę (gry symulacyjne online i miniprzedsiębiorstwa uczniowskie), przy wsparciu biznesu i rodziców. Działania te są oparte na programach realizowanych w ramach *Junior Achievement Bułgaria*.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia uwzględnione są na wszystkich poziomach programu nauczania. Dla przedmiotu „Styl życia i technologie” określono następujące efekty kształcenia: „rozwój umiejętności i kompetencji potrzebnych w pracy zespołowej, podejmowanie różnych ról i obowiązków oraz dążenie do sukcesu i pewności siebie”.

Przedmiot „Technika i ekonomia” na poziomie ISCED 2 obejmuje następujące efekty kształcenia:

- wiedza nt. wskaźników gospodarczych - wydatków, cen kupna, wyceny i przychodów;
- wiedza nt. korzystania z pieniędzy i innych zachęt w działalności produkcyjnej;
- wiedza nt. kilku podstawowych różnic pomiędzy pieniędzmi a kapitałem potrzebnym do prowadzenia działalności;
- wiedza nt. budżetu potrzebnego do realizacji danej działalności;
- wiedza nt. tworzenia organizacji jako wymóg realizacji działalności produkcyjnej i usług użyteczności publicznej;
- umiejętność porównywania, odtwarzania, analizy starych i nowych metod pracy w niektórych rzemiosłach, takich jak piekarnictwo, roboty murarskie, tapicerstwo, kapelusznictwo, szewstwo, usługi fryzjerskie i wytwarzanie biżuterii.

W przedmiocie „Geografia i ekonomia” nauczonym w klasie ósmej, uwzględnione jest zagadnienie „Gospodarka Bułgarii”, w ramach którego uczniowie zgłębiają badania rynku i lokalizację działalności gospodarczej. Program nauczania przedmiotu „Geografia i ekonomia” obejmuje zagadnienie „Krajowa struktura holdingowa, czynniki i wskaźniki”. Zgłębiając to zagadnienie, uczniowie prowadzą badania przypadków i przedstawiają dowody na istnienie określonych problemów w regionach. Uczniowie pracują z wykorzystaniem dokumentów ustawodawczych, takich jak ustawa o rozwoju gospodarczym i ustawa o rozwoju regionalnym. W programie nauczania przedmiotu „Świat i osobowość” uwzględniono osobny obszar pn. „Obywatele i gospodarka” jako treści podstawowe. Proces nauczania tego przedmiotu obejmuje opracowywanie projektów uczniowskich.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Poszczególne instytucje posiadają autonomię w zakresie doboru treści w programach kształcenia nauczycieli. Wskazówki dotyczące nauczania przedsiębiorczości są uwzględnione w wytycznych dot. kształcenia nauczycieli.

Ministerstwo Edukacji i Nauki dąży do zapewnienia szkoleń dla nauczycieli wspierających rozwój umiejętności przedsiębiorczych uczniów w ramach krajowego programu „Kwalifikacje”. Takie kursy doskonalenia zawodowego nauczycieli mają na celu zmianę podejść do pracy w szkole, uwzględnienie większej liczby działań praktycznych i wprowadzenie pracy projektowej w nauczaniu przedsiębiorczości. Są one skierowane do nauczycieli szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących. Władze centralne w Bułgarii opracowały również materiały, które są przeznaczone wyłącznie dla nauczycieli uczestniczących w kursach doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości i publikuje listę zatwierdzonych podręczników (w tym do nauczania przedsiębiorczości) na stronie internetowej ⁽¹⁶⁰⁾.

⁽¹⁶⁰⁾ www.mon.bg/?go=pageandpagelid=10andsubpagelid=70

Republika Czeska

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Republika Czeska nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia” ⁽¹⁶¹⁾.

Powiązana strategia

W Republice Czeskiej realizowanych jest kilka strategii krajowych, które odnoszą się do nauczania przedsiębiorczości, jednak zagadnienie to nie jest głównym motywem żadnej z nich. Strategie te to:

- „Strategia badań i innowacji na rzecz inteligentnych specjalizacji na lata 2014-2020” ⁽¹⁶²⁾ - realizowana przez Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu, która obejmuje szereg działań związanych z nauczaniem przedsiębiorczości;
- „Narodowa strategia innowacji Republiki Czeskiej na lata 2012-2020” ⁽¹⁶³⁾ - realizowana przez Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu, Ministerstwo Przemysłu i Strategii Handlowej - obejmuje część poświęconą zmianom w treściach kształcenia w odniesieniu do kreatywności, przedsiębiorczości i kluczowych kompetencji. Strategia podkreśla znaczenie współpracy pomiędzy szkołami a pracodawcami oraz związków pomiędzy systemem szkolnictwa zawodowego a rynkiem pracy, oraz podkreśla konieczność przestrzegania tych elementów podczas realizacji reformy programowej i tworzenia systemu doradztwa. Obejmuje ona poziomy ISCED 1, 2 i 3;
- „Strategia uczenia się przez całe życie w Republice Czeskiej 2007” ⁽¹⁶⁴⁾ podkreśla znaczenie rozwijania wiedzy funkcjonalnej uczniów i kluczowych kompetencji;
- „Strategia wspierania młodzieży na lata 2014-2020” ⁽¹⁶⁵⁾ realizowana jest przez Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu i obejmuje zobowiązania dotyczące przechodzenia młodzieży ze szkół na rynek pracy i tworzenia warunków dla ich płynnej integracji na rynku pracy;
- „Powrót na top: Międzynarodowa strategia konkurencyjności Republiki Czeskiej na lata 2012-2020” ⁽¹⁶⁶⁾ zawiera rozdział dotyczący edukacji, ze szczególnym naciskiem na potrzebę zapewnienia, że edukacja wspiera niezależne twórcze myślenie, możliwości dalszego uczenia się i zdolności współpracy.

Promocja nauczania przedsiębiorczości jest najbardziej skutecznie ujęta w „Strategii badań i innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji”, realizowanej przez Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu w latach 2014-2020. Jest to strategia ogólna, ukierunkowana na skuteczne wykorzystanie zasobów finansowych - europejskich, krajowych, regionalnych i prywatnych - na działania mające na celu wzmocnienie potencjału badawczego i innowacyjnego w obiecujących obszarach priorytetowych. Strategia ma na celu wspieranie pełnego wykorzystania potencjału wiedzy na poziomie krajowym i regionalnym, a w rezultacie zmniejszenie bezrobocia i zwiększenie konkurencyjności gospodarczej. Strategia obejmuje poziomy ISCED 1-3, kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach oraz poziomy ISCED 5-8. Opracowywany jest plan wdrażania, który przewiduje partnerstwa z sektorem edukacji i biznesu.

⁽¹⁶¹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁶²⁾ <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=753765andad=1andattid>

⁽¹⁶³⁾ <http://databaze-strategie.cz/cz/mpo/strategie/narodni-inovacni-strategie-ceske-republiky>

⁽¹⁶⁴⁾ http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_EN_web_jednostrany.pdf

⁽¹⁶⁵⁾ <http://www.msmt.cz/file/33599/>

⁽¹⁶⁶⁾ <http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Strategie-mezinarodni-konkurenceschopnosti-Ceske-republiky.pdf>

Konkretne działania

- Wprowadzenie zatwierdzonych narzędzi do diagnozy i rozwoju umiejętności (umiejętności związanych z przedsiębiorczością i umiejętności miękkich, zdefiniowanych w Krajowym Systemie Zawodów) na wszystkich poziomach kształcenia, w tym kształcenia nauczycieli.
- Wdrożenie działań edukacyjnych opartych na praktyce.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu, biznes, uniwersytety, instytucje badawcze, sektor publiczny i organizacje pozarządowe.

Monitorowanie

Strategia została niedawno przyjęta i obecnie nie jest realizowany monitoring.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

W Republice Czeskiej nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programie nauczania jako zagadnienie międzyprzedmiotowe na poziomie ISCED 1-2 („Moralność, charakter i edukacja społeczna” oraz „Edukacja obywatelska dla demokracji”) i na poziomie ISCED 3 („Moralność, charakter i edukacja społeczna”).

Szkoły mają pełną autonomię w podejmowaniu decyzji w sprawie wdrażania zagadnień międzyprzedmiotowych do programu nauczania. Mogą one być uwzględnione w przedmiotach ogólnych (takich jak wiedza o społeczeństwie, nauki społeczne), ale szkoły mogą organizować specjalne kursy, projekty, wycieczki, itd. Niemniej jednak zagadnienia międzyprzedmiotowe stanowią obowiązkową część programu nauczania na poziomie ISCED 1, 2 i 3, choć nie muszą być realizowane w każdej klasie. Pomimo tego, że nie są realizowane odrębne przedmioty w zakresie przedsiębiorczości na poziomie ISCED 1-3, zagadnienie to jest uwzględnione w kilku przedmiotach obowiązkowych i fakultatywnych.

- ISCED 1: „Ludzie i ich świat” (obowiązkowy) i „Etyka” (fakultatywny);
- ISCED 2: Obszary kształcenia „Ludzie i społeczeństwo: Wiedza o społeczeństwie”, „Świat pracy” (obowiązkowe w klasie 8 i 9). Twórcze myślenie i autoewaluacja są uwzględnione w „Etyce” (fakultatywny przedmiot);
- ISCED 3: „Ludzie i społeczeństwo: Podstawy wychowania obywatelskiego” i „Nauki społeczne” (obowiązkowe w klasach 10 i 11), „Człowiek i świat pracy” (obowiązkowy przedmiot, obejmuje np. zasady zakładania działalności gospodarczej) oraz „Etyka” (fakultatywny).

W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w obowiązkowym przedmiocie „Podstawy wychowania obywatelskiego”. Stanowi ono również część zagadnień międzyprzedmiotowych „Obywatele w demokratycznym społeczeństwie” oraz „Człowiek i świat pracy”.

Efekty kształcenia

Następujące efekty kształcenia zdefiniowano w podstawie programowej:

- Postawy przedsiębiorcze:
 - pewność siebie (ISCED 2)
 - inicjatywność (ISCED 1-3).
- Umiejętności związane z przedsiębiorczością:
 - kreatywność (ISCED 1-2)
 - znajomość zagadnień finansowych (ISCED 1-3)
 - planowanie (szkoły ogólnokształcące ISCED 3)
 - organizowanie zasobów (szkoły zawodowe)
 - zarządzanie niepewnością/ryzykiem (szkoły ogólnokształcące ISCED 3)
 - praca zespołowa (ISCED 1-3).

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości oraz obszary kształcenia zostały zdefiniowane w podstawie programowej. Sposób, w jaki osiągnane są poszczególne efekty w procesie uczenia się leży w gestii każdej szkoły.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Institucje szkolnictwa wyższego są autonomiczne i same decydują, czy uwzględnić nauczanie przedsiębiorczości w programach kształcenia nauczycieli.

Kursy doskonalenia zawodowego w zakresie znajomości zagadnień finansowych są dostępne dla wszystkich nauczycieli. W sierpniu 2014 r. Fundusz Kształcenia Ustawicznego (FDV), organizacja Ministerstwa Pracy i Spraw Społecznych, rozpoczął realizację projektu „Staże w przedsiębiorstwach - praktyka edukacyjna 2” (*Stáže ve firmách – vzdělávání praxí 2*)⁽¹⁶⁷⁾. Jednym z rezultatów tego projektu, którego realizacja zakończyła się we wrześniu 2015 r., jest „Krajowy katalog staży” dostępny bezpłatnie na platformie internetowej, który przedstawia oferty staży dla potencjalnych kandydatów.

Wytyczne dotyczące nauczania przedsiębiorczości zostały opracowane. Najbardziej obszernym repozytorium materiałów dydaktycznych jest Portal Metodyka⁽¹⁶⁸⁾, którego celem jest inspirowanie nauczycieli do uczenia w innowacyjny sposób i do dzielenia się z kolegami swoimi doświadczeniami.

⁽¹⁶⁷⁾ <http://www.stazevefirmach.cz>

⁽¹⁶⁸⁾ <http://clanky.rvp.cz/clanek/k/o/4646/PODPORA-PODNIKAVOSTI---INSPIROMAT.html/>

Dania

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Stosowana jest następująca krajowa definicja przedsiębiorczości ⁽¹⁶⁹⁾:

„Przedsiębiorczość to wykorzystywanie w praktyce pomysłów i możliwości, oraz przekształcanie ich w wartość dla innych. Utworzona wartość może mieć charakter finansowy, kulturowy lub społeczny”.

Powiązana strategia

W Danii nauczanie przedsiębiorczości zostało uwzględnione w Duńskiej Strategii Innowacyjności pn.: „Dania - kraj rozwiązań” ⁽¹⁷⁰⁾. Strategia została zainaugurowana w 2012 roku i będzie realizowana do 2020 r. Uwzględnia ona szereg działań obejmujących wszystkie poziomy nauczania. Poprzednio stosowana odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości nadal jest brana pod uwagę ⁽¹⁷¹⁾. W strategii innowacyjności stwierdzono, że młodzi ludzie są niedoceniani w aspekcie innowacyjności i powinni odgrywać większą rolę w polityce innowacji.

Główne cele

Strategia innowacyjności koncentruje się na trzech obszarach: innowacje powinny wynikać z wyzwań społecznych, wiedza powinna być częściej przekuwana w wartość, a edukacja powinna przyczyniać się do zwiększenia innowacyjności.

Konkretne działania

W strategii innowacyjności działania 18-27 obejmują inicjatywy na rzecz nauczania przedsiębiorczości:

18. promowanie współpracy z przedsiębiorstwami w zakresie innowacji o wymiarze praktycznym;
19. wzmocnienie praktyki na wszystkich poziomach kształcenia w celu wspierania innowacji (w tym poradnictwo zawodowe);
20. wspieranie innowacji w kształceniu nauczycieli;
21. wspieranie inicjatyw dla uzdolnionych uczniów;
22. utworzenie spójnego systemu szkół podstawowych w celu wychowania utalentowanych i niezależnych uczniów;
23. wzmocnienie wymiaru innowacyjności i przedsiębiorczości w szkołach zawodowych;
25. opracowanie nowych celów nauczania, metod nauczania i form egzaminowania;
26. organizacja konkursu innowacyjności dla uczniów szkół podstawowych i średnich;
27. uwzględnienie w większym zakresie innowacyjności i przedsiębiorczości w programach nauczania.

⁽¹⁶⁹⁾ <http://eng.ffe-ve.dk/knowledge-centre/entrepreneurship-education/entrepreneurship-in-the-teaching>
http://www.cise.es/wp-content/uploads/2013/03/5.-impact_of_entrepreneurship_education_in_denmark_2011.pdf

⁽¹⁷⁰⁾ <http://ufm.dk/en/publications/2012/denmark-a-nation-of-solutions/innovation-strategy>

⁽¹⁷¹⁾ <http://ufm.dk/en/publications/2010/strategy-for-education-and-training-in-entrepreneurship>

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Strategia została opracowana przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Nauki oraz Ministerstwo Przedsiębiorczości i Wzrostu Gospodarczego, w oparciu o szeroko zakrojony dialog z krajowymi i międzynarodowymi ekspertami i zainteresowanymi stronami. Duńska Fundacja Przedsiębiorczości⁽¹⁷²⁾ (FFE) jest głównym interesariuszem działań związanych z edukacją. Utworzona w 2010 roku przez rząd i *Junior Achievement - Young Enterprise*, fundacja jest wspierana przez stałe międzyresortowe partnerstwo i silne zaangażowanie sektora edukacji i środowisk biznesowych. Fundacja uczestniczy w wielu projektach europejskich, w których badane są podejścia do nauczania przedsiębiorczości. Jednym z takich programów jest eksperyment polityczny pn. „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*”⁽¹⁷³⁾ finansowany z programu Erasmus+ i realizowany pod przewodnictwem portugalskiej platformy na rzecz przedsiębiorczości⁽¹⁷⁴⁾. Jest to inicjatywa realizowana w sześciu krajach, w celu realizacji pilotażu i wdrożenia praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości do obowiązkowej edukacji.

Monitorowanie

Każda inicjatywa strategii innowacyjności związana z nauczaniem przedsiębiorczości obejmuje odrębne cele i jest oceniana indywidualnie. Realizowane inicjatywy stanowią część rocznej umowy o realizację działań pomiędzy FFE a partnerstwem międzyresortowym.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Program nauczania na wszystkich szczeblach edukacji szkolnej zawiera wyraźne odniesienia do nauczania przedsiębiorczości. Wiedza z obszaru przedsiębiorczości jest uwzględniona w różnych przedmiotach, a przedsiębiorczość jest nauczana jako odrębny fakultatywny przedmiot od dziesiątej klasy (ISCED 2) oraz w szkołach średnich drugiego stopnia (ISCED 3), w zależności od decyzji szkoły. Umiejętności i postawy są nauczane jako zagadnienia międzyprzedmiotowe w całym systemie edukacji, poczynając od szkoły podstawowej (ISCED 1), i często wymagają szczególnego podejścia pedagogicznego.

FFE opublikowała mapę przedstawiającą gminy, które korzystały z pomocy FFE, takiej jak na przykład zapewnienie materiałów, szkoleń lub innych form pomocy, która pokazuje, że ok. 40% wszystkich szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia oferuje nauczanie przedsiębiorczości swoim uczniom⁽¹⁷⁵⁾.

Efekty kształcenia

W 2014 r. efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości nie były jeszcze wyraźnie sformułowane w programie nauczania. Natomiast są one domyślnie uwzględnione w celach głównych przedmiotów, poprzez zasady nauczania danego przedmiotu oraz w efektach kształcenia obowiązkowych projektów międzyprzedmiotowych. Na przykład wytyczne dotyczące efektów kształcenia dla obowiązkowego przedmiotu „Technologia, poziom zaawansowany”⁽¹⁷⁶⁾, realizowanego na poziomie ISCED 3, zawierają wymóg, aby uczniowie samodzielnie realizowali projekty poświęcone różnym problemom

⁽¹⁷²⁾ www.ffe-ye.dk

⁽¹⁷³⁾ www.youthstartproject.eu

⁽¹⁷⁴⁾ <http://www.peep.pt>

⁽¹⁷⁵⁾ <http://www.ffe-ye.dk/videncenter/kortlaegning-effektmaaling/kortlaegning>

⁽¹⁷⁶⁾ <https://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Udd/Gym/PDF12/Vejledning/120821%20HTX%20Teknologi%20A%20juli%202012.pdf>

społecznym, w ramach których wybierają, analizują i dokumentują rezultaty. Na podstawie analizy, każdy uczeń opracowuje produkt z przestrzeganiem różnych faz jego tworzenia, łącznie z fazą projektowania, produkcji i wprowadzania na rynek. Uczniowie muszą udokumentować w sprawozdaniu wykorzystane umiejętności.

Nauczyciele w Danii cieszą się dużą dozą autonomii w zakresie organizacji nauczania, w tym uwzględniania nauczania przedsiębiorczości. Na poziomie szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia, to przede wszystkim gminy posiadają uprawnienia do wprowadzenia nauczania przedsiębiorczości do szkół. Natomiast w przypadku szkół średnich drugiego stopnia i szkół zawodowych taka decyzja leży w gestii samych szkół.

W założeniach reformy edukacji nauczanie przedsiębiorczości zostało uwzględnione jako zagadnienie międzyprzedmiotowe ⁽¹⁷⁷⁾ we wszystkich klasach.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowym przedmiotem w ramach kształcenia nauczycieli szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia.

Ministerstwo ds. Dzieci, Edukacji i Równouprawnienia wspiera nauczycieli, oferując im doskonalenie zawodowe i upowszechniając kursy w dziedzinie innowacyjności i przedsiębiorczości poprzez krajowy portal uczenia się skierowany do nauczycieli, który jest dostępny nieodpłatnie. Gminy są odpowiedzialne za doskonalenie zawodowe nauczycieli, w tym rozwój kompetencji w zakresie innowacyjności i przedsiębiorczości.

Ministerstwo ds. Dzieci, Edukacji i Równouprawnienia opracowuje krajowe wytyczne dla nauczycieli w zakresie innowacyjności i przedsiębiorczości, które stanowią zagadnienie międzyprzedmiotowe w szkołach podstawowych i średnich pierwszego stopnia.

EMU ⁽¹⁷⁸⁾ to popularny portal edukacyjny w Danii, który zapewnia dostęp do ogromnej ilości materiałów i informacji odnoszących się do edukacji. Portal zawiera unikatową kolekcję wirtualnych wpisów skierowanych do konkretnych grup użytkowników, takich jak nauczyciele i uczniowie szkół podstawowych, średnich pierwszego i drugiego stopnia, szkół zawodowych i kolegów nauczycielskich. Każdy wpis poświęcony jest różnym zagadnieniom, w tym nauczaniu przedsiębiorczości, i uwzględnia opisy sekwencji edukacyjnych, materiałów dydaktycznych, najlepszych praktyk, wiadomości i wiele innych.

Konsultanci Krajowego Centrum Zasobów Edukacyjnych, zatrudnieni przez Ministerstwo ds. Dzieci, Edukacji i Równouprawnienia, także udzielają wsparcia i wskazówek szkołom i gminom na różne tematy, w tym nauczania przedsiębiorczości. Regionalne centra zasobów edukacyjnych ściśle współpracują z Fundacją Przedsiębiorczości (FFE), w celu informowania nauczycieli o dostępnych materiałach.

FFE utworzyła wyspecjalizowaną sieć nauczycieli przedsiębiorczości pn. „Sieć na rzecz przedsiębiorczości w szkołach i edukacji” (NEIS) ⁽¹⁷⁹⁾, która jest otwarta dla wszystkich nauczycieli przedsiębiorczości, bez względu na poziom edukacji i nauczany przedmiot. Sieć jest platformą wymiany wiedzy i doświadczeń oraz służy do poszukiwania współpracowników. Sieć posiada wirtualną platformę i jest organizatorem corocznych konferencji.

⁽¹⁷⁷⁾ <http://www.emu.dk/modul/innovation-og-entrepren%C3%B8rskab-vejledning-0>

⁽¹⁷⁸⁾ www.emu.dk

⁽¹⁷⁹⁾ <http://www.ffe-ye.dk/undervisning/netvaerk-for-undervisere/om-neis>

Estonia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Estonii obowiązuje krajowa definicja nauczania przedsiębiorczości określona w podstawie programowej dla szkół średnich drugiego stopnia:

„Kompetencja przedsiębiorczości to umiejętność: tworzenia pomysłów i ich realizacji z wykorzystaniem nabytej wiedzy i umiejętności w różnych dziedzinach życia i działalności, dostrzegania problemów i możliwości, które się z nimi wiążą, aby przyczynić się do rozwiązywania problemów, wyznaczania i osiągania celów, aby móc opracowywać krótko- i długoterminowe plany i wprowadzać je w życie; organizować wspólne działania i uczestniczyć w nich, aby wykazać inicjatywę i wziąć na siebie odpowiedzialność za wyniki; jest to również umiejętność twórczego reagowania na zmiany w innowacyjny i elastyczny sposób; podejmowania ryzyka w rozsądnym zakresie; myślenia krytycznego i twórczego; oraz opracowywania własnych i doceniania cudzych pomysłów”⁽¹⁸⁰⁾.

Powiązana strategia

W Estonii realizowane są dwie strategie istotne z punktu widzenia omawianego tu tematu: odrębna, szczegółowa strategia nauczania przedsiębiorczości i strategia uczenia się przez całe życie, która również obejmuje nauczanie przedsiębiorczości:

- „Plan rozwoju nauczania przedsiębiorczości: Bądź przedsiębiorczy!”⁽¹⁸¹⁾ (odrębna strategia);
- „Estońska strategia uczenia się przez całe życie do roku 2020”⁽¹⁸²⁾ zawiera pięć celów strategicznych, z których dwa są związane z nauczaniem przedsiębiorczości:
 - zmiana podejścia do uczenia się (celem jest wdrożenie podejścia, które wspiera rozwój osobisty i społeczny każdego ucznia, umiejętności uczenia się, kreatywność i przedsiębiorczość w pracy oraz na wszystkich etapach kształcenia i we wszystkich typach szkół);
 - zgodność pomiędzy możliwościami uczenia się przez całe życie a potrzebami rynku pracy.

„Plan rozwoju nauczania przedsiębiorczości: Bądź przedsiębiorczy!”

Jest to szczegółowa strategia⁽¹⁸³⁾, podpisana w estońskiej Izbie Handlowo-Przemysłowej w 2010 r., która dotyczy poziomu ISCED 1-3, w tym kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach. Strategia została opracowana przez ośrodek analityczny ds. nauczania przedsiębiorczości, który został powołany do życia w 2008 r. z inicjatywy estońskiej Izby Handlowej i angażował wiele zainteresowanych stron. Głównym celem strategii jest podnoszenie świadomości znaczenia nauczania przedsiębiorczości, kształcenia nauczycieli, materiałów dydaktycznych. Strategia obejmuje mapę efektów kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji i kładzie silny nacisk na uwzględnienie ich w programach nauczania.

Konkretne działania

- Podnoszenie świadomości dzięki wydarzeniom, sieciom społecznym i nowym kanałom komunikacji.
- Opracowywanie programów kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli w oparciu o TIK.
- Opracowanie materiałów i zaleceń.
- Opracowanie systemu ewaluacji, zgodnie z podstawą programową i strategiami.

⁽¹⁸⁰⁾ https://www.hm.ee/sites/default/files/est_upper_secondary_nat_cur_2014_general_part_0.pdf (patrz s. 4)

⁽¹⁸¹⁾ http://www.koda.ee/public/Ettevotlusoppe_edendamise_kava_Olen_ettevotlik_koos_lisadega.pdf

⁽¹⁸²⁾ https://www.hm.ee/sites/default/files/estonian_lifelong_strategy.pdf

⁽¹⁸³⁾ http://www.koda.ee/public/Ettevotlusoppe_edendamise_kava_Olen_ettevotlik_koos_lisadega.pdf

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Rząd: Ministerstwo Edukacji i Badań, Ministerstwo Spraw Gospodarczych i Komunikacji. Organizacje zewnętrzne: Estońska Izba Handlowo-Przemysłowa, Krajowe Centrum Egzaminów i Kwalifikacji, Fundacja *Enterprise Estonia*, szerokie grono ekspertów ds. nauczania przedsiębiorczości, np. wywodzących się z uniwersytetów i organizacji młodzieżowych

Monitorowanie

Izba Handlowa co roku zbiera informacje od zainteresowanych stron na temat zakończonych i trwających działań oraz organizuje spotkania w celu omówienia wyników i możliwości osiągnięcia postępów w realizacji celów.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programach nauczania w następujący sposób:

Na poziomie ISCED 1-3 nowa podstawa programowa wyraźnie określa przedsiębiorczość jako kompetencję ogólną i cel międzyprzedmiotowy. Jest ona również uwzględniona w zagadnieniu międzyprzedmiotowym „Inicjatywa obywatelska i przedsiębiorczość”⁽¹⁸⁴⁾.

Na poziomie ISCED 2-3 przedsiębiorczość jest fakultatywnym odrębnym przedmiotem nauczania pn. „Nauka o przedsiębiorczości” (ISCED 2) i „Gospodarka i przedsiębiorczość” (ISCED 3), oraz jest uwzględniona w obowiązkowym przedmiocie „Wiedza o społeczeństwie” (ISCED 2-3).

Zalecenia na poziomie centralnym dotyczące metod nauczania zostały uwzględnione w nowej podstawie programowej dla szkół podstawowych i średnich pierwszego i drugiego stopnia. Standardy pracy nauczyciela opisują umiejętności potrzebne do nauczania przedsiębiorczości, a strategia nauczania przedsiębiorczości uwzględnia rekomendacje dot. kwestii dydaktycznych.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości zostały zdefiniowane w części ogólnej podstawy programowej dla szkół podstawowych i średnich pierwszego i drugiego stopnia oraz w programach nauczania poszczególnych przedmiotów. Niektóre przykłady to:

- Na poziomie ISCED 1 oczekuje się, że uczniowie będą wiedzieli na przykład to, że pieniądze są potrzebne, aby płacić za towary i zarabia się je pracując, oraz będą umieli współpracować z innymi;
- Na poziomie ISCED 2 oczekuje się, że uczniowie będą wiedzieli na przykład to, że rynek pracy oferuje możliwości dla osób o różnym poziomie wykształcenia oraz co oznacza bycie właścicielem, przedsiębiorcą, pracodawcą, pracownikiem lub bezrobotnym;
- Na poziomie ISCED 3 oczekuje się, że uczniowie będą wiedzieli na przykład to, że przedsiębiorczość jest jedną ze ścieżek kariery zawodowej oraz że sami mogą zostać przedsiębiorcami;

Program działalności miniprzedsiębiorstw realizowany w ramach *Junior Achievement Estonia* jest dobrym przykładem wykorzystania kompetencji, jaką jest przedsiębiorczość.

⁽¹⁸⁴⁾ <https://www.hm.ee/en/national-curricula> (Załącznik 5, Nauki Społeczne)

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione we wszystkich programach kształcenia nauczycieli w Estonii. Uniwersytety i inne instytucje - Fundacja *Innove*, organizacje pozarządowe, *Junior Achievement Estonia* (JA) i Stowarzyszenie Nauczycieli Ekonomii (ATE) - opracowały programy doskonalenia zawodowego dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i zawodowych oraz nauczycieli nauk społecznych, ekonomii i matematyki ogólnokształcących szkół średnich. JA Estonia i ATE organizują również *Job Shadowing* dla nauczycieli.

Krajowe ministerstwa i Fundacja *Innove* wspierają opracowywanie materiałów edukacyjnych, takich jak podręczniki, filmy i wzorcowe plany pracy nauczycieli, z naciskiem na uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości ⁽¹⁸⁵⁾. Ministerstwo Edukacji i Badań wspiera finansowo opracowywanie narzędzia do oceny ⁽¹⁸⁶⁾ dla zagadnienia międzyprzedmiotowego „Inicjatywa obywatelska i przedsiębiorczość” na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia, jak również warsztaty, letnie i zimowe szkoły organizowane przez Stowarzyszenie Nauczycieli Nauk Społecznych oraz ATE. Izba Handlowa organizuje dwa razy do roku spotkania ośrodka analitycznego celem wspierania współpracy pomiędzy szkołami a zainteresowanymi stronami. Inicjatywa sieciowa „Marzenia stają się rzeczywistością” ⁽¹⁸⁷⁾ obejmuje 52 organizacje, które przyczyniają się do promowania przedsiębiorczości, wspierając różne działania na poziomie szkoły.

JA Estonia zorganizowała sieć nauczycieli szkół podstawowych i średnich, którzy spotykają się raz do roku, aby omawiać problemy, doskonalić swoje umiejętności i rozwijać wiedzę. Ponadto ATE, która skupia głównie nauczycieli szkół średnich drugiego stopnia oraz pewien odsetek nauczycieli szkół średnich pierwszego stopnia, ściśle współpracuje z JA Estonia nad zagadnieniami związanymi z nauczaniem przedsiębiorczości

⁽¹⁸⁵⁾ <http://koolielu.ee/groups/profile/141733/ettevtluspe>

⁽¹⁸⁶⁾ Narzędzie oceny zagadnienia międzyprzedmiotowego „Inicjatywa obywatelska i przedsiębiorczość”, patrz Załącznik 5, Nauki Społeczne pod adresem: <https://www.hm.ee/en/national-curricula>

⁽¹⁸⁷⁾ <http://unistusedellu.ee/content/entrepreneurship-education>

Grecja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Grecja nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽¹⁸⁸⁾.

Powiązana strategia

W Grecji nie jest realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Nauczanie przedsiębiorczości stanowi element strategii „Nowa szkoła”⁽¹⁸⁹⁾, obejmującej poziomy ISCED 1-3, i jest zgodne z edukacyjnymi celami strategicznymi obowiązującymi w całej Europie. Podkreślono znaczenie zwiększania innowacyjności, kreatywności i ducha przedsiębiorczości, lecz nie opracowano konkretnych celów lub działań związanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

Program nauczania

Na poziomie ISCED 1 nauczyciele biorą pod uwagę doświadczenia uczniów i wykorzystują własną wiedzę do realizacji działań mających na celu rozwój kompetencji związanych z przedsiębiorczością.

Na poziomie ISCED 3 przedsiębiorczość jest nauczana jako odrębny obowiązkowy przedmiot pn. „Innowacje i przedsiębiorczość” w klasach trzecich szkół zawodowych drugiego stopnia, kierunek „Zarządzanie-Ekonomia”. Problematyka przedsiębiorczości jest również uwzględniona w programie nauczania obowiązkowego przedmiotu „Wiedza obywatelska”, w klasach pierwszych i drugich.

W niektórych szkołach nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w obowiązkowym przedmiocie „Projekt”, który jest realizowany w szkołach ogólnokształcących i zawodowych. W stosownych przypadkach, uczniowie mogą otrzymać *Entrepreneurial Skills Pass*⁽¹⁹⁰⁾.

Efekty kształcenia

W Grecji nie zdefiniowano efektów kształcenia dla żadnego przedmiotu, ponieważ programy nauczania są zorientowane na cele.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Instytucje kształcenia nauczycieli są autonomiczne i same decydują, czy wprowadzać problematykę przedsiębiorczości do programów nauczania. Na szczeblu centralnym nie są dostępne informacje nt. oferty doskonalenia zawodowego nauczycieli.

Władze centralne nie publikują wytycznych dotyczących nauczania przedsiębiorczości.

⁽¹⁸⁸⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁸⁹⁾ <http://www.minedu.gov.gr/home/neo-sxoleio?showall=1andlimitstart>

⁽¹⁹⁰⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu/national-focus-groups/greece>

Hiszpania

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Hiszpanii definicja nauczania przedsiębiorczości jest zgodna z opisem kompetencji przedstawionym w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽¹⁹¹⁾.

Na tej podstawie, w Ustawie 08/2013⁽¹⁹²⁾ w sprawie poprawy jakości w edukacji (LOMCE) stwierdzono, że „kompetencja ta implikuje zdolność wcielania pomysłów w czyn. Wymaga to zrozumienia problemu, który należy rozwiązać, jak również umiejętności dokonywania wyboru, planowania i zarządzania wiedzą, umiejętnościami, zdolnościami i postawami niezbędnymi do osiągnięcia zamierzonych celów”.

Rozporządzenie ECD/65/2015⁽¹⁹³⁾ zawiera kolejną definicję nauczania przedsiębiorczości: „nauczanie przedsiębiorczości musi obejmować wiedzę i umiejętności związane z możliwościami realizacji kariery i zdobycia pracy, a także edukację finansową, znajomość organizacji biznesowych i procesów, postawy i nastawienie przedsiębiorcze, umiejętność kreatywnego myślenia, jak również zarządzania ryzykiem i niepewnością”. Rozporządzenie to przedstawia również relacje pomiędzy umiejętnościami, treściami nauczania i kryteriami ewaluacji szkolnictwa podstawowego oraz obowiązkowego i nieobowiązkowego (*Bachillerato*) szkolnictwa średniego (Hiszpański Dziennik Ustaw 29/1/2015).

Powiązana strategia

Szczegółowa odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości nie jest realizowana na poziomie krajowym, natomiast w kilku Wspólnotach Autonomicznych realizowane są zaawansowane strategie nauczania przedsiębiorczości na poziomie regionalnym.

A) Poziom krajowy

Na poziomie krajowym obowiązuje kilka powiązanych ze sobą strategii i aktów prawnych związanych z nauczaniem przedsiębiorczości. W obszarze edukacji, dwa akty prawne potwierdzają, że przedsiębiorczość jest podstawową umiejętnością. Pierwszy z nich to Prawo oświatowe z 2006 r. (LOE), które obejmuje priorytetowe traktowanie rozwoju przedsiębiorczości w formie celów dla poziomu ISCED 2-3 (z wyłączeniem szkół podstawowych). Drugi z nich to niedawno przyjęta Ustawa 08/2013 w sprawie poprawy jakości w edukacji (LOMCE), w której ustanowiono ogólne ramy odniesienia i promowania nauczania przedsiębiorczości w edukacji (z wyłączeniem szkół wyższych). Obowiązuje również Ustawa 14/2013 w sprawie wspierania przedsiębiorców i ich umiędzynarodowienia. W ustawie stwierdzono, że programy nauczania dla szkolnictwa podstawowego oraz obowiązkowego i nieobowiązkowego (*Bachillerato*) szkolnictwa średniego, a także dla szkolnictwa zawodowego powinny uwzględniać nauczanie przedsiębiorczości. Takie programy powinny zawierać cele, umiejętności, treści nauczania i kryteria ewaluacji, mające na celu rozwijanie i wzmacnianie ducha przedsiębiorczości, nabywanie umiejętności tworzenia start-upów, promowanie etyki w biznesie, równych szans i szacunku dla przedsiębiorców i pracodawców⁽¹⁹⁴⁾.

Natomiast najbardziej adekwatna z punktu widzenia problematyki przedsiębiorczości jest „Strategia na rzecz przedsiębiorczości i zatrudnienia młodzieży na lata 2013-2016”, krajowa strategia związana z rozwojem gospodarczym. Obejmuje ona 85 krótko- i długoterminowych działań mających na celu zmniejszenie stopy bezrobocia młodzieży i koncentruje się na jego strukturalnych przyczynach.

⁽¹⁹¹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁹²⁾ http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2013-12886

⁽¹⁹³⁾ http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2015-738

⁽¹⁹⁴⁾ <https://www.boe.es/boe/dias/2013/09/28/pdfs/BOE-A-2013-10074.pdf>

Główne cele

Główne cele to: zwiększenie możliwości zatrudnienia młodych ludzi, podniesienie jakości i stabilności zatrudnienia młodzieży, promowanie równych szans i wspieranie przedsiębiorczości.

Konkretne działania

Spośród 85 działań określonych w strategii, cztery wyraźnie odnoszą się do nauczania przedsiębiorczości:

1. rozszerzenie treści programu nauczania o te dotyczące przedsiębiorczości i ścieżek kariery oraz o wiedzę nt. stosunków pracy i rynku pracy;
23. realizacja programów szkoleń, z wykorzystaniem zróżnicowanych źródeł finansowania, dla młodych ludzi, umożliwiając im zdobycie umiejętności w określonych obszarach oraz zwiększenie możliwości zatrudnienia poprzez tworzenie miejsc pracy i możliwości działania w sektorze przedsiębiorczości;
32. ułatwienia dla studentów uniwersytetów i wyższych szkół zawodowych, takie jak zachęty do podejmowania działalności gospodarczej, szkoleń i samozatrudnienia;
47. zachęcanie mediów do pokazywania pozytywnej perspektywy dla przedsiębiorczości młodych ludzi.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Strategia jest realizowana pod przewodnictwem Ministerstwa Zatrudnienia i Zabezpieczenia Społecznego i jest wynikiem współpracy⁽¹⁹⁵⁾ z wieloma ministerstwami i dialogu z partnerami społecznymi. Strategia obejmuje rozdział poświęcony budowaniu partnerstw, przedstawiający kanały zaangażowania i wkładu zainteresowanych podmiotów.

Monitorowanie

Strategia przewiduje monitorowanie, które obejmuje ocenę działań przedsiębiorczych młodych ludzi.

B) Poszczególne Wspólnoty Autonomiczne

Na szczeblu regionalnym realizowane są następujące strategie.

Strategie odrębne (szczegółowe):

- Andaluzja - „Plan rozwoju kultury przedsiębiorczości w publicznym systemie edukacji”⁽¹⁹⁶⁾ (2011- 2015);
- Kantabria - „Plan rozwoju ducha przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu zawodowym”⁽¹⁹⁷⁾ (2011- 2015);
- Galicja - „Plan na rzecz przedsiębiorczości w systemie edukacji”⁽¹⁹⁸⁾ (od 2010 r.).
- Strategie ogólne:
 - Asturia - „III Integralny program na rzecz promowania przedsiębiorczości”⁽¹⁹⁹⁾ (2013-2015);
 - Estremadura - „Ogólny plan działania: zatrudnienie, przedsiębiorcy, biznes”⁽²⁰⁰⁾ (2012-2015);
 - Nawarra - „Plan na rzecz przedsiębiorczości”⁽²⁰¹⁾ (2013-2015);

⁽¹⁹⁵⁾ Pełną listę zaangażowanych podmiotów zamieszczono tutaj: <http://www.empleo.gob.es/es/estrategia-empleo-juven/logos/index.htm>

⁽¹⁹⁶⁾ <http://www.juntadeandalucia.es/boja/2011/137/1>

⁽¹⁹⁷⁾ http://educantabria.es/docs/fp/Emprendimiento/Fomento_del_esp%C3%ADritu_emprendedor_en_la_FP_Inicial_V03.pdf

⁽¹⁹⁸⁾ https://www.edu.xunta.es/fp/webfm_send/1929

⁽¹⁹⁹⁾ https://www.asturias.es/Asturias/descargas/PDF%20DE%20PARATI/emprendedores/Programa_cultura_emprendedora_2013.pdf

⁽²⁰⁰⁾ http://extremaduratrabaja.gobex.es/webfm_send/1528

- o Kraj Basków - „Plan instytucjonalny wspierania działalności przedsiębiorczej”⁽²⁰²⁾ (2013-2016);
- o Murcja - „Plan na rzecz przedsiębiorczości”⁽²⁰³⁾ (2014-2017).

Istnieją zasadnicze różnice pomiędzy Wspólnotami w zakresie organizacji, wdrażania i budżetu. Strategie obejmują wszystkie poziomy edukacji, choć niektóre Wspólnoty koncentrują się głównie na kształceniu i szkoleniu zawodowym (np. Kantabria). Strategie są wynikiem współpracy dwóch lub więcej resortów (zazwyczaj pomiędzy departamentem edukacji i gospodarki/zatrudnienia) i w większości przypadków są one w całości finansowane na poziomie regionalnym. Pozostałe zaangażowane podmioty to izby handlowe, stowarzyszenia i podmioty prywatne. Działania na poziomie regionalnym koncentrują się na uwzględnianiu przedsiębiorczości w programach nauczania na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu nauczycieli, jak również na zakładaniu sieci i partnerstwach z podmiotami zewnętrznymi. Jak dotąd dostępne są ograniczone informacje na temat oceny wpływu strategii regionalnych. Przeprowadzono wyłącznie badania ilościowe odnoszące się do osiągnięcia zamierzonych celów i uczestnictwa osób uczących się⁽²⁰⁴⁾.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Dzięki LOMCE, nauczanie przedsiębiorczości jest wyraźnie uwzględnione jako zagadnienie międzyprzedmiotowe na wszystkich poziomach edukacji. Ponadto zostały wprowadzone odrębne przedmioty poświęcone nauczaniu przedsiębiorczości. Mogą one być obowiązkowe, jak ma to miejsce w przypadku kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach („Biznes i przedsiębiorczość”) lub fakultatywne, jak na przykład w szkołach średnich pierwszego stopnia („Wprowadzenie do biznesu i przedsiębiorczości”) oraz w szkołach średnich drugiego stopnia (np. „Ekonomia biznesu”). Nauczanie przedsiębiorczości jest również uwzględnione w innych przedmiotach, jak na przykład ekonomia lub filozofia. W niedawno opublikowanym Rozporządzeniu ECD/65/2015 przedstawiono opis powiązań pomiędzy kompetencjami, treściami nauczania a kryteriami oceny w szkołach podstawowych i średnich pierwszego i drugiego stopnia. W Załączniku II do tego rozporządzenia przedstawiono szereg wytycznych w zakresie strategii stosowanych w klasie w celu rozwijania kompetencji; jednak nie są to kompetencje typowe dla przedsiębiorczości.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia zostały wyszczególnione w Rozporządzeniu EDC 65/2015⁽²⁰⁵⁾, w którym postanowiono, że efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości powinny być wyszczególnione dla każdej z kluczowych kompetencji, w tym dla inicjatywności. Zdefiniowano już standardy nauczania. W szkołach podstawowych nacisk kładzie się na kształtowanie postaw, takich jak wykazywanie się inicjatywą, a na późniejszych etapach na konsolidację postaw przedsiębiorczych lub działaniach związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej.

⁽²⁰¹⁾ http://www.navarra.es/NR/rdonlyres/086EEE10-E162-4855-A0D8-5B96BB77EB3F/309913/PlandeEmprendimiento2013_2015.pdf

⁽²⁰²⁾ http://www.euskadi.eus/contenidos/noticia/xleg_plan_departamento/es_p_depart/adjuntos/plan%20apoyo%20actividad%20emprededora%202014.pdf

⁽²⁰³⁾ <http://www.institutofomentomurcia.es/web/emprende/plan-empredemos-region-de-murcia1>

⁽²⁰⁴⁾ Niektóre artykuły na temat wpływu poszczególnych programów zostały zaakceptowane do publikacji w międzynarodowych lub krajowych recenzowanych czasopismach (np. Badania poświęcone ocenie oddziaływania programu „Witamina E” (Kastylia i León). Bibliografia: Sánchez, J. C. (2013). The impact of an entrepreneurship education program on entrepreneurial competencies and intention. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 447-465.

⁽²⁰⁵⁾ Aby uzyskać więcej informacji na temat reform w systemie edukacji, patrz: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Espa%C3%B1a:Reformas_en_Educaci%C3%B3n Primaria_y_secundaria#Relaci.C3.B3n_entre_las_competencias_clave_en_el_Sistema_educativo_esp.C3.B1ol.2C_los_contenido_s_y_los_criterios_de_evaluaci.C3.B3n_de_la_educaci.C3.B3n_obligatoria_y_el_Bachillerato

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

A) Poziom krajowy

Ustawa 14/2013 ⁽²⁰⁶⁾ (w sprawie wsparcia dla przedsiębiorców) priorytetowo traktuje rolę nauczycieli w nauczaniu przedsiębiorczości. Po pierwsze, podkreśla się rolę kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli, w ramach którego muszą oni nabyć kompetencje i umiejętności związane z przedsiębiorczością, inicjatywą gospodarczą, równymi szansami oraz zakładaniem i rozwojem działalności gospodarczej. Po drugie, Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu, we współpracy ze Wspólnotami Autonomicznymi, musi promować włączanie nauczania przedsiębiorczości do doskonalenia zawodowego nauczycieli.

W praktyce, kształcenie nauczycieli leży w gestii różnych szkół wyższych, które posiadają autonomię w zakresie tworzenia własnych programów w oparciu o krajową podstawę programową. Nie opracowano szczegółowych przedmiotów poświęconych nauczaniu przedsiębiorczości. Jednakże Uniwersytet w Sewilli niedawno opublikował książkę poświęconą rozwijaniu nauczania przedsiębiorczości w kształceniu nauczycieli ⁽²⁰⁷⁾.

W przypadku doskonalenia zawodowego nauczycieli istnieje szeroki zakres kursów poświęconych kluczowym kompetencjom, jednak tylko kilka z nich poświęconych jest wyłącznie nauczaniu przedsiębiorczości. Krajowe ramy strategiczne doskonalenia zawodowego nauczycieli, opracowane przez INTEF ⁽²⁰⁸⁾, obejmują pięć kursów online, które wyraźnie dotyczą inicjatywności i przedsiębiorczości. W 2014 r. kursy te ukończyło 3602 uczestników.

B) Poszczególne Wspólnoty Autonomiczne

Plany związane z doskonaleniem zawodowym nauczycieli są definiowane na poziomie regionalnym i wiele z nich odnosi się bezpośrednio do nauczania przedsiębiorczości (np. Andaluzja, Kantabria, Katalonia, Kastylia La Mancha, Estremadura, Galicja i Madryt). Na przykład:

- W Galicji, „EduEmprende” zawiera cel, jakim jest „umożliwienie nauczycielom uzyskania kwalifikacji w celu wspierania nabywania kompetencji w zakresie przedsiębiorczości przez uczniów”.
- W Kantabрії, „Regionalny plan na rzecz rozwoju zawodowego nauczycieli na lata 2014-2015” określa cel, jakim jest: „promowanie możliwości zatrudnienia i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości wśród uczniów”.

Możliwości doskonalenia zawodowego są dostępne dla nauczycieli w większości regionów, bez względu na to, czy wyraźnie wymieniają one nauczanie przedsiębiorczości. Niektóre kursy koncentrują się na wąskiej definicji nauczania przedsiębiorczości (zakładanie start-upów i miniprzedsiębiorstw). Inne obejmują szerszą perspektywę, podejścia międzyprzedmiotowe, aspekty metodyczne i, co ważniejsze, wyposażają nauczycieli w umiejętności potrzebne do opracowywania, tworzenia i realizacji własnych projektów w zakresie przedsiębiorczości.

W niektórych Wspólnotach Autonomicznych utworzono sieci nauczycieli. Na przykład w Estremadurze, szkoły mogą przyłączyć się do „Sieci przedsiębiorczych szkół” (*Red Extremeña de Escuelas Emprendedoras*) utworzonej w 2011 r., pod warunkiem, że przedstawią 3-letni plan rozwoju uwzględniający cele, działania, które należy podjąć, zainteresowane podmioty i metodologię oceny. Zaangażowane szkoły i nauczyciele uczestniczą w procesie akredytacji.

⁽²⁰⁶⁾ https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2013-10074

⁽²⁰⁷⁾ <http://www.octaedro.com/OCTart.asp?libro=16080andid=esandtxt=Educaci%F3n%20emprededora>

⁽²⁰⁸⁾ <http://formacion.educalab.es/>

Francja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

We Francji obowiązuje wspólne rozumienie nauczania przedsiębiorczości, a nie powszechnie przyjęta definicja. Nauczanie to jest rozumiane w kontekście szeroko pojmowanego kształcenia ogólnego jako rozwijanie odpowiedzialności, autonomii, kreatywności, ciekawości i inicjatywy uczniów. Duch przedsiębiorczości jest definiowany jako „umiejętność wcielania pomysłów w czyn, przewidywania, gotowość do podejmowania inicjatywy, niezależność i pomysłowość w życiu prywatnym, publicznym i później w pracy” Takie podejście może zachęcać młodych ludzi do „opracowywania, wdrażania i realizacji projektów indywidualnych lub grupowych w dziedzinie sztuki, sportu, dziedzictwa narodowego i spraw społeczno-ekonomicznych” ⁽²⁰⁹⁾.

Powiązana strategia

We Francji nie jest realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Natomiast obowiązują ogólne strategie i prawa związane z rozwojem nauczania przedsiębiorczości, takie jak:

- Wytyczne i planowanie reorganizacji szkół w Republice ⁽²¹⁰⁾ - Ustawa 2013-595 z dnia 8 lipca 2013 r. W ustawie określono, że obowiązkiem szkół jest promowanie inicjatywności i zachęcanie partnerów zewnętrznych do zaangażowania się we współpracę za pośrednictwem takich inicjatyw, jak wizyty biznesowe, staże i poznawanie przedsiębiorstw, a także odpowiednich projektów na rzecz rozwijania umiejętności.
- Podstawa programowa na rzecz wiedzy i umiejętności (*Socle commun*) ⁽²¹¹⁾ – Dekret Nr 2015-372 z dnia 31 marca 2015 r. Podstawa określa związek z kompetencją „autonomia i inicjatywność”, która wymaga, by uczniowie uczyli się podejmowania inicjatywy, przedsiębiorczości i realizacji projektów po przeprowadzeniu oceny możliwych rezultatów swoich działań.

Jednak najbardziej adekwatną w tym kontekście strategią jest krajowa strategia innowacji „Nowy pakt na rzecz innowacji”, zapoczątkowana w 2013 roku. Realizację strategii nadzoruje Komisarz Generalny ds. Innowacji, działający z upoważnienia premiera, we współpracy z Ministerstwem Edukacji Narodowej, Szkolnictwa Wyższego i Badań oraz Ministerstwa Gospodarki.

Cele

Strategia obejmuje cztery obszary działań:

- organizacja i ewaluacja polityki publicznej na rzecz innowacji;
- rozwój kultury przedsiębiorczości i innowacji;
- zwiększanie wpływu ekonomicznego transferu publicznych badań naukowych;
- wspieranie rozwoju przedsiębiorstw poprzez innowacje.

Konkretne działania

Drugi obszar działań obejmuje zobowiązania do:

- uruchomienia finansowania (poprzez *Programme d'Investissement d'Avenir*) projektów mających na celu rozwój kultury przedsiębiorczości i innowacji (20 mln euro w ciągu pięciu lat);

⁽²⁰⁹⁾ <http://www.education.gouv.fr/cid2770/le-socle-commun-de-connaissances-et-de-competences.html>

⁽²¹⁰⁾ <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027677984andcategorieLien=id>

⁽²¹¹⁾ http://www.education.gouv.fr/pid25535/bulletin_officiel.html?cid_bo=87834

- zachęcenia pracowników dydaktycznych szkół średnich do rozwijania ducha przedsiębiorczości;
- wzmocnienia interakcji pomiędzy szkołami a publicznymi laboratoriami badawczymi zajmującymi się rozwojem kultury naukowej i technologicznej;
- wspierania przedsiębiorczości studenckiej poprzez tworzenie studenckich ośrodków innowacji, transferu wiedzy i przedsiębiorczości;
- ustanowienia Krajowego Weekendu Innowacji;
- zmobilizowania mediów publicznych do propagowania kultury przedsiębiorczości i innowacji.

Poczyniono znaczące postępy w następujących, obecnie realizowanych, obszarach działań:

- *Programme d'Investissement d'Avenir*, częściowo finansowany w cyklu rocznym przez *Caisse des Dépôts et Consignations*: Projekty mające na celu znaczne zwiększenie liczby uczniów i studentów zdobywających doświadczenie w zakresie przedsiębiorczości będą wspierane przez okres trzech lub pięciu lat od lipca 2015 r.
- Studenckie ośrodki innowacji, transferu wiedzy i przedsiębiorczości (PEPITE) zostały powołane do wspierania przedsiębiorczości studentów. Ośrodki te wspierają krajowe inicjatywy, takie jak utworzenie statusu i dyplomu studenta przedsiębiorcy, przyznawanie krajowych nagród w zakresie przedsiębiorczości i wyznaczanie doradców ds. przedsiębiorczości w instytucjach szkolnictwa wyższego.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych podjęło (grudzień 2015) 12 działań mających na celu wzmocnienie współpracy pomiędzy szkołami a przedsiębiorstwami. Kilka z nich jest istotnych z punktu widzenia nauczania przedsiębiorczości:
 - rozwój staży na poziomie ISCED 2 w celu wzmocnienia programu „Kierunek przyszłość” (*Parcours Avenir*);
 - utworzenie kursu nauczania przedsiębiorczości w ramach doskonalenia zawodowego nauczycieli;
 - zachęcanie aktywnych obywateli do przystępowania do „Rezerwy obywateli na rzecz edukacji narodowej”, w ramach której mogą przekazywać swoje doświadczenia młodzieży;
 - powołanie ogólnokrajowego komitetu sterującego ds. relacji pomiędzy szkołami a przedsiębiorstwami.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

We Francji nauczanie przedsiębiorczości jest częścią siódmej kompetencji kluczowej „autonomia i inicjatywność”, która tworzy wspólną podstawę dla wszystkich uczniów i studentów.

Na poziomie ISCED 1 kształtowanie tej kompetencji w szkołach podstawowych jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym.

Na poziomie ISCED 2 nowa podstawa programowa przewiduje interdyscyplinarną praktykę nauczania, obejmującą dwa projekty rocznie. Uwzględnia ona zasadę „aktywnych kroków” prowadzących do samodzielności, inicjatywy i współpracy. Przykłady obejmują wizyty w firmach lub tworzenie miniprzsiębiorstw.

Prowadzone są również szczegółowe działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości. Obejmują one prace projektowe (na poziomie ISCED 1-3 oraz w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach), trzygodzinne sesje odkrywania zawodów - opcjonalnie na poziomie ISCED 2, tydzień przedsiębiorczości, tydzień przedsiębiorczości kobiet, tydzień przedsiębiorczości szkolnej, krajowe dni innowacji i eksperymentalne metody dydaktyczne. Program „Kierunek przyszłość” (*Parcours Avenir*)

będzie realizowany od września 2015. Program ma na celu „rozwijanie inicjatywy i kompetencji przedsiębiorczych uczniów oraz przedstawienie im procesu twórczego”; Program będzie realizowany w szkołach średnich pierwszego i drugiego stopnia.

Efekty kształcenia

We Francji „podstawa programowa na rzecz wiedzy i umiejętności” określa, co należy osiągnąć najpóźniej do końca obowiązkowego szkolnego.

W obszarze postaw, jest to pewność siebie, inicjatywa, odpowiedzialność i autonomia. Umiejętności przedsiębiorcze obejmują kreatywność, zarządzanie czasem, planowanie pracy, zarządzanie niepewnością/ryzykiem, pracę zespołową i znajomość zagadnień finansowych.

Te postawy i umiejętności realizowane są przede wszystkim poprzez nauczanie z wykorzystaniem projektów na wszystkich poziomach edukacji (wsparcie edukacyjne na poziomie ISCED 1-3 oraz w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, odkrywanie zawodów na poziomie ISCED 2, nauczanie poprzez badanie lub nadzorowaną pracę samodzielną na poziomie ISCED 3, interdyscyplinarny projekt kształcenia zawodowego (PPCP) w szkołach zawodowych). Takie podejście pedagogiczne uwzględnia umiejętności przedsiębiorcze: inicjatywę, pracę zespołową, planowanie i organizację pracy, opracowywanie produktu lub usługi na podstawie badania rynku.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Kształcenie nauczycieli opiera się na poziomach odniesienia (*benchmarks*) dot. umiejętności zawodowych pracowników dydaktycznych. Nauczyciele muszą umieć wspierać integrację umiejętności przekrojowych (kreatywność, odpowiedzialność i umiejętność współpracy) oraz transfer wiedzy poprzez zastosowanie odpowiednich metod nauczania. Wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości do programu kształcenia nauczycieli znajduje się w gestii poszczególnych instytucji kształcenia nauczycieli.

Doskonalenie zawodowe nauczycieli szkół średnich w zakresie nauczania przedsiębiorczości jest obecnie poddawane ocenie. Nowy program zaczął obowiązywać we wrześniu 2015 r. we wszystkich akademiach podlegających ministerstwu, a wkrótce będzie dostępny na *M@gistères*, platformie online oferującej szkolenia dla nauczycieli ⁽²¹²⁾.

Centrum Studiów i Badań nad Partnerstwami z Biznesem i Przedstawicielami Zawodów (CERPEP - *Centre d'études et de recherches sur les Partenariats avec les entreprises et les Professions*) ⁽²¹³⁾ oferuje szeroki wachlarz możliwości kształcenia nauczycieli w oparciu o związki pomiędzy edukacją a biznesem. Przewiduje się, że jego rola będzie rosła. W niektórych szkołach wyższych organizowane są szkolenia dla nauczycieli zaangażowanych w miniprzedsiębiorstwa. W ramach krajowej strategii finansowane są dodatkowe projekty ukierunkowane na wspieranie szkoleń liderów i nauczycieli:

- Obserwatorium Praktyk Dydaktycznych w Nauczaniu Przedsiębiorczości (OPPE - *Observatoire des pratiques pédagogiques en entrepreneuriat*) ⁽²¹⁴⁾ to narzędzie służące do promowania i wymiany dobrych praktyk w zakresie nauczania przedsiębiorczości.
- Sieć RESPIRE ⁽²¹⁵⁾ (Sieć wymiany wiedzy zawodowej w dziedzinie innowacji, badań i eksperymentów - *Réseau d'échange de savoirs professionnels en innovation, en recherche et en expérimentation*) sprzyja współpracy z sieciami służącymi wymianie wiedzy i ekspertami, współpracy poświęconej zagadnieniu „Przedsiębiorczości w szkołach”.

⁽²¹²⁾ <https://magistere.education.fr>

⁽²¹³⁾ <http://eduscol.education.fr/pid31668/l-offre-stages-courts-cerpep.html>

⁽²¹⁴⁾ <http://www.apce.com/pid11493/qu-est-ce-que-l-oppe.htmlC=173andespace=5>

⁽²¹⁵⁾ <http://eduscol.education.fr/cid60290/respire-le-reseau-social-de-l-innovation.html>

Chorwacja

Definicja krajowa

W Chorwacji przyjęto definicję przedsiębiorczości przedstawioną w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia” ⁽²¹⁶⁾.

Powiązana strategia

W Chorwacji nie obowiązuje obecnie krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Wcześniejsza strategia była realizowana w latach 2010-2014 i nie ma obecnie planów opracowania nowej.

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w „Krajowej podstawie programowej”, opracowanej przez Ministerstwo Nauki, Edukacji i Sportu i przyjętej w 2010 roku. *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* ⁽²¹⁷⁾ (SEECEL) z siedzibą w Zagrzebiu wspiera realizację prac. SEECEL wspiera strategiczną współpracę pomiędzy ośmioma krajami Bałkanów zachodnich i Turcji, oraz prace związane z nauczaniem przedsiębiorczości i innymi dziedzinami związanymi z przedsiębiorczością. Centrum jest finansowane ze źródeł europejskich, przez agencje darczyńców i ze składek opłacanych przez państwa członkowskie SEECEL.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

„Krajowa podstawa programowa” stanowi, że nauczanie przedsiębiorczości powinno zostać uwzględnione w programach nauczania na poziomie ISCED 0-3 jako zagadnienie międzyprzedmiotowe. Natomiast programy nauczania wdrażające to zalecenie nie zostały jeszcze opracowane.

Jednak w niektórych szkołach opracowano i wdrożono do programu nauczania szereg eksperymentalnych lub nieobowiązkowych zajęć edukacyjnych, które można uznać za pełnoprawne nauczanie przedsiębiorczości. Są to szkoły biorące udział w programach pilotażowych z zakresu nauczania przedsiębiorczości, programach prowadzonych i finansowanych przez SEECEL.

Efekty kształcenia

Cele nauczania przedsiębiorczości określono w „Krajowej podstawie programowej”, która stanowi, że uczniowie:

- zostaną przygotowani do określania, oceny i realizacji celów osobistych;
- będą umieli tworzyć i realizować plany;
- wykształcą w sobie inicjatywę i wytrwałość;
- zostaną przygotowani do dostosowywania się do nowych sytuacji, pomysłów i technologii;
- wykształcą w sobie twórcze podejście do wyzwań, zmian, sytuacji stresowych, konfliktów i konkurencji;
- wypracują umiejętność samooceny i oceny innych, oraz konstruktywnej krytyki własnego sukcesu lub jego braku;

⁽²¹⁶⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²¹⁷⁾ www.seecel.hr

- wykształcą w sobie niezależność, pewność siebie i uczciwość;
- poznają możliwości zawodowe dostępne w społeczności lokalnej i społeczeństwie;
- nabędą podstawową wiedzę na temat ekonomii i zarządzania;
- poznają znaczenie i możliwości związane z samozatrudnieniem.

W związku z tym, że nauczanie przedsiębiorczości nie zostało jeszcze uwzględnione w programach nauczania poszczególnych przedmiotów, brak jest konkretnych przykładów.

W 2015 r. Ministerstwo Edukacji zapowiedziało utworzenie grupy roboczej, zaaprobowanej przez Parlament, która ma za zadanie opracowanie efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na poziomie ISCED 0-3, w tym w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach ⁽²¹⁸⁾. Eksperti tej grupy zostali wybrani w lecie 2015 roku i mają opracować efekty kształcenia przed końcem 2015 roku. We wrześniu 2016 r. zostanie przeprowadzony program pilotażowy, a pełne wdrożenie planowane jest na wrzesień 2017 r. Efekty kształcenia będą mapowane na trzech obszarach: myślenie przedsiębiorcze, działanie przedsiębiorcze oraz znajomość zagadnień ekonomicznych i finansowych.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości do programu kształcenia nauczycieli znajduje się w gestii poszczególnych instytucji. Doskonalenie zawodowe jest dostępne dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich, w tym również zawodowych. Począwszy od roku szkolnego 2014/2015 Agencja Kształcenia i Doskonalenia Nauczycieli (ETTA) zainicjowała szereg seminariów i warsztatów doskonalenia zawodowego w zakresie przedsiębiorczości dla pracowników szkół (dyrektorów, nauczycieli i innych). Działania te są finansowane z funduszy przeznaczonych na doskonalenie zawodowe nauczycieli prowadzone przez ETTA.

Nie obowiązują centralne wytyczne w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Ministerstwo Edukacji współpracuje z SEECEL, które działa jako ośrodek ekspercki, za pośrednictwem ETTA. Chorwacja prowadzi międzynarodowemu projektowi pilotażowemu koordynowanemu przez SEECEL, we współpracy z krajowym podmiotem odpowiedzialnym za kształcenie i doskonalenie nauczycieli. Projekt pilotażowy jest realizowany w ośmiu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktyk z zakresu przedsiębiorczości), szkolenia dla nauczycieli i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli, prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

⁽²¹⁸⁾ <http://www.kurikulum.hr/wp-content/uploads/2015/05/Poduzetništvo.pdf>

Włochy

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Włochy nie stosują krajowej definicji, lecz odnoszą się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²¹⁹⁾. Opis ten został wykorzystany w „Wytycznych do podstawy programowej” dla przedszkoli, szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia, w części poświęconej profilom uczniów po ukończeniu szkoły średniej pierwszego stopnia.

Powiązana strategia

We Włoszech nie jest obecnie realizowana krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1 i 2 przedsiębiorczość (zdefiniowana jako „inicjatywność i przedsiębiorczość”) jest kompetencją międzyprzedmiotową. Nauczanie przedsiębiorczości wprowadzono w ramach eksperymentalnej certyfikacji kompetencji⁽²²⁰⁾, w ramach której świadectwa są wystawiane na koniec piątej klasy szkoły podstawowej i na koniec trzeciej klasy szkoły średniej pierwszego stopnia.

Na poziomie ISCED 3 i w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach „inicjatywność i przedsiębiorczość” zawarta jest w treściach przedmiotu pn. „Prawo i ekonomia” oraz w ramach *alternanza scuola-lavoro*⁽²²¹⁾ (naprzemienna nauka w szkole i doświadczenie praktyczne, zdobywane w ramach praktyk zawodowych lub staży, lub poprzez działania w klasie przy wsparciu ekspertów zewnętrznych, takich jak *Junior Achievement*⁽²²²⁾).

Naprzemienna szkoła/praca jest sposobem na wprowadzenie do szkół elementów nauki poprzez pracę (kształcenie dualne). Takie podejście zostało wprowadzone oficjalnie w 2005 r. i można je zaobserwować we wszystkich ścieżkach kształcenia w szkołach średnich drugiego stopnia, jak również w policealnych szkołach technicznych, a także w szkolnictwie wyższym akademickim i nieakademickim technicznym (ITS). Formy kształcenia mogą się znacząco różnić w poszczególnych szkołach, ze względu na autonomię szkół w zakresie opracowywania programów nauczania. Przykładowo mogą one przybrać formę symulacji działalności gospodarczej założonej w szkole i prowadzonej przez uczniów, szczególnie w szkołach technicznych, w celu promowania nauki ekonomii i finansów. Mogą to również być praktyki zawodowe na podstawie umowy (w firmach). W takim przypadku treści programu nauczania realizowane w pracy wynoszą do 50% w szkołach średnich drugiego stopnia, w ramach ścieżek kształcenia. Każda ścieżka jest planowana, wdrażana, oceniana i poddawana ewaluacji przez placówkę oświatową, na podstawie odrębnej umowy

⁽²¹⁹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²²⁰⁾ Krajowe wytyczne odnośnie programu nauczania w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich pierwszego stopnia wydane w drodze dekretu ministerialnego nr 254/2012 http://www.indicazioninazionali.it/documenti/Indicazioni_nazionali/indicazioni_nazionali_infanzia_primo_ciclo.pdf

⁽²²¹⁾ Podejście to zostało wprowadzone w 2003 r. na mocy dekretu 2005/77, w klasach 4. i 5. zarówno techników, jak i szkół zawodowych, a także ogólnokształcących szkół średnich drugiego stopnia. Reforma szkolnictwa z roku 2010/11 (dekret 87/2010) wyraźnie określa kształcenia naprzemiennie jako metodę nauczania dla ścieżek kształcenia we wszystkich technicach, szkołach zawodowych i ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia. http://www.istruzione.it/allegati/2015/Guida_Operativa.pdf

⁽²²²⁾ <http://www.jaitalia.org>

(porozumienia) podpisanej z przedsiębiorstwem partnerskim lub stowarzyszeniem biznesu, izbą handlową, instytucjami publicznymi.

W nowej ustawie ⁽²²³⁾ zdefiniowano minimalny standard dla programu *alternanza scuola-lavoro* dla trzech ostatnich lat kształcenia w szkołach średnich drugiego stopnia: minimum 200 godzin w szkołach ogólnokształcących i minimum 400 godzin w technikach i szkołach zawodowych. Standardy te są obowiązkowe, choć przewidywany jest okres przejściowy.

Efekty kształcenia

Dla poziomów ISCED 1 i 2 nie zdefiniowano efektów kształcenia jako takich, lecz opracowano definicję kompetencji międzyprzedmiotowych. Na poziomie szkoły podstawowej uczniowie powinni wykazywać się oryginalnością i inicjatywą oraz realizować proste projekty. Na poziomie szkoły średniej pierwszego stopnia uczniowie powinni wykazywać się oryginalnością i inicjatywą, przyjmować odpowiedzialność, umieć prosić o pomoc, kiedy mają trudności oraz udzielać pomocy tym, którzy o nią proszą. Uczniowie powinni umieć przeprowadzić autoanalizę oraz radzić sobie w nowych sytuacjach i w przypadku niespodziewanych wydarzeń.

Na poziomie ISCED 3, w przedmiocie „Prawo i ekonomia”, uwzględniona jest umiejętność, która odnosi się do nauczania przedsiębiorczości. W ciągu pierwszych dwóch lat nauki w instytucie technicznym (sektor gospodarki i technologii), nabywanie umiejętności przedsiębiorczych jest również wspierane poprzez zarządzanie projektem, zarządzanie procesem produkcji związanym z funkcjami biznesowymi i wdrażanie przepisów krajowych i europejskich, w szczególności w zakresie bezpieczeństwa i ochrony środowiska. Jedną z umiejętności, które studenci powinni nabyć jest „rozpoznawanie aspektów prawnych i ekonomicznych, które charakteryzują działalność przedsiębiorczą”.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

W 2016 roku Ministerstwo Edukacji wdroży projekty doskonalenia zawodowego mające na celu zwiększenie umiejętności nauczycieli ogólnokształcących i zawodowych szkół średnich drugiego stopnia oraz instytutów technicznych realizujących ścieżki kształcenia przemienneho (*alternanza scuola-lavoro*). Każda szkoła i sieć szkół jest w stanie wprowadzić ścieżki doskonalenia zawodowego dla nauczycieli wszystkich przedmiotów, w tym nauczania przedsiębiorczości; jednak brak jest informacji, ile z nich dotyczy tego przedmiotu.

⁽²²³⁾ <http://www.federalismi.it/nv14/articolo-documento.cfm?Artid=30033>

Cypr

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Krajowa definicja jest obecnie opracowywana i będzie opierać się na Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady z 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie ⁽²²⁴⁾.

Powiązana strategia

Szczegółowa strategia nauczania przedsiębiorczości nie jest realizowana na Cyprze.

Realizowana jest inicjatywa mająca na celu opracowanie strategii nauczania przedsiębiorczości w ramach nowych ram strategicznych Ministerstwa Edukacji i Kultury.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest wyraźnie uwzględnione w dokumentach centralnych i wytycznych. Jednakże w 2010 r. opracowano nowe programy nauczania w szkolnictwie podstawowym i średnim, które zostały przygotowane i wdrożone pod kątem kompetencji kluczowych, w tym kreatywności i innowacyjności. Będąc elementem innowacji edukacyjnych realizowanych od 2004 r., kładą one nacisk na rozwijanie kompetencji związanych z przedsiębiorczością, innowacyjnością i kreatywnością.

ISCED 1-3: W nowych programach nauczania na poziomie ISCED 1-3, wdrożonych w roku szkolnym 2011/12, nacisk kładzie się na atrybuty, umiejętności i metody pracy, które wzmacniają zachowania przedsiębiorcze jako cel międzyprzedmiotowy.

ISCED 3 (kształcenie i szkolenie zawodowe): Na Cyprze od 90% do 100% uczniów szkół zawodowych uczestniczy w programach nauczania przedsiębiorczości.

Efekty kształcenia

Nie opracowano efektów kształcenia powiązanych z nauczaniem przedsiębiorczości.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Na Cyprze obecnie opracowywane są opcjonalne całoroczne seminaria we współpracy z Cypryjskim Instytutem Pedagogicznym. Będą one organizowane w ramach doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół podstawowych, średnich i technicznych, dyrektorów szkół i osób odpowiedzialnych za wyznaczanie kierunków polityki. Seminaria będą realizowane we współpracy z Ministerstwem Edukacji i Kultury oraz branżą przemysłową.

⁽²²⁴⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Łotwa

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Na Łotwie stosowana jest definicja przedsiębiorczości przedstawiona w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²²⁵⁾.

Powiązana strategia

Strategia nauczania przedsiębiorczości w szkołach ogólnokształcących i zawodowych zawarta jest w „Wytycznych dot. rozwoju edukacji”, opracowanych przez Ministerstwo Edukacji i Nauki. Wytyczne na lata 2014-2020 dotyczą wszystkich poziomów kształcenia i szkolenia.

Obowiązuje również strategia dla szkolnictwa wyższego pn. „Krajowa koncepcja rozwoju szkolnictwa wyższego i instytucji szkolnictwa wyższego”, która dotyczy między innymi nauczania przedsiębiorczości i ma na celu utworzenie systemu szkolnictwa wyższego konkurencyjnego na szczeblu UE. Strategia uwzględnia cztery priorytety, a nauczanie przedsiębiorczości wchodzi w skład priorytetu nr 1 dotyczącego modernizacji szkolnictwa wyższego.

Główne cele

Jednym z celów „Wytycznych dot. rozwoju edukacji” jest promowanie rozwijania przez jednostki umiejętności zawodowych i społecznych pod kątem wartości potrzebnych w życiu i pracy. Cele szczegółowe odnoszące się do nauczania przedsiębiorczości obejmują:

- dalszy rozwój nauczania przedsiębiorczości jako jednej z kompetencji, które należy wzmocnić poprzez lepiej dobrane treści nauczania na poziomie ISCED 1-3;
- opracowanie programów modułowych dla kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach, w tym jeden poświęcony „inicjatywie i przedsiębiorczości”;
- rozwój kompetencji zawodowych nauczycieli, w tym przedsiębiorczości;
- opracowanie oferty kształcenia pozaformalnego i zajęć pozaszkolnych w zakresie różnych kompetencji, w tym przedsiębiorczości.

Konkretne działania

- Opracowanie treści nauczania i innowacyjnych narzędzi dydaktycznych, w tym oceny efektów kształcenia, wspieranie nowych kompetencji, w tym „ducha przedsiębiorczości” i umiejętności przedsiębiorczych.
- Rozwijanie kompetencji zawodowych nauczycieli (w tym przedsiębiorczości, znajomości zagadnień finansowych, przywództwa, TIK oraz języka obcego), objęcie doskonaleniem zawodowym 50% nauczycieli do 2017 roku i 80% do 2020 roku.
- Zapewnienie większej liczby informacji nt. zawodów, jakie można wykonywać w ramach działalności gospodarczej/przedsiębiorczości poprzez opracowanie repozytorium zasobów (*Profesiju pasaule*).

⁽²²⁵⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Na Łotwie zaangażowanie i wpływ instytucji rządowych w dziedzinie nauczania przedsiębiorczości ma charakter zdecentralizowany. Trzy instytucje rządowe są odpowiedzialne za nauczanie przedsiębiorczości:

- Ministerstwo Gospodarki, zwłaszcza Łotewska Agencja Inwestycji i Rozwoju (LIDA),
- Ministerstwo Edukacji i Nauki.
- Ministerstwo Opieki Społecznej.

Ministerstwo Edukacji i Nauki współpracuje z zainteresowanymi podmiotami, w tym z łotewskimi ministerstwami i agencjami rządowymi, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, Łotewską Konfederacją Pracodawców, Łotewskim Stowarzyszeniem Studentów, Łotewską Izbą Przemysłowo-Handlową, Komisją Rynku Finansowego i Kapitałowego i innymi.

Monitorowanie

Ministerstwo Edukacji i Nauki zapewnia monitorowanie. W odniesieniu do „Wytycznych dot. rozwoju edukacji na lata 2014-2020”, Ministerstwo ma przedstawić rządowi raport cząstkowy do dnia 30 września 2017 r. Raport końcowy jest przewidywany na 30 września 2021 r.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1-2 nauczanie przedsiębiorczości jest głównie zintegrowane z obowiązkowym przedmiotem „nauki społeczne”. Jednakże zagadnienia związane z przedsiębiorczością mogą być realizowane również w ramach innych przedmiotów, na przykład „ekonomiki i technologii”, jak również matematyki, fizyki, chemii, biologii i sztuk plastycznych. W ramach obowiązku szkolnego jedna lekcja w tygodniu - zwana „godziną wychowawczą” - organizowana jest przez wychowawcę klasy. Podczas takich zajęć prowadzone są rozmowy na różne tematy, takie jak doradztwo zawodowe, nauczanie przedsiębiorczości, aktywność obywatelska itd.

Nauczanie przedsiębiorczości może również być realizowane w ramach przedmiotów fakultatywnych. Na przykład na poziomie ISCED 3 nauczanie przedsiębiorczości jest jednym z głównych zagadnień przedmiotu ekonomia w klasach 10-12.

Ponadto placówki kształcenia ogólnego mogą opracować i, po uzyskaniu akredytacji, wdrożyć własne standardy w dziedzinach związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, na przykład „wstęp do biznesu”, „przedsiębiorczość” itd.

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 1-2 efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości są na ogół powiązane z kształtowaniem świadomości tego zagadnienia. Główne efekty to wiedza o roli przedsiębiorców w społeczeństwie i znajomość cech, jakie powinien posiadać dobry przedsiębiorca. Efekty obejmują zdolność do wykonywania pewnych umiejętności niezbędnych w przedsiębiorczości, takich jak praca w zespole, współpraca, tworzenie prostych planów itd.

Na poziomie ISCED 3 i w kształceniu i szkoleniu zawodowym efekty kształcenia są powiązane z wiedzą ekonomiczną i handlową oraz umiejętnościami charakterystycznymi dla dobrego przedsiębiorcy.

Przedmiot „nauki społeczne” w klasach 1-9 uwzględnia nauczanie przedsiębiorczości, co oznacza, że stopień zaawansowania poruszanych zagadnień odpowiednio wzrasta.

Wymogi przyjęcia do modułu zawodowego pod nazwą „Inicjatywa i przedsiębiorczość” obejmują ukończenie kształcenia na poziomie ISCED 1-2, w tym obowiązkowego przedmiotu „nauki społeczne”, który obejmuje przedsiębiorczość. Istnieje również wymóg, aby kontynuować naukę na poziomie ISCED 3, gdzie ekonomia jest nauczana jako odrębny przedmiot.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowym przedmiotem w ramach kształcenia nauczycieli szkół podstawowych i średnich. Doskonalenie zawodowe jest dostępne dla wszystkich nauczycieli na wszystkich poziomach kształcenia.

Kursy doskonalenia zawodowego nauczycieli organizowane są przez wiele instytucji państwowych i prywatnych. Są to, między innymi, Ministerstwo Edukacji i Nauki, regionalne kuratoria oświaty, Państwowa Agencja Rozwoju Edukacji, Agencja Inwestycji i Rozwoju, instytucje szkolnictwa wyższego, *Junior Achievement Łotwa*, które zapewniają wsparcie zgodnie z realizowaną misją i zadaniami.

Łotewska Agencja Inwestycji i Rozwoju (2009-2015) administruje funduszami europejskimi na kursy nauczania przedsiębiorczości dla nauczycieli na poziomie ISCED 2 i 3. Agencja organizuje seminaria/warsztaty poświęcone zagadnieniom nauczania przedsiębiorczości na poziomie ISCED 2 i 3 dla uczniów i ich nauczycieli.

Jak dotąd realizowane działania nie były scentralizowane. Natomiast „Wytyczne dot. rozwoju edukacji na lata 2014-2020” określają cele w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli w ramach zagadnień takich, jak nauczanie przedsiębiorczości, zagadnienia finansowe, TIK i języki obce. Wyznaczone cele dot. zwiększenia odsetka nauczycieli korzystających ze szkoleń wynoszą 50% w 2017 r. i 80% w 2020 r.

Litwa

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Litwa nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²²⁶⁾.

Powiązana strategia

Na Litwie nie jest realizowana odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości, natomiast zagadnienie to jest wyraźnie uwzględnione w „Litewskim planie działań na rzecz przedsiębiorczości na lata 2014-2020”⁽²²⁷⁾. Strategia ta obejmuje wszystkie poziomy edukacji, w tym przedszkola, szkoły podstawowe, średnie, zawodowe, kolegia, uniwersytety i edukację dorosłych. Takie podejście wynika z poprzednio realizowanej, odrębnej strategii zat. „Strategia propagowania wiedzy z zakresu gospodarki i przedsiębiorczości”⁽²²⁸⁾, która obowiązywała w latach 2004-2012.

Główne cele

Głównym założeniem jest podniesienie poziomu przedsiębiorczości, co ściśle odzwierciedla cele „Europejskiego planu działań na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.”⁽²²⁹⁾. Założenie to obejmuje trzy cele szczegółowe:

1. utworzenie spójnego i zrównoważonego systemu nauczania przedsiębiorczości;
2. tworzenie start-upów i środowiska przyjaznego rozwojowi;
3. promowanie przedsiębiorczości, zapewnianie dostępności usług publicznych dla biznesu, określanie grup docelowych (młodzież, kobiety), zachęcanie do zakładania start-upów i przedsiębiorczości społecznej, wspieranie przedsiębiorczości w regionach oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku przedsiębiorców.

Konkretne działania

W odniesieniu do punktu 1. „utworzenie spójnego i zrównoważonego systemu nauczania przedsiębiorczości”, określono następujące działania:

- 1.1.1. zapewnienie, że przedsiębiorczość i nauczanie zagadnień finansowych są uwzględnione w programach nauczania przedszkoli i szkół podstawowych;
- 1.1.2. zapewnienie uczniom przynajmniej jednej możliwości zdobycia praktycznego doświadczenia w przedsiębiorstwach przed ukończeniem obowiązkowej nauki, na przykład za pośrednictwem przedsiębiorstwa uczniowskiego, w formie praktycznego doświadczenia w firmie szkoleniowej lub poprzez realizację projektu w firmie, przedsiębiorstwie lub przedsiębiorstwie społecznym;
- 1.1.3. w celu zwiększenia praktycznego doświadczenia uczniów w zakresie kształcenia zawodowego, oprócz obowiązkowych praktyk, uczniowie mogą mieć dodatkowe praktyki i podpisywać dwustronne umowy o szkolenia (umowa między uczniem a instytucją);

⁽²²⁶⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²²⁷⁾ http://www.ukmin.lt/uploads/documents/Verslumo_veiksmu_planas_2014-2020_1.pdf

⁽²²⁸⁾ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=235714andp_query=andp_tr2=

⁽²²⁹⁾ http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship/action-plan/index_en.htm

- 1.1.4. rozwój praktyk w miejscu pracy, zgodnie z nauczanym zawodem; wzmocnienie partnerstw z partnerami społecznymi;
- 1.1.5. realizacja działań mających na celu zachęcanie do współpracy pomiędzy sektorem szkół ogólnokształcących a organizacjami pozarządowymi, tak aby wspierać promocję przedsiębiorczości i zaangażowanie uczniów w wolontariat;
- 1.1.6. rozwijanie kompetencji nauczycieli szkół ogólnokształcących i zawodowych oraz nauczycieli odpowiedzialnych za nadzorowanie praktyk;
- 1.1.7. zachęcanie dzieci i młodzieży do podejmowania inicjatyw twórczych.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

- Rząd: Ministerstwo Gospodarki, Ministerstwo Edukacji i Nauki, Ministerstwo Zabezpieczenia Społecznego i Pracy, Ministerstwo Kultury, Ministerstwo Rolnictwa, Ministerstwo Transportu;
- inne: przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe;
- sektor edukacji, np. instytucje kształcenia i szkolenia zawodowego.

Monitorowanie

„Litewski plan działań na rzecz przedsiębiorczości” obejmuje ramy monitorowania.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Przedsiębiorczość jest jedną z kluczowych kompetencji, jaką należy nabyć w ramach kształcenia formalnego. Nauczanie przedsiębiorczości jest celem międzyprzedmiotowym na wszystkich poziomach edukacji w ramach "Krajowego programu na rzecz ekonomii i przedsiębiorczości" realizowanego w szkolnictwie obowiązkowym. Wynika to z kluczowych kompetencji, w tym przedsiębiorczości, komunikacji, umiejętności uczenia się i obywatelstwa. Program przewiduje możliwości nauczania i uczenia się na różne sposoby, np. poprzez firmy uczniowskie/studenckie i konkursy w zakresie biznesu.

Na poziomie szkoły podstawowej i średniej (klasy 1-12), przedsiębiorczość jest uwzględniona w różnych obszarach poprzez zintegrowany program nauczania przedsiębiorczości, uwzględniający wiedzę, umiejętności i zdolności. Działania te mogą zostać rozszerzone o różne zajęcia pozaszkolne. Na poziomie ISCED 2 nauczanie przedsiębiorczości jest dodatkowo uwzględnione w programie nauczania jako odrębny obowiązkowy przedmiot „ekonomia i nauczanie przedsiębiorczości” (34 godziny w klasach 9-10). Na poziomie ISCED 3, w klasach 11-12, ekonomia nie jest obowiązkowa, a szkoły oferują programy takie, jak „Firmy uczniowskie”, „Ekonomia i biznes”, „Biznes i zarządzanie” i inne. Są to przedmioty fakultatywne.

Efekty kształcenia

„Krajowy program na rzecz ekonomii i przedsiębiorczości” zawiera wskaźniki dot. wiedzy uczniów, poziomów osiągnięć i umiejętności. Są one pomocne nauczycielom w obserwowaniu, dostrzeganiu i opisywaniu osiągnięć uczniów, jak również w różnicowaniu zadań. Opisane są poziomy: zadowalający, standardowy i zaawansowany. Wskaźniki poziomu nie są ilościowe, lecz jakościowe i mają na celu nie tylko ocenę poziomu osiągnięć uczniów (w oparciu o punkty), ale mają także pomóc nauczycielom ocenić umiejętności każdego ucznia i zaplanować, jak je rozwijać w celu poprawy wyników nauczania (uczenia się).

Na przykład, na koniec realizacji obowiązkowego programu na poziomie ISCED 2 ⁽²³⁰⁾, uczniowie powinni:

- umieć ocenić swoją rolę w środowisku biznesowym i wyjaśnić znaczenie przedsiębiorczości;
- podejmować odpowiedzialność i inicjatywę, wyznaczać cele i oceniać cudze starania.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

W 2010 roku Litwa przyjęła „Przepisy o kształceniu nauczycieli” ⁽²³¹⁾, w których nauczanie przedsiębiorczości nie jest akcentowane. Jednakże kształcenie nauczycieli na Litewskim Uniwersytecie Nauk Pedagogicznych uwzględnia moduły związane z gospodarką i przedsiębiorczością.

Litewski Uniwersytet Nauk Pedagogicznych organizuje kursy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli odpowiedzialnych za nauczanie ekonomii i przedsiębiorczości w średnich szkołach ogólnokształcących i zawodowych.

⁽²³⁰⁾ Efekty kształcenia dla programu nauczania obowiązkowego kształcenia w zakresie nauk społecznych:
http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf Efekty kształcenia dla programu nauczania w ogólnokształcących szkołach średnich:
http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/2011/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf

⁽²³¹⁾ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425048

Luksemburg

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Nie obowiązuje krajowa definicja nauczania przedsiębiorczości.

W Luksemburgu przedsiębiorczość jest traktowana jako umiejętność przekrojowa.

Powiązana strategia

W Luksemburgu nie jest obecnie realizowana krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Program *Junior Achievement - Young Enterprise (Jonk Entrepreneuren)* ⁽²³²⁾ jest częściowo finansowany przez rząd Luksemburga celem wspierania nauczania przedsiębiorczości w szkołach. Przedstawiciele Ministerstwa Gospodarki, Ministerstwa Edukacji, Dzieci i Młodzieży oraz Ministerstwa Stanu (premiera Luksemburga) zasiadają w zarządzie.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Ministerstwo Edukacji, Dzieci i Młodzieży Luksemburga uczestniczy w europejskim eksperymencie politycznym 'Youth Start - Entrepreneurial Challenges' ⁽²³³⁾, finansowanym w ramach Erasmus+, będącym główną inicjatywą mającą na celu wspieranie wprowadzenia do obowiązkowego kształcenia praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości. Nauczanie przedsiębiorczości może być uwzględnione w nauczaniu języków na poziomie ISCED 1 i w kilku przedmiotach na poziomie ISCED 2. Uwzględnienie treści nauczania przedsiębiorczości leży w gestii samych nauczycieli. Na poziomie ISCED 3 nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe dla uczniów techników, którzy wybrali specjalizację ekonomia i handel, oraz jest przedmiotem fakultatywnym dla wszystkich innych uczniów techników i ogólnokształcących szkół średnich. W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe dla uczniów, którzy wybrali specjalizację ekonomia, handel i administracja, natomiast opcjonalne dla wszystkich pozostałych.

Efekty kształcenia

Niektóre efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, takie jak planowanie lub znajomość zagadnień finansowych są uwzględnione w programach nauczania różnych przedmiotów nauczanych w szkołach średnich drugiego stopnia. Natomiast nie są one zdefiniowane jako efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Praca zespołowa to główna metoda nauczania. Znajomość zagadnień finansowych jest niemal zawsze włączona do programów nauczania innych przedmiotów.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Obecnie doskonalenie zawodowe w zakresie nauczania przedsiębiorczości jest kwestią decyzji samych nauczycieli. Nauczanie przedsiębiorczości nie jest obowiązkowym przedmiotem w ramach kształcenia nauczycieli na żadnym szczeblu. Kursy doskonalenia zawodowego są organizowane jedynie dla nauczycieli ekonomii i komunikacji w szkołach zawodowych.

⁽²³²⁾ <http://jonk-entrepreneuren.lu/>

⁽²³³⁾ www.youthstartproject.eu

Węgry

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Węgry nie stosują krajowej definicji, lecz krajowa podstawa programowa ⁽²³⁴⁾ odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia” ⁽²³⁵⁾. Odnośne treści brzmią następująco: „Wiedza w tym zakresie obejmuje rozpoznanie i zrozumienie szans i wyzwań związanych z życiem osobistym, zawodowym lub prowadzoną działalnością gospodarczą, jak również ogólne zrozumienie sposobu funkcjonowania gospodarki i pewność siebie w odniesieniu do finansów. Każdy powinien znać zagadnienia finansowe i prawne związane z działalnością przedsiębiorstw. Dotyczy to takich umiejętności, jak planowanie, zarządzanie, przywództwo, delegowanie zadań, analiza, komunikacja, rozumowanie, ocenianie doświadczeń, ocena i podejmowanie ryzyka, praca indywidualna i w zespole oraz zachowania etyczne. Pozytywną postawę cechuje niezależność, kreatywność i innowacyjność, motywacja, aby osiągnąć wytyczone cele i odporność w życiu osobistym i społecznym, jak również w pracy zawodowej”.

Powiązana strategia

Na Węgrzech nie jest obecnie realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Trzy ogólne strategie zawierają odniesienia do nauczania przedsiębiorczości: po pierwsze, „Węgierska strategia uczenia się przez całe życie na lata 2014-2020” ⁽²³⁶⁾, po drugie, „Krajowa strategia na rzecz młodzieży na lata 2009-2024” ⁽²³⁷⁾ i, po trzecie, „Krajowa strategia badań, rozwoju i innowacji na lata 2013-2020” ⁽²³⁸⁾.

„Węgierska strategia uczenia się przez całe życie” jest w tym kontekście najbardziej adekwatna, ponieważ wyraźnie uwzględnia rozwój umiejętności przedsiębiorczych na wszystkich poziomach edukacji.

Główne cele

- Nacisk na nauczanie podstawowych umiejętności i kompetencji kluczowych, w tym nauczanie przedsiębiorczości.
- Nacisk na szersze umiejętności jako element działań na rzecz powrotu do edukacji młodych osób, które przedwcześnie ukończyły naukę (nawiązanie do umiejętności przedsiębiorczych, tj. rozwiązywania problemów i negocjacji).
- Większy nacisk na umiejętności horyzontalne, aby dostosować edukację dorosłych do potrzeb rynku pracy.
- Stosowanie efektów kształcenia opartych na kompetencjach.

Konkretne działania

Plan działań dotyczący strategii jest obecnie opracowywany.

⁽²³⁴⁾ https://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf

⁽²³⁵⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²³⁶⁾ <http://www.kormany.hu/download/7/fe/20000/Egész%20életen%20át%20tartó%20tanulás.pdf>

⁽²³⁷⁾ http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Youth/Hungary/Hungary_National_Youth_Strategy.pdf

⁽²³⁸⁾ http://www.kormany.hu/download/5/ef/e0000/Nemzeti_KFI_strat%C3%A9gia.pdf

Spośród pozostałych strategii ogólnych, „Krajowa strategia na rzecz młodzieży na lata 2009-2024”⁽²³⁹⁾ zawiera odniesienia do nauczania przedsiębiorczości, jednak mówi o młodzieży, a nie o poszczególnych poziomach edukacji. Młodzi ludzie powinni „dążyć do samowystarczalności, mieć elastyczne podejście do życia, rozpocząć karierę, wdrażać innowacyjne pomysły i tym samym przyczyniać się do rozwoju gospodarczego i społecznego, oraz stać się przedsiębiorcami”. Ponadto „możliwości, jakie zapewnia edukacja i kształcenie nieformalne powinny być wykorzystywane do promowania postawy przedsiębiorczości wśród młodych ludzi”. Monitorowane są wskaźniki ogólne, takie jak bezrobocie młodzieży i aktywność obywatelska. Jeden ze wskaźników odnosi się do start-upów: „zwiększanie liczby młodych przedsiębiorców w porównaniu do wszystkich młodych osób, które się nie uczą i nie korzystają z zasiłków”.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym na poziomie ISCED 1-3, a także w kształceniu i szkoleniu zawodowym.

Przedsiębiorczość uwzględniona jest również w podstawie programowej i odpowiadających jej programach nauczania. Jest to kompetencja kluczowa, która powinna być uwzględniona w nauczaniu wszystkich przedmiotów. Podstawa programowa obejmuje 12 celów międzyprzedmiotowych, z których trzy są związane z nauczaniem przedsiębiorczości:

- branie odpowiedzialności za innych, wolontariat;
- doradztwo zawodowe;
- pogłębianie wiedzy o finansach i pieniądzu.

Cele i perspektywy zależą od grupy wiekowej i obszarów tematycznych; na przykład w przypadku nauk ścisłych, technologii, inżynierii i matematyki większy nacisk kładzie się na kreatywność, planowanie, analizę, ocenę ryzyka i trendów oraz zarządzanie projektem. Natomiast w przypadku geografii lub historii ważniejsze jest rozumienie kontekstów finansowych i prawnych oraz całokształtu funkcjonowania świata biznesu i etyki. Ponadto program nauczania obejmuje obowiązkowy wolontariat.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości nie zostały zdefiniowane.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

W podstawie programowej, która zaleca stosowanie szerokiego podejścia pedagogicznego (np. rozwój indywidualny i aktywne uczenie się), nauczanie przedsiębiorczości stanowi nadrzędny cel edukacyjny i zadanie rozwojowe. Natomiast nie uwzględniono bezpośrednich wytycznych do wszelkich kompetencji kluczowych lub zadań rozwojowych.

Uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości w programie kształcenia nauczycieli leży w gestii poszczególnych instytucji.

Węgierski Narodowy Instytut Kształcenia Zawodowego i Dorosłych (NSZI) organizuje kursy doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości dla wszystkich nauczycieli szkół zawodowych.

⁽²³⁹⁾ http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Youth/Hungary/Hungary_National_Youth_Strategy.pdf

Malta

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Na Malcie większość zainteresowanych stron stosuje definicję nauczania przedsiębiorczości opracowaną w „Podstawie programowej dla wszystkich”:

„Przedsiębiorczość umożliwia dzieciom i młodzieży rozwijanie umiejętności potrzebnych w życiu, radzenie sobie z niepewnością, reagowanie na zmiany i bycie kreatywnym. Miękkie umiejętności przedsiębiorcze obejmują umiejętności społeczne i postawy przedsiębiorcze; twarde umiejętności przedsiębiorcze koncentrują się bardziej na rozwijaniu umiejętności biznesowych, takich jak sporządzanie biznesplanu. Elementy zachowań przedsiębiorczych (ciekawość, samodzielność, kreatywność, inicjatywa i praca zespołowa) są brane pod uwagę i wzmocnione poprzez włączenie do programu nauczania, projektów i działań w zakresie przedsiębiorczości”⁽²⁴⁰⁾.

Powiązana strategia

Na Malcie nie jest realizowana odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości oraz zagadnienie to nie jest uwzględnione w ogólnej strategii rządowej. Natomiast jest uwzględnione w krajowej podstawie programowej, która została wdrożona w 2012 r. i dotyczy szkolnictwa podstawowego i średniego (ISCED 1-3). Ministerstwo Edukacji i Zatrudnienia jest odpowiedzialne za podstawę programową, która została opracowana po przeprowadzeniu konsultacji⁽²⁴¹⁾ z wieloma innymi podmiotami, w tym związkami zawodowymi, organami rządu, partiami politycznymi, nauczycielami, uczniami i rodzicami.

Główne cele

W podstawie programowej sugeruje się, że szkoła powinna wspierać klimat kreatywności sprzyjający „rozwojowi komunikacji, myślenia lateralnego, oryginalności, rozwojowi emocjonalnemu, przywództwu, dociekliwości, intuicji, myśleniu krytycznemu, rozwiązywaniu problemów, promowaniu postaw przedsiębiorczych i otwartości na różnorodność kulturową, oraz autoekspresji”⁽²⁴²⁾. Działania związane z wdrażaniem tego podejścia obejmują „Świadectwo i profil ucznia szkoły średniej”⁽²⁴³⁾, które dokumentują uczenie się formalne i pozaformalne.

Od roku szkolnego 2016/17, efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości będą wyraźnie określone w programach nauczania wszystkich przedmiotów obowiązkowych i nieobowiązkowych na poziomach ISCED 1, 2, 3, w tym w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach. Takie podejście będzie wynikać z zalecenia na poziomie centralnym i dokumentów urzędowych. Wdrażanie będzie realizowane stopniowo przez kilka lat, aby zapewnić wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości kolejno na każdym z poziomów.

⁽²⁴⁰⁾ <https://curriculum.gov.mt/en/Resources/The-NCF/Pages/default.aspx> (patrz str. 38)

⁽²⁴¹⁾ Aby uzyskać dodatkowe informacje na temat procesu konsultacji, patrz: : <http://curriculum.gov.mt/en/Resources/The-NCF/Pages/default.aspx#Consultation> and http://curriculum.gov.mt/en/Resources/The-NCF/Documents/Consult_Docs/Analysis%20of%20Feedback_Entities.pdf

⁽²⁴²⁾ <https://curriculum.gov.mt/en/Resources/The-NCF/Pages/default.aspx> (patrz str. 38)

⁽²⁴³⁾ <http://skola.edu.mt/wp-content/uploads/2012/11/handbookweb.pdf>
<http://weavefx.com/smcboys/wp-content/uploads/2015/06/SSCP-circular-to-parents.pdf>

Konkretne działania

- Wytyczne do zagadnienia międzyprzedmiotowego „Nauczanie przedsiębiorczości, kreatywności i innowacyjności”.
- Cele dot. nauczania przedsiębiorczości na poziomie ISCED 1 - uczniowie powinni poznawać procesy, które prowadzą do tworzenia i realizacji nowych pomysłów; rozumieć i rozwijać zdolność myślenia, tworzenia oceny nowych produktów, które pomagają im i innym dostosować się do zmian zachodzących w społeczeństwie; mieć doświadczenie w podejmowaniu ryzyka, planowaniu; wykazywać się wytrwałością oraz wyobraźnią w trakcie tworzenia produktów; mieć wiarę w siebie i być pomocnym dla siebie, grupy przyjaciół, klasy i szkoły ⁽²⁴⁴⁾.
- Cele dot. nauczania przedsiębiorczości na poziomie ISCED 2-3 - uczniowie powinni umieć przewidywać, inicjować i radzić sobie ze zmianą; rozwijać umiejętności organizacyjne; rozwijać umiejętności pracy w grupie, oceny ryzyka i rozwiązywania konfliktów ⁽²⁴⁵⁾.

Monitorowanie

Nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie międzyprzedmiotowe nie było monitorowane ani oceniane w roku szkolnym 2014/15, jednak plany obejmują rozpoczęcie takich działań w roku szkolnym 2016/17, wraz z wdrożeniem „Struktury ramowej efektów kształcenia” i „Programów kształcenia i oceniania”.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest przedmiotem centralnych zaleceń na poziomie centralnym i zostanie wyraźnie ujęte w programach nauczania od roku szkolnego 2016/17. Nauczanie przedsiębiorczości jest jednym z zagadnień międzyprzedmiotowych zdefiniowanych w podstawie programowej dla wszystkich szkół podstawowych i średnich (ISCED 1-3). Obecnie opracowywana jest „Struktura ramowa efektów kształcenia”. Wynika ona z zaleceń podstawy programowej, bardziej szczegółowo określa nauczanie przedsiębiorczości jako zagadnienie międzyprzedmiotowe oraz definiuje odnośne efekty kształcenia. Jednocześnie opracowywany jest „Program kształcenia i oceniania” dla każdego przedmiotu nauczanego na poziomie ISCED 1, 2 i 3. Program uwzględnia szczegółowe cele nauczania przedsiębiorczości zdefiniowane w „Strukturze ramowej efektów kształcenia”.

Ogólne cele nauczania przedsiębiorczości jako zagadnienia międzyprzedmiotowego mają zapewnić uczniom postawy, wiedzę i umiejętności, które pozwolą im działać w sposób przedsiębiorczy i zdobywać umiejętności, które będą sprzyjać zatrudnieniu w szybko zmieniającym się środowisku komercyjnym, gospodarczym i społecznym. Oznacza to umiejętność funkcjonowania w sferach innych niż przemysł lub zatrudnienie. Cele te wymagają wykształcenia miękkich ogólnych cech osobowych i interpersonalnych, mających podstawowe znaczenie dla postaw przedsiębiorczych, jak również promowania wiedzy z zakresu przedsiębiorczości i kształtowania postaw nacechowanych kreatywnością i innowacyjnością.

⁽²⁴⁴⁾ Podstawa programowa, 2012, str. 52.

⁽²⁴⁵⁾ Podstawa programowa, 2012, str. 59.

Efekty kształcenia

Obecnie opracowywana jest „Struktura ramowa efektów kształcenia”. Z kolei dla każdego z 48 przedmiotów nauczanych na poziomie ISCED 1, 2 i 3 opracowywane są „Programy kształcenia i oceniania. Programy te określają efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, jakie należy osiągnąć w ramach każdego przedmiotu i na każdym poziomie kształcenia. Zapewnią one stopniowy rozwój uniwersalnych efektów kształcenia na wszystkich etapach obowiązkowej edukacji i w odniesieniu do wszystkich przedmiotów.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Choć obecnie nie obowiązują centralne zalecenia/wytyczne w odniesieniu do kształcenia nauczycieli przedsiębiorczości, są one przygotowywane w ramach „Struktury ramowej efektów kształcenia” i zostaną wdrożone w roku szkolnym 2016/17.

Uniwersytet Maltański, który jest jedyną instytucją kształcenia nauczycieli na poziomie szkolnictwa wyższego, nie zapewnia programów kształcenia i doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Natomiast *Junior Achievement - Young Enterprise (JA - YE) Malta* zostanie prawdopodobnie poproszony o zorganizowanie kursów doskonalenia zawodowego dla nauczycieli w celu zapoznania ich z ofertą kształcenia *JA - YE Malta* oraz z metodyką nauczania przedsiębiorczości w szkołach.

Holandia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Holandii akceptację uzyskała definicja opracowana przez Europejską Tematyczną Grupę Roboczą ds. nauczania przedsiębiorczości:

„Nauczanie przedsiębiorczości polega na rozwijaniu u uczniów umiejętności i postaw pozwalających na stosowanie kreatywnych pomysłów w przedsiębiorczych działaniach. Jest to kompetencja istotna dla wszystkich osób uczących się, która wspiera rozwój osobisty i aktywność obywatelską, zapobiega wykluczeniu społecznemu oraz zwiększa możliwości zatrudnienia. Ma ona znaczenie dla procesu uczenia się przez całe życie, we wszystkich dyscyplinach i we wszystkich formach kształcenia i szkolenia (formalnego, pozaformalnego i nieformalnego), które przyczyniają się do rozwoju ducha przedsiębiorczości lub zachowań przedsiębiorczych mających na celu działania komercyjne lub nie”⁽²⁴⁶⁾.

Według ekspertów w Ministerstwie Edukacji:

„Przedsiębiorczość oznacza umiejętność wcielania pomysłów w czyn. Obejmuje ona kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, oraz zdolność do osiągania celów. Przedsiębiorczość polega na dostrzeganiu i wykorzystywaniu możliwości, wykazywaniu inicjatywy, byciu aktywnym i kreatywnym oraz na rozwiązywaniu problemów. Kompetencja ta obejmuje również wytrwałość, pracę zespołową i komunikację, jak również wrażliwość kulturową i moralną”.

Powiązana strategia

W Holandii nie jest obecnie realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Wcześniejsza strategia wspierania przedsiębiorczości, realizowana przez holenderskie ministerstwa gospodarki, edukacji, kultury i nauki, rolnictwa i jakości żywności, obowiązywała do 2012 r. W 2005 r. ministerstwa utworzyły partnerstwo programowe *Leren Ondernemen* celem promowania nauczania przedsiębiorczości, które było kontynuowane w latach 2007-2012 w formie „Programu działań na rzecz edukacji i przedsiębiorczości”⁽²⁴⁷⁾. Był to krajowy program wsparcia finansowego dla szkół realizujących nauczanie przedsiębiorczości, mający na celu zwiększenie liczby uczniów wykazujących postawy i zachowania przedsiębiorcze. Dzięki realizacji tego programu nastąpiła wyraźna zmiana w obszarze edukacji i obecnie większą wagę przykładają do przedsiębiorczości. Zgodnie z jednym z celów programu, przedsiębiorczość zyskała trwałe miejsce w organizacji nauczania w rosnącej liczbie szkół.

W Holandii realizowana jest ogólna strategia związana z przedsiębiorczością i innowacyjnością⁽²⁴⁸⁾, a potrzeba poprawy w zakresie kształcenia została wyraźnie podkreślona w działaniach takich, jak zwiększenie współpracy pomiędzy edukacją a biznesem.

⁽²⁴⁶⁾ http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/entrepreneurship-report-2014_en.pdf

⁽²⁴⁷⁾ http://www.onderwijsonderneemt.nl/english/action_programme_education_and_entrepreneurship

⁽²⁴⁸⁾ <https://www.government.nl/topics/entrepreneurship-and-innovation/contents/investing-in-top-sectors>

Program nauczania

Szkoły w Holandii są autonomiczne. Choć nie obowiązuje strategia na poziomie krajowym, wiele szkół zwraca uwagę na nauczanie przedsiębiorczości, natomiast mają one swobodę decydowania o tym, czy i w jaki sposób przedmiot ten jest nauczany.

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest wyraźnie wymienione w programach nauczania dla szkół podstawowych i średnich. Jednakże szkoły mogą korzystać z programów nauczania przedsiębiorczości, takich jak *Jong Ondernemen* ⁽²⁴⁹⁾, które są finansowane przez rząd holenderski i mogą być realizowane w szkołach podstawowych, średnich, w kształceniu i szkoleniu zawodowym oraz na uniwersytetach ⁽²⁵⁰⁾. W szkołach podstawowych nacisk kładzie się głównie na „zachowania przedsiębiorcze”, promowanie odwagi, kreatywności, myślenia zorientowanego na rozwiązywanie problemów, na podejścia i działania prokomercyjne/progospodarcze, oraz na rozwijanie umiejętności społecznych. Dzieci zachęcane są do wykazywania się inicjatywą podczas realizacji projektów krótkoterminowych (trwających kilka tygodni/miesięcy).

W ogólnokształcących szkołach średnich (HAVO i VWO), elementy przedsiębiorczości są uwzględnione w programie nauczania, szczególnie w profilu „Ekonomia i społeczeństwo”. Niektóre szkoły specjalizują się w nauczaniu przedsiębiorczości w ramach sieci „*Entreprenasium*” ⁽²⁵¹⁾ - w której nauczyciele i uczniowie wspólnie odpowiedzialni są za prowadzenie szkoły - lub w ramach sieci „*Technasium*” ⁽²⁵²⁾, w której nauki ścisłe i techniczne często są łączone z innowacyjną przedsiębiorczością, np. poprzez współpracę z klientami zewnętrznymi.

W 2015 r. w szkołach VMBO realizowany jest projekt pilotażowy w związku z nowym programem egzaminów pn. „Ekonomia i zarządzanie” (przedsiębiorczość), w ramach którego położono silniejszy niż wcześniej nacisk na umiejętności przedsiębiorcze. Ponadto wiele szkół współpracuje z wyższymi szkołami zawodowymi (ROC) i rolniczymi (AOC), aby zapewnić możliwości kształcenia ustawicznego w dziedzinie przedsiębiorczości.

W ramach kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach wydawany jest „Certyfikat przedsiębiorczości”, który potwierdza uzyskanie wiedzy i umiejętności potrzebnych do założenia i prowadzenia przedsiębiorstwa. Program kształcenia prowadzący do uzyskania certyfikatu skierowany jest do uczniów średnich szkół zawodowych (MBO) we wszystkich branżach, pozwala na zdobycie umiejętności w zakresie przedsiębiorczości oraz zapewnia dobre przygotowanie przyszłym przedsiębiorcom. Kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach obejmuje kwalifikacje, które dotyczą przedsiębiorczości, na przykład szkolenia przedsiębiorców z branży sprzedaży detalicznej oraz przedsiębiorców z branży gastronomicznej/piekarniczej. Jest to specjalistyczne szkolenie dla przyszłych przedsiębiorców. W szkołach zawodowych kształcenie obejmuje kwalifikacje i jeden lub więcej elementów opcjonalnych (*keuzedelen*). Dzięki wprowadzeniu elementów opcjonalnych, niemal wszyscy uczniowie szkół zawodowych mogą wybrać przedsiębiorczość jako opcjonalny przedmiot.

⁽²⁴⁹⁾ www.jongondernemen.nl

⁽²⁵⁰⁾ <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/06/10/ondernemen-kun-je-niet-vroeg-genoeg-leren.html>

⁽²⁵¹⁾ www.entreprenasium.nl

⁽²⁵²⁾ www.technasium.nl

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia nie są wyraźnie wymienione, ponieważ nie jest realizowana krajowa strategia dla szkół podstawowych i średnich. Profile kwalifikacji zawierają opis tego, co muszą wiedzieć uczniowie szkół zawodowych.

W holenderskiej strukturze kwalifikacji, przedstawiciele pracodawców, pracowników i instytucji edukacyjnych współpracują nad opracowaniem definicji „Portfoliów kwalifikacji”⁽²⁵³⁾. Takie portfolio określają, co przyszły pracownik powinien wiedzieć lub umieć po zdaniu egzaminu. Krajowe ramy kwalifikacji zawodowych mają odniesienia do ERK. Takie podejście pozwala zapewnić, że po ukończeniu szkoły uczniowie w całym kraju posiadają taki sam zakres umiejętności.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

W Holandii instytucje kształcenia nauczycieli są autonomiczne i nie mają obowiązku nauczać przedsiębiorczości.

„Przedsiębiorczy nauczyciel” (*De ondernemende docent*) - dwuletni projekt zorganizowany przez Holenderską Agencję Przedsiębiorczości (*Rijksdienst voor Ondernemend Nederland*) - miał na celu zachęcanie kolegów kształcących nauczycieli szkół podstawowych (PABO) do podnoszenia świadomości zachowań przedsiębiorczych zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli. Projekt został zakończony w grudniu 2015 r. Jako rezultat projektu, kilka kolegów zdecydowało o kontynuowaniu nauczania przedsiębiorczości.

Projekt „Edison”⁽²⁵⁴⁾, współfinansowany z programu UE „Uczenie się przez całe życie” od 2013 roku, ma na celu uwzględnienie przedsiębiorczości w ścieżkach kształcenia w sektorze VET [sektorze kształcenia i szkolenia zawodowego]. Projekt realizują partnerzy z sześciu krajów (Holandia, Irlandia, Hiszpania, Włochy, Austria i Wielka Brytania). Program wspiera nauczycieli z sektora VET w doskonaleniu umiejętności przedsiębiorczych. W Holandii jest on realizowany przez Stowarzyszenie Szkół Zawodowych (MBO Raad) we współpracy z *Alfa-College*, który realizuje kursy dla nauczycieli szkół zawodowych.

⁽²⁵³⁾ Portfolia kwalifikacji oparte są na Europass-Suplement do dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe. Więcej informacji można znaleźć pod adresem <http://en.europass.nl/node/91>, a wzory dyplomów można zobaczyć pod adresem http://cs.s-bb.nl/?SES_LANG=6

⁽²⁵⁴⁾ <http://www.edisonentrepreneurship.eu/>

Austria

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Austria nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²⁵⁵⁾.

Jednakże obowiązuje jasno zdefiniowany model nauczania przedsiębiorczości: Austriacki Model „TRIO”⁽²⁵⁶⁾. Model ten przewiduje wczesne uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości na wszystkich etapach kształcenia:

- poziom 1: Podstawy nauczania przedsiębiorczości;
- poziom 2: Kultura przedsiębiorczości;
- poziom 3: Przedsiębiorczość i aktywność obywatelska.

Powiązane strategie

Nie jest realizowana odrębna szczegółowa strategia nauczania przedsiębiorczości, natomiast zagadnienie to stanowi element trzech strategii ogólnych:

- „Strategii uczenia się przez całe życie (LLL:2020)”⁽²⁵⁷⁾, która jest najbardziej adekwatną strategią w zakresie nauczania przedsiębiorczości;
- 'Gründerland Österreich'⁽²⁵⁸⁾;
- „Austriackiej strategii młodzieżowej”⁽²⁵⁹⁾.

A) „Strategia uczenia się przez całe życie (LLL:2020)”

Strategia jest realizowana w latach 2011-2020, obejmuje poziomy ISCED 1-8 i jest najbardziej adekwatną strategią w zakresie nauczania przedsiębiorczości.

Główne cele LLL:2020

Podstawowym celem strategii jest promowanie kształcenia, w którym stosowana jest indywidualizacja ścieżek kształcenia. Strategia obejmuje 10 kierunków działania.

Konkretne działania w ramach strategii LLL:2020

W strategii nauczanie przedsiębiorczości, jako jednej z ośmiu europejskich kompetencji kluczowych, zostało określone jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, dzięki czemu zapewniono, że nauczanie przedsiębiorczości podlega krajowym strukturom ramowym. Kierunek działania 2 odnosi się do przedsiębiorczości i określa jedno konkretne działanie, a mianowicie: „Opracowanie nowych programów nauczania (dla wszystkich typów szkół), które są oparte na efektach kształcenia, zrównoważonym rozwoju i interdyscyplinarnych modelach nauczania, które skupiają się na

⁽²⁵⁵⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/viewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁵⁶⁾ Model został opracowany przez EESI - Impulse Centre (Nauczanie przedsiębiorczości na rzecz innowacji w szkołach) (<http://www.eesi-impulszentrum.at>), a jego realizacja w szkołach jest finansowana przez ministerstwo (zwłaszcza szkoły i uczelnie zawodowe).

⁽²⁵⁷⁾ https://www.bmbf.gv.at/ministerium/vp/2011/llarbeitspapier_ebook_gross_20916.pdf?4dtiae

⁽²⁵⁸⁾ http://www.bmwf.gv.at/Presse/Documents/BMWFV_Land_der_Gruender_NEU.pdf

⁽²⁵⁹⁾ http://www.youthpolicy.org/national/Austria_2013_Youth_Strategy.pdf

kluczowych kompetencjach”. Kierunek działania 8 koncentruje się na przedsiębiorczości, a związana z nim wizja brzmi następująco: „Koncepcja uczenia się przez całe życie jest ważnym elementem polityki gospodarczej i polityki zatrudnienia, oraz promuje konkurencyjność przedsiębiorstw, jak również możliwości zatrudnienia na rynku pracy”.

Ministerstwa i podmioty zaangażowane w realizację LLL:2020

Zaangażowane ministerstwa to: Federalne Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sztuki, Federalne Ministerstwo Nauki i Badań, Federalne Ministerstwo Pracy, Spraw Społecznych i Ochrony Konsumentów, oraz Federalne Ministerstwo Gospodarki, Rodziny i Młodzieży.

Monitorowanie LLL:2020

Strategia jest nadzorowana przez grupę zadaniową, w której skład wchodzi przedstawiciele ministerstw, oraz przez krajową platformę partnerów zewnętrznych. Poza raportami rocznymi, grupa zadaniowa przedstawi w 2020 r. raport końcowy nt. osiągnięć, który będzie zawierał dalsze zalecenia. Cele strategiczne są mierzone względem poziomów referencyjnych, które opierają się na krajowych i unijnych projektach i są wyrażone w formie konkretnych wskaźników.

B) 'Gründerland Österreich'

„Kraj Założycielski Austria” to strategia, która ma na celu usprawnienie ekosystemu przedsiębiorczości. Obejmuje następujące działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości w ramach zagadnienia „Podnoszenie świadomości”: Działanie 17 dotyczące poszerzania wiedzy w zakresie zagadnień finansowych; Działanie 20 poświęcone duchowi przedsiębiorczości w pokoleniu dzieci oraz komunikowaniu myślenia przedsiębiorczego w całym systemie edukacji oraz Działanie 21 nastawione na podnoszenie znaczenia przedsiębiorczości w społeczeństwie.

C) „Austriacka strategia młodzieżowa”

Nauczanie przedsiębiorczości stanowi również element „Austriackiej strategii młodzieżowej”, która jest zgodna ze „Strategią UE na rzecz młodzieży 2010-2018”. Strategia obejmuje mierzalne cele strategiczne oraz zalecenia dotyczące konkretnych działań, w tym więcej nauczania przedsiębiorczości, częstsze korzystanie z przedsiębiorstw uczniowskich i zwiększenie liczby młodych ludzi uczestniczących w projektach i angażujących się w wolontariat.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest celem międzyprzedmiotowym na poziomie ISCED 3 (również w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach) i ma na celu kształtowanie u uczniów umiejętności myślenia i działania przedsiębiorczego (ducha przedsiębiorczości). Dzięki temu uczniowie mogą albo założyć własną firmę lub pracować na własny rachunek, na rzecz społeczeństwa lub jako pracownicy (przedsiębiorczość pracownicza).

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w przedmiotach obowiązkowych w ramach kształcenia międzyprzedmiotowego na poziomie ISCED 1-3, a także w kształceniu i szkoleniu zawodowym. Główny nacisk kładzie się na uczenie się przedsiębiorczości poprzez doświadczenie. Krajowe standardy obejmują szczegółowe kompetencje związane z przedsiębiorczością. Zagadnienie to jest także nauczane jako obowiązkowy przedmiot w bloku kształcenia ogólnego na poziomie ISCED 1, w ramach geografii i ekonomii na poziomie ISCED 2-3 oraz w ramach zarządzania w kształceniu zawodowym.

Ponadto, w ramach akcji „otwarte szkoły”, placówki oświatowe mogą korzystać z pomocy świata zewnętrznego w nauczaniu poza szkołą. Firmy, instytucje publiczne itp. mogą stanowić użyteczne

miejsca nauczania, które zapewniają możliwości uczenia się poprzez doświadczenie w sytuacjach rzeczywistych.

Efekty kształcenia

Wiele programów nauczania zostało dostosowanych do nauczania zorientowanego na kompetencje, głównie na podstawie Modelu „TRIO” ⁽²⁶⁰⁾, a przedsiębiorczość jest uwzględniona w szczególności w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach. Efekty kształcenia również odzwierciedlają „Model TRIO”, podczas gdy Austriackie Ramy Kwalifikacji dla Kompetencji Przedsiębiorczości ⁽²⁶¹⁾ zostały opracowane jako wytyczne.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Obecnie nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe tylko w przypadku kształcenia przyszłych nauczycieli ekonomii i geografii w szkołach średnich (w tym w szkołach zawodowych). [Sytuacja ta może ulec zmianie, ponieważ obecnie w Austrii realizowana jest reforma kształcenia nauczycieli, a większość nowych programów kształcenia nauczycieli szkół średnich (które będą obowiązywać począwszy od roku szkolnego 2016/17) jeszcze nie została opublikowana.] Doskonalenie zawodowe również skierowane jest tylko do nauczycieli ekonomii i geografii w szkołach średnich.

EESI-Impulse Centre (Nauczanie przedsiębiorczości na rzecz innowacji w szkołach), wspierane przez Ministerstwo Edukacji i Spraw Kobiet, jest krajowym centrum eksperckim ds. nauczania przedsiębiorczości. Centrum oferuje materiały dydaktyczne online, opracowane we współpracy z „Inicjatywą na rzecz nauczania przedsiębiorczości” (IFTE) i innymi zainteresowanymi stronami. Od 2011 r. Centrum prowadzi również „Program certyfikacji w zakresie przedsiębiorczości dla szkół”. Koordynatorzy EESI są dostępni na poziomie regionalnym, gdzie koordynują i zarządzają grupami projektowymi w dziedzinie przedsiębiorczości.

⁽²⁶⁰⁾ Więcej informacji na temat tego podejścia można znaleźć w punkcie 3.3.3 niniejszego raportu.

⁽²⁶¹⁾ <http://www.eesi-impulszentrum.at/wp-content/uploads/2014/01/PosterReferenzrahmen-092014.pdf>

Polska

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Nauczanie przedsiębiorczości ma na celu rozwijanie umiejętności i postaw uczniów oraz przygotowanie ich do aktywnego życia i otwarcia na świat. Pozostałe cele to przekazanie wiedzy potrzebnej do dostosowania się do zmieniających się warunków. Przedsiębiorczość to rozwijanie takich umiejętności, jak podejmowanie inicjatywy, planowanie projektów, realizacja celów, autorealizacja, podejmowanie ryzyka, praca zespołowa, umiejętność dawania sobie rady z przeciwnościami i wyciąganie konstruktywnych wniosków. Przedsiębiorczość kształtuje również postawy mające wpływ na kreatywność, odpowiedzialność i gotowość do podejmowania inicjatywy ⁽²⁶²⁾.

Powiązana strategia

W Polsce nie jest realizowana odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości, natomiast zagadnienie to jest uwzględnione w kilku strategiach ogólnych. Najbardziej istotną jest strategia pt. „Perspektywa uczenia się przez całe życie (LLP)” ⁽²⁶³⁾, która określa krajowe ramy strategiczne kształcenia i szkolenia zawodowego przez całe życie. Strategia jest realizowana w latach 2013-2020 i dotyczy wszystkich poziomów kształcenia.

Główne cele

Strategia obejmuje pięć celów:

- pobudzanie kreatywności i innowacyjności;
- zapewnienie przejrzystego i spójnego krajowego systemu kwalifikacji;
- zapewnienie różnorodnej i dostępnej oferty form wczesnej opieki i edukacji;
- dopasowanie kształcenia i szkolenia do potrzeb zrównoważonej gospodarki i zmian na rynku pracy oraz potrzeb społecznych;
- podniesienie jakości środowiska pracy i zaangażowania społecznego sprzyjającego upowszechnianiu uczenia się dorosłych;

Konkretne działania

Dwa cele obejmują ogólne odniesienia do nauczania przedsiębiorczości:

- **Cel 1** podkreśla potrzebę, aby młodzież rozwijała kreatywność, przedsiębiorczość i innowacyjność, aby mogła stawać wobec wyzwań społecznych i osobistych w życiu;
- **Cel 4** wskazuje na potrzebę rozwijania umiejętności praktycznych i w zakresie przedsiębiorczości wśród uczniów szkół ogólnokształcących, aby przygotować ich do wejścia na rynek pracy i podjęcia zatrudnienia.

Ponadto strategia nawiązuje do obszarów, które stanowią integralną część nauczania przedsiębiorczości, na przykład nacisk na kreatywność wyrażony w Celu 1 oraz znaczenie zaangażowania firm i specjalistów z branży/institucji obywatelskich w kształcenie i szkolenie określone w Celu 4.

⁽²⁶²⁾ http://men.gov.pl/wp-content/uploads/2014/01/pllii_2013_09_10zal_do_uchwaly_rm.pdf

⁽²⁶³⁾ <http://men.gov.pl/jakosc-edukacji/planowanie-strategiczne-i-uczenie-sie-przez-cale-zycie/perspektywa-uczenia-sie-przez-cale-zycie.html>

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Rząd: Kancelaria Premiera, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Gospodarki, Ministerstwo Rozwoju, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

Zainteresowane podmioty: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, społeczność naukowa, przedsiębiorcy, pracownicy, społeczeństwo obywatelskie i banki.

Spośród nich, Ministerstwo Gospodarki i Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) odgrywają szczególnie ważną rolę w kontekście wspierania przedsiębiorczości na poziomie polityki. Obie organizacje aktywnie uczestniczą w tworzeniu i skutecznej realizacji strategii związanej z przedsiębiorczością i innowacyjnością. Ponadto Narodowy Bank Polski od lat angażuje się w promocję edukacji gospodarczej i finansowej wśród młodzieży⁽²⁶⁴⁾.

Monitorowanie

Za koordynację i monitorowanie odpowiedzialny jest międzyresortowy zespół do spraw uczenia się przez całe życie, w którego skład wchodzi przedstawiciele zainteresowanych ministerstw jak wyżej. Zespół prowadzi analizę rozwoju kluczowych kompetencji, w tym przedsiębiorczości, monitoruje wdrażanie i zapewnia ewaluację środków skierowanych na rozwój umiejętności i kwalifikacji.

Na poziomie krajowym i europejskim będą stosowane poziomy odniesienia określone w strategii Europa 2020 i ET 2020. Opracowanie regionalnych strategii uczenia się przez całe życie w ramach ogólnych strategii regionalnych jest kluczowym czynnikiem realizacji strategii LLP na poziomie krajowym. Ponadto, po zakończeniu realizacji strategii, zostanie przeprowadzona ewaluacja ex-post.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest wyraźnie uwzględnione w programie nauczania.

Na poziomie ISCED 2 i 3 realizowany jest obowiązkowy przedmiot „wiedza o społeczeństwie”, w ramach którego wszyscy uczniowie zobowiązani są do udziału w projekcie edukacyjnym (20% wymiaru przedmiotu na poziomie ISCED 2 i 10% na poziomie ISCED 3).

Na poziomie ISCED 3, w ramach obowiązkowego przedmiotu „podstawy przedsiębiorczości”, uczniowie biorą udział w działaniach społecznych/obywatelskich oraz rozwijają umiejętności twórcze i inicjatywę. W ramach przedmiotu fakultatywnego „ekonomia w praktyce”, uczniowie realizują indywidualne projekty edukacyjne.

Efekty kształcenia

W podstawie programowej kształcenia ogólnego zdefiniowano wiele efektów kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości na różnych poziomach ISCED i dla różnych przedmiotów nauczania (obowiązkowych i fakultatywnych). Efekty kształcenia są powiązane i realizowane stopniowo na każdym szczeblu ISCED. Przykłady obejmują:

- „wiedza o społeczeństwie” (ISCED 2-3):
 - identyfikacja i rozwiązywanie problemów (ISCED 3)

⁽²⁶⁴⁾ http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/o_nbp/informacje/dzialalnosc_educacyjna.html

- „podstawy przedsiębiorczości (ISCED 3):
 - komunikacja i podejmowanie decyzji
 - gospodarka i przedsiębiorstwa
 - planowanie i rozwój kariery
 - zasady etyczne
- „ekonomia w praktyce" (ISCED 3):
 - umiejętność planowania i realizacji projektu, a także analizowania jego wyników.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest uwzględnione w ofercie kształcenia nauczycieli, ponieważ instytucje szkolnictwa wyższego cieszą się autonomią w zakresie opracowywania programów kształcenia, z przestrzeganiem wytycznych w postaci krajowych standardów kształcenia nauczycieli.

Doskonalenie zawodowe nie jest obowiązkowe, lecz wymagane do celów awansu zawodowego. Doskonalenie zawodowe jest realizowane przez instytucje na poziomie centralnym (Ośrodek Rozwoju Edukacji) oraz przez wojewódzkie i powiatowe centra doskonalenia nauczycieli. ORE zapewnia ofertę doskonalenia zawodowego w zakresie nauczania przedsiębiorczości skierowaną do wszystkich nauczycieli szkół średnich pierwszego i drugiego stopnia. *Junior Achievement Polska* oferuje również doskonalenie zawodowe w zakresie nauczania przedsiębiorczości skierowane do wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich, w tym szkół zawodowych.

Dostępne są również opcjonalne kursy doskonalenia zawodowego, warsztaty lub bezpłatne konferencje, na których można poszerzyć wiedzę w zakresie zagadnień związanych z nauczaniem przedsiębiorczości, jak na przykład kursy „Być przedsiębiorcą” lub „Ekonomia w szkole” (obejmujące przedsiębiorczość i szersze zagadnienia), realizowane przez kolegia nauczycielskie z Poznania i Lublina. Nauczycieli i uczniów zachęca się do realizacji projektów i uczestnictwa w konkursach, np. w programie edukacyjnym poświęconym zagadnieniom finansowym dla nauczycieli i uczniów szkół gimnazjalnych, organizowanym przez Ministerstwo Finansów, pn. Finansoaktywni ⁽²⁶⁵⁾.

Niektóre zasoby edukacyjne są dostępne za pośrednictwem sieci publicznych wojewódzkich bibliotek pedagogicznych oraz online na poziomie krajowym ⁽²⁶⁶⁾. Centrum Edukacji Obywatelskiej ⁽²⁶⁷⁾ również realizuje projekty poświęcone nauczaniu przedsiębiorczości i zapewnia materiały dydaktyczne na ten temat.

Ministerstwo Gospodarki organizuje klastry edukacyjne ⁽²⁶⁸⁾, gdzie szczególny nacisk kładzie się na wspieranie lepszej współpracy pomiędzy kształceniem i szkoleniem (zwłaszcza zawodowym) a biznesem na poziomie regionalnym.

⁽²⁶⁵⁾ <http://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/finansoaktywni-program-edukacyjny-dla-uczniow-i-nauczycieli-szkol-gimnazjalnych.html>

⁽²⁶⁶⁾ <http://www.ore.edu.pl/wydzialy/rozwoju-kompetencji-spoecznych-i-obywatelskich>

⁽²⁶⁷⁾ <http://www.ceo.org.pl/pl/biblioteka-materialow/przedsiębiorczosc-i-ekonomia>

⁽²⁶⁸⁾ <http://www.mg.gov.pl/Wspieranie+przedsiębiorczosci/Szkolnictwo+zawodowe/Klastry+edukacyjne>

Portugalia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Krajowa definicja została szczegółowo przedstawiona w dokumencie Dyrekcji Generalnej ds. Edukacji z grudnia 2012 r. zat. *Edukacja obywatelska - Wytyczne*⁽²⁶⁹⁾, w którym czytamy:

„Nauczanie przedsiębiorczości ma na celu propagowanie wiedzy, umiejętności i postaw, które zachęcają do i zapewniają rozwijanie pomysłów, inicjatyw i projektów w celu tworzenia i wdrażania innowacji lub dokonywania zmian życiowych w reakcji na wyzwania społeczeństwa.

Nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem przekrojowym, uwzględnionym w wielu przedmiotach nauczania i ścieżkach kształcenia, a także w działaniach i projektach, które są opracowywane z udziałem uczniów, którzy chętnie uczestniczą w procesie wprowadzania zmian”.

Powiązana strategia

W Portugalii nie jest obecnie realizowana krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Natomiast regionalne strategie wspierania przedsiębiorczości mają wielkie znaczenie. Mają one na celu skonsolidowanie przedsiębiorczości jako podstawy dla silnej i zrównoważonej gospodarki regionalnej. Regiony odgrywają tu kluczową rolę, gdyż są głównymi partnerami instytucjonalnymi dla uniwersytetów, instytutów badawczych i oświatowych oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Niektóre kluczowe pomysły na realizację strategii inteligentnej specjalizacji, takich jak uczenie się przez całe życie w zakresie badań i innowacji, pomoc w promocji badań, promowanie ducha przedsiębiorczości wśród uczniów i studentów oraz współpraca z regionalnymi przedsiębiorstwami zaangażowanymi w innowacje, zwiększają wkład w rozwój gospodarki regionalnej.

Istnieje dobrze rozwinięta sieć współpracy w zakresie polityki przedsiębiorczości pomiędzy resortami rządowymi a organizacjami zewnętrznymi.

Portugalia uczestniczy w wielu projektach europejskich, w których badane są podejścia do nauczania przedsiębiorczości. Jednym z takich programów jest eksperyment polityczny pn. „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*”⁽²⁷⁰⁾, finansowany z programu Erasmus+ i realizowany pod przewodnictwem portugalskiej platformy na rzecz przedsiębiorczości⁽²⁷¹⁾, we współpracy z Ministerstwem Edukacji i Nauki. Jest to inicjatywa realizowana w sześciu krajach, celem realizacji pilotażu i wspierania wprowadzania praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości do obowiązkowej edukacji.

⁽²⁶⁹⁾ <http://dge.mec.pt/educacao-para-cidadania-linhas-orientadoras-0>;
http://dge.mec.pt/sites/default/files/ECidadania/citizenship_education_guidelines.pdf

⁽²⁷⁰⁾ www.youthstartproject.eu

⁽²⁷¹⁾ <http://www.peep.pt>

Realizowana jest również inicjatywa rządowa pn. „Strategiczny program na rzecz przedsiębiorczości i innowacji”⁽²⁷²⁾, której celem jest „promowanie kreatywności, alfabetyzacji cyfrowej, kultury naukowej i technologicznej oraz przedsiębiorczości” na wszystkich poziomach edukacji. Dwa konkretne działania są określone w rozporządzeniach⁽²⁷³⁾ wspierających program:

4.1.1. Promowanie komponentu eksperymentalnego w szkolnictwie podstawowym i średnim ma na celu podniesienie jakości uczenia się przez doświadczenie w dziedzinie nauk ścisłych oraz wprowadzenie ostrzejszych wymagań dotyczących pracy w laboratorium. Ma to również na celu stymulowanie kreatywności, współpracy i działań rozwojowych oraz zmniejszenie niechęci do ryzyka, przyczyniając się w ten sposób do kultury organizacji i odpowiedzialności od wczesnych lat obowiązkowego kształcenia.

4.1.2 Inicjatywa „INOVA! - uczące się przedsiębiorstwo” ma na celu zachęcić młodych ludzi do rozwijania inicjatyw przyczyniających się do rozwiązywania problemów w społeczności lokalnej, i może obejmować konkursy regionalne/krajowe.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Co się tyczy legislacji w zakresie edukacji, nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w Ustawie nr 139/2012 z 5 lipca, zmienionej Ustawą nr 91/2013 z 10 lipca⁽²⁷⁴⁾, regulującej organizację programu nauczania i zarządzanie szkolnictwem podstawowym i średnim. Zagadnienie to jest uwzględnione w obszarze programu nauczania pt. „edukacja obywatelska”.

Na poziomie ISCED 1 i 2 nauczanie przedsiębiorczości jest zawarte w „edukacji obywatelskiej”, zagadnieniu międzyprzedmiotowym, które zostało zdefiniowane w programie nauczania i wytycznych do niego, i jest realizowane we wszystkich przedmiotach obowiązkowych i ścieżkach kształcenia uwzględnionych w programie nauczania. Natomiast nauczanie przedsiębiorczości nie jest obowiązkowe. W zależności od szkoły, kształcenie może obejmować kilka działań w zakresie kultury oraz przedmioty fakultatywne. Każda szkoła decyduje, jakie działania pomagają uczniom rozwijać umiejętności, które pozwolą im stopniowo przyjmować postawy proaktywne w różnych sytuacjach.

Uwzględnienie w programie nauczania różnych wymiarów „edukacji obywatelskiej”, w tym nauczania przedsiębiorczości, wymaga zastosowania podejścia przekrojowego, zarówno w odniesieniu do poszczególnych dziedzin, jak i przedmiotów oraz działań i projektów na każdym etapie kształcenia, od przedszkola do szkoły średniej drugiego stopnia. W związku z tym, że edukacja obywatelska nie jest obowiązkowym przedmiotem, szkoły mogą decydować, czy realizować ją w ramach odrębnego przedmiotu czy nie, a także w ramach drugiego czy trzeciego cyklu obowiązkowego kształcenia (ISCED 1-2). Zagadnienie to może być realizowane zgodnie z potrzebami i problemami danej społeczności edukacyjnej oraz zgodnie z celami zdefiniowanymi przez każdy zespół szkół lub indywidualną szkołę, w ramach realizowanych przez nie projektów edukacyjnych.

W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach (ISCED 3 i 4), przedsiębiorczość nie jest nauczana jako osobny przedmiot, lecz jest zintegrowana i opisywana jako zagadnienie lub element treści w danym module, jednostce szkoleniowej lub przedmiocie. Zagadnienia związane z przedsiębiorczością są opracowywane w ramach celów i kompetencji.

⁽²⁷²⁾ <http://www.ei.gov.pt/index/>

⁽²⁷³⁾ <http://www.iapmei.pt/iapmei-leg-03.php?lei=7992>

⁽²⁷⁴⁾ <http://www.dge.mec.pt/educacao-para-a-cidadania/documentos-de-referencia>
http://www.dge.mec.pt/sites/default/files/Basico/Legislacao/dl_139_2012.pdf

Efekty kształcenia

Wytyczne w zakresie programu nauczania przedsiębiorczości są obecnie opracowywane. Będą one zawierać deskrytory wiedzy, umiejętności i postaw w zakresie przedsiębiorczości, od przedszkola do szkoły średniej drugiego stopnia. Wytyczne są opracowywane przez międzyresortową grupę roboczą, w której skład wchodzi przedstawiciele wielu resortów, od Ministerstwa Edukacji do Ministerstwa Gospodarki. Wytyczne zostaną opublikowane w pierwszej połowie 2016 r. i będą stanowić dokument odniesienia dla nauczania przedsiębiorczości, który będzie stosowany przez szkoły oraz będzie mieć wpływ na opracowywanie programu nauczania dla wszystkich dziedzin i przedmiotów.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest obowiązkowym zagadnieniem w kształceniu nauczycieli, ani jednym z obszarów określonych w regulacjach dotyczących doskonalenia zawodowego. Jednakże istnieje kilka programów szkoleń w tej dziedzinie, realizowanych pod auspicjami instytucji szkolnictwa wyższego. Doskonalenie zawodowe jest planowane i ma być powiązane z opracowaniem wytycznych w zakresie programu nauczania przedsiębiorczości. Doskonalenie zawodowe ma przybrać formę sesji szkoleniowych dla grupy docelowej, jaką są nauczyciele szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących.

W przypadku nauczycieli szkół zawodowych, wytyczne w zakresie nauczania przedsiębiorczości są elastyczne, a nauczyciele posiadają autonomię w wyborze materiałów dydaktycznych i innych zasobów, dostosowując metody do potrzeb klasy/grupy. Programy nauczania i kwalifikacje obejmują porady w zakresie stosowania strategii i zasobów dydaktycznych, i mogą zawierać bibliografię.

Rumunia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Rumunia nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²⁷⁵⁾.

Powiązana strategia

W Rumunii nie jest obecnie realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Najbardziej adekwatną krajową strategią jest „Strategia rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze przedsiębiorczości oraz doskonalenia rumuńskiego środowiska biznesowego - horyzont 2020”⁽²⁷⁶⁾. Strategia jest realizowana w latach 2014-2020 i obejmuje wszystkie poziomy edukacji (ISCED 1-8) Obecna strategia jest również skorelowana z innych programami, strategiami i projektami opracowanymi przez rząd rumuński.

Główne cele

Celem ogólnym strategii jest stworzenie środowiska, które wspiera biznes, inicjatywy prywatne i ducha przedsiębiorczości. Strategia ma na celu stymulowanie rozwoju start-upów i MŚP, wspieranie wzrostu konkurencyjności w lokalnym otoczeniu biznesowym na wszystkich poziomach i, dzięki znacznemu wzrostowi liczby aktywnych gospodarczo MŚP, wspieranie rozwoju istniejących przedsiębiorstw i nowych miejsc pracy do końca roku 2020.

Główne cele związane z nauczaniem przedsiębiorczości zawarto w działaniach nr 2 i 10. Działanie nr 2 ma na celu wzmocnienie nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach kształcenia oraz stymulowanie przedsiębiorczości społecznej, natomiast działanie nr 9 przewiduje wzrost liczby firm szkoleniowych i programów przedsiębiorstw uczniowskich.

Konkretne działania

Realizowanych jest wiele istotnych działań pod kierownictwem Departamentu ds. Małych i Średnich Przedsiębiorstw i Turystyki, z udziałem partnerów takich, jak Ministerstwo Edukacji Narodowej i Badań Naukowych. Na uwagę zasługują następujące działania:

- wspieranie wdrażania programu przedsiębiorstw uczniowskich, z udziałem partnerstw szkół z Rumunii i zagranicy;
- uwzględnienie potrzeb biznesu przez Krajowe władze ds. kwalifikacji (NCA) przy opracowywaniu kwalifikacji i umiejętności, jakie można uzyskać w ramach kształcenia i szkolenia;
- wspieranie partnerstw pomiędzy sektorem prywatnym a szkołami w celu prowadzenia szkoleń praktycznych dla nauczycieli doskonalących umiejętności zawodowe w zakresie przedsiębiorczości;
- opracowanie programu wsparcia dla tworzenia platform internetowych promujących możliwości kształcenia i szkolenia dla młodych ludzi (zwłaszcza w zakresie przedsiębiorczości i nauczania przedsiębiorczości).

⁽²⁷⁵⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁷⁶⁾ https://static.anaf.ro/static/10/Anaf/legislatie/HG_859_2014.pdf

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

- Ministerstwo Energetyki, Małych i Średnich Przedsiębiorstw i Środowiska Biznesu
- Ministerstwo Finansów Publicznych
- Ministerstwo Edukacji Narodowej i Badań Naukowych
- Ministerstwo Pracy, Rodziny, Zabezpieczenia Socjalnego i Seniorów
- Ministerstwo ds. Społeczeństwa Informacyjnego
- Organizacje pracodawców i stowarzyszenia.

Monitorowanie

Brak specjalnie opracowanych struktur monitorowania.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest ujęte w programach nauczania jako zagadnienie międzyprzedmiotowe, jako obowiązkowy odrębny przedmiot oraz uwzględnione w wielu innych przedmiotach.

Na poziomie ISCED 1-3 nauczanie przedsiębiorczości jest wyraźnie uwzględnione we wszystkich przedmiotach jako zagadnienie międzyprzedmiotowe ⁽²⁷⁷⁾. Dla każdego przedmiotu i klasy, opisy odnoszą się do ośmiu kluczowych kompetencji, z uwzględnieniem inicjatywy i przedsiębiorczości.

Na poziomie ISCED 2, w klasie 10., nauczany jest odrębny obowiązkowy przedmiot „nauczanie przedsiębiorczości”. Na poziomie ISCED 3, w klasie 12., nauczany jest odrębny obowiązkowy przedmiot „ekonomia stosowana”. W kształceniu zawodowym na poziomie ISCED 3, w ramach trzyletniej szkoły zawodowej, nauczany jest odrębny obowiązkowy przedmiot „nauczanie przedsiębiorczości” w klasie 11.

Nauczanie przedsiębiorczości jest również uwzględnione w następujących przedmiotach obowiązkowych:

- „rozwój osobisty” w klasie przygotowawczej, pierwszej i drugiej;
- „edukacja obywatelska” w klasie trzeciej i czwartej;
- „technika” od klasy piątej do ósmej;
- „kultura obywatelska” w klasie siódmej i ósmej;
- „ekonomia” w klasie jedenastej;
- „praktyka - przedsiębiorstwo” (specjalizacje usługowe).

Obowiązują centralne zalecenia dotyczące metod nauczania przedsiębiorczości, obejmujące szereg metod opartych na praktyce. W programach nauczania również zaleca się stosowanie ćwiczeń i symulacji z wykorzystaniem komputera, aby zapewnić, że proces kształcenia jest bliższy realiom gospodarczym.

⁽²⁷⁷⁾ W 2009 r. programy nauczania zostały poddane rewizji i nowe programy nauczania zostały zatwierdzone na mocy Zarządzenia Ministra Edukacji 5097/ 2009

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia zostały określone w następujący sposób:

- postawy przedsiębiorcze - pewność siebie, wykazywanie się inicjatywą;
- umiejętności przedsiębiorcze - planowanie, znajomość zagadnień finansowych, organizowanie zasobów, zarządzanie ryzykiem;
- wiedza w zakresie przedsiębiorczości - ocena możliwości.

Poszczególne programy nauczania uwzględniają wyraźne odniesienia do ewaluacji, w tym oceniania sumatywnego i kształtującego.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Instytucje kształcenia nauczycieli posiadają autonomię w zakresie opracowywania programów nauczania i uwzględniają w nich nauczanie przedsiębiorczości.

Kursy doskonalenia zawodowego są głównie realizowane przez centra zasobów kadry nauczycielskiej (CCD) - specjalistyczne instytucje szkoleniowe działające na poziomie krajowym. Inne szkolenia są realizowane przez kuratoria powiatowe, uniwersytety lub Ministerstwo Edukacji Narodowej i Badań Naukowych. Obejmują one programy na poziomie krajowym lub te organizowane w partnerstwie z innymi podmiotami, np. organizacjami pozarządowymi. Niektórzy nauczyciele w Rumunii uczestniczą w szkoleniach realizowanych lub wspieranych przez instytucje lub organizacje międzynarodowe, takie jak Rada Europy lub Unia Europejska.

Wytyczne dot. nauczania przedsiębiorczości są uwzględnione w rocznym kalendarzu prac w programie nauczania ⁽²⁷⁸⁾. Ministerstwo Edukacji Narodowej i Badań Naukowych publikuje na swojej stronie internetowej listę przydatnych materiałów dydaktycznych w dziedzinie nauczania przedsiębiorczości ⁽²⁷⁹⁾.

Realizowany jest również program szkoleń dla nauczycieli szkół zawodowych w zakresie prowadzenia przedsiębiorstw uczniowskich (*Firma de exercitiu*), a także prowadzone są działania wspierające. Dostępna jest strona internetowa i podręcznik metodyczny przedstawiający dobre praktyki w zakresie prowadzenia przedsiębiorstw uczniowskich ⁽²⁸⁰⁾. Powyższy kurs doskonalenia zawodowego został opracowany na podstawie projektu współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego. W ramach projektu, 600 nauczycieli wzięło udział w szkoleniach w latach 2007-2013. W ramach kontynuacji działań projektu pn. „Szkolenie nauczycieli specjalizacji „usługi” w szkołach zawodowych, w celu promowania przedsiębiorstw uczniowskich jako nowoczesnej i interaktywnej metody nauczania” utworzono 15 centrów regionalnych mających na celu upowszechnianie materiałów dydaktycznych i metod opracowanych w projekcie. Władze centralne wspierają działania tej regionalnej sieci poprzez organizację konkursów poświęconych zagadnieniom związanym z przedsiębiorczością i monitorowanie działań, które mogą wspierać rozwijanie ducha przedsiębiorczości.

⁽²⁷⁸⁾ <http://www.edu.ro/index.php/articles/16038>

⁽²⁷⁹⁾ <http://www.edu.ro/index.php/articles/c152>

⁽²⁸⁰⁾ <http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/achizitii>

Słowenia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Słowenia nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽²⁸¹⁾.

Powiązana strategia

Obecnie nie jest realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości, chociaż rozpoczął się proces jej opracowywania i utworzono już grupę strategiczną. Obecnie nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w „Krajowym programie na rzecz młodzieży na lata 2013-2022”⁽²⁸²⁾.

„Krajowy program na rzecz młodzieży” określa krajową politykę dotyczącą młodzieży w wieku 15-29 lat i obejmuje poziomy ISCED 3-8. Ministerstwo Edukacji, Nauki i Sportu (również odpowiedzialne za młodzież), we współpracy z innymi ministerstwami, kieruje realizacją programu. Program koncentruje się na 6 kluczowych obszarach: edukacji, zatrudnieniu i przedsiębiorczości; mieszkalnictwie; zdrowiu i dobrostanie; społeczeństwie i sektorze młodzieży; kulturze, twórczości i dziedzictwie kulturowym oraz mediach.

W ramach kluczowego obszaru „edukacja, zatrudnienie i przedsiębiorczość”, jeden priorytet wyraźnie odnosi się do nauczania przedsiębiorczości. Jest to „promowanie innowacji, kreatywności, inicjatywy, przedsiębiorczości (w tym przedsiębiorczości społecznej) i samozatrudnienia wśród młodzieży, a także podkreślenie rosnącego znaczenia rozwijania odpowiedzialnych społecznie postaw przedsiębiorczych i wiedzy w tym zakresie”.

W programie wspomniano o znaczeniu promowania tych cech w ramach nauki szkolnej i podkreślono znaczenie przedsiębiorczości społecznej i samozatrudnienia młodych ludzi.

Monitorowanie

Co trzy lata rząd przedstawia Zgromadzeniu Narodowemu sprawozdanie z realizacji i wyników programu. Sprawozdanie końcowe zostanie złożone po zakończeniu realizacji strategii. Zgromadzenie Narodowe rozpatruje sprawozdania.

Trzy wskaźniki odnoszą się konkretnie do nauczania przedsiębiorczości:

- odsetek młodych przedsiębiorców według grupy wiekowej;
- odsetek młodych przedsiębiorców, którzy zatrudniają co najmniej jednego pracownika w swoim przedsiębiorstwie;
- odsetek młodych osób, które kształcą się w dziedzinie innowacyjności, kreatywności i przedsiębiorczości, według płci.

Odniesienia do ogólnych strategii można znaleźć w Ustawie o kształceniu obowiązkowym obejmującym poziomy ISCED 1-2⁽²⁸³⁾, która została zmieniona w 2007 r. i obecnie uwzględnia cel, jakim jest „rozwój przedsiębiorczości poprzez kształtowanie postaw skierowanych na skuteczne działanie, innowacyjność i kreatywność osób uczących się”. Poprzednia „Słoweńska strategia rozwoju

⁽²⁸¹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁸²⁾ <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO93>

⁽²⁸³⁾ <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2007102&stevilka=5073>

2005" ⁽²⁸⁴⁾ obejmowała cel, jakim było rozwijanie umiejętności przedsiębiorczych na wszystkich poziomach edukacji, zachęcanie młodych ludzi do przyjmowania postaw przedsiębiorczych, tworzenie programów szkoleniowych w zakresie prowadzenia małych przedsiębiorstw oraz przekazywanie młodym ludziom wiedzy w zakresie przedsiębiorczości.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauka przedsiębiorczości jest wyraźnie ujęta w programach nauczania jako zagadnienie międzyprzedmiotowe na poziomie ISCED 1-3, jak również w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, oraz jest uwzględniona w obowiązkowych i fakultatywnych przedmiotach na różnych poziomach.

W odniesieniu do poziomu ISCED 1-2, Ustawa o kształceniu obowiązkowym obejmuje cel związany z nauczaniem przedsiębiorczości i nauczyciele realizują ten cel podczas zajęć dydaktycznych. Wdrażanie zaktualizowanych programów nauczania dla poszczególnych przedmiotów w ramach obowiązkowego kształcenia rozpoczęto w roku szkolnym 2011/12. Nowe programy obejmują podejście oparte na kompetencjach (w tym na inicjatywności i przedsiębiorczości).

Na poziomie ISCED 1, w niektórych klasach, nauczanie przedsiębiorczości stanowi element obowiązkowych przedmiotów w dziedzinie nauk społecznych i przyrodniczych: edukacja ekologiczna, nauki społeczne, nauki przyrodnicze i technologia, oraz ekonomika gospodarstw domowych.

Na poziomie ISCED 2, w niektórych klasach, nauczanie przedsiębiorczości stanowi element geografii, technologii, kultury kraju, kultury obywatelskiej, etyki i wybranych przedmiotów fakultatywnych.

Na poziomie ISCED 3 aktualizację programu nauczania zapoczątkowano w 2007 roku. Wprowadzono podejście oparte na kompetencjach oraz wytyczne dot. jego wdrażania. Wdrożenie zostało zapoczątkowane w roku szkolnym 2008/09. Ponadto opublikowano wytyczne dla zagadnienia międzyprzedmiotowego „nauka o środowisku”, która obejmuje również nauczanie przedsiębiorczości ⁽²⁸⁵⁾. Nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowe dla uczniów szkół średnich drugiego stopnia (szkoły ogólnokształcące i zawodowe), którzy wybrali specjalizację „ekonomia”.

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 1-3 przedsiębiorczość jest uwzględniona w programach nauczania jako jedna z ośmiu kompetencji kluczowych. Programy nauczania poszczególnych przedmiotów (takich jak nauki społeczne, nauki przyrodnicze, technologia, ekonomika gospodarstw domowych) obejmują niektóre efekty kształcenia powiązane z rozwojem umiejętności i postaw przedsiębiorczych. Są to efekty w dziedzinach związanych z gospodarką, światem pracy, prawami gospodarczymi, zrównoważonym rozwojem i innych.

Przedsiębiorczość jest uwzględniona w programach nauczania w pewnym zakresie. Natomiast wdrażanie często ogranicza się do jej poszczególnych wymiarów (takich jak myślenie krytyczne lub kreatywność) i zwykle wchodzi w zakres prac projektowych i podobnych działań.

Planowane jest opracowanie kompleksowego podejścia do uwzględnienia przedsiębiorczości w edukacji szkolnej. W związku z opracowywaniem strategii krajowej, Słowenia uczestniczy w różnych projektach rozwojowych, w ramach których testowanych jest wiele różnych podejść. Jednym z nich jest europejski eksperyment polityczny „*Youth Start - Entrepreneurial Challenges*” ⁽²⁸⁶⁾, finansowany w ramach Erasmus+, będący główną inicjatywą mającą na celu wspieranie wprowadzenia do obowiązkowego kształcenia praktycznych doświadczeń w zakresie przedsiębiorczości.

⁽²⁸⁴⁾ <http://www.arrs.gov.si/en/agencija/inc/ssd-new.pdf>

⁽²⁸⁵⁾ http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2014/programi/media/pdf/un_gimnazija/k_okoli_vzgoja_gimn.pdf

⁽²⁸⁶⁾ www.youthstartproject.eu

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Publiczny Instytut Kształcenia i Szkolenia Zawodowego oraz Agencja Promocji Przedsiębiorczości, Innowacyjności, Rozwoju, Inwestycji i Turystyki opracowały kilka kursów doskonalenia zawodowego nauczycieli w ramach realizowanych przez nie projektów. *Junior Achievement Słowenia* również opracowała kursy dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich, w tym szkół zawodowych.

Instytut Republiki Słowenii ds. Kształcenia i Szkolenia Zawodowego realizuje „Wirtualną klasę na rzecz samoinicjatywy i przedsiębiorczości” ⁽²⁸⁷⁾ oraz udostępnia materiały i wytyczne, które zostały opracowane w ramach różnych projektów. Instytut wspiera nauczycieli przedsiębiorczości szkół średnich drugiego stopnia (ogólnokształcących i zawodowych). Słowenia jest nadal zaangażowana w projekty mające na celu opracowywanie metod i materiałów dydaktycznych.

⁽²⁸⁷⁾ <https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=8668>

Słowacja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Słowacja nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia” ⁽²⁸⁸⁾.

Powiązana strategia

W Słowacji nie jest realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Natomiast nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione ze szczegółami w „Krajowej Strategii na rzecz Młodzieży na lata 2014-2020”. ⁽²⁸⁹⁾. Inne strategie związane z nauczaniem przedsiębiorczości obejmują:

- „Strategia uczenia się przez całe życie 2011” ⁽²⁹⁰⁾ - jeden z kluczowych obszarów strategii poświęcony jest kompetencjom kluczowym, w tym przedsiębiorczości;
- „Strategia Minerva 2.0” ⁽²⁹¹⁾ - strategia w dziedzinie gospodarki/innowacji, która obejmuje zagadnienia związane z nauczaniem przedsiębiorczości, np. wsparcie szkoleń zorientowanych na praktykę w zakresie przedsiębiorczości;
- „Program modernizacji Słowacja 21” ⁽²⁹²⁾ - strategia długoterminowa poświęcona kluczowym dziedzinom polityki krajowej, która również obejmuje nauczanie przedsiębiorczości jako środek pomocny w zwiększeniu zatrudnienia absolwentów. Jednym z celów programu jest wspieranie rozwoju umiejętności przedsiębiorczych i osiągnięcie podstawowej wiedzy o przedsiębiorczości i ekonomii w szkołach średnich drugiego stopnia.

W „Krajowej Strategii na rzecz Młodzieży” podkreślono znaczenie kreatywności i przedsiębiorczości jako jednego z dziewięciu priorytetów, a także określono cztery cele strategiczne i 13 działań wspierających. Podsumowanie przedstawiono poniżej.

Konkretne działania

- **Cel Strategiczny 1 - Informacje na temat możliwości** - identyfikacja wysokiej jakości programów i projektów:
 - zatrudnienie eksperta, który będzie zarządzał realizacją programu przedsiębiorczości w poszczególnych ministerstwach, promując współpracę i osiągnięcie spójnych celów.
- **Cel Strategiczny 2 - Wiedza i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości** - wspieranie nauczania na rzecz przedsiębiorczości i nauczania przedsiębiorczości:
 - zachęcanie do udziału w programach lub projektach zorientowanych na zdobywanie praktycznych doświadczeń w dziedzinie przedsiębiorczości;
 - zachęcanie do wprowadzania nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji, w tym do kształcenia pozaformalnego;

⁽²⁸⁸⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁸⁹⁾ http://www.youthpolicy.org/national/Slovakia_2014_Youth_Strategy.pdf

⁽²⁹⁰⁾ <http://nuczy.sk/wp-content/uploads/lifelong-learning-strategy-2011.pdf>

⁽²⁹¹⁾ http://unctad.org/Sections/un_cstd/docs/cstd2011p01_Slovakia_EN.pdf

⁽²⁹²⁾ <https://www.minedu.sk/data/att/2337.pdf>

- jasne zdefiniowanie efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości dla nauczycieli na wszystkich poziomach;
- dostosowanie istniejących, efektywnych i skutecznych metod nauczania w dziedzinie przedsiębiorczości do potrzeb kształcenia formalnego i pozaformalnego;
- nauczanie podstawowych umiejętności w dziedzinie przedsiębiorczości w formie kursów online.
- **Cel Strategiczny 3 - Przedsiębiorczość na rzecz przyszłości** - podnoszenie świadomości poprzez przekazywanie pozytywnych informacji na temat osiągnięć przedsiębiorców, korzyści, jakie oni wnoszą dla społeczeństwa oraz możliwości, jakie zapewniają start-upy:
 - utworzenie sieci ambasadorów pokolenia przyszłych przedsiębiorców, którzy będą występować w szkołach i mediach publicznych;
 - produkcja telewizyjnego/radiowego *reality show* prezentującego start-upy zakładane przez młodych przedsiębiorców;
 - promowanie w mediach konkursów w zakresie przedsiębiorczości dla młodzieży;
 - rozpowszechnianie informacji o przedsiębiorczości, szczególnie na uczelniach;
 - zapewnianie informacji o innowacyjnych narzędziach wspierających zakładanie przedsiębiorstw przez młodych ludzi.
- **Cel Strategiczny 4 - Współpraca z przedsiębiorcami** - programy mentoringu dla młodych osób z innowacyjnymi pomysłami:
 - mapowanie istniejących programów mentoringu i zapewnianie dostępu do informacji o istniejących i planowanych programach mentoringu w ramach kształcenia formalnego i pozaformalnego;
 - utworzenie specjalnego programu mentoringu dla wolontariuszy w sektorze kształcenia pozaformalnego, we współpracy z firmami, przedsiębiorcami i izbami handlowymi, w celu umożliwienia nauki poprzez mentoring.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Ministerstwo Edukacji, Nauki, Badań Naukowych i Sportu kieruje realizacją strategii, we współpracy z innymi resortami i organami administracji państwowej, organami doradczymi rządu i komitetami. Strategia jest nadzorowana przez międzyresortową grupę roboczą ds. polityki państwa w dziedzinie młodzieży.

Monitorowanie

Ministerstwo Edukacji, Nauki, Badań Naukowych i Sportu Republiki Słowackiej będzie informować o stanie przygotowań i realizacji wyżej wymienionych przedsięwzięć i inicjatyw za pomocą międzyresortowej grupy roboczej ds. polityki państwa w dziedzinie młodzieży; odpowiednie raporty będą sporządzane rokrocznie.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programie nauczania jako zagadnienie zintegrowane z obowiązkowymi przedmiotami w szkolnictwie podstawowym i średnim (w tym w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach). Na poziomie ISCED 1 jest zintegrowane z przedmiotem „praca zawodowa”, podczas gdy na poziomie ISCED 2 jest uwzględnione w przedmiotach „technologia”, „świat pracy” i „wiedza o społeczeństwie”. Na poziomie ISCED 3 nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w przedmiocie „wiedza o społeczeństwie”, natomiast

w kształceniu i szkoleniu zawodowym stanowi element wiedzy o społeczeństwie, ćwiczeń laboratoryjnych i praktyk warsztatowych.

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 1 nauczanie przedsiębiorczości jest zintegrowane z przedmiotem „praca zawodowa”, dla którego określono, że uczniowie powinni:

- postrzegać pracę i aktywność zawodową jako możliwość samorealizacji, samokształcenia i rozwijania myślenia przedsiębiorczego.

Na poziomie ISCED 2 nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w przedmiotach „technologia”, „świat pracy” i „wiedza o społeczeństwie”. W odniesieniu do tych przedmiotów uczniowie powinni:

- rozumieć i umieć wyjaśnić, na czym polega życie gospodarcze w społeczeństwie oraz wymienić podstawowe formy przedsiębiorczości;
- umieć przeprowadzić podstawowe czynności w celu realizacji zamierzeń przedsiębiorczych oraz postrzegać korzyści i ryzyka związane z podjęciem działalności przedsiębiorczej.

Na poziomie ISCED 3 oraz w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach nauczanie przedsiębiorczości jest zintegrowane z przedmiotem „wiedza o społeczeństwie”, dla którego określono, że uczniowie powinni:

- być zaznajomieni z podstawowymi zagadnieniami ekonomicznymi.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Doskonalenie zawodowe z zakresu nauczania przedsiębiorczości dostępne jest wyłącznie dla nauczycieli matematyki, wiedzy o społeczeństwie, etyki i informatyki w szkołach średnich pierwszego i drugiego stopnia, a także dla nauczycieli przedmiotów technicznych i zawodowych w szkołach średnich drugiego stopnia.

Słowackie Centrum Przedsiębiorstw Uczniowskich, członek EUROOPEN-PEN *International*, wspiera rozwój przedsiębiorstw uczniowskich w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach.

Finlandia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Finlandii obowiązuje definicja przedsiębiorczości i nauczania przedsiębiorczości opracowana na podstawie „Wytycznych w sprawie nauczania przedsiębiorczości”⁽²⁹³⁾:

„Przedsiębiorczość oznacza umiejętność wcielania pomysłów w czyn. Obejmuje ona kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także umiejętność planowania przedsięwzięć i realizacji działań skierowanych na osiągnięcie zamierzonych celów. Cechy te są przydatne w życiu codziennym w szkole, pracy, w czasie wolnym i innych działaniach społecznych. Cechy te potrzebne też są przedsiębiorcom, jak również mają wpływ na wzrost świadomości zawodowej pracowników i są pomocne w wykorzystywaniu przez nich istniejących możliwości.

Nauczanie przedsiębiorczości odnosi się głównie do szeroko zakrojonych prac realizowanych przez administrację oświatową w celu wspierania zachowań przedsiębiorczych. Wielu partnerów i organizacji rynku pracy także wspiera nauczanie przedsiębiorczości. Praktyczne środki mają na celu kształtowanie pozytywnych postaw oraz rozwijanie wiedzy i umiejętności dotyczących przedsiębiorczości, tworzenie nowych firm, rozwijanie kompetencji osobistych przedsiębiorców, a także wprowadzenie przedsiębiorczych zachowań w miejscu pracy i we wszystkich innych działaniach. Nauczanie przedsiębiorczości jest zakorzenione w uczeniu się przez całe życie i współpracy sieciowej”.

Powiązana strategia

W Finlandii jest realizowana odrębna krajowa strategia na rzecz przedsiębiorczości pt. „Wytyczne w sprawie nauczania przedsiębiorczości”. Realizację strategii w latach 2009-2015 nadzoruje Ministerstwo Edukacji i Kultury. Wytyczne obejmują wszystkie etapy kształcenia, od wczesnej edukacji i opieki do kształcenia dorosłych i szkolnictwa wyższego.

Główne cele

Głównym celem „Wytycznych w sprawie nauczania przedsiębiorczości” jest promowanie ducha przedsiębiorczości wśród Finów oraz zapewnienie, że przedsiębiorczość jest atrakcyjną ścieżką kariery zawodowej. Środki skierowane na promocję aktywnych postaw obywatelskich, rozwój kreatywności i innowacyjności w sektorze kształcenia i szkolenia, budowanie pozytywnej kultury przedsiębiorczości oraz wspieranie start-upów są realizowane na wszystkich poziomach systemu edukacji

Wytyczne wspierają przedsiębiorcze szkoły, w których obowiązuje kultura elastyczności, kreatywności i innowacyjności. Zaleca się również tworzenie środowisk uczenia się, gdzie podmiotem są osoby uczące się, a nauczyciel jest przewodnikiem. Należy zapewnić uczenie się przez doświadczenie, obejmujące rozwiązywanie problemów i interakcję z organizacjami zewnętrznymi.

Konkretne działania

Przewidywane osiągnięcia do 2015 roku:

- tworzenie sieci kontaktów przez partnerów nauczania przedsiębiorczości zostanie zintensyfikowane na szczeblu międzynarodowym/krajowym/regionalnym/lokalnym;
- działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości będą realizowane głównie na poziomie regionalnym i lokalnym;

⁽²⁹³⁾ <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en>

- regionalne centra wiedzy będą mieć ugruntowaną pozycję i swoim zasięgiem obejmą obszar całego kraju;
- nauczanie przedsiębiorczości będzie stanowić ważny element podstawy programowej i znaczący element programów nauczania w poszczególnych szkołach;
- nauczanie przedsiębiorczości będzie w pełni zintegrowane ze strategiami i planami rozwoju szkół i przedsiębiorstw;
- nauczanie przedsiębiorczości będzie stanowić część podstawy programowej dla szkół zawodowych;
- instytucje szkolnictwa wyższego uwzględnią przedsiębiorczość w swoich strategiach działania;
- nauczanie przedsiębiorczości będzie uwzględnione w kształceniu nauczycieli;
- zwiększy się dostępność kursów doskonalenia zawodowego i możliwości oddelegowania w związku z nauczaniem przedsiębiorczości;
- wzmocnione zostaną środowiska uczenia się promujące na przykład współpracę sieciową na rzecz doskonalenia zawodowego nauczycieli z wykorzystaniem metod wirtualnych.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Wytyczne zostały opracowane dzięki szerokiej współpracy z różnymi podmiotami działającymi w społeczności przedsiębiorców. Zaangażowani partnerzy to agencje rządowe i narodowe, instytucje oświatowe, władze regionalne i organizacje biznesowe.

Monitorowanie

Ministerstwo Edukacji i Kultury zleciło Politechnice w Lappeenranta przeprowadzenie ewaluacji, na podstawie której dokona aktualizacji Wytycznych. Ministerstwo Edukacji i Kultury nie określiło ram czasowych tych działań.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1-2 nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w ścieżkach międzyprzedmiotowych: „rozwój osobisty” i „demokratyczne obywatelstwo i przedsiębiorczość”, które realizowane są w ramach przedmiotów obowiązkowych i fakultatywnych oraz w ramach inicjatyw zbiorowych, takich jak zbiórki/apele. Ponadto przedmiot „nauki społeczne” (klasa 7-9) obejmuje elementy nauczania przedsiębiorczości.

Na poziomie ISCED 3 krajowa podstawa programowa obejmuje przedmiot „nauki społeczne”, który uwzględnia nauczanie przedsiębiorczości.

W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach na poziomie ISCED 3, moduł „przedsiębiorczość i działania przedsiębiorcze” jest obowiązkowy dla wszystkich specjalizacji, a przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa jest uwzględniona w różnych przedmiotach.

Efekty kształcenia

W Finlandii zapewniono ciągłość efektów kształcenia, od obowiązkowego kształcenia do szkolnictwa średniego, dzięki odpowiedniej strukturze programu nauczania.

Na poziomie ISCED 1-2 główne efekty kształcenia dla przedmiotu „demokratyczne obywatelstwo i przedsiębiorczość” obejmują rozwijanie umiejętności potrzebnych do zaangażowania obywatelskiego oraz podstawowych umiejętności przedsiębiorczych, takich jak wyrażanie krytycznych opinii, rozwiązywanie konfliktów, działanie przedsiębiorcze i innowacyjność. W ramach przedmiotu „nauki społeczne” (ISCED 2-3), uczniowie uczą się podstaw przedsiębiorczości oraz mają dostrzegać znaczenie przedsiębiorczości dla dobrostanu społeczeństwa i gospodarki.

Na poziomie ISCED 3 krajowa podstawa programowa wymaga, aby szkoły zapewniły środowisko uczenia się, w którym uczniowie określają własne cele i uczą się działać zarówno samodzielnie, jak i w grupie. Treści przedmiotu „ekonomia” obejmują codzienne decyzje gospodarcze i zagadnienia ekonomiczne przedstawione z punktu widzenia etyki.

W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach na poziomie ISCED 3, moduł „przedsiębiorczość i działania przedsiębiorcze” jest obowiązkowy dla wszystkich specjalizacji. Dzięki kształceniu w ramach tego przedmiotu uczniowie są w stanie ocenić i docenić własne umiejętności i mocne strony, potrafią napisać biznesplan i ocenić wartość bycia przedsiębiorcą.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Zalecenia centralne zostały przedstawione w strategii.

Poszczególne instytucje cieszą się autonomią w zakresie uwzględniania nauczania przedsiębiorczości w programach kształcenia nauczycieli. Natomiast w ramach projektu pn. „YVI - Nauczanie przedsiębiorczości dla nauczycieli (2010-2014)”, ponad 30 organizacji współpracowało nad opracowaniem programu nauczania przedsiębiorczości dla potrzeb kształcenia nauczycieli. Poza programami kształcenia nauczycieli, opracowano nowe modele i narzędzia dydaktyczne.

Wiele organizacji oferuje kursy doskonalenia nauczycieli, w tym Fińska Krajowa Rada Edukacji oraz Stowarzyszenie Nauczycieli Historii i Nauk Społecznych.

Fińska Krajowa Rada Edukacji prowadzi stronę internetową ⁽²⁹⁴⁾, na której zamieszcza materiały pomocnicze dla nauczycieli związane z nauczaniem przedsiębiorczości. Instytucje kształcenia nauczycieli cieszą się autonomią w zakresie programów kształcenia i niektóre z nich realizują fakultatywne programy poświęcone przedsiębiorczości. „YES - Wirtualne środowisko uczenia się przedsiębiorczości” to dostępne nieodpłatnie służby utworzone w 2001 r. ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, które działają jako centrum eksperckie dla regionów. Krajowa Rada Edukacji miała wkład w początkowy rozwój centrum i nadal finansuje jego działalność szkoleniową. Najwięcej kursów (z wyjątkiem doskonalenia zawodowego nauczycieli) realizowanych jest przez zainteresowane podmioty na poziomie regionalnym i lokalnym.

Projekt uczenia się pn. „Ja i moje miasto” ⁽²⁹⁵⁾ obejmuje szkolenia nauczycieli, materiały dydaktyczne na 10 lekcji oraz całodzienną wizytę w środowisku uczenia się pod tą samą nazwą. W Finlandii przeważająca część szóstoklasistów w wieku od 12 do 13 lat uczestniczy w tym projekcie pod kierunkiem nauczyciela.

⁽²⁹⁴⁾ www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en

⁽²⁹⁵⁾ <http://yrityskylä.fi/en/me-mycity/>

Szwecja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Szwecji obowiązuje krajowa definicja nauczania przedsiębiorczości, która została przedstawiona w „Strategii nauczania i szkolenia w dziedzinie przedsiębiorczości”⁽²⁹⁶⁾:

„Nauczanie przedsiębiorczości koncentruje się na rozwoju i stymulowaniu umiejętności ogólnych, takich jak podejmowanie inicjatywy, odpowiedzialność i wprowadzanie pomysłów w czyn. Ma ono również za zadanie wzbudzanie ciekawości, rozwój samodzielności, kreatywności i odwagi w podejmowaniu ryzyka. Nauczanie przedsiębiorczości promuje rozwój takich kompetencji, jak umiejętność podejmowania decyzji, porozumiewania się i współpracy. Przedsiębiorczość to dynamiczny proces społeczny, w ramach którego jednostki, samodzielnie lub we współpracy z innymi, identyfikują możliwości i przekształcają pomysły w praktyczne i ukierunkowane działania w kontekście społecznym, kulturowym lub ekonomicznym”.

Powiązana strategia

W Szwecji realizowana jest odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości pn. „Strategia nauczania i szkolenia w dziedzinie przedsiębiorczości”, którą przyjęto w 2009 r. Nie jest ona ograniczona ramami czasowymi realizacji i dotyczy wszystkich poziomów edukacji (ISCED 1-8).

Główne cele

- Przedsiębiorczość powinna być elementem nauczania na wszystkich poziomach kształcenia.
- Więcej osób powinno decydować się na założenie własnej firmy.

Konkretne działania

W Szwecji wyróżnia się następujące działania:

- podkreślenie znaczenia stymulowania umiejętności przedsiębiorczych we wszystkich programach nauczania oraz, w szczególności, w programach niektórych przedmiotów w kształceniu ogólnym i zawodowym na poziomie szkoły średniej;
- opracowanie nowego programu kształcenia dla szkół średnich drugiego stopnia koncentrującego się na gospodarce;
- nawiązanie bliższej współpracy pomiędzy kształceniem i szkoleniem zawodowym w szkołach średnich drugiego stopnia a szwedzkimi firmami;
- opracowanie nowej koncepcji konkursów zawodowych w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach średnich drugiego stopnia;
- wspieranie szkół i instytucji szkolnictwa wyższego w rozwijaniu nauczania przedsiębiorczości;
- identyfikacja i analiza nauczania przedsiębiorczości w szkołach podstawowych, średnich ogólnokształcących i zawodowych, policealnych i w szkolnictwie wyższym celem promowania dobrych praktyk;
- opracowanie najwyższej klasy programów kształcenia dla szkolnictwa wyższego, programów mających na celu rozwijanie przedsiębiorczości i innowacyjności.

⁽²⁹⁶⁾ <http://www.regeringen.se/contentassets/0f6c0164196e4071a9cb27eaada1cb41/strategi-for-entreprenorskap-inom-utbildningsomradet>

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

- Ministerstwo Edukacji i Badań Naukowych
- Ministerstwo Przedsiębiorczości i Innowacji

Monitorowanie

Strategia nie podlega monitorowaniu.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym w szkolnictwie podstawowym i średnim. W szkołach średnich drugiego stopnia przedsiębiorczość jest przedmiotem obowiązkowym i/lub fakultatywnym. W czterech programach kształcenia na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia (rzemiosło, biznes i zarządzanie, zasoby naturalne oraz hotelarstwo i turystyka), „przedsiębiorczość” jest nauczana jako obowiązkowy odrębny przedmiot, natomiast jako przedmiot fakultatywny w czterech innych programach na tym samym poziomie. Z kolei „przedsiębiorczość i biznes” jest odrębnym przedmiotem obowiązkowym w ramach modułu i specjalizacji „zarządzanie” oraz odrębnym przedmiotem fakultatywnym w 12 z 18 krajowych programów kształcenia.

Efekty kształcenia

Nie opracowano efektów kształcenia dla ścieżki międzyprzedmiotowej, jednak zdefiniowano je dla przedmiotu „przedsiębiorczość” oraz „przedsiębiorczość i biznes”.

Na przykład, nauka w ramach przedmiotu „przedsiębiorczość” powinna zapewnić uczniom możliwość rozwijania następujących umiejętności:

- rozumienie tego, co oznacza przedsiębiorczość dla jednostek, organizacji, przedsiębiorstw i społeczeństwa;
- umiejętność przekształcania pomysłów w praktyczne działania zorientowane na cel, jak na przykład rozpoczęcie realizacji projektu lub założenie przedsiębiorstwa uczniowskiego;
- umiejętność realizacji projektu lub prowadzenia przedsiębiorstwa uczniowskiego;
- umiejętność zakończenia realizacji projektu lub zamknięcia przedsiębiorstwa uczniowskiego i przeprowadzenia ich ewaluacji;
- wiedza nt. tego, w jaki sposób pomysły i produkty są chronione na mocy ustaw i innych przepisów;
- umiejętność stosowania metod biznesowych i gospodarczych.

Wymogi w zakresie posiadanej wiedzy są określone z wykorzystaniem skali ocen od A do E.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Instytucje szkolnictwa wyższego cieszą się autonomią w zakresie uwzględniania nauczania przedsiębiorczości w programie kształcenia nauczycieli.

Zgodnie z krajową strategią, Szwedzka Narodowa Agencja Edukacyjna (*Skolverket*) wspiera i zachęca szkoły do rozwoju nauczania przedsiębiorczości. We współpracy z instytucjami szkolnictwa wyższego organizuje kursy w zakresie przedsiębiorczości dla nauczycieli pracujących na wszystkich poziomach edukacji, a nauczyciele uczestniczący w kursach zobowiązani są do kierowania procesem wdrażania nauczania przedmiotu w swoich szkołach. Szwedzka Narodowa Agencja Edukacyjna zapewnia szkołom bezpośrednie wsparcie finansowe przeznaczone na kursy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli oraz opracowuje materiały w wersji elektronicznej.

Wielka Brytania - Anglia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Nauczanie przedsiębiorczości w Anglii ma pomóc „młodzieży w przejawianiu postaw kreatywnych i innowacyjnych, w podejmowaniu ryzyka i zarządzaniu nim oraz w realizacji tych działań z determinacją i zapałem”. Nauczanie przedsiębiorczości dzieli się na trzy obszary ⁽²⁹⁷⁾:

- umiejętności przedsiębiorcze - przedsiębiorczość i zapał do działania;
- umiejętności finansowe - rozumienie zagadnień finansowych i podstawowe zarządzanie finansami;
- rozumienie zagadnień w dziedzinie biznesu i e-gospodarki - rozumienie kontekstu biznesowego.

Powyższa definicja została uwzględniona w „Przeglądzie nauczania przedsiębiorczości w Anglii”, opublikowanym przez Ministerstwo Edukacji ⁽²⁹⁸⁾, oraz w „Mapie rezultatów: Nauczanie przedsiębiorczości i możliwości zatrudnienia” ⁽²⁹⁹⁾, opublikowanej przez *Young Enterprise* w 2015 r.

Powiązana strategia

Nie opracowano krajowej strategii nauczania przedsiębiorczości.

Założenia polityki ⁽³⁰⁰⁾, opublikowane przez koalicję rządową (urzędującą w latach 2010-2015), dotyczyły działalności gospodarczej. Stwierdzono w nich, że „badania wskazują na potrzebę zajęcia się młodymi ludźmi na wczesnym etapie kształcenia. Musimy zapewnić im praktyczne doświadczenia w zakresie działalności gospodarczej, które spowodują, że rozważą możliwości założenia własnej firmy jako przyszłej ścieżki kariery zawodowej”. Planowane działania obejmowały „motywowanie młodzieży i wyposażenie jej w umiejętności potrzebne do założenia działalności gospodarczej” oraz „poświęcenie młodzieży więcej uwagi”. Choć założenia polityki już nie obowiązują, niektóre działania są kontynuowane i zapewniają, że nacisk na budowanie przedsiębiorczego społeczeństwa jest dostrzegalny w szkołach:

- W ramach projektu „*Inspiring the Future*” ⁽³⁰¹⁾, młodzi przedsiębiorcy są zapraszani do szkół, aby opowiadać młodzieży o prowadzeniu działalności gospodarczej i o tym, w jaki sposób odnieśli sukces.
- W ramach programu „*Enterprise Village*” ⁽³⁰²⁾ zapewniane jest wsparcie szkołom przy zakładaniu i prowadzeniu przedsiębiorstw uczniowskich za pośrednictwem „*Enterprise Village*”.
- Program wsparcia dla rozwoju przedsiębiorczości pn. „*tenner*” ⁽³⁰³⁾, realizowany przez *Young Enterprise*, polega na przekazywaniu uczniom szkół średnich dziesięciu funtów na opracowanie pomysłu biznesowego.

Ponadto w raporcie zatytułowanym *Enterprise for All: the relevance of enterprise in education* (Przedsiębiorczość dla każdego: rola przedsiębiorczości w edukacji) Lord Young, doradca premiera

⁽²⁹⁷⁾ <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130123124929/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/00228-2010BKT-EN.pdf>

⁽²⁹⁸⁾ <https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DFE-RB015.pdf>

⁽²⁹⁹⁾ http://www.young-enterprise.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Outcomes-map_Jan-2014.pdf

⁽³⁰⁰⁾ <https://www.gov.uk/government/publications/2010-to-2015-government-policy-business-enterprise/2010-to-2015-government-policy-business-enterprise>

⁽³⁰¹⁾ <http://www.inspiringthefuture.org/>

⁽³⁰²⁾ <http://www.enterprisevillage.org.uk/>

⁽³⁰³⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

ds. przedsiębiorczości przedstawił zalecenia dotyczące tworzenia całościowego doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości. Niektóre z tych zaleceń zostały uwzględnione w nowo utworzonym programie (luty 2015 r.) pn. „Careers and Enterprise Company”⁽³⁰⁴⁾, który ma na celu inspirowanie młodzieży, zapewnienie im niezbędnych informacji i pomocy w osiągnięciu ambitnych celów. Program przewiduje utworzenie sieci doradców w zakresie przedsiębiorczości (jesienią 2015 r.), paszportu przedsiębiorczości oraz administrowanie Funduszem Karier i Przedsiębiorstw (w 2016 r.)

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest uwzględnione w krajowej podstawie programowej.

Jedyny element nauczania przedsiębiorczości, który jest obowiązkowy, to „odchudzony” program nauczania w zakresie znajomości zagadnień finansowych z września 2014 r., który stanowi element obowiązkowego przedmiotu „wiedza obywatelska”.

Do 2012 r. nauczanie przedsiębiorczości stanowiło element programu praktyk zawodowych realizowanych przez 12-14-latków (ISCED 2). Obecnie szkoły mają swobodę decydowania, czy i w jaki sposób będą zapewniane praktyki zawodowe.

Do września 2014 r. program nauczania nieobowiązkowego przedmiotu „edukacja osobista, społeczna, zdrowotna i ekonomiczna” (PSHE) obejmował znajomość zagadnień finansowych oraz nauczanie przedsiębiorczości w ramach ścieżki „dobrostan gospodarczy”. Chociaż ten program nauczania został wycofany, PSHE pozostaje fakultatywnym przedmiotem, który powinien być realizowany we wszystkich szkołach. Rząd zapewnia wsparcie w tym względzie za pośrednictwem stowarzyszenia PSHE Association, które doradza szkołom w zakresie opracowywania programu nauczania i podnoszenia jakości kształcenia. PSHE Association opublikowało program nauczania, który przewiduje co następuje:

Na poziomie ISCED 1 (szkoły podstawowe, uczniowie w wieku 5-11 lat), dzieci należy uczyć o pieniądzu i wyposażyć w podstawową wiedzę o przedsiębiorstwach.

Na poziomie ISCED 2 i 3 (szkoły średnie, uczniowie w wieku 11-16 lat), uczniów należy uczyć:

- o tym, jak podejmować świadome wybory, wykazywać się inicjatywą i ambicją;
- o otoczeniu gospodarczym i biznesowym;
- o wpływie osobistych decyzji finansowych na życie nasze i innych;
- o prawach i obowiązkach konsumentów.

Efekty kształcenia

Ze względu na to, że nauczanie przedsiębiorczości nie jest ujęte w krajowej podstawie programowej, nie opracowano odnośnych efektów kształcenia. Program nauczania „wiedzy obywatelskiej”⁽³⁰⁵⁾ uwzględnia następujące efekty kształcenia w zakresie znajomości zagadnień finansowych: „uczniowie powinni zostać wyposażeni w umiejętności, które umożliwią im zarządzanie pieniędzmi na co dzień i przewidywanie przyszłych potrzeb finansowych”. Program nauczania opracowany przez PSHE Association⁽³⁰⁶⁾ również obejmuje efekty kształcenia.

⁽³⁰⁴⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk/>

⁽³⁰⁵⁾ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/239060/SECONDARY_national_curriculum_-_Citizenship.pdf

⁽³⁰⁶⁾ <https://www.pshe-association.org.uk/content.aspx?CategoryID=1167>

W całej Wielkiej Brytanii realizowane są inicjatywy regionalne na rzecz promowania przedsiębiorczych szkół, które uwzględniają struktury ramowe efektów kształcenia dla nauczania przedsiębiorczości, jak np. drabina umiejętności lub matryca efektów w zakresie umiejętności przedsiębiorczych, opracowane przez *ReadyUnlimited* ⁽³⁰⁷⁾.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Nauczanie przedsiębiorczości nie jest wyraźnie wyszczególnione w standardach kształcenia nauczycieli, które określają minimalny poziom praktyki wymagany od stażystów i nauczycieli z punktu widzenia uzyskania statusu wykwalifikowanego nauczyciela (QTS).

Kursy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli są realizowane przez wiele różnych organizacji, w tym przez szkoły, władze lokalne, Ministerstwo Edukacji i indywidualnych nauczycieli. Do obowiązków zawodowych nauczycieli należy dokonywanie oceny stosowanych przez siebie metod nauczania i programów pracy oraz uczestniczenie w kursach doskonalenia zawodowego na każdym etapie kariery. Rozwiązania dotyczące zarządzania wynikami pracy mają na celu określenie i zaspokojenie potrzeb szkoleniowych nauczycieli zgodnie ze standardami zawodowymi, które definiują minimalny poziom praktyki, jaki jest wymagany od nauczycieli na każdym etapie ich kariery. Wymogi te nie dotyczą przedsiębiorczości.

Doskonalenie zawodowe w zakresie nauczania przedsiębiorczości nie jest obowiązkowe, jednak szkoły mogą zdecydować o takiej potrzebie.

⁽³⁰⁷⁾ http://www.readyunlimited.com/wp-content/uploads/2015/10/Ready-Unlimited_Ladder-of-Entitlement_.pdf

Wielka Brytania - Walia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W „Strategii przedsiębiorczości młodzieży”⁽³⁰⁸⁾ stosowane są dwie definicje uzgodnione przez szeroki krąg zainteresowanych podmiotów, które są zgodne z opisem europejskiej kompetencji przedsiębiorczości⁽³⁰⁹⁾:

Nauczanie przedsiębiorczości obejmuje kształcenie postaw i umiejętności młodzieży, które są pomocne w rozwijaniu potencjału jednostek. Koncentruje się również na kształtowaniu zapału do przekuwania pomysłów w czyn oraz promowaniu pozytywnych postaw młodych ludzi, tak aby byli zorientowani na działanie i osiągnięcie sukcesów.

Nauczanie przedsiębiorczości ma na celu zapewnienie młodzieży możliwości wykorzystywania umiejętności w praktyce i zdobywania praktycznych doświadczeń.

Powiązana strategia

W Walii realizowana jest odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości. „Strategia przedsiębiorczości młodzieży” (*Youth Enterprise Strategy (YES)*) została opublikowana w 2004 r. i zaktualizowana w formie Planu działań w 2010 r. „Strategia przedsiębiorczości młodzieży: Plan działań na lata 2010-2015 (YES)” obejmuje osoby w wieku 5-25 lat, czyli kształcenie szkolne, doskonalenie zawodowe, szkolnictwo wyższe i kształcenie poza szkołą.

Główne cele

Strategia ma na celu „rozwój i wychowanie samowystarczalnych, przedsiębiorczych młodych ludzi we wszystkich społecznościach w Walii, którzy będą mieć wkład w gospodarczy i społeczny sukces kraju”.

Konkretne działania

Plan działań obejmuje dwa główne zagadnienia, w ramach których realizowany jest szereg działań.

- Zaangażowanie - promowanie wartości związanych z przedsiębiorczością w celu tworzenia możliwości i zapewnienia szans rozwojowych młodym ludziom:
 - uruchomienie kampanii *Big Ideas Wales* celem zachęcenia młodych ludzi do przedsiębiorczości oraz zapewnienia pomocy osobom zainteresowanym rozpoczęciem działalności gospodarczej;
 - realizacja ukierunkowanych działań i organizacja imprez mających na celu stymulowanie zainteresowania i uczestnictwa w sektorze przedsiębiorczości, szczególnie skierowanych do osób bezrobotnych i/lub nieaktywnych zawodowo;
 - zachęcanie przedsiębiorstw do zaangażowania się w działania skierowane do młodzieży i środowisk akademickich;
 - upodmiotowienie - zapewnienie młodym ludziom możliwości zdobywania wiedzy w zakresie przedsiębiorczości;
 - zapewnienie doradztwa w trybie online szkołom i instytucjom doskonalenia zawodowego;
 - zmaksymalizowanie możliwości uczenia się poprzez doświadczenie dla młodych ludzi;
 - promowanie doskonałości w uczeniu się przedsiębiorczości i przywództwie poprzez dzielenie się dobrymi praktykami na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym.
- Przygotowanie - wspieranie młodych ludzi w tworzeniu i rozwijaniu przedsiębiorstw:
 - przygotowanie młodzieży do podjęcia kolejnego kroku w kierunku rozpoczęcia działalności gospodarczej;
 - wspieranie młodzieży w podejmowaniu decyzji o założeniu działalności gospodarczej;

⁽³⁰⁸⁾ <https://business.wales.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-strategy>

⁽³⁰⁹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

- o zapewnienie wsparcia start-upom o wysokim potencjale rozwojowym, szczególnie tym zakładanym w priorytetowych sektorach i przez absolwentów;
- o czerpanie z doświadczeń i wiedzy społeczności biznesowej do celów wspierania młodych przedsiębiorców.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Walijskie Ministerstwo Gospodarki, Nauki i Transportu oraz Ministerstwo Edukacji i Umiejętności wspólnie kierują realizacją strategii. Pozostałe zaangażowane podmioty to instytucje oświatowe, *Careers Wales*, *Jobcentre plus*, organizacje zapewniające możliwości uczenia się w miejscu pracy, organizacje młodzieżowe, organizacje trzeciego sektora i władze lokalne.

Monitorowanie

Plan działań obejmuje plany ilościowe w perspektywie pięciu lat, a za monitorowanie postępów odpowiedzialny jest zespół *YES Action Plan Panel*. Ponadto w 2013 r. Komisja ds. Przedsiębiorczości i Biznesu Walijskiego Zgromadzenia Narodowego podjęła się zbadania przedsiębiorczości młodzieży⁽³¹⁰⁾ celem określenia skuteczności prac i możliwości wprowadzenia usprawnień.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1-3 (uczniowie w wieku od 5 do 16 lat), nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w obowiązkowym przedmiocie „edukacja osobista i społeczna”⁽³¹¹⁾ (PSE). PSE obejmuje szeroki obszar kształcenia, w tym również znajomość zagadnień finansowych.

W szkolnictwie średnim (ISCED 2-3), nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w ścieżce międzyprzedmiotowej „kariera zawodowa i świat pracy (CWW)”⁽³¹²⁾, która stanowi element obowiązkowego podstawowego programu nauczania dla 11-16-latków oraz element podstawy programowej dla 16-19-latków.

Na poziomie ISCED 2-3 (uczniowie w wieku 14-19 lat), nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w *Welsh Baccalaureate Qualification (WBQ)*⁽³¹³⁾. WBQ to zestaw kwalifikacji opracowany na poziomie krajowym, który uwzględnia kwalifikacje w głównym nurcie edukacji oraz świadectwo *Skills Challenge Certificate*, które ocenia umiejętności, jakimi powinni się wykazać uczniowie, aby uzyskać dostęp do kształcenia w kolegium, na uniwersytecie, lub aby wejść na rynek pracy. Zreformowany zestaw kwalifikacji WBQ, w odniesieniu do którego przeprowadzono program pilotażowy w 2014 r. i który wprowadzono w 2015 roku, obejmuje obecnie świadectwo *Skills Challenge Certificate*, w odniesieniu do którego wymogi przyznania obejmują realizację projektu opartego na badaniach oraz trzy wyzwania - (1) globalne obywatelstwo, (2) społeczność i przedsiębiorczość oraz (3) możliwości zatrudnienia. WBQ nie jest obowiązkowy dla uczniów lub szkół/kolegiów, choć rząd walijski zachęca do udziału w tym programie oraz zapewnia stosowne zachęty dla szkół/uczeln. Uczniowie rozwijają siedem podstawowych umiejętności, w tym umiejętności przedsiębiorcze, dzięki udziałowi w szeregu praktycznych doświadczeń z zakresu przedsiębiorczości. Zestaw kwalifikacji WBQ⁽³¹⁴⁾ jest dostępny na trzech poziomach: poziom podstawowy (od 14 roku życia), średnio zaawansowany (poziom GCSE/ISCED 2) i zaawansowany (poziom A level/ISCED 3). WBQ obejmuje wiedzę z zakresu PSE i CWW.

Patrząc z szerszej perspektywy, w dokumencie pt. „*Learning and Progression in EE*”⁽³¹⁵⁾ (Uczenie się i progresja w nauczaniu przedsiębiorczości) przedstawiono krajowe wytyczne dla szkół w zakresie planowania nauczania i postępów na wszystkich etapach edukacji w ramach całego programu nauczania. W dokumencie tym zawarto oczekiwania wobec zintegrowanej oferty nauczania, obejmującej praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości.

⁽³¹⁰⁾ <http://www.senedd.assembly.wales/mglIssueHistoryHome.aspx?lId=6052>

⁽³¹¹⁾ <http://learning.gov.wales/resources/improvementareas/curriculum/programmes-of-study/personal-and-social-education/?lang=en>

⁽³¹²⁾ <http://learning.gov.wales/resources/browse-all/careers-world-of-work/?lang=en>

⁽³¹³⁾ <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/>

⁽³¹⁴⁾ <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/>

⁽³¹⁵⁾ <http://learning.gov.wales/docs/learningwales/publications/140626-careers-and-the-world-of-work-learning-and-progression-en.pdf>

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 1-3, przedmiot „edukacja osobista i społeczna” (PSE) przygotowuje uczniów do skutecznego działania w sferze osobistej i społecznej poprzez zapewnienie doświadczeń, dzięki którym mogą się rozwijać i wykorzystywać umiejętności, poznawać postawy i wartości oraz zdobywać odpowiednią wiedzę i umiejętności. Na poziomie ISCED 2 i 3, w ramach ścieżki międzyprzedmiotowej „kariera zawodowa i świat pracy” (CWW), uczniowie powinni mieć okazję do poznania postaw i wartości wymaganych do celów zatrudnienia, uczenia się przez całe życie i bycia przedsiębiorczym.

Struktury ramowe nauczania CWW i PSE zostały opracowane równolegle, a efekty kształcenia dla obu przedmiotów mają charakter progresywny i mają umożliwić uczniom wykorzystywanie wcześniejszych doświadczeń w zakresie uczenia się na kolejnych etapach edukacji. Ani CWW, ani PSE nie prowadzą do uzyskania formalnych kwalifikacji, natomiast oba stanowią element WBQ.

W ramach WBQ określono efekty kształcenia na trzech poziomach w ramach ISCED 2-3 ⁽³¹⁶⁾, które wspierają zdobycie siedmiu kluczowych umiejętności: komunikowania się, umiejętności czytania i pisanie, znajomości technologii cyfrowych, myślenia krytycznego i rozwiązywania problemów, planowania i organizacji, kreatywności i innowacyjności, a także efektywności osobistej. Dokumenty uzupełniające obejmują szczegółowe wytyczne dotyczące oceny efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

„YES Action Plan 2010-2015” (Plan działań na lata 2010-2015) nie zawiera odniesień do kształcenia nauczycieli. Poszczególne instytucje opracowują programy kształcenia nauczycieli z przestrzeganiem wymogów rządu walijskiego oraz „Standardów nadawania statusu wykwalifikowanego nauczyciela (QTS)” ⁽³¹⁷⁾, które nie zawierają wzmianki o przedsiębiorczości. Natomiast oczekuje się od nauczycieli, by byli w stanie realizować pełny program nauczania, który obejmuje przedsiębiorczość w ramach PSE i CWW, jak określono powyżej.

W raporcie *Higher Education Academy* zat. *'Enhancing Employability through Enterprise Education'*, poświęconym zwiększaniu możliwości zatrudnienia dzięki nauczaniu przedsiębiorczości, ⁽³¹⁸⁾ przedstawiono fakultatywny moduł pn. „*Entrepreneurial Educators*” (przedsiębiorczy nauczyciele) w ramach kierunku PGCE/PCET na Uniwersytecie Południowej Walii, *Trinity Saint David*, jako przykład dobrej praktyki kształcenia nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Prawdopodobnie jest to jedyny program nauczania tego typu w całej Wielkiej Brytanii.

Plan działań na lata 2010-2015 przewiduje doskonalenie zawodowe nauczycieli w zakresie rozwijania przedsiębiorczości młodzieży, realizowane przez krajowe centrum doskonalenia zawodowego ⁽³¹⁹⁾, które działa w ramach Uniwersytetu Południowej Walii. Centrum ma na celu budowanie wiedzy i utworzenie walijskiego centrum nauczycieli, które będzie koncentrować się głównie na sektorze kształcenia i szkolenia zawodowego oraz szkolnictwa wyższego.

Dostępnych jest wiele bibliotek online oferujących, materiały dydaktyczne i wytyczne w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Hwb, krajowa biblioteka oferująca cyfrowe zasoby w zakresie uczenia się ⁽³²⁰⁾, ma w swojej ofercie zasoby takie, jak programy nauczania przedsiębiorczości. Konsorcja regionalne (finansowane przez rząd walijski, tak aby zapewniły normalizację i podniosły jakość kształcenia w szkołach i w kształceniu i szkoleniu zawodowym) oraz WJEC (organizacja przyznająca kwalifikacje) opracowują i udostępniają zasoby związane z zestawem kwalifikacji WBQ. *Challenge Bank*, portal internetowy WJEC, zawiera zasoby opracowane przez firmy i organizacje społeczne.

⁽³¹⁶⁾ Aby zapoznać się z efektami uczenia się na poziomie zaawansowanym, patrz: <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/Welsh%20Bacc%20Specification%20KS4%2028%2010%2014%20-%20Branded.pdf>

⁽³¹⁷⁾ <http://wales.gov.uk/docs/dcells/publications/090915becomingateacheren.pdf>

⁽³¹⁸⁾ <https://www.heacademy.ac.uk/resource/enhancing-employability-through-enterprise-education>

⁽³¹⁹⁾ <http://www.yesnationalcpdhub.com>

⁽³²⁰⁾ <http://hwb.wales.gov.uk/Resources/resource/e7d3cdd0-a650-4c60-94d4-54af9816f1f0/en>

Wielka Brytania - Irlandia Północna

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Obowiązuje definicja uzgodniona na poziomie krajowym. W „Planie działań na rzecz przedsiębiorczości i edukacji” odpowiedzialne resorty, tj. Ministerstwo Przedsiębiorczości, Handlu i Inwestycji (DETI), Edukacji (DE) oraz Zatrudnienia i Nauki (DEL), postanowiły uwzględnić przedsiębiorczość w jej najszerszym możliwym sensie, tzn. jako „zdolność indywidualnych osób posiadających szeroki zakres niezbędnych umiejętności i cech do zapewnienia unikalnego, innowacyjnego i twórczego wkładu w świat pracy, bez względu na to, czy są pracownikami czy samozatrudnionymi”.

Powiązana strategia

W Irlandii Północnej nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w strategii ogólnej pn. „Strategia innowacji dla Irlandii Północnej na lata 2014-2025”⁽³²¹⁾, która została uzupełniona o katalog działań. Strategia dotyczy wszystkich szczebli edukacji (poziomy ISCED 1-8).

Główne cele

Jednym z głównych celów jest „zachęcanie młodych ludzi, by zostali przedsiębiorcami”. W strategii określono, że nauczanie przedsiębiorczości w szkołach podstawowych, średnich i policealnych jest jednym z podstawowych wymogów, które muszą zostać spełnione, aby ułatwić rozwój przedsiębiorczości we wszystkich dziedzinach życia. Zagadnienia nauczania przedsiębiorczości związane z możliwościami zatrudnienia są już uwzględnione w programie nauczania na poziomach ISCED 1-3.

Konkretne działania

„Strategia innowacji” obejmuje jedno zobowiązanie dotyczące edukacji, a mianowicie, że resort edukacji zbada, w jaki sposób można zwiększyć wsparcie dla młodych ludzi, aby zaangażowali się w działalność przedsiębiorczą. Natomiast zobowiązaniu temu nie towarzyszą konkretne działania z katalogu działań⁽³²²⁾.

Ministerstwa i podmioty

Ministerstwo Przedsiębiorczości, Handlu i Inwestycji koordynuje realizację „Strategii innowacji”, w którą zaangażowane są wszystkie zainteresowane resorty, w tym Ministerstwo Edukacji oraz Ministerstwo Zatrudnienia i Nauki.

Monitorowanie

Działania związane z monitorowaniem obejmują doroczny raport w sprawie innowacji, który przedstawia aktualne informacje nt. osiągniętych celów i wyników. Raport będzie uwzględniać ocenę wyników w zakresie innowacyjności, przegląd tego, jak cele i zamierzenia prezentują się w świetle nowych danych, przegląd postępów w realizacji działań określonych w strategii oraz rekomendacje w odniesieniu do przyszłych działań i kierunków polityki.

⁽³²¹⁾ <http://www.detini.gov.uk/innovationstrategy>

⁽³²²⁾ http://www.detini.gov.uk/innovation_strategy_2014-2025_action_directory.pdf (s. 6)

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1 (szkolnictwo podstawowe, uczniowie w wieku 4-11 lat), nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w obowiązkowym przedmiocie „rozwój osobisty i wzajemne zrozumienie”⁽³²³⁾ (PDandMU), który ma na celu zachęcanie wszystkich dzieci, aby były pewne siebie i skuteczne emocjonalnie i społecznie, aby miały zdrowe, bezpieczne i spełnione życie i stały się pewnymi siebie, niezależnymi i odpowiedzialnymi obywatelami, i aby przez całe życie dokonywały świadomych i odpowiedzialnych wyborów. Przedmiot ten obejmuje wprowadzenie do świata pracy i edukację finansową.

Na poziomie ISCED 2-3 (kluczowe etapy 3-4, uczniowie w wieku 11-16 lat), nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w przedmiocie „wiedza potrzebna w życiu i pracy” (LLW). Ten obszar nauczania ma kluczowe znaczenie dla rozwijania przez młodych ludzi podstawowych umiejętności, wiedzy, cech i podejść, które są niezbędne w życiu i pracy, i obejmuje zagadnienia związane z możliwościami zatrudnienia, zarządzaniem budżetem domowym, obywatelstwem lokalnym i globalnym oraz rozwojem osobistym. LLW wchodzi również w skład kwalifikacji uczniów w wieku 14-19 lat (*Entitlement Framework*), które zapewniają dostęp do wielu możliwości uczenia się dostosowanych do potrzeb, możliwości i zainteresowań młodych ludzi, bez względu na to, gdzie mieszkają i do jakiej szkoły uczęszczają.

Ponadto Ministerstwo Edukacji zapewnia dofinansowanie działań związanych z przedsiębiorczością, które są realizowane głównie przez partnerów zewnętrznych, takich jak *Young Enterprise*. Powyższe działania zapewniają, że programy zaspokajają potrzeby uczniów oraz uwzględniają wymogi podstawy programowej obowiązującej w Irlandii Północnej.

Efekty kształcenia

ISCED 1 - „Rozwój osobisty i wzajemne zrozumienie”. Dzieci powinny uzyskać:

- pewność siebie i poczucie własnej wartości;
- umiejętność skutecznej pracy z innymi i podejmowania odpowiedzialności za siebie;
- świadomość ogromnej wartości umiejętności osobistych i interpersonalnych dla przyszłego życia osobistego i zawodowego;
- znajomość i rozumienie wyzwań i szans, jakie uczniowie mogą napotkać w coraz bardziej zróżnicowanym społeczeństwie;
- podejmowanie świadomych decyzji i odpowiedzialnych działań przez całe życie.

ISCED 2 - „Wiedza potrzebna w życiu i pracy”. Uczniowie powinni umieć:

- wykazać się głębszym zrozumieniem zagadnień dzięki myśleniu krytycznemu i elastyczności, rozwiązywaniu problemów i podejmowaniu świadomych decyzji, z wykorzystaniem wiedzy z zakresu matematyki i TIK, tam gdzie to ma zastosowanie;
- wykazywać się przedsiębiorczością, kreatywnością i inicjatywą podczas opracowywania i realizacji pomysłów;
- efektywnie współpracować z innymi;
- wykazywać się samodzielnością, systematyczną pracą, konsekwencją w realizacji zadań, oceną i doskonaleniem własnej nauki i wyników;

⁽³²³⁾ http://www.nicurriculum.org.uk/docs/key_stages_1_and_2/areas_of_learning/pdmu/PD-Guidance.pdf

- skutecznie porozumiewać się, formułując wypowiedzi ustne, wizualne, pisemne, w języku matematyki i TIK, wykazując się świadomością odbiorców i celów.

ISCED 3 - „Wiedza potrzebna w życiu i pracy”. Uczniowie powinni umieć:

- orientować się w możliwościach samozatrudnienia oraz identyfikować odpowiednie źródła wsparcia;
- śledzić rosnącą odpowiedzialność przedsiębiorstw w społeczności lokalnej.

Powyższe efekty kształcenia umożliwiają osobom uczącym się korzystanie z wcześniejszych doświadczeń, w ramach kontynuacji nauki, na kolejnych szczeblach edukacji.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Obecnie brak jest odniesienia do nauczania przedsiębiorczości w kształceniu nauczycieli, ponieważ to instytucje oferujące kształcenie decydują o programie nauczania, z przestrzeganiem wymogów określonych przez Ministerstwo Edukacji. Natomiast nauczyciele w szkołach podstawowych i średnich mają być w stanie realizować pełny program nauczania, w którym przedsiębiorczość jest uwzględniona w ramach „rozwoju osobistego i wzajemnego zrozumienia” (ISCED 1) oraz „wiedzy potrzebnej w życiu i pracy” (ISCED 2 i 3).

W ramach zobowiązania do nauczania przedsiębiorczości, program kształcenia nauczycieli w *St Mary's University College, Queen's University*, uzyskał certyfikat „*Entrepreneurial Learning*”⁽³²⁴⁾.

Kursy doskonalenia zawodowego dla nauczycieli są realizowane przez wiele różnych organizacji, w tym przez Ministerstwo Edukacji, władze oświatowe, szkoły, władze lokalne i indywidualnych nauczycieli. Do obowiązków zawodowych nauczycieli należy dokonywanie oceny stosowanych przez siebie metod nauczania i programów pracy oraz uczestniczenie w kursach doskonalenia zawodowego na każdym etapie kariery. Rozwiązania dotyczące zarządzania wynikami pracy mają na celu określenie i zaspokojenie potrzeb szkoleniowych nauczycieli zgodnie ze standardami zawodowymi, które definiują minimalny poziom praktyki, jaki jest wymagany od nauczycieli na każdym etapie ich kariery. Wymogi te nie dotyczą przedsiębiorczości.

Brak jest szczegółowych informacji dotyczących doskonalenia zawodowego związanego z nauczaniem przedsiębiorczości.

⁽³²⁴⁾ <http://www.smucb.ac.uk/downloads/entrepreneurship/Certificate%20of%20Entrepreneurial%20Learning.pdf>

Wielka Brytania - Szkocja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Szkocji stosowany jest termin „przedsiębiorczość w edukacji”. Przedsiębiorczość w edukacji jest ogólnie definiowana jako:

„Szansa dla młodych ludzi, aby: rozwijali postawy przedsiębiorcze i umiejętności poprzez uczenie się w ramach całego programu nauczania; doświadczyli i zrozumieli świat pracy w całej jego różnorodności, w tym przedsiębiorczość i samozatrudnienie; w pełni uczestniczyli w działaniach przedsiębiorstwa, łącznie z tymi, które mają wyraźny charakter biznesowy i w których sukces jest wynikiem czynnego udziału; oraz realizowali odpowiednio ukierunkowane kształcenie”⁽³²⁵⁾.

Powiązane strategie

W Szkocji nie jest już realizowana odrębna strategia nauczania przedsiębiorczości. Podejście do nauczania tego przedmiotu zostało opisane w strategii nauczania przedsiębiorczości „*Determined to Succeed: A Review of Enterprise in Education*” (Zorientowani na sukces: przegląd przedsiębiorczości w nauczaniu), która była realizowana w latach 2003-2011⁽³²⁶⁾. Nauczanie przedsiębiorczości zostało uwzględnione w głównym nurcie edukacji dzięki wprowadzeniu tego zagadnienia do struktur ramowych krajowego programu nauczania pt. „*Curriculum for Excellence*”⁽³²⁷⁾. Obecnie nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w szkockiej strategii innowacji pt. *Scotland Can Do – Becoming a World-Leading, Entrepreneurial and Innovative Nation*⁽³²⁸⁾ (Szkocja potrafi - może stać się wiodącym na świecie, przedsiębiorczym i innowacyjnym narodem) oraz w strategii *Developing the Young Workforce – Scotland’s Youth Employment Strategy*⁽³²⁹⁾ (Rozwój młodej siły roboczej - strategia zatrudnienia młodzieży w Szkocji).

A) 'Scotland Can Do – Becoming a World-Leading, Entrepreneurial and Innovative Nation'

Strategia obejmuje lata 2013-2020 i odnosi się do wszystkich szczebli edukacji (ISCED 1-8). Podkreśla znaczenie, jakie szkocki rząd przywiązuje do przedsiębiorczości i innowacji, wartości, które mają wpływ na prace bieżące oraz na przyszłe priorytetowe działania. Edukacja odgrywa główną rolę w strategii. Zaangażowane podmioty to: rząd szkocki, *Education Scotland*, *The Association of Directors of Education in Scotland*, *Micro-Tyco*, *the Social Enterprise Academy*, *Young Enterprise Scotland*, *The Prince’s Trust*, *Big Ideas*, *Curriculo Solutions* and *Co-operative Education Trust Scotland*.

Główne cele strategii „Scotland Can Do”

Jednym z pięciu celów jest „system edukacji, w którego centrum znajdują się przedsiębiorczość i innowacyjność, korzystanie z szans, jakie zapewnia „*Curriculum for Excellence*”, reforma kolegiów i uniwersytety, które należą do wiodących na świecie”.

Konkretne działania strategii „Scotland Can Do”

Konkretne działania związane ze strategią „*Scotland Can Do*” obejmują: ułatwienia dla opracowywania zasobów promujących nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Szkocji; po udanym pilotażu, wspieranie wdrażania inicjatywy „*Bridge 2 Business*”, interaktywnego programu, który ma inspirować,

⁽³²⁵⁾ Scottish Executive (2002) *Determined to Succeed: A Review of Enterprise in Education*: <http://www.gov.scot/Resource/Doc/46932/0028821.pdf>

⁽³²⁶⁾ Raport z ewaluacji strategii: <http://www.gov.scot/resource/doc/920/0118640.pdf>

⁽³²⁷⁾ <http://www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/thecurriculum/whatiscurriculumforexcellence/keydocs/index.asp>

⁽³²⁸⁾ <http://www.gov.scot/Publications/2013/11/7675>

⁽³²⁹⁾ <http://www.gov.scot/Publications/2014/12/7750>; patrz również strona internetowa Education Scotland <http://www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/thecurriculum/dyw/index.asp>

wprowadzać do i wspierać studentów kolegów w działalności biznesowej oraz wspieranie realizacji odnowionego konkursu *Young Innovators Challenge*. Struktury ramowe realizacji strategii (*Action Framework*)⁽³³⁰⁾ zawierają szczegółowe informacje na temat powyższych inicjatyw i szerszych działań wspierających start-upy zakładane przez młodych ludzi.

Monitorowanie strategii „Scotland Can Do”

Z wdrażaniem strategii „Scotland Can Do” powiązано trzy cele krajowe: zwiększenie liczby przedsiębiorstw, zwiększenie nakładów na badania i rozwój, usprawnienie promocji wiedzy opracowanej w ramach badań uniwersyteckich.

B) 'Curriculum for Excellence'

Od 2011 r. strategia „*Determined to Succeed*” została uwzględniona w strukturach ramowych szkockiego programu nauczania 3-18 pn. „*Curriculum for Excellence*”. To sprawia, że uczenie się i nauczanie staje się bardziej adekwatna, angażujące i powiązane, tak aby mogło wyposażyć młodych ludzi w umiejętności i wiedzę, jakie są potrzebne w 21. wieku. Obejmuje ona rozwijanie przedsiębiorczości, umiejętności związanych z przedsiębiorczością i możliwościami zatrudniania oraz inicjatywy finansowe. Znaczenie tych umiejętności zostało ponownie podkreślone w ramach programu „*Developing the Young Workforce*”⁽³³¹⁾, który jest kluczowym priorytetem narodowym. W związku z tym, oczekuje się, że dzieci i młodzież odniosą korzyści ze ściślejszego powiązania programu nauczania ze światem pracy, większego zaangażowania pracodawców i pogłębionych doświadczeń w zakresie praktyk uczniowskich.

C) 'Developing the Young Workforce – Szkocka strategia zatrudnienia młodzieży (DYW)'

Opublikowana w grudniu 2014 r. strategia ma na celu zmniejszenie bezrobocia młodzieży o 40% do 2021 r. dzięki lepszemu przygotowaniu młodych ludzi do wejścia na rynek pracy. Strategia jest spójna z „*Curriculum for Excellence*”, ramowym programem nauczania, który zapewnia elastyczność umożliwiającą stosowanie mieszanego podejścia do uczenia się, poszerzenie zakresu ścieżek kształcenia i zwiększenie opcji dostępnych dla wszystkich uczniów. Strategia jest również powiązana z promowaniem uczenia się przedsiębiorczości w ramach programu nauczania. Zgodnie z zaleceniami określonymi w strategii, we wrześniu 2015 r. opublikowano „Wytyczne dot. partnerstw między szkołą i pracodawcą”, „Standardy praktyk zawodowych” oraz nową wersję „Standardu wiedzy o ścieżkach kariery (3-18)”. Dokumenty zostaną poddane przeglądowi w marcu 2017 r.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

W Szkocji nie obowiązuje krajowa podstawa programowa. W ramach „*Curriculum for Excellence*”, przedsiębiorczość jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym. Inne zagadnienia międzyprzedmiotowe to obywatelstwo, zrównoważony rozwój, edukacja międzynarodowa i kreatywność. W strukturach ramowych programu nauczania podkreślono, że takie zagadnienia należy rozwijać w wielu różnych kontekstach. Dlatego uczenie się związane z tymi zagadnieniami zasadza się na „Doświadczeniach i efektach” osiągniętych w różnych obszarach programu nauczania. „Doświadczenia i efekty” określają krajowe standardy i oczekiwania w zakresie uczenia się i progresji w odniesieniu do całego programu nauczania. „*Curriculum for Excellence*” ma na celu zapewnienie elastyczności w sposobie zarządzania nauczaniem i uczeniem się. Podczas gdy struktury ramowe „*Curriculum for Excellence*” zostały ustalone na poziomie krajowym, władze lokalne, szkoły i nauczyciele podejmują decyzje dotyczące szczegółów ich realizacji, w tym nauczania przedsiębiorczości.

⁽³³⁰⁾ <http://www.gov.scot/Resource/0044/00449131.pdf>

⁽³³¹⁾ Scottish Government (2014) Education Working for All! Commission for Developing Scotland's Young Workforce Final Report: <http://www.gov.scot/Publications/2014/06/4089>

Efekty kształcenia

„Doświadczenia i efekty” obejmują osiem obszarów programu nauczania: sztuki ekspresyjne; języki i umiejętność czytania i pisanie; religia i wartości moralne; nauki społeczne; matematyka i umiejętność liczenia; nauki ścisłe; technologia; zdrowie i dobre samopoczucie. Są one przedstawione zgodnie z linearną progresją i opisują postępy uczenia się na kolejnych poziomach.

Na przykład w przypadku obszaru „nauki społeczne”, celem związanym z przedsiębiorczością jest rozumienie koncepcji, które stymulują przedsiębiorczość i mają wpływ na działalność gospodarczą. Opisy w odniesieniu do doświadczeń i efektów dla poszczególnych etapów edukacji są następujące:

ISCED 0	Wczesna edukacja - W sytuacjach rzeczywistych i w zabawie badam, w jaki sposób lokalne sklepy i dostawcy usług zapewniają nam to, czego potrzebujemy w życiu codziennym.
ISCED 1	Pierwszy poziom - rozumiem już znaczenie organizacji lokalnych dla zaspokajania potrzeb mojej społeczności lokalnej. Drugi poziom - Dzięki zapoznaniu się z etycznym handlem, rozumiem, że podstawowe potrzeby ludzkie są takie same na całym świecie i dzięki omówieniu tych zagadnień wiem, dlaczego niektóre społeczeństwa są bardziej zdolne do zaspokojenia tych potrzeb niż inne.
ISCED 2-3	Trzeci poziom - Uczestnicząc w działalności przedsiębiorstwa mogę zbadać zagadnienia etyczne związane z biznesem i zrozumieć, w jaki sposób przedsiębiorstwa są pomocne w zaspokajaniu potrzeb. Czwarty poziom - mogę krytycznie analizować, w jaki sposób niektóre czynniki ekonomiczne mogą wpływać na osoby fizyczne, firmy lub gminy.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Projekt „*Enterprising Schools*”⁽³³²⁾ (Przedsiębiorcze szkoły) jest nową inicjatywą realizowaną przez *Young Enterprise Scotland* w roku szkolnym 2014/2015 i formalnie wdrożoną we wrześniu 2015 r. która angażuje wielu partnerów. Głównym celem jest przygotowanie nauczycieli, dzięki doskonaleniu zawodowemu, do tego, by uwzględnili rozwijanie umiejętności w zakresie przedsiębiorczości w swoich szkołach oraz:

- uznali szkoły za właściwe miejsce dla swojej działalności oraz stworzyli platformy wymiany dobrych praktyk,
- zachęcali szkoły, od pierwszego poziomu aż do nauczania seniorów, do przyjęcia ogólnoszkolnego podejścia do przedsiębiorczości i przedsiębiorczego myślenia,
- udostępniali pracownikom dydaktycznym zasoby mogące wspierać działania przedsiębiorcze i zachęcać do przedsiębiorczego myślenia.

Podczas realizacji projektu „*Enterprising Schools*”, *Education Scotland* współpracowała również z partnerami z trzeciego sektora (*Big Idea, Co-operative Enterprise Trust Scotland, Curriculo Solutions, Social Enterprise Academy i Young Enterprise Scotland*) celem opracowania zasobów wspierających praktyków w dziedzinie oświaty i sprawiających, że uczenie się jest silniej zorientowane na przedsiębiorczość. W wytycznych uwzględniono szkockie studia przypadku, które mają na celu podkreślić pozytywny wpływ, jaki rozwijanie umiejętności przedsiębiorczych wywiera na pewność siebie i samoocenę młodzieży oraz przedstawiono możliwości rozwijania tych umiejętności w ramach realizacji programu nauczania.

Brak jest konkretnych informacji na temat uwzględnienia nauczania przedsiębiorczości w programie kształcenia nauczycieli. Jednakże w standardach kształcenia nauczycieli określono, że wszyscy nauczyciele szkół podstawowych i średnich powinni być przeszkoleni w zakresie wszystkich zagadnień związanych z programem nauczania. Oznacza to również uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości. Kilku partnerów z trzeciego sektora zaangażowanych w realizację projektu „*Enterprising Schools*”, w tym *Social Enterprise Academy*, realizuje kursy doskonalenia zawodowego nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości. Jako takie nie są realizowane krajowe programy kształcenia nauczycieli w tym zakresie. Jednym z centralnie wspieranych programów kształcenia jest „*Excellence in Education through Business Links*” (Doskonałość w edukacji poprzez związki z biznesem (EEBL))⁽³³³⁾, w ramach którego organizowane są staże dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich, trwające co najmniej 2 dni.

⁽³³²⁾ <http://www.enterprisingschools.scot>

⁽³³³⁾ <http://www.educationscotland.gov.uk/resources/e/eebl.asp?strReferringChannel=ID=tcm:4-615801-64&class=l1+d86716>

Bośnia i Hercegowina

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Bośnia i Hercegowina nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽³³⁴⁾.

Powiązana strategia

„Strategia nauczania przedsiębiorczości w systemie edukacji w Bośni i Hercegowinie”⁽³³⁵⁾ to odrębna krajowa strategia realizowana w latach 2012-2015, obejmująca wszystkie poziomy kształcenia.

Główne cele

Celem ogólnym strategii jest „wspieranie i promowanie ducha przedsiębiorczości, który pozytywnie wpływa na rozwój społeczny i gospodarczy w Bośni i Hercegowinie, zgodnie z istniejącymi strategicznymi zobowiązaniami i z uwzględnieniem globalnego postępu gospodarczego”⁽³³⁶⁾. Szczegółowe cele strategii obejmują:

- zachęcanie do nabywania umiejętności przedsiębiorczych w ramach systemu edukacji;
- podnoszenie poziomu świadomości i wiedzy nt. ducha przedsiębiorczości w procesie kształcenia na wszystkich poziomach;
- rozwijanie poczucia innowacyjności i przedsiębiorczości jako kluczowych umiejętności w systemie edukacji;
- wspieranie tworzenia powiązań pomiędzy edukacją a społecznością lokalną (władzami lokalnymi, organizacjami pozarządowymi, partnerami społecznymi, w tym przedsiębiorstwami);
- wzmocnienie współpracy pomiędzy systemem edukacji a biznesem.

Konkretne działania

Wyróżniono następujące działania:

- utworzenie ogólnokrajowego partnerstwa na rzecz nauczania przedsiębiorczości;
- utworzenie uczenia się partnerskiego o przedsiębiorczości na wszystkich poziomach, dzięki promowaniu związków pomiędzy edukacją a sektorem gospodarki;
- podnoszenie świadomości na temat nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach;
- promowanie nauczania przedsiębiorczości w szkołach podstawowych i średnich, w tym w średnich szkołach zawodowych (system edukacji formalnej);
- uwzględnienie przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji w obowiązujących programach nauczania;
- budowanie potencjału nauczycieli i dyrektorów szkół;
- współpraca instytucji oświatowych skierowana na tworzenie dobrych praktyk;
- promowanie nauczania przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym;
- wspieranie powiązań pomiędzy edukacją a pracodawcami w szkolnictwie wyższym;
- promowanie nauczania przedsiębiorczości w kształceniu dorosłych;

⁽³³⁴⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽³³⁵⁾ http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/Archive.aspx?langTag=en-US&template_id=108&pageIndex=1

⁽³³⁶⁾ Strategia, str. 11.

- zalecenia dotyczące wprowadzania nauczania przedsiębiorczości do programu nauczania w szkolnictwie wyższym, ze szczególnym naciskiem na kształcenie nauczycieli;
- promowanie nauczania przedsiębiorczości w kształceniu nieformalnym (edukacja dorosłych i szkolenia skierowane na rozwój umiejętności w miejscu pracy);
- rozwijanie umiejętności przedsiębiorczych poprzez analizę potrzeb szkoleniowych i zapewnienie jakości szkolenia instruktorów.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Wiele ministerstw i zainteresowanych podmiotów jest zaangażowanych na szczeblu państwowym i lokalnym, od rządu, poprzez sektory edukacji i biznesu, do społeczności lokalnych ⁽³³⁷⁾; utworzono „Krajowe partnerstwo na rzecz nauczania przedsiębiorczości” jako ciało doradcze wspierające strategię.

Monitorowanie

Struktury ramowe monitorowania nie zostały jeszcze utworzone, jednak obecnie realizowany projekt UE koncentruje się na opracowaniu narzędzi monitorowania i mechanizmów oceny.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Integracja nauczania przedsiębiorczości z programami nauczania jest obecnie w toku i jest wspierana w ramach realizacji projektu pn. „*Entrepreneurial Learning Education Systems*” (ELES) ⁽³³⁸⁾ i poprzez regionalny projekt SEECEL ⁽³³⁹⁾ w placówkach realizujących program pilotażowy.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia zostały zdefiniowane dla poziomu ISCED 2 i 3 ⁽³⁴⁰⁾, jednak nie są jeszcze oficjalnie uwzględnione w programach nauczania. Efekty kształcenia na poziomie ISCED 1 zostały zdefiniowane w ramach regionalnego projektu SEECEL i są stosowane w szkołach pilotażowych (4 szkoły).

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości uwzględnia zalecenia dotyczące kształcenia nauczycieli (nieobowiązkowe na poziomie krajowym) i doskonalenia zawodowego nauczycieli. Doskonalenie zawodowe w zakresie nauczania przedsiębiorczości jest dostępne dla wszystkich nauczycieli na wszystkich poziomach edukacji.

W ośmiu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich realizowany jest również międzynarodowy projekt pilotażowy pod kierownictwem *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL), we współpracy z krajowymi władzami odpowiedzialnymi za kształcenie nauczycieli, wspierający doskonalenie zawodowe nauczycieli. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktyczne doświadczenia z zakresu przedsiębiorczości), materiały szkoleniowe dla nauczycieli, materiały dydaktyczne i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

Opracowano wytyczne dla nauczycieli. Bośnia i Hercegowina uczestniczyła w projekcie „*Entrepreneurial Learning Education Systems*” (ELES), współfinansowanym w ramach programu UE-IPA, w ramach którego opracowano materiały dydaktyczne.

⁽³³⁷⁾ Na str. 2 strategii przedstawiono wykaz organizacji zaangażowanych w jej tworzenie, jak również w tworzenie szerszej strategii informacyjnej na temat zaangażowania zainteresowanych podmiotów i realizowanych partnerstw

⁽³³⁸⁾ www.eles.ba

⁽³³⁹⁾ www.seecel.hr

⁽³⁴⁰⁾ http://eles.ba/images/Projekt/RG1/Programme_and_Guidelines.pdf (ss. 10 i 12)

Islandia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Nie obowiązuje krajowa definicja nauczania przedsiębiorczości. Obowiązuje definicja dotycząca nauczania innowacyjności i przedsiębiorczości:

„Nauczanie innowacyjności i przedsiębiorczości to obszar programu nauczania, który skupia się na wykorzystywaniu kreatywności i wiedzy w celu rozwiązywania problemów, które uczący się identyfikują i analizują. Ma na celu rozwijanie myślenia krytycznego i twórczego w projektowaniu, nauce, technologii, marketingu i przedsiębiorczości. Nauczanie innowacyjności i przedsiębiorczości koncentruje się na rozwijaniu umiejętności twórczych i urzeczywistnianiu pomysłów uczniów dzięki ich aktywnemu uczestnictwu. Pedagogika innowacyjności i przedsiębiorczości zyskała miano pedagogiki usamodzielniającej, w której uczący się mają dużą dozę samodzielności, a nauczyciel stopniowo i systematycznie przekazuje uczniom kontrolę nad realizowanymi przez nich projektami ⁽³⁴¹⁾”.

Powiązana strategia

W Islandii nie jest obecnie realizowana krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości.

Programy nauczania wprowadzone w Islandii w 2011 r. obejmują odrębne wytyczne dla krajowych programów nauczania na trzech poziomach kształcenia: edukacja przedszkolna ⁽³⁴²⁾, kształcenie obowiązkowe (uczniowie w wieku 6-16 lat) ⁽³⁴³⁾ oraz szkolnictwo średnie drugiego stopnia (uczniowie w wieku 16-20 lat) ⁽³⁴⁴⁾. Nauczanie przedsiębiorczości jest wyraźnie wymienione tylko w odniesieniu do zagadnienia „Nauka o przedsiębiorczości”, w wytycznych dotyczących obowiązkowego kształcenia.

Wytyczne dotyczące krajowych programów nauczania zapewniają elastyczność nauczania przedsiębiorczości, natomiast sześć podstawowych filarów nauczania (umiejętność czytania i pisanie, zrównoważony rozwój, równość, kreatywność, zdrowie i dobre samopoczucie, demokracja i prawa człowieka) nie zawiera wyraźnego odniesienia do innowacyjności lub nauczania przedsiębiorczości. Natomiast pewne akcenty położone w programie nauczania i większości podstawowych filarów sprzyjają nauczaniu innowacyjności i przedsiębiorczości, takie jak np. nacisk na uwzględnienie kreatywności czy myślenia krytycznego.

Badania przeprowadzone w Islandii pokazały, że oferta nauczania innowacyjności (częściej spotykana w kształceniu obowiązkowym) i nauczania przedsiębiorczości nie jest równomiernie rozłożona i często jest uzależniona od entuzjazmu nauczycieli i zainteresowania dyrektorów szkół. Najnowsze badania ⁽³⁴⁵⁾ przeprowadzone na poziomie szkół średnich drugiego stopnia pokazały, że dyrektorzy szkół mają świadomość tego, czym jest nauczanie przedsiębiorczości i istnieje pewien potencjał w tym zakresie, jednak formalna oferta nauczania przedsiębiorczości jest nadal ograniczona. Co można powiedzieć o nauczaniu przedsiębiorczości w Islandii to to, że na ogół jest mało dostępne, nie ma zapewnionej

⁽³⁴¹⁾ Svanborg R. Jónsdóttir, Meyvant Þórolfsson, Gunnar E. Finnbogason i Jóhanna Karlsdóttir. (2013). *Rætur nýsköpunar- og frumkvöðlamenntar í íslenskum námskrám og skólamálaumræðu*. Netla - Vef tímarit um uppeldi og menntun. Sérít 201 – Fagid og fræðin. Dostępne online: http://netla.hi.is/serrit/2013/fagid_og_fraedin/006.pdf.

⁽³⁴²⁾ http://www.dalvikurbyggd.is/resources/Files/krilakot/adskr_leiksk_ens_2012.pdf

⁽³⁴³⁾ http://brunnur.stjr.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/xsp_ibmmodres/domino/OpenAttachment/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/C590D16CBC8439C500257A240030AE7F/Attachment/adskr_grsk_ens_2012.pdf

⁽³⁴⁴⁾ <http://brunnur.stjr.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/RSSPage.xsp?documentId=2149C139F3FA145B00257A240035BA1B&action=openDocument>

⁽³⁴⁵⁾ Jónsdóttir, S. R. (2007). *Analysis of entrepreneurship education in vocational education and training in Iceland*. Reykjavík: Leonardo National Agency, Iceland. Available at <http://www.lme.is/doc/23?download=false> Svanborg R. Jónsdóttir, and Allyson Macdonald. (2013). Settings and pedagogy in innovation education. In L. V. Shavinina (Ed.), *The Routledge international handbook of innovation education* (pp. 273-287). London: Routledge.

progresji ani kontynuacji w edukacji oraz zazwyczaj jest identyfikowane z konkretnymi nauczycielami, którzy wprowadzili i nauczają tego przedmiotu w szkołach ⁽³⁴⁶⁾.

Jedynym działaniem finansowanym na poziomie krajowym jest *Nýsköpunarkeppni grunnskólanemenda* ⁽³⁴⁷⁾ (NKG), konkurs w zakresie innowacyjności dla uczniów w wieku 10-12 lat. Konkurs jest finansowany przez państwo i organizowany przez prywatną firmę.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 1-3 (kształcenie obowiązkowe), nauczanie przedsiębiorczości jest wyraźnie uwzględnione w ścieżkach międzyprzedmiotowych. W programach nauczania wyszczególniono interdyscyplinarny obszar „Innowacyjność, wiedza o przedsiębiorczości i nowe media”. Przedsiębiorczość nie jest nauczana jako odrębny przedmiot, lecz jest uwzględniona w dwóch przedmiotach (projektowanie i technologia oraz nauki przyrodnicze) oraz występuje w dwóch z pięciu kategorii kryteriów kompetencji (korzystanie z mediów i informacji oraz kreatywność i myślenie krytyczne ⁽³⁴⁸⁾).

Efekty kształcenia

W programie nauczania określono, że na poziomie ISCED 1-2: „Należy zapewnić, że uczniowie dobrze rozumieją zjawiska, z jakimi mają do czynienia podczas nauki. Można to osiągnąć na przykład poprzez nacisk na wydajną i twórczą pracę, umiejętności praktyczne, naukę innowacyjności i przedsiębiorczości, zachęcanie do podejmowania inicjatywy i polegania na sobie – umiejętności, które są wykorzystywane w ramach zajęć szkolnych i w życiu codziennym”.

Kryteria kompetencji są zdefiniowane na koniec klasy 4, 7, i 10. a kolejne kompetencje bazują na poprzednich. Kryteria na koniec klasy 7. są bardziej wymagające niż te na koniec klasy 4. Oznacza to, że oczekiwania wobec uczniów rosną wraz z promocją do kolejnej klasy i ma to odzwierciedlenie w kryteriach wymagań. Na przykład, w odniesieniu do „nauk przyrodniczych, innowacyjności i praktycznego wykorzystania wiedzy”:

- na koniec klasy 7. uczniowie potrafią: pracować w grupach pod nadzorem, stosownie z harmonogramem, w celu zaprojektowania otoczenia, przedmiotu lub systemu;
- na koniec klasy 10. uczniowie potrafią: uczestniczyć w organizowaniu przedsięwzięcia i pracować zgodnie z harmonogramem grupy w celu zaprojektowania otoczenia, przedmiotu lub systemu;

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Kształcenie lub wsparcie nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości nie jest organizowane na poziomie krajowym. Natomiast doskonalenie zawodowe jest dostępne dla wszystkich nauczycieli na wszystkich poziomach kształcenia. Instytut Badań Edukacyjnych na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Islandzkiego oferuje kursy dla aktywnych zawodowo nauczycieli w zakresie nauczania innowacyjności i przedsiębiorczości. Takie kursy są realizowane na żądanie w całym kraju. Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Islandzkiego również realizuje kursy we współpracy z FNF (Islandzkie Stowarzyszenie Nauczycieli Przedsiębiorczości), INNOENT (niezależny ośrodek) oraz Klifið (niezależny ośrodek oświatowy). W kursach tych uczestniczył dotychczas niewielki procent nauczycieli i szkół w Islandii, jednak liczby rosną z każdym rokiem.

⁽³⁴⁶⁾ Wywiad z: Svanborg R. Jónsdóttir, starszy wykładowca/adiunkt, Wydział Pedagogiki, Uniwersytet Islandzki.

⁽³⁴⁷⁾ <http://www.nkg.is>

⁽³⁴⁸⁾ Aby zapoznać się z opisami kompetencji opracowanych w „Kreatywność i myślenie krytyczne” dla klas 4, 7 i 10, patrz ss. 88-89. http://brunnur.stjr.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/xsp/.ibmmadres/domino/OpenAttachment/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/E7DE015E63AA2F2C00257CA2005296F7/Attachment/adalnrsk_greinask_ens_2014.pdf

Czarnogóra

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Czarnogóra nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia” ⁽³⁴⁹⁾.

Powiązana strategia

W Czarnogórze realizowana jest odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości pn. „Strategia nauczania przedsiębiorczości przez całe życie w Czarnogórze”. Strategia obejmuje lata 2015-2019 i dotyczy poziomów ISCED 0-6, a także kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach. Główne cele strategii to wspieranie uczenia się przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji, wspieranie instytucji edukacyjnych w nauczaniu przedsiębiorczości, wzrost znaczenia edukacji dla gospodarki, podnoszenie świadomości przedsiębiorczości społecznej i społecznościowej (istotnej z punktu widzenia społeczności lokalnych) oraz budowanie wydajnego ekosystemu przedsiębiorczości.

Konkretne działania

Działania zostały zdefiniowane dla poszczególnych poziomów edukacji.

- Edukacja przedszkolna:
 - przygotowanie dzieci do skutecznej nauki;
 - rozwijanie umiejętności przedsiębiorczych, takich jak kreatywność, innowacyjność i praca zespołowa.
- Szkolnictwo podstawowe:
 - uwrażliwienie na kulturę przedsiębiorczości, postawy i umiejętności niezbędne w życiu;
 - rozwijanie we wszystkich uczniach podstawowych kompetencji przedsiębiorczych.
- Szkolnictwo średnie (ogólne i zawodowe):
 - lepsze przygotowanie uczniów do świata pracy i studiowania w przyszłości;
 - rozwijanie kompetencji przedsiębiorczych i umiejętności wspierających lepsze zatrudnienie.
- Szkolnictwo wyższe:
 - wzmocnianie roli uniwersytetów w osiągnięciu konkurencyjności i wzrostu;
 - nauczanie przedsiębiorczości na wszystkich wydziałach;
 - zwiększanie możliwości zakładania przedsiębiorstw.
- Edukacja dorosłych:
 - stworzenie możliwości uczenia się przez całe życie i rozwoju osobistego dla wszystkich;
 - modernizacja umiejętności potrzebnych w XXI w.;
 - większe zaangażowanie nowych firm.

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Szeroki wachlarz zainteresowanych podmiotów, w tym: ministerstwa, rządowe agencje ds. edukacji na wszystkich poziomach, uniwersytety, organizacje pozarządowe, organizacje przedsiębiorczości społecznej, organizacje zrzeszające przedsiębiorców i urząd pracy.

⁽³⁴⁹⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Monitorowanie

Krajowe Partnerstwo na rzecz Nauczania Przedsiębiorczości jest odpowiedzialne za realizację strategii, która jest koordynowana przez Dyрекcję ds. Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw. Organizacje te wspierają i monitorują realizację celów strategicznych i składają roczne sprawozdania rządowi Czarnogóry.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania:

Na poziomie ISCED 1 i ISCED 2 nauczanie przedsiębiorczości jest ujęte jako specjalne zagadnienie międzyprzedmiotowe uwzględnione we wszystkich obowiązkowych przedmiotach nauczanych na tych poziomach. Przedsiębiorczość jest również nauczana jako fakultatywny przedmiot w ósmej klasie szkoły podstawowej w wymiarze jednej lekcji tygodniowo.

Aby wspierać te działania, opracowano program szkoleń dla nauczycieli w zakresie uwzględniania przedsiębiorczości w codziennej działalności dydaktycznej. Programy szkoleń zostały zatwierdzone przez Krajową Radę ds. Edukacji i można je znaleźć w Katalogu Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli ⁽³⁵⁰⁾.

Krajowa Rada ds. Edukacji uwzględniła nauczanie przedsiębiorczości jako jedno z ośmiu zagadnień międzyprzedmiotowych na poziomie ISCED 3. Wprowadzono następujące zmiany:

- Przedsiębiorczość jako fakultatywny przedmiot w pierwszej lub drugiej klasie szkoły średniej drugiego stopnia została wdrożona w roku szkolnym 2014/15.
- W roku szkolnym 2014/15, w ramach projektu SEECCEL, przeprowadzono program pilotażowy w zakresie nauczania przedsiębiorczości jako zagadnienia międzyprzedmiotowego w czterech szkołach średnich drugiego stopnia. Od roku szkolnego 2015/16, wszystkie szkoły średnie drugiego stopnia w Czarnogórze rozpoczną nauczanie przedsiębiorczości obejmujące wszystkich uczniów na tym poziomie.
- Opracowano program doskonalenia nauczycieli szkół średnich drugiego stopnia, a szkolenia zostaną przeprowadzone we wszystkich szkołach średnich drugiego stopnia w czerwcu i sierpniu 2015 roku.
- Poza nauczaniem w ramach fakultatywnego przedmiotu, wiedzę w zakresie przedsiębiorczości można poszerzać na tym poziomie w ramach klubów przedsiębiorczości, warsztatów, forów dyskusyjnych i okrągłych stołów skupiających przedsiębiorców.

Efekty kształcenia

Na poziomie ISCED 1 i ISCED 2 nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym, a jego treści zostały zharmonizowane z obowiązującym programem nauczania dla szkół podstawowych. Opracowano również wytyczne w zakresie wdrażania nauczania przedsiębiorczości jako obowiązkowego przedmiotu w szkole podstawowej ⁽³⁵¹⁾. Uwzględniono tam szeroki zakres efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości.

Na poziomie szkoły średniej drugiego stopnia, w programie nauczania zamieszczono jasne wytyczne dla nauczycieli. Na tym poziomie uwzględniono więcej efektów kształcenia ⁽³⁵²⁾ powiązanych ze znajomością zagadnień ekonomicznych i finansowych.

⁽³⁵⁰⁾ <http://www.zzs.gov.me/naslovna/profesionalnirazvoj/programi/>

⁽³⁵¹⁾ http://www.zzs.gov.me/rubrike/preduzetnicko_ucenje/

⁽³⁵²⁾ <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/>

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Kształcenie jest dostępne dla wszystkich nauczycieli, od szkół podstawowych do kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach, natomiast jest obowiązkowe jedynie w przypadku nauczycieli szkół zawodowych, którzy nauczają przedsiębiorczości jako odrębnego przedmiotu.

Biuro Usług Edukacyjnych zapewnia akredytację programów doskonalenia zawodowego nauczycieli i korzysta z doświadczeń SEECEL. Przed wprowadzeniem nauczania przedsiębiorczości do szkół, Biuro Usług Edukacyjnych i Centrum Kształcenia Zawodowego organizowały szkolenia i seminaria dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich.

W ośmiu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich realizowany jest międzynarodowy projekt pilotażowy pod kierownictwem *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL) ⁽³⁵³⁾, we współpracy z krajowymi władzami odpowiedzialnymi za kształcenie nauczycieli, wspierający doskonalenie zawodowe nauczycieli. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktycznych doświadczeń z zakresu przedsiębiorczości), szkolenia nauczycieli i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli, prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

Dostępne są materiały dydaktyczne dotyczące nauczania przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji, w tym roczne plany pracy i plany lekcji. Opracowano wytyczne, które zawierają cele i efekty kształcenia oraz propozycje metod, które muszą zostać wprowadzone, aby wspierać nauczanie przedsiębiorczości jako kompetencji międzyprzedmiotowej.

Centrum Przedsiębiorczości (*Preduzetnički centar*), utworzone w grudniu 2013 r. działa w trzech miastach (Bijelo Polje, Berane, Mojkovac). Kolejny oddział utworzono w październiku 2015 r. w Bar. Centrum jest wspierane przez władze centralne. Zapewnia ono wsparcie eksperckie w zakresie opracowywania innowacyjnych pomysłów i organizuje działania w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli.

⁽³⁵³⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Była Jugosławińska Republika Macedonii

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Krajowa definicja nauczania przedsiębiorczości została ujęta w „Strategii nauczania przedsiębiorczości w Republice Macedonii”⁽³⁵⁴⁾ i brzmi jak następuje:

„Koncepcja kształcenia i szkolenia, która wspiera myślenie przedsiębiorcze, jest oparta na rozwoju jednostki i obejmuje podstawowe zasady skuteczności w życiu codziennym, bez szczególnego nacisku na start-upy - wszystko to prowadzi do znajomości zagadnień przedsiębiorczych w całym społeczeństwie”.

Powiązana strategia

„Strategia nauczania przedsiębiorczości w Republice Macedonii” jest odrębną krajową strategią. Obejmuje lata 2014-2020 i poziomy kształcenia ISCED 1- 8.

Główne cele

Pięć priorytetowych obszarów strategii obejmuje szkolnictwo podstawowe, szkolnictwo średnie, szkolnictwo wyższe, kształcenie nieformalne i pozaformalne oraz przedsiębiorców młodzieżowych. Cztery instrumenty mają kluczowe znaczenie dla realizacji strategii: najlepsze praktyki, technologia, podnoszenie świadomości i reformy oraz doskonalenie zawodowe nauczycieli. Uzyskują one wsparcie dzięki bliskiej współpracy instytucji edukacyjnych na poziomie międzynarodowym, oraz dzięki naciskowi na rozwój bardziej przedsiębiorczych instytucji oświatowych.

Konkretne działania

Szczegółowy plan działań stanowi część strategii. Podsumowanie działań przedstawiono poniżej.

- Cele długoterminowe:
 - podniesienie poziomu świadomości wszystkich obywateli w odniesieniu do znaczenia i wagi nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji w kraju;
 - wzmocnienie kształcenia i doskonalenia nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach kształcenia, aby umożliwić każdemu nauczycielowi znajomość zagadnień związanych z przedsiębiorczością i nauczaniem przedsiębiorczości jako kluczowej kompetencji;
 - zapewnienie wspierającego środowiska współpracy instytucji oświatowych, społeczności lokalnej, przedsiębiorstw i rodzin na rzecz nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji w kraju;
 - wyposażenie wszystkich instytucji oświatowych w najnowocześniejsze technologie wspierające działania związane z nauczaniem przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji w kraju.
- Cele średniookresowe:
 - opracowanie i wdrożenie programu nauczania, który lepiej przygotowuje przedsiębiorców do tworzenia MŚP, które mogą konkurować na szerszym rynku UE;
 - utworzenie większej liczby wirtualnych przedsiębiorstw oraz wspieranie tworzenia realnych przedsiębiorstw za pośrednictwem instytucji oświatowych w całym kraju;
 - zapewnienie silnej sieci wspierania młodych przedsiębiorców.
- Cele krótkoterminowe:
 - uwzględnienie efektów nauczania przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej w krajowej podstawie programowej na wszystkich poziomach kształcenia.

⁽³⁵⁴⁾ <http://www.mon.gov.mk/images/Artic-zDOC/Macedonian%20EL%20Strategy%202014-2020%20ENG%202.12.2014.pdf>

Zaangażowane ministerstwa i podmioty

Na poziomie krajowym zaangażowana jest duża liczba partnerów:

- rząd: Ministerstwo Edukacji i Nauki, Ministerstwo Pracy i Spraw Socjalnych, Ministerstwo Gospodarki i Ministerstwo Finansów;
- agencje: Biuro ds. Rozwoju Edukacji, Centrum Kształcenia i Szkolenia Zawodowego, Krajowa Agencja ds. Europejskich Programów Edukacyjnych i Mobilności, Centrum Edukacji Dorosłych, Agencja Promocji Przedsiębiorczości w Republice Macedonii, Urząd Pracy;
- inne: Krajowa Sieć Nauczycieli Przedsiębiorczości, Krajowy Komitet ds. Innowacyjności i Przedsiębiorczości, organizacje studenckie i uniwersytety;
- międzynarodowe: *European Training Foundation* (ETF), *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL).

Monitorowanie

Postępy w realizacji strategii będą monitorowane i mierzone corocznie. Ministerstwo Edukacji i Nauki, we współpracy z innymi ministerstwami, będzie odpowiedzialne za ten proces, w tym za „gromadzenie i analizę danych w odniesieniu do kluczowych wskaźników oraz za monitorowanie i przegląd ogólnych postępów procesu realizacji”. Komitet Sterujący ds. Nauczania Przedsiębiorczości będzie polegać na ewaluacji strategii przeprowadzonej przez organizację zewnętrzną, a także będzie prowadzić doroczne badania opinii studentów, nauczycieli, przedsiębiorców oraz różnych instytucji kształcenia pozaformalnego i nieformalnego.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Na poziomie ISCED 2 nauczanie przedsiębiorczości jest zintegrowane z obowiązkowym przedmiotem „innowacyjność”. W ramach tego przedmiotu uczniowie poznają praktyczne przykłady z zakresu przedsiębiorczości: jak napisać biznesplan, przygotować CV, itp. W ramach innych przedmiotów (matematyka, fizyka, chemia, biologia, itd.), obowiązkowy wymóg obejmuje uwzględnienie przynajmniej jednego zagadnienia związanego z przedsiębiorczością i ujętego w programie nauczania.

Na poziomie ISCED 3 nauczanie przedsiębiorczości jest zintegrowane z przedmiotem „innowacyjność i przedsiębiorczość”, który jest realizowany przez pierwsze trzy lata nauki, a także stanowi część przedmiotu „działalność gospodarcza i przedsiębiorczość” w klasie czwartej.

W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, znaczący procent treści związanych z przedsiębiorczością został włączony do głównych przedmiotów w grupie zawodów w sektorze gospodarki. W przypadku innych zawodów, realizowany jest jeden przedmiot „działalność gospodarcza i przedsiębiorczość”, który obejmuje zagadnienia związane z przedsiębiorczością.

Efekty kształcenia

Nie opracowano dotychczas efektów kształcenia w odniesieniu do nauczania przedsiębiorczości. Natomiast jednym ze średniookresowych celów strategii jest stworzenie i wdrożenie programu nauczania na podstawie wszystkich kompetencji kluczowych zdefiniowanych przez SEECEL (cel: lata 2016-2018).

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Chociaż nie opublikowano przepisów na poziomie centralnym dotyczących integracji nauczania przedsiębiorczości z programami kształcenia nauczycieli, wydziały pedagogiczne wprowadziły obowiązkowe kształcenie w zakresie nauczania przedsiębiorczości dla przyszłych nauczycieli matematyki i nauk ścisłych w szkołach średnich pierwszego stopnia. Podobnie przyszli nauczyciele ekonomii i inżynierii mechanicznej w ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia i w szkołach zawodowych również obowiązkowo kształcą się w zakresie przedsiębiorczości.

Biuro Rozwoju Edukacji, Centrum Kształcenia i Szkolenia Zawodowego oraz Ministerstwo Edukacji i Nauki są odpowiedzialne za opracowywanie i dostarczanie materiałów i zasobów dydaktycznych oraz za szkolenie nauczycieli przedsiębiorczości na wszystkich poziomach edukacji. W latach 2013-2014, 3800 nauczycieli szkół średnich zostało przeszkolonych na kursach ukierunkowanych na skuteczne wdrożenie nauczania przedsiębiorczości. Szkolenia nauczycieli szkół zawodowych zostały przerwane w roku 2014/15 ze względu na brak środków finansowych.

Obecnie brak jest krajowych polityk, wytycznych lub zaleceń mających na celu ustalenie sposobu zintegrowania nauczania przedsiębiorczości z programem kształcenia nauczycieli. Mimo to jednak niektóre uczelnie uwzględniły nauczanie przedsiębiorczości w programach kształcenia nauczycieli.

W ramach krajowych strategii przedsiębiorczości, Biuro Rozwoju Edukacji oraz Centrum Kształcenia i Szkolenia Zawodowego będą zachęcać szkoły i nauczycieli do opracowywania wytycznych dot. procesu edukacyjnego w szkolnictwie podstawowym i średnim, oraz zapewnią wsparcie finansowe dla szkół.

W ośmiu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich realizowany jest międzynarodowy projekt pilotażowy pod kierownictwem SEECEL⁽³⁵⁵⁾, we współpracy z krajowymi władzami odpowiedzialnymi za kształcenie nauczycieli, wspierający doskonalenie zawodowe nauczycieli. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktycznych doświadczeń z zakresu przedsiębiorczości), szkolenia nauczycieli i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

⁽³⁵⁵⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Norwegia

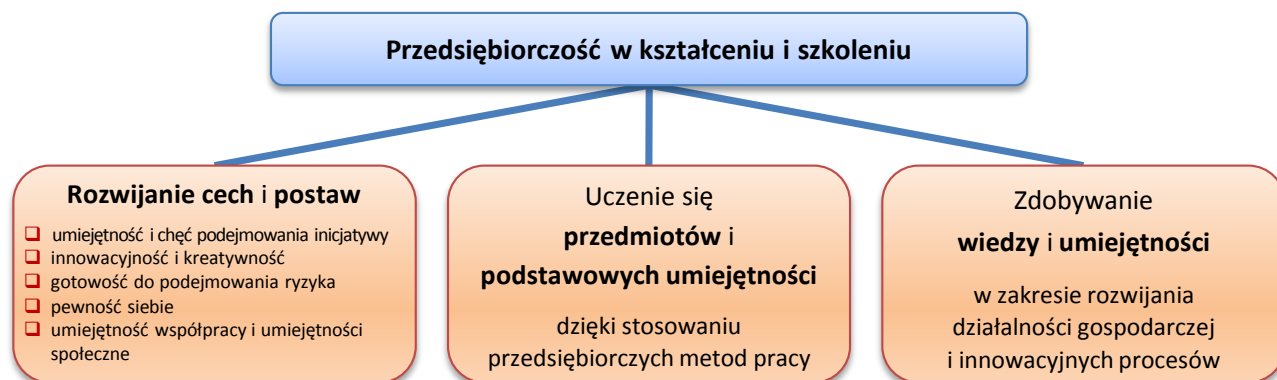
Definicja nauczania przedsiębiorczości

Na poziomie krajowym stosowana jest definicja nauczania przedsiębiorczości zapisana w „Planie działań na rzecz kształcenia i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości na lata 2009-2014”: ⁽³⁵⁶⁾:

„Przedsiębiorczość jest związana z wprowadzaniem nowych działań i polega na dostrzeganiu nowych możliwości i korzystaniu z nich w wielu obszarach społecznych. Kompetencja, jaką jest przedsiębiorczość ma istotne znaczenie dla wszystkich dziedzin świata pracy i biznesu, zarówno w ramach nowych, jak i ustalonych działań i przedsięwzięć [...] Przedsiębiorczość w kształceniu i szkoleniu może być zarówno zorientowana na teorię, jak i na praktykę. Nauczanie przedsiębiorczości może być zorganizowane jako odrębny przedmiot lub może być zintegrowane z innymi przedmiotami. Przedsiębiorczość może być narzędziem i metodą pracy, która stymuluje uczenie się innych przedmiotów i nabywanie podstawowych umiejętności. Przedsiębiorczość w kształceniu i szkoleniu może wpływać na rozwijanie indywidualnych cech i postaw. Szkolenia mogą koncentrować się na przekazywaniu wiedzy na temat sposobów zakładania własnej firmy, a także na nowatorskich i przełomowych procesach w istniejących przedsiębiorstwach”.

Powiązana strategia

„Plan działań na rzecz kształcenia i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości na lata 2009-2014” stanowi odrębną krajową strategię nauczania przedsiębiorczości w Norwegii, opracowaną we współpracy pomiędzy Ministerstwem Edukacji i Badań, Ministerstwem Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Regionalnego oraz Ministerstwem Przemysłu i Handlu. Poniżej przedstawiono diagram ⁽³⁵⁷⁾ ilustrujący cele strategii:

Chociaż strategia obejmuje poziomy ISCED 1-8, to główny nacisk kładzie się na szkolnictwo wyższe. Dalsze wytyczne zostały uwzględnione w trzech raportach do *Storting* ⁽³⁵⁸⁾, a w strategii określono, że „zadaniem władz krajowych, regionalnych i lokalnych oraz instytucji edukacyjnych będzie kontynuacja wysiłków dotyczących przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu, zgodnie z wytycznymi dla systemu edukacji oraz z lokalnymi, regionalnymi i krajowymi wyzwaniem i potrzebami. Instytucje oświatowe

⁽³⁵⁶⁾ <https://www.regjeringen.no/globalassets/documents/action-plan-for-entrepreneurship-in-education-and-training-2009.pdf>

⁽³⁵⁷⁾ Ibidem, str. 8.

⁽³⁵⁸⁾ Biała Księga nr 7 (20082009). „Innowacyjność i zrównoważony rozwój w Norwegii” dostępna pod adresem: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/nhd/vedlegg/brosjyre_2008/innomeld_kortv_eng.pdf
Biała Księga nr 25 (20082009). „Rozwój lokalny i wiara w przyszłość” dostępna pod adresem: https://www.regjeringen.no/contentassets/4d1ec710cb0f4ca1831cd85171c11c9c/pdfs/stm200820090025000en_pdfs.pdf
Biała Księga nr 44 (2008-2009). „Strategia edukacji”. <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/report-no.-44-to-the-storting-2008-2009/id565231/>

muszą ocenić, w jaki sposób działania w zakresie przedsiębiorczości mogą zostać uwzględnione w planach i strategiach, oraz w jaki sposób realizowane jest kształcenie i szkolenie”.

Główne cele

Główne cele strategii to poprawa jakości i zwiększenie zakresu nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach i we wszystkich obszarach systemu edukacji. Głównym zamiarem jest sprawienie, że Norwegia będzie wiodącym krajem pod względem kształcenia i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości. Główne grupy adresatów „Planu działań” to członkowie kadry kierowniczej i właściciele instytucji oświatowych, kadra pedagogiczna oraz uczniowie i studenci. Przedsiębiorczość w kształceniu i szkoleniu musi być zgodna z nadrzędną podstawową zasadą norweskiej polityki edukacyjnej, a mianowicie musi stanowić działanie priorytetowe, musi być dostępna dla każdego i dostosowana do indywidualnych możliwości i potrzeb.

Konkretne działania

Konkretne działania wynikające ze strategii, dotyczące szkół i/lub kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach, to:

- Działanie 10 - stworzenie strony internetowej z cyfrowymi pomocami naukowymi do nauczania przedsiębiorczości w szkołach podstawowych i średnich;
- Działanie 11 - kontynuacja finansowania JA-YE Norwegia;
- Działanie 12 - wzmocnienie badań i rozpoczęcie ewaluacji przedsiębiorczości w kształceniu i szkoleniu.

Należy zauważyć, że poprzednia strategia obejmowała szerszy zakres działań dotyczących szkół oraz kształcenia i szkolenia zawodowego.

Monitorowanie

Ocena formatywna „Planu działań” została zakończona. Ministerstwo Edukacji i Badań będzie kierować pracami międzyresortowej grupy odpowiedzialnej za kontynuację „Planu działań”, która będzie odnosić się do powyższej oceny.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości stanowi odrębny fakultatywny przedmiot na poziomie ISCED 2 i 3.

Na poziomie ISCED 1-3 jest ono zintegrowane z obowiązkowym przedmiotem „nauki społeczne”.

Na poziomie ISCED 2 jest ono zintegrowane z fakultatywnym przedmiotem „produkcja towarów i usług”.

Na poziomie ISCED 3 stanowi fakultatywne odrębne przedmioty: „przedsiębiorczość i rozwijanie przedsiębiorstwa” oraz „ekonomika przedsiębiorstwa”. Nauczanie przedsiębiorczości jest również uwzględnione w przedmiotach fakultatywnych:

Przedsiębiorczość jest uwzględniona w „Krajowym programie nauczania na rzecz promocji wiedzy w szkolnictwie podstawowym i średnim”.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości zostały określone indywidualnie w całym programie nauczania. Choć są one ukierunkowane na rozwój, to nie są powiązane ze sobą w procesie uczenia się. Niektóre przykłady efektów kształcenia to:

Na poziomie ISCED 2 fakultatywny przedmiot „umiejętności przydatne w pracy”:

- zwiększy motywację i pobudzi zainteresowania, etykę pracy i poczucie biegłości dzięki pracy nad usługami i produktami;
- dzięki pracy nad różnymi usługami i produktami, przyczyni się do rozwoju autonomii uczniów, współpracy, zorientowania na usługi, przedsiębiorczości i kreatywności;
- w ramach przedmiotu uczniowie będą realizować zróżnicowane działania mające na celu opracowanie produktów lub usług.

Na poziomie ISCED 2, w ramach fakultatywnego przedmiotu „produkcja towarów i usług”, uczniowie:

- opracowują pomysł na biznes i zakładają przedsiębiorstwo;
- planują i realizują zadania oraz dokumentują praktyczne działania zgodnie z kryteriami jakościowymi, co pozwala im na refleksję dot. wykonanej przez nich pracy.

Na poziomie ISCED 3 przedmiot „przedsiębiorczość i rozwijanie przedsiębiorstwa” obejmuje następujące efekty kształcenia:

- opisywanie twórczych metod rozwijania działalności gospodarczej;
- opisywanie procesu opracowywania produktu.

Na poziomie ISCED 3, w ramach przedmiotu „ekonomika przedsiębiorstwa”, uczniowie:

- potrafią wyjaśnić, w jaki sposób zasoby lokalne i regionalne stanowią podstawę działalności gospodarczej i umieją przeprowadzić ocenę możliwych konfliktów interesów ze względu na korzystanie z takich zasobów;
- omawiają wartość tworzenia sieci i współpracy oraz umieją wyjaśnić, w jaki sposób osoby zamierzające założyć działalność gospodarczą mogą skorzystać z pomocy sieci;
- oceniają możliwości prowadzenia działalności gospodarczej w oparciu o zasoby lokalne i regionalne, identyfikują możliwości tworzenia sieci oraz opracowują plan nawiązywania kontaktów i współpracy.

Nauki społeczne są nauczane na poziomie ISCED 1-3, a efekty kształcenia powiązane z nauczaniem przedsiębiorczości to:

- opisywanie, w jaki sposób chłopcy i dziewczęta wydają pieniądze i omawianie zagadnień mających wpływ na konsumpcję (klasa 4.);
- podawanie przykładów i omawianie tego, w jaki sposób reklamy w różnych mediach mogą mieć wpływ na nawyki konsumentów i ich wydatki (klasa 7.);
- ocena szans i wyzwań związanych z zakładaniem firmy oraz ilustrowanie niektórych cech rachunków zysków i strat oraz bilansu (ISCED 3).

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Przedsiębiorczość i/lub innowacyjne praktyki są wymienione na poziomie ogólnym w uregulowaniach dotyczących wszystkich programów kształcenia nauczycieli, w ramach opisów efektów kształcenia. Są one również uwzględnione w krajowych wytycznych w odniesieniu do efektów nauczania wybranych

przedmiotów. Natomiast uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości w programie kształcenia nauczycieli leży w gestii poszczególnych instytucji kształcących. Kursy doskonalenia nauczycieli dotyczące przedsiębiorczości jako metody dydaktycznej w kształceniu i szkoleniu zawodowym (ISCED 3) są realizowane przez jeden uniwersytet kształcący nauczycieli szkół zawodowych.

Od 2006 r. Dyrekcja Generalna Edukacja i Szkolenia przeznacza około 2 milionów NOK rocznie na finansowanie tych kolegiów i uniwersytetów oferujących programy kształcenia nauczycieli, które koncentrują się na:

- opracowywaniu programów kształcenia nauczycieli, które obejmują nauczanie przedsiębiorczości oraz odpowiednie metody i narzędzia dydaktyczne,
- organizacji kursów doskonalenia zawodowego nauczycieli, programach wymiany doświadczeń lub innych działaniach mających na celu rozwijanie kompetencji nauczycieli i członków kadry kierowniczej szkół podstawowych i średnich.

Ministerstwo Edukacji i Badań będzie kontynuować ten typ finansowania, pragnąc jednocześnie zachęcić do udziału instytucje kształcące nauczycieli zawodu.

Serbia

Definicja nauczania przedsiębiorczości

W Serbii nie występuje definicja nauczania przedsiębiorczości na poziomie krajowym. Natomiast przedsiębiorczość jest uważana za kompetencję międzyprzedmiotową na wszystkich poziomach edukacji.

Powiązana strategia

W Serbii nie jest obecnie realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Natomiast zagadnienie to jest uwzględnione w trzech strategiach krajowych, z których najistotniejsza z tego punktu widzenia jest „Krajowa Strategia Młodzieżowa”.

A) „Krajowa Strategia Młodzieżowa 2015-2025”⁽³⁵⁹⁾

„Krajowa Strategia Młodzieżowa” określa politykę krajową w odniesieniu do młodzieży w wieku 15-30 lat i jest realizowana przez Ministerstwo Młodzieży i Sportu we współpracy z grupą roboczą rządu ds. wdrażania strategii (z udziałem przedstawicieli z różnych ministerstw). Cele związane z nauczaniem przedsiębiorczości wydają się szczegółowe i uniwersalne zarazem. Główne cele obejmują pobudzenie przedsiębiorczości młodzieży, wspieranie rozwoju kreatywności, innowacyjności i inicjatywy młodych ludzi oraz nabywanie kompetencji w ramach uczenia się przez całe życie. Konkretnie działania obejmują:

- wprowadzenie wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości oraz znajomości zagadnień finansowych do programów nauczania na wszystkich szczeblach edukacji formalnej;
- wdrażanie programów rozwoju wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości oraz znajomości zagadnień finansowych;
- wspieranie działalności przedsiębiorstw uczniowskich jako metody zdobywania praktycznych doświadczeń w ramach nauczania przedsiębiorczości;
- wspieranie wprowadzenia certyfikatu *Entrepreneurial Skills Pass*⁽³⁶⁰⁾ na poziomie krajowym;
- podniesienie kompetencji nauczycieli w zakresie psychologii, dydaktyki i metodyki nauczania;
- zainicjowanie zmiany przepisów w celu zapewnienia akredytacji programów doskonalenia zawodowego dla nauczycieli za pośrednictwem stowarzyszeń, które organizują działania skierowane do młodzieży;
- wspieranie stowarzyszeń organizujących działania skierowane do młodzieży;
- zaangażowanie pracodawców w aktywne i trwałe wspieranie tworzenia i realizacji działań w ramach uczenia się przez całe życie;
- poprawa mechanizmów organizacji staży i praktyk zawodowych.

Ministerstwo Młodzieży i Sportu, grupa robocza rządu ds. wdrażania strategii i Rada ds. Młodzieży co roku opracowują raport z postępów realizacji prac na podstawie zestawu wskaźników określonych w strategii, który przedkładają rządowi i publikują na stronie internetowej Ministerstwa Młodzieży i Sportu.

⁽³⁵⁹⁾ http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/nacionalna_strategija_za_mlade0101_cyr.pdf

⁽³⁶⁰⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu>

B) „Strategia Rozwoju Edukacji 2012-2020”⁽³⁶¹⁾

Strategia ta dotyczy polityki krajowej w zakresie edukacji na poziomie ISCED 1-8, w tym kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach, i jest realizowana pod kierownictwem Ministerstwa Edukacji, Nauki i Postępu Technicznego przy współudziale Ministerstwa Gospodarki. Strategia podkreśla znaczenie nauczania przedsiębiorczości na wszystkich poziomach kształcenia i szkolenia oraz kształtowania kultury przedsiębiorczości w szkołach i na uniwersytetach. Strategia promuje zajęcia pozalekcyjne w zakresie przedsiębiorczości realizowane w społeczności lokalnej oraz uwzględnienie metod i technik nauczania przedsiębiorczości w kształceniu nauczycieli. Chociaż cele strategii są szerokie, tylko jedno działanie dotyczy kształcenia i szkolenia zawodowego. Działaniem tym jest opracowanie programów nauczania przedsiębiorczości dla szkół zawodowych.

C) „Strategia wspierania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, przedsiębiorczości i konkurencyjności (SSDSMEEC) na lata 2015-2020”⁽³⁶²⁾

Strategia obejmuje działania realizowane na wszystkich poziomach kształcenia oraz w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach (ISCED 1-8). Główne cele istotne dla nauczania przedsiębiorczości skierowane są na wprowadzenie tego zagadnienia do szkół na wszystkich poziomach edukacji i zapewnienie odpowiednich programów kształcenia dla nauczycieli przedsiębiorczości. Konkretnie działania dotyczące kształcenia ogólnego i zawodowego koncentrują się na programie nauczania, nauczaniu postaw przedsiębiorczości w szkołach podstawowych, zakładaniu miniprzedsiębiorstw uczniowskich, a także na uczestnictwie w programach *Junior Achievement* oraz kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli w zakresie nauczania przedsiębiorczości.

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest zagadnieniem międzyprzedmiotowym na poziomie ISCED 1-3, a także w kształceniu i szkoleniu zawodowym. Przedmiot „przedsiębiorczość” jest również realizowany w niektórych średnich szkołach zawodowych i jest uwzględniony w programach nauczania, w tym w efektach kształcenia, planach nauczania i zaleceniach dotyczących metod nauczania, takich jak np. aktywne uczenie się, uczenie się w oparciu o projekty lub zajęcia pozaszkolne.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości zostały zdefiniowane dla szkół podstawowych i średnich (ISCED 1-3, w tym kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach). Efekty kształcenia nie są ze sobą powiązane i nie mają charakteru progresywnego.

W szkole podstawowej uczniowie powinni:

- zdobyć umiejętności rozpoznawania szans w szkole i społeczności lokalnej; realizować swoje pomysły, inicjować i akceptować zmiany;
- przyjmować na siebie odpowiedzialność;
- mieć świadomość własnych możliwości i zainteresowań;
- nauczyć się podejmować samodzielne decyzje i wybrać swoją ścieżkę edukacji i kariery;
- wykazywać się gotowością do pracy wolontariackiej oraz inicjować działania humanitarne.

⁽³⁶¹⁾ Strategia: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf
Plan działań: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Akcioni_plan.pdf

⁽³⁶²⁾ Strategia: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/06/Strategija-mala-i-srednja-preduzeca.pdf>
Plan działań: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/06/Akcioni-plan-mala-i-srednja-preduzeca.pdf>

W szkole średniej uczniowie powinni:

- zdobyć umiejętności organizacyjne i interpersonalne;
- nauczyć się zarządzania wydarzeniami, czasem i finansami;
- umieć planować złożone działania i podejmować złożone decyzje zgodnie z wymogami sytuacji;
- wykazywać się gotowością do pracy wolontariackiej oraz wykorzystywać różne możliwości do zdobycia doświadczenia w pracy.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

Uwzględnienie nauczania przedsiębiorczości w programie kształcenia nauczycieli leży w gestii poszczególnych instytucji. Natomiast niedawno przyjęty "Plan działań" przewiduje wprowadzenie nauczania przedsiębiorczości do programów kształcenia nauczycieli.

Doskonalenie zawodowe nauczycieli jest obowiązkowe w Serbii, a kursy doskonalące w zakresie nauczania przedsiębiorczości są dostępne dla wszystkich nauczycieli, od nauczycieli szkół podstawowych do szkół średnich drugiego stopnia, w tym nauczycieli kształcenia i szkolenia zawodowego.

W dziewięciu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich realizowany jest międzynarodowy projekt pilotażowy pod kierownictwem *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL) ⁽³⁶³⁾, we współpracy z krajowymi władzami odpowiedzialnymi za kształcenie nauczycieli, wspierający doskonalenie zawodowe nauczycieli. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktycznych doświadczeń z zakresu przedsiębiorczości), szkolenia dla nauczycieli i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

⁽³⁶³⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Turcja

Definicja nauczania przedsiębiorczości

Turcja nie stosuje krajowej definicji, lecz odnosi się do opisu kompetencji przedsiębiorczości przedstawionego w „Kompetencjach kluczowych w uczeniu się przez całe życie - europejskich ramach odniesienia”⁽³⁶⁴⁾.

Powiązana strategia

W Turcji nie jest obecnie realizowana odrębna krajowa strategia nauczania przedsiębiorczości. Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w szeregu strategii ogólnych, które obejmują:

- „Plan strategiczny Ministerstwa Edukacji Narodowej na lata 2010-2014”⁽³⁶⁵⁾ (najbardziej adekwatny dokument w aspekcie nauczania przedsiębiorczości);
- „Strategia uczenia się przez całe życie 2009”⁽³⁶⁶⁾, która podkreśla znaczenie kultury przedsiębiorczości i kluczowych kompetencji, w tym również inicjatywności i przedsiębiorczości;
- „Strategia i plan działań w zakresie przedsiębiorczości na lata 2014-2016”⁽³⁶⁷⁾;
- „Strategia i plan działań w zakresie kształcenia zawodowego i technicznego na lata 2014-2018”⁽³⁶⁸⁾, która podkreśla potrzebę posiadania umiejętności przedsiębiorczych;
- Wytyczne normalizacji przedszkoli, szkół podstawowych i średnich pierwszego stopnia⁽³⁶⁹⁾.

Plan strategiczny Ministerstwa Edukacji Narodowej na lata 2010-2014

Główną strategią skierowaną na nauczanie przedsiębiorczości jest „Plan strategiczny Ministerstwa Edukacji Narodowej na lata 2010-2014”. Jest to plan pięcioletni, obejmujący wszystkie poziomy edukacji od ISCED 1 do 8. Ramy monitorowania w tym zakresie zostaną opracowane w przyszłości.

Główne cele

- Organizacja działań promujących przedsiębiorczość, obejmujących szerokie grupy odbiorców, od uczniów ostatnich klas szkół średnich pierwszego stopnia do ogółu społeczeństwa, dzięki uczeniu się przez całe życie.

Konkretne działania

- Organizowanie nauczania przedsiębiorczości z udziałem odnoszących sukcesy przedsiębiorców.

⁽³⁶⁴⁾ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/viewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽³⁶⁵⁾ http://sgb.meb.gov.tr/Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf

⁽³⁶⁶⁾ <http://mesbil.meb.gov.tr/genel/hayat%20boyu%20öğrenme%20dokuman.pdf>

⁽³⁶⁷⁾ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150701-9-1.pdf>

⁽³⁶⁸⁾ http://mtegm.meb.gov.tr/documents/strategy_eng/strateji_eng.pdf

⁽³⁶⁹⁾ http://mevzuat.meb.gov.tr/html/okulonc_1/okulonc_1.html

Program nauczania

Sposób ujęcia w programie nauczania

Nauczanie przedsiębiorczości jest uwzględnione w programie nauczania ogólnokształcących szkół średnich drugiego stopnia i w kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach jako przedmiot fakultatywny, nauczany w wymiarze jednej godziny tygodniowo.

W ogólnokształcących szkołach średnich drugiego stopnia przedmiot „przedsiębiorczość” jest fakultatywny. W kształceniu i szkoleniu zawodowym w szkołach, moduł „pomysły na przedsiębiorczość i zakładanie firmy” jest nauczany w ramach przedmiotu „ścieżki kariery zawodowej”.

Metody nauczania są ustalane centralnie zarówno dla ogólnokształcących szkół średnich, jak i szkół zawodowych.

Efekty kształcenia

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości mają charakter progresywny i obejmują:

- stosowanie podstawowych pojęć związanych z przedsiębiorczością;
- opracowywanie pomysłów na biznes i ich ewaluacja;
- opracowywanie dokumentów niezbędnych do rozpoczęcia działalności gospodarczej;
- realizacja działań, zdobywanie kompetencji i umiejętności zawodowych na podstawie zakresu działalności gospodarczej i charakterystyki zawodów.

Efekty kształcenia w odniesieniu do programów nauczania są stosowane w szkołach ogólnokształcących i zawodowych i są powiązane ze znaczeniem przedsiębiorczości dla życia społecznego i gospodarczego. Ponadto wskazują one cechy, które powinien posiadać przedsiębiorca i podkreślają zalety i wady prowadzenia własnej firmy.

Kształcenie i formy wsparcia dla nauczycieli

W kształceniu nauczycieli nauczanie przedsiębiorczości jest obowiązkowym przedmiotem tylko w przypadku studentów nauk społecznych.

Doskonalenie zawodowe nauczycieli ma na celu zwiększenie świadomości nauczycieli oraz rozwijanie przez nich umiejętności przedsiębiorczych. Doskonalenie zawodowe jest dostępne dla wszystkich nauczycieli szkół podstawowych i średnich, w tym nauczycieli kształcenia i szkolenia zawodowego w szkołach. Brak jest centralnych wytycznych lub sugestii w tym zakresie.

W ośmiu szkołach podstawowych i czterech szkołach średnich realizowany jest międzynarodowy projekt pilotażowy pod kierownictwem *South East European Centre for Entrepreneurial Learning* (SEECEL) ⁽³⁷⁰⁾, we współpracy z krajowymi władzami odpowiedzialnymi za kształcenie nauczycieli, wspierający doskonalenie zawodowe nauczycieli. Projekt obejmuje bezpośrednie finansowanie, wsparcie w zakresie opracowywania programu nauczania (w tym praktycznych doświadczeń z zakresu przedsiębiorczości), szkolenia dla nauczycieli i tworzenie sieci kontaktów, a także programy mentoringu dla nauczycieli prowadzone pomiędzy szkołami, które wprowadziły nauczanie przedsiębiorczości a tymi, które od niedawna realizują projekt pilotażowy SEECEL.

⁽³⁷⁰⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

AGENCJA WYKONAWCZA DS. EDUKACJI, KULTURY

I SEKTORA AUDIOWIZUALNEGO

Education and Youth Policy Analysis

Avenue du Bourget 1 (BOU2)
B-1049 Bruksela
(<http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>)

Redaktor

Arlette Delhaxhe

Autorzy

Ania Bourgeois (koordynacja),

Marie-Pascale Balcon, Jari Matti Riiheläinen,

dodatkowy wkład: Aude Antoine, Sogol Noorani i Michele Zagordo

Ekspert zewnętrzny

Elin McCallum (współautor i doradca)

Układ graficzny i rysunki

Patrice Brel

Koordynator produkcji

Gisèle De Lel

KRAJOWE BIURA EURYDICE

AUSTRIA

Eurydice-Informationsstelle
Bundesministerium für Bildung und Frauen
Abt. Internationale multilaterale Angelegenheiten
Minoritenplatz 5
1014 Wien
Wkład biura: Johannes Lindner, Inge Koch-Polagnoli
(eksperci zewnętrzni)

BELGIA

Unité Eurydice de la Fédération Wallonie-Bruxelles
Ministère de la Fédération Wallonie-Bruxelles
Direction des relations internationales
Boulevard Léopold II, 44 – Bureau 6A/008
1080 Bruxelles
Wkład biura: Bernadette Schreuer

Eurydice Vlaanderen
Departement Onderwijs en Vorming/
Afdeling Strategische Beleidsondersteuning
Hendrik Consciencegebouw
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
Wkład biura: ekspert z Departamentu Kształcenia i
Szkolenia: Isabelle Goudeseune; eksperci z Agencji
Szkolnictwa Wyższego, Edukacji Dorosłych, Kwalifikacji i
Stypendiów: Willy Sleurs, Rita Cabus; koordynacja: Eline
De Ridder

Eurydice-Informationsstelle der Deutschsprachigen
Gemeinschaft
Autonome Hochschule in der DG
Monschauer Strasse 57
4700 Eupen
Wkład biura: Thomas Ortmann i Stéphanie Nix

BOŚNIA I HERCEGOWINA

Ministerstvo Sprav Společnyh
Wydział Edukacji BiH
Trg BiH 3
71000 Sarajevo
Wkład biura: Milijana Lale

BULGARIA

Biuro Eurydice
Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich
Biuro ds. Planowania i Badań Edukacyjnych
15, Graf Ignatiev Str.
1000 Sofia
Wkład biura: Silviya Kantcheva (ekspert)

CHORWACJA

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta
Donje Svetice 38
10000 Zagreb
Wkład biura: Duje Bonacci

CYPR

Biuro Eurydice
Ministerstwo Edukacji i Kultury
Kimonos and Thoukydidou
1434 Nicosia
Wkład biura: Christiana Haperi; ekspert: Constandinos
Georgiou (Inspektor ds. Średnich Szkół Technicznych i
Zawodowych)

REPUBLIKA CZESKA

Biuro Eurydice
Centrum Współpracy Międzynarodowej w zakresie
Edukacji
Dům zahraniční spolupráce
Na Poříčí 1035/4
110 00 Praha 1
Wkład biura: Helena Pavlíková; Simona Pikálková;
eksperci: Lukáš Hula (Krajowy Instytut Edukacyjny)

DANIA

Biuro Eurydice
Agencja ds. Szkolnictwa Wyższego
Bredgade 43
1260 København K
Wkład biura: Ministerstwo ds. Dzieci, Edukacji i
Równouprawnienia Płci, Duńska Fundacja
Przedsiębiorczości, Duńska Agencja Szkolnictwa
Wyższego

ESTONIA

Biuro Eurydice
Dział Analiz
Ministerstwo Edukacji i Badań
Munga 18
50088 Tartu
Wkład biura: Kersti Kaldma (koordynacja); eksperci: Imbi
Henno (Departament Kształcenia Ogólnego, Ministerstwo
Edukacji i Badań); Epp Vodja (Junior Achievement
Estonia)

FINLANDIA

Biuro Eurydice
Fińska Krajowa Rada ds. Edukacji
P.O. Box 380
00531 Helsinki
Wkład biura: Kristina Kaihari i Aapo Koukku

BYŁA JUGOSŁOWIAŃSKA REPUBLIKA MACEDONII

Narodowa Agencja ds. Europejskich Programów
Edukacyjnych i Mobilności
Porta Bunjakovec 2A-1
1000 Skopje
Wkład biura: Dejan Zlatkovski, Darko Dimitrov

FRANCJA

Unité française d'Eurydice
Ministère de l'Éducation nationale, de l'Enseignement
supérieur et de la Recherche
Direction de l'évaluation, de la prospective et de la
performance
Mission aux relations européennes et internationales
61-65, rue Dutot
75732 Paris Cedex 15
Wkład biura: eksperci: Isabelle Buisson (ekspert ds.
nauczania przedsiębiorczości, Lycée français de Brasília,
Brazylia), Sylvain Starck (badacz i ekspert ds. nauczania
przedsiębiorczości, Uniwersytet w Lille), Patricia
Remoussenard (badacz i ekspert ds. nauczania
przedsiębiorczości, Uniwersytet w Lille)

NIEMCY

Eurydice-Informationsstelle des Bundes
Deutsches Zentrum für Luft- und Raumfahrt e. V. (DLR)
Heinrich-Konen Str. 1
53227 Bonn
Wkład biura: Hannah Gebel

Eurydice-Informationsstelle der Länder im Sekretariat der
Kultusministerkonferenz
Graurheindorfer Straße 157
53117 Bonn

GRECJA

Biuro Eurydice
Dyrekcja ds. Europejskich i Międzynarodowych
Ministerstwo Kultury, Edukacji i Spraw Religijnych
37 Andrea Papandreou Str. (Office 2172)
15180 Maroussi (Attiki)
Wkład biura: Magda Trantallidi and Ismini Christofareizi

WĘGRY

Krajowe Biuro Eurydice
Węgierski Instytut Badań Edukacyjnych i Rozwoju
Szobránc utca 6-8
1143 Budapest
Wkład biura: Monika Reti

ISLANDIA

Biuro Eurydice
Ministerstwo Edukacji
Víkurbær 3
203 Kópavogur
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

IRLANDIA

Eurydice Unit
Department of Education and Skills
International Section
Marlborough Street
Dublin 1

WŁOCHY

Unità italiana di Eurydice
Istituto Nazionale di Documentazione, Innovazione e
Ricerca Educativa (INDIRE)
Agenzia Erasmus+
Via C. Lombroso 6/15
50134 Firenze
Wkład biura: Alessandra Mochi;
eksperci: Paola Castellucci (Direzione generale per lo studente, lo sviluppo e l'internazionalizzazione della formazione superiore – Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca); Federico Cinquepalmi (Dirigente dell'Ufficio per l'Internazionalizzazione della formazione superiore, Direzione generale per lo studente, lo sviluppo e l'internazionalizzazione della formazione superiore – Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca); Alfredo Menichelli (Dirigente scolastico, Direzione generale per gli ordinamenti scolastici e la valutazione del sistema nazionale di istruzione – Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca); Maria Antonietta Scalera (Direzione generale per lo studente, lo sviluppo e l'internazionalizzazione della formazione superiore - Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca); Maria Rosa Silvestro (Dirigente tecnico, Direzione generale per gli ordinamenti scolastici e la valutazione del sistema nazionale di istruzione – Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca).

ŁOTWA

Biuro Eurydice
Państwowa Agencja Rozwoju Edukacji
Valņu street 3
1050 Riga
Wkład biura: Opracowanie zespołowe;
eksperci: Iveta Cīrule (Riga International School of
Economics and Business Administration), Sandra Falka
(Krajowe Centrum Edukacji)

LIECHTENSTEIN

Informationsstelle Eurydice
Schulamts des Fürstentums Liechtenstein
Austrasse 79
Postfach 684
9490 Vaduz

LITWA

Biuro Eurydice
Krajowa Agencja Ewaluacji Szkół
Republiki Litwy
Geležinio Vilko Street 12
03163 Vilnius
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

LUKSEMBURG

Unité nationale d'Eurydice
ANEFORÉ ASBL
58, boulevard Grande-Duchesse Charlotte
1330 Luxembourg
Wkład biura: Tom Muller (MENJE Luxembourg); Christine
Pegel (Krajowe Biuro Eurydice)

MALTA

Eurydice Unit
Research and Policy Development Department
Ministry for Education and Employment
Great Siege Road
Floriana VLT 2000
Wkład biura: Biuro Eurydice (Malta), Elaine Mizzi i
Christopher Schembri.

CZARNOGÓRA

Biuro Eurydice
Vaka Djurovica bb
81000 Podgorica
Wkład biura: Nevena Cabrilo (Biuro Usług Edukacyjnych),
Zora Bogicevic (Dyrekcja ds. ogólnokształcących szkół
średnich II stopnia, kształcenia zawodowego i edukacji
dorosłych), Srdjan Obradovic (Centrum Kształcenia
Zawodowego), Sandra Brkanovic (Centrum Kształcenia
Zawodowego), Biljana Misovic (Dyrekcja ds SzW) oraz
Tamara Tovjanin, (Dyrekcja ds SzW)

HOLANDIA

Eurydice Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Internationaal Beleid
Etage 4 – Kamer 08.022
Rijnstraat 50
2500 BJ Den Haag
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

NORWEGIA

Biuro Eurydice
Ministerstwo Edukacji i Badań
ALK-avd., Kunnskapsdepartementet
Kirkegata 18
P.O. Box 8119 Dep.
0032 Oslo
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

POLSKA

Biuro Eurydice
Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
ul. Mokotowska 43
00-551 Warszawa
Wkład biura: Joanna Dąbrowska, Magdalena Górowska-Fells; eksperci krajowi: Danuta Pusek (Ministerstwo Edukacji Narodowej), Grażyna Kurowska i Olga Kożuchowska (Ośrodek Rozwoju Edukacji)

PORTUGALIA

Unidade Portuguesa da Rede Eurydice (UPRE)
Ministério da Educação e Ciência
Direção-Geral de Estatísticas da Educação e Ciência (DGEEC)
Av. 24 de Julho, 134
1399-054 Lisboa
Wkład biura: Isabel Almeida
Spoza biura: Ilda Figueiredo

RUMUNIA

Biuro Eurydice
Narodowa Agencja Programów Wspólnotowych w dziedzinie Edukacji i Szkoleń Zawodowych
Universitatea Politehnică București
Biblioteca Centrală
Splaiul Independenței, nr. 313
Sector 6
060042 București
Wkład biura: Veronica – Gabriela Chirea; we współpracy z ekspertami: Eugen Stoica (Ministerstwo Edukacji Narodowej i Badań Naukowych); Laura Elena Căpiță i Angela Teșileanu (Institute of Science Education); Zoica Elena Vlăduț i Mihaela Ștefănescu (Krajowe Centrum Kształcenia Zawodowego i Technicznego); Cristina Barna (Uniwersytet w Bukareszcie)

SERBIA

Biuro Eurydice Serbia
Fundacja Tempus
Terazije 36 – 1st floor
11000 Belgrade
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

SŁOWACJA

Biuro Eurydice
Słowackie Akademickie Stowarzyszenie Współpracy
Křížkova 9
811 04 Bratislava
Wkład biura: Marta Ivanova, Gabriela Aichova, Martina Račková

SŁOWENIA

Biuro Eurydice
Ministerstwo Edukacji, Nauki i Sportu
Biuro Rozwoju Edukacji
Masarykova 16
1000 Ljubljana
Wkład biura: Barbara Kresal Sterniša; eksperci: Maja Krusič Šega (Ministerstwo Edukacji, Nauki i Sportu)

HISZPANIA

Eurydice España-REDIE
Centro Nacional de Innovación e Investigación Educativa (CNIIE)
Ministerio de Educación, Cultura y Deporte
c/ Torrelaguna, 58
28027 Madrid
Wkład biura: Elena Vázquez Aguilar, Mª Teresa Álvarez Ordoñez, Rocío Arias Bejarano i Mercedes Lucio-Villegas de La Cuadra; eksperci zewnętrzni: José Antonio Vega Serrano i Iván Diego Rodríguez (Valnalón Technological City)

SZWECJA

Biuro Eurydice
Universitets- och högskolerådet/The Swedish Council for Higher Education
Universitets- och högskolerådet
Box 45093
104 30 Stockholm
Wkład biura: Opracowanie zespołowe

SZWAJCARIA

Biuro Eurydice
Szwajcarska Konferencja Ministerstw Edukacji (EDK)
Speichergasse 6
3000 Bern 7

TURCJA

Biuro Eurydice
MEB, Strateji Geliştirme Başkanlığı (SGB)
Eurydice Türkiye Birimi, Merkez Bina 4. Kat
B-Blok Bakanlıklar
06648 Ankara
Wkład biura: Osman Yıldırım Ugur, Dilek Gülecüüz;
ekspert: Associate Professor Dr. Cem Balkicanli

WIELKA BRYTANIA

Eurydice Unit for England, Wales and Northern Ireland
Centre for Information and Reviews
National Foundation for Educational Research (NFER)
The Mere, Upton Park
Slough, Berkshire, SL1 2DQ
Wkład biura: Claire Sargent i Sigrid Boyd

Eurydice Unit Scotland
c/o Learning Analysis
Education Analytical Services
Scottish Government
Area 2D South, Mail point 28
Victoria Quay
Edinburgh EH6 6QQ
Wkład biura: Catriona Rooke (Scottish Government); eksperci: Klaus Mayer (Education Scotland) i James Muldoon (Entrepreneurship, Scottish Government)

Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie

Raport obejmuje szkolnictwo podstawowe, średnie I stopnia i ogólnokształcące II stopnia, a także kształcenie i szkolenie zawodowe w szkołach. Zebrano tu informacje z 33 krajów będących członkami sieci Eurydice. Ponadto, w części zatytułowanej „Informacje krajowe”, przedstawiono przegląd sytuacji dotyczącej nauczania przedsiębiorczości w każdym kraju. Rokiem odniesienia jest rok szkolny 2014/15.

Sieć Eurydice ma na celu prezentację europejskich systemów edukacji, ich organizacji i metod pracy. Sieć przedstawia opisy krajowych systemów edukacji, badania porównawcze, wskaźniki i dane statystyczne. Wszystkie publikacje sieci Eurydice są dostępne nieodpłatnie na stronie internetowej sieci Eurydice lub na życzenie w wersji drukowanej. Działania sieci Eurydice koncentrują się na promowaniu zrozumienia, współpracy, zaufania i mobilności na szczeblu europejskim i międzynarodowym.

W skład sieci wchodzi biura krajowe z siedzibą w państwach europejskich, które są koordynowane przez Agencję Wykonawczą ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego. Aby uzyskać więcej informacji na temat sieci Eurydice, patrz: <http://ec.europa.eu/eurydice>.

